Necmiye Alpay

Dilimiz, Dillerimiz

UYGULAMA ÜZERİNE YAZILAR

a X â " b c A
ç K ; d ' e Y f
Q / g ... V ğ
h ı . Z i F -
î j O : k T I m n İ
o B – ö R p r , s ş
Ü t Ç u [F] ü L v
w * L y (K z P)
x Ğ q ! ?



metis

Necmiye Alpay

Dilimiz, Dillerimiz

Uygulama Üzerine Yazılar

1969 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Doktorasını uluslararası iktisat alanında yaptı (Paris-Nanterre Üniversitesi, 1978). AÜSBF'deki öğretim üyeliği, 12 Eylül dönemi tutuklamalarıyla sona erdi. Üç yıl Mamak Cezaevi'nde kaldı. Bu kopukluk, ilgi alanı olarak dilin öne çıkması sonucunu verdi. Cezaevi sonrasında yaşamını çevirmenlik yaparak sürdürdü. *Kuram* ve *Ludingirra* dergilerinin kurucu ve editörleri arasında yer aldı. *Sombahar* dergisinde editörlük yaptı. 1996-2003 yılları arasında Akademi İstanbul'da ve Yeditepe Üniversitesi'nde Türkçe ve Yaratıcı Yazarlık dersleri verdi. Çeşitli yazıları ve çevirileri var. *Türkçe Sorunları Kılavuzu* adlı kitabı Metis Yayınları arasında çıkmıştı (2000). Eleştiri yazılarını *Yaklaşma Çabası* (Kanat, 2005) adlı kitabında toplayan Alpay, *Radikal* gazetesinin haftalık *Kitap* ekinde Dil Meseleleri'ni yazmayı sürdürüyor.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel.: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Metis | Dil ve Edebiyat Eleştirisi

Dilimiz, Dillerimiz
Uygulama Üzerine Yazılar
Necmiye Alpay

© Necmiye Alpay, 2003
© Metis Yayınları, 2003

İlk Basım: Mart 2004
Üçüncü Basım: Mart 2014

Yayıma Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-462-2

Necmiye Alpay

Dilimiz, Dillerimiz

UYGULAMA ÜZERİNE YAZILAR

metis

İçindekiler

Sunuş

1 GENEL BAKIŞ

Fetvacı anlayış 11
Ah Pavli'm! 13
Herkesin yaptığı, yanlış olur mu? 15
"İmla Öğrenilebilir Ama Ruh Asla" 18
Güzel Türkçemizcilik Hollywood Türkçeciliğine karşı 19
Tabelalar 21
Kir 22
Tecrit ve yalıtım 27
Eskilik, yenilik 29

2 İMLA

"Dil bilinci" sözünden ne anlamalı? 31
Lefke Avrupa Üniversitesi'nde
"Yazım Sorunları Buluşması" 35
Yazım Kılavuzu, 5. Baskı 39
Büyük harf kullanımı 42
Kesme işareti 44
"De" ve "-de" 51
Alfabe meseleleri 53
Nasıl yazmalı? 58
Alıntı adabı 75

3 EKLERLE İLGİLİ SORUNLAR

Ekler, bileşik sözcükler ve imla 77
-Ler -ler -ler 81
Türkçede gerçekten önek yok mu? 83
"-M" yapım ekiyle türetilmiş sözcükler 84
"Umutvar olmak" yanlış mı? 88

4 BİRBİRİNE KARIŞTIRILANLAR 91

5 UZUN LAFIN KISASI

Etkileşim karşılıklı mı değil mi? 126
Fazlalıklar 131
Uzun lafın kısası 135

6 EDEBİYAT VE DİLBİLGİSİ

Roman ve dilbilgisi 138
Kar'da Türkçe sorunları 140
Roman ve dilbilgisi, yeniden 146
Edebiyat soruları 148
Yalan ve dil 151

7 İNGİLİZCEDEN GELENLER

Dil bilincinin önemi 158
Tehdit altında bir dil: Türkçe 163
Bilgisayar alanında çeviri sorunları 167
Türkçe okurken, ikide bir... 169
İngilizceden gelenler 179
Çeviri etkileri 194
Karşılıklı kaygılar 196

8 ANADİLİ

Bir, iki, üç, daha fazla dil! 198
Avrupa Diller Yılı'nın iki yüzü 204
Anadili 206
Anadili, yeniden 208
Avrupa Diller Günü 209
Bilim ve çokdilcilik 211
Barış ve dil 213
Anadili gününüz kutlu olsun 214
Tîroj 216
Mosibudi Mangena'nın yazısı 218
"Anadil[in]de Eğitim" sempozyumu 221
Anadili, yabancı dil ve eksiltici ikidillilik 224
İngilizce, anadillerimiz ve yeni kavramlar 230
Asimilasyon ve algılama sorunları 234
Bazı tanımlar 237

9 ÇEŞİTLİ KONULAR

AKDTYKTDK üzerine 239
Editörlük 241
Dar anlam/ geniş anlam 245
Trajedi kavramı 246
Sen, siz 248
Okurlardan 250

10 SÖYLEM BİLMECELERİ

Söylem bilmeceleri 270
Vural Savaş ve iki kavram 276
Cinsiyetçilik ve belirtileri 277
Bu nasıl sevda? 281

11 SÖZLÜKLER, BAŞVURU KAYNAKLARI

Sözlüklerin endazeliği 283
Çevriyazının getirdiği sorunlar 285
Önemli bir sözlük 286
Argo sözlükleri ve kadın yazısı 288
Yeni başvuru kaynakları 289
Kısaltma sözlükleri 291
İki kökenbilim kitabı 292
Kökenbilim sözlükleri 296
Edebiyat sözlükleri 298
Felsefe sözlükleri 300
Dilbilimin kıyılarında 302

Sonsöz 304

Notlar 305

Kaynakça 315

Dizin 323

Sunuş

Bu kitabın varlık nedeni, okurlardır. Yazmayı sürdürmemi talep eden, ilgi ve katkılarını esirgemeyen okurlar.

Bazıları beni "dil yanlışı yazarları"ndan sanıyor, bazıları da öyle sayıyor. Birinci grup, "dil yanlışı yazarlığı"nı olumlayanlardan oluşuyor, ikinci grupsa, tıpkı benim gibi, olumsuzlayanlardan.

"Dil yanlışı" kavramını sevmez olup uzun süredir "sorun" demeyi yeğleyişimi nezaketime verenler oluyor. Nezaketimden değil oysa, dil anlayışımdan. Bunun gibi noktaları açıkladığım yazılar bu kitabın "Genel Bakış" başlıklı bölümünde.

"Sorun" kavramının beni kurtarmadığını, dilde sorun görenin kendisinin sorunlu olduğunu düşünen, "dil faşizmi" kavramını bu noktalara kadar genişletenler de var. Katılmadığım, ama her an dikkate aldığım bir uyarı.

Kitabı oluşturan yazıların çoğu, Nisan 1999 - Ekim 2003 arasında *Radikal* gazetesinin *Radikal İki* ve *Kitap* eklerinde yayımlanmıştı. Bu yazıların ilk yayımlandıkları yer ve tarih ayrıca tek tek belirtilmedi.

Kitabın dokusunda, en eskisi 1989 tarihli olmak üzere, başka yerlerde yayımlanmış yazılar da var. İlgilenebileceklerin işini kolaylaştırmak amacıyla, bu yazıların ilk yayımlandıkları yer ve tarih birer dipnotla belirtildi.

Okur mektuplarının imlasına dokunulmadı.

Kitap kavramı, geniş bir zaman anlayışıyla, belirli bir bütünlük içinde düşünmeyi gerektiriyor. Gazetelerin ve dergilerin ise bizi güncelliğe ve parçalılığa çağıran bir yapısı var. Editörüm Müge Gürsoy Sökmen, ana başlıklar altında toplayıp kendisine sunduğum yazılardan oluşan dosya için "şimdi bunu kitap yapalım" dediğinde şöyle bir durdum, çünkü zihnimdeki kitabı iyi kötü yazmış olduğum fikrindey-

dim. Editörümün ne demek istediğini, düzenlemelerle uğraşırken anladım: Güncelin içindeki kitabı ortaya çıkarmak gerekiyordu. Ona, Emine Bora'ya ve katkıda bulunan tüm okurlara teşekkürlerimle.

Necmiye Alpay
İstanbul, Şubat 2004

Eleştiri ve önerileriniz için:
nealpay@yahoo.com

1

GENEL BAKIŞ

Fetvacı anlayış

Türkçe sorunları konusunda yaygın eğilim, "yanlış" ya da "doğru" diye hüküm vermek ya da hüküm verecek birini aramak. Günümüz dilbilimi ise böyle hükümler verme hakkını kimseye tanımıyor: Olsa olsa, sorunlara dikkat çekip kendi önerimizi söyleyebiliriz. Bu da temelde bir tartışma çağrısı oluşturur. Kuralların, kullanım yaygınlığını esas alan bilimsel yöntemlerle saptanması, kılavuzlara, dilbilgisi kitaplarına ve sözlüklere ondan sonra girmesi gerekir.

Benim Türkçe yanlışı yazarları dediğim yazarlar, çoğu durumda, "yanlış/doğru" derken kişisel görüşlerini ortaya koymuş, "bana göre yanlış" ve "bana göre doğru" demiş oluyorlar. Sözgelimi Şiar Yalçın, başka dillerden gelen sözcükler için doğruluk ölçütü olarak kaynak dili esas alıyor. Ama kaynak dilin esas alınması konusunda oybirliği olmadığı, ilgili sözcük de sözlüklere öylece alınmadığı sürece, Yalçın'ın ilkesi tartışmalı bir ilke, dolayısıyla kural değil, kişisel görüş sayılır.

Bir kullanım sorunu fark eden kişinin göstereceği tepki,[1] önce kendi düşünsel hazırlığını yapmak, ulaşabildiği kitaplara bakmak, iyi kötü bir fikir oluşturmak, sonra başkalarına siz ne düşünüyorsunuz diye sormak olmalı değil mi? Böyle yapan okurların varlığına, en azından bana gelen mektuplara dayanarak tanıklık edebilirim. Ama çoğu kez böyle yapılmayıp bir otoriteye "hangisi doğru" diye sorma yolu yeğleniyor. Bu da, fikir almaktan çok, fetva almaya benzetilebilir.

Eğitim sistemi hepimizi az çok fetvacı kıldığından olmalı, çoğu kişi, dil sorunları konusunda yazan herkesin "yanlış" dedektifliği yaptığını sanıyor. Örnek: Perşembe Gazetesi adlı internet sitesindeki Se-

miran Afsari imzalı yazı. Yazıda *Radikal Kitap* tanıtılıyor, bu arada, "Necmiye Alpay'ın dil hataları konusunda dedektiflik yaptığı köşe" de deniliyor, anlaşılan, dedektiflikte bir olumsuzluk görmeksizin. Oysa dedektiflik, hata avcılığı yapmak, rastlanan tekil hataları sıralamak demekse ve ben dedektiflik yapıyorsam, amacıma ulaşamıyorum demektir. Çünkü amacım tekil "yanlış"ları düzeltmek değil. Yaygın sorunlara, örnekler yardımıyla dikkat çekip öneride bulunmak, tartışmaya ve bilinç yükseltmeye katkıda bulunmak. Yazdıklarımı örneklere göz atmak düzeyinde okuyanlar için yapabileceğim bir şey var mı bilmiyorum. Ancak, Türkçe alanında tipik bir dedektiflik ya da fetvacılık örneği görmek isteyenlere bir internet adresi verebilirim: *http://www.dilimiz.gen.tr*. AKDTYKTDK'nın (bugünkü Türk Dil Kurumu) düzenlediği bir site.

Bu sitede, "Basında Türk Dili Kullanımı" başlığı altında düzinelerle tekil "yanlış" sıralanıyor. "Saldırmadığı" yerine "saldırdığı" demiş bir TV kanalı, hop, "yanlış"lar listesinde. Bu siteden, örneğin, "Amerikalı" sıfatının "yanlış" olduğunu da öğreniyoruz. Doğrusu, "Amerikan"mış. "Amerikalı Ann Johnson" yanlış, "Amerikan Ann Johnson" doğruymuş. Neden, neye göre yanlış, belli değil.

Sitede, şarkı sözleri bile "düzeltiliyor". Şarkı sözleri sanat, yani özgürlük alanına girer; dolayısıyla başka ölçütlerle değerlendirilmesi gerekir, gibi bilgiler hak getire. Sitenin, bir şarkı sözü konusundaki fetvasını olduğu gibi aktarıyorum, "yanlış" diye başlayan satıra ayrıca dikkatinizi rica ederek:

"*Örnek*: 'Sensiz kederlerdeyim, ateşlerdeyim, yangınlardayım' – *Şarkı sözlerinden*

Yanlış: Türkçenin yapısına aykırı biçimde çokluk ekinin kullanımı. Doğru: 'Sensiz kederliyim. İçim yanıyor.'"

Çoğul eki, sanatsal metinlerde aykırı bir biçimde kullanılabilir. Şarkı sözü yazarı burada, "uzaklardayım" gibi kuruluşları çağrıştıran bir çoğaltma yöntemine başvurmuştur. Başka bir deyişle "Türkçenin yapısına aykırı"lık yok, yerleşik kullanımlara aykırılık var. Bu da sanatın özelliklerine ve özerkliğine dahil.

Türkçenin yapısına aykırı olan, sitenin şu cümlesindeki sözdizimi: "*Yanlış: Türkçenin yapısına aykırı biçimde çokluk ekinin kullanımı.*"

Türkçenin yapısı, vurgulanacak öğenin yükleme yaklaştırılmasını gerektirir. Burada yükleme yaklaştırılan öğe, "çokluk eki". Oysa belli

ki vurgulanmak istenen o değil, "Türkçenin yapısına aykırı biçimde [kullanılması]"dır.

Kısacası, sitenin ne anlatımında hayır var, ne de anlattığında.

Ah Pavli'm!

Türkçe konusunda herkes kendi Pavli'sine ağlıyor.

Nerede okuduğumu unuttum ama fıkra şöyleydi: Doğan her çocuğa Pavli adını vermenin gelenek olduğu bir köyün delikanlıları savaşa gitmiştir. Bir gün oğlunun künyesi gelen bir anne, başlar ağıt yakmaya, "Ah Pavli'm, Pavli'm..." diye. Bir bakar, köyün öteki kadınları da aynı biçimde ağıt yakıyor... "Ne çok seveni varmış benim oğlanın" diye düşünür kadıncağız. Ama az sonra anlar ki gerçekte herkes kendi Pavli'sine ağlamaktadır.

Türkçe konusunda da öyle. Herkes bir başka yanlış (farklı farklı yanlışlar) bulup ah ediyor. Ancak, çoğunluk, dilin düşünsel süreçlerle, anlatım gereksinmeleriyle ilişkisi üstüne düşünmeyip her tür değişmeyi bozulma sayıyor. Gerekçe: "Türkçede böyle bir şey yok."

Kuşkusuz, bu toplum harfleri bir araya getirebilmeyi okuma yazma bilmek sayan toplumlardan biri durumuna geleli epey oluyor; dilbilgisi olsun, edebiyat olsun, okuyup yazmaktan tam anlamıyla kopuk bilgi yumakları durumunda; bu adları taşıyan dersler öğrencilerde merak yerine nefret uyandırıyor. Dolayısıyla, olduğu kadarıyla yerleşik Türkçenin kötü kullanılmasına şaşmamak gerekir vb. Bütün bunlar çok doğru.

Şu var ki Türkçe, yaşarlık açısından orta hallilik sularında seyrediyorsa da yaşayan her dil gibi yeni gereksinmeler ve yenilenme gereksinmesi onda da değişmelere yol açıyor. Dolayısıyla, Türkçede olup bitene bakarken hangi değişikliğin Türkçenin temel özelliklerine, eğilimlerine, gereksinmelerine uygun, başka bir deyişle, anlatım olanaklarını geliştirici nitelikte olduğu, hangisinin tam tersine Türkçeyi yoksullaştırdığı, bozduğu ayırt edilmeli.

Yeni gereksinmeler ve yenilenme gereksinmesi

Bu konuda Ömer Asım Aksoy örneği önemli. Onun *Dil Yanlışları* kitabında yanlış dediği sözcük ve kullanımlardan bazıları bugün artık

yanlış sayılamayacak kadar yerleşmiş, bir bölümü TDK (eski TDK!) sözlüğüne de alınmış durumda. İşte: eniyilemek, seçenek, neden olmak, olumlu tepki, başvuruda bulunmak, umut etmek, düzeyli, rastlantısal, sıradanlaşmak, peşinen, gidişat, hüsnü kuruntu, idame ettirmek, ikna olmak, kayyum, tabi tutulmak, bertaraf etmek vb.

Ö. A. Aksoy bunlara "Türkçede böyle bir şey yok" diye karşı çıkmıştı. Bugün aynı tavırla yanlış denen pek çok kullanım da yukarıdakiler gibi yerleşebilecek. "İkna olmak" fiili için hâlâ yanlış diyenler var, ama doğru diye önerilen "ikna edilmek" aynı gereksinmeyi karşılamıyor. Bu gibi durumlarda (gereksinme kendini dayatıp yeterli karşılık bulunamayınca) "galatımeşhur" olma süreci hızlanıyor. Örneğin, şu an "karmaşa", "güvence" vb. sözcükler ilk önerildikleri anlamdan uzaklaşmakla meşgul. "Karmaşa" sözcüğü, ad olarak "kompleks" anlamını karşılamak için yola koyulmuştu, bugün "kargaşa" yerine kullanılıyor; "güvence" ise başlangıçta "teminat" demekti, bugün "güvenli ortam" anlamında kullanılıyor. "Çocuklar artık güvencede" örneğindeki gibi. Çok yakında bu yeni anlamların da sözlüğe geçirilmesi gerekecek. Belki eski anlamları artık kullanılamayacak.

"İnfaz" ve "dumur" sözcükleri de hızla yeni birer anlam kazananlardan. Eskiden tek anlamı "yargının verdiği cezanın uygulanması" olan "infaz" artık düpedüz "öldürmek" anlamına geliyor (eski ve yeni anlamlar arasındaki bağlantı ilginç bence). Yine eskiden "körelmek" anlamına gelen "dumur" artık "büyük şaşkınlık" demek oluyor, vb.

Uyarıda bulunulmasın demek istemiyorum. Anlam kayması sürerken, gerçekten rahatsız edici anlatımlar çıkıyor ortaya. Okuduğunuz yazar "olası" diyor ama "olanaklı" demesi beklenirdi. Acaba anlam farkının farkında mı gibi sorular, okumanızı tökezletiyor. Ancak, yeni anlam oturduysa, artık bu yanlıştır diye, hele yeterli bir karşılık göstermeden ısrar etmek anlamlı değil. Yeterli karşılık ise, yalnızca mantıksal yükü değil, duygusal (yerine göre, çağrışımsal) yükü de taşımalı.

Söyleyiş alanında da benzer gelişmeler oluyor. Ülkü Giray, "Irak'a" sözünün "Irağa" biçiminde okunmasını yanlış bularak, yazıldığı gibi sert (k ile) okunması gerektiğini söylüyor (*Cumhuriyet Dergi*, No. 675, s. 9). Oysa "Irağa" okunuşu hem yaygınlaşmış, hem de kurallaşmış durumda: Sert ünsüzle biten özel adlar ek aldığında sondaki ünsüz yumuşak yazılmaz ama yumuşak okunur (bkz. *Yazım Kılavuzu*, Dil Derneği, 3. Baskı, 1995, s. 26).[2] Kuşkusuz, her kural gibi buna da itiraz edilebilir. Ancak, gerekçe gösterilmeli. Türkçeye zara-

rı? Ben bir zararını göremiyorum. Tersine, Türkçenin özelliklerine uyulmuş oluyor.

Benzer bir biçimde, bazı yazarların yanlış bulduğu "şok haber", "mucize ilaç" gibi yeni tamlamalarla birlikte "şok" ve "mucize" sözcükleri sıfat işlevi kazanıyor. Gerçekte bu iki söyleyişte de görünmez birer ortaç var. Ayraç içinde gösterelim: "şok (yaratıcı) haber", "mucize (yaratan) ilaç". Ayracın içindeki sözcükler gitgide fazlalık durumuna geliyor ve eskiden yalnızca ad olarak kullanılmasına alıştığımız ilk sözcükler artık sıfat işlevini de kazanıyor.

Neden? Sıfat kullanma eğilimi belki ayrıca incelenebilir. Ancak, çokluk, büyüklük, çarpıcılık belirtmeye, anlamı vurgulamaya yarayan sözcük ve deyişlerde yıpranma eğilimi ve yenilenme gereksinmesi, tıpkı öteki dillerdeki gibi Türkçede de diğer sözlerdekinden daha güçlü gibi görünüyor. Örneğin, "çok" sözcüğünün yakın anlamlıları durumuna gelen "korkunç", "müthiş", "dehşet" sözcükleri, 1960'lı yılların başlarına kadar hiç de "çok" anlamında kullanılmazdı. "Korkunç güzel", "dehşet(li) kalabalık" vb. sözler sanıyorum o yıllarda yaygınlaştı. Günümüzün aynı türden yeniliği ise "süper", "mega" gibi Batı kaynaklı sözcükler.

Herkesin yaptığı, yanlış olur mu?

Türkçe söz konusu olduğunda, bilimsel disiplin gereği kesinleyici dil kullanmaktan kaçınması beklenebilecek kişiler bile kolayca "yanlış/doğru" hükmü verebiliyor. Tanık olduğum ilk örnek kendi kalemimden çıkmıştı. Önemli bir örnek de, Emre Kongar'ın 3.6.1999 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki "En Çok Yapılan Yanlışlar" başlıklı yazısı.

İlk örnek dediğim yazım on yıl kadar önce, *Metis Çeviri* dergisinin dokuzuncu sayısında yayımlanmıştı (bkz. "Türkçe okurken, ikide bir" başlıklı yazı, s. 169). Konu, kötü çevirilerin ve İngilizcenin Türkçe üstündeki olumsuz etkilerinden kaynaklandığını düşündüğüm sorunlar, pardon, "yanlış"lardı. Anlamış olduğunuz üzere, o yazıda ben de çoğu kişi gibi "dil yanlışı" sözünü büyük bir rahatlıkla, bol bulamaç kullanıyor, kendime göre "doğru" olan belirli bir kullanıma aykırı gördüğüm her örneği "yanlış" buluyordum. "Kuralcı dilbilgisi yandaşı" sayılacağım aklıma bile gelmemişti.

Bu yöndeki bilimsel eleştiri, Boğaziçi Üniversitesi'nden, Işın Bengi'den geldi. Bengi, *Dilbilim Araştırmaları* adlı üniversitelerarası yıllığın 1993 sayısında (Hitit Yay., Ankara), benimki de içinde olmak üzere *Metis Çeviri* dergisinde çıkmış yazılardan bazılarını eleştirel bilinç açısından elden geçiriyordu.

Bengi'nin yazısını ilk okuduğumda tatsız bir duyguya kapıldığımı anımsıyorum. Ne demişler, eleştiri çikolata değil ki ağıza tat versin. Ayrıca, ne demiş komünist: "Tanrım, sen beni eleştiriden koru! Özeleştiriden ben kendimi korurum..."

Dolayısıyla, Işın Bengi'nin yazısını bir güzel unutmuşum. Buna karşılık, yazıdan yararlanmaktan geri durmayıp Türkçe konusunda kolay kolay "yanlış/doğru" diyemez olmuşum. Sonradan fark ettim.

"Kuralcı" teriminin açıklamasını, Berke Vardar yönetiminde hazırlanmış *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nden alalım:

"Gerçekten kullanılan olguları ortaya koymaya çalışan betimsel dilbilime karşıt olarak, bir dilde zorunlu olarak ortaya çıkan yeni biçimleri, ülküsel ve donmuş bir örnek uğruna yadsıyan, 'iyi kullanım'ı, 'güzel kullanım'ı, 'yanlış' diye nitelendirilen biçimlere karşı savunan, sorunları yanlış-doğru karşıtlığı içinde ele alan geleneksel dilbilgisini nitelemek için kullanılır. Dilbilgisinde kuralcı tutum, bilimsel anlayışla çelişir."

Benzer bir tanım için, Nurettin Koç'un *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'ne de bakılabilir.

Denebilir ki bizler işin bilimini yapmıyor, uygulamasına bakıyoruz. Ancak, böyle olması işin bilimini göz önünde tutmayı engellemediği gibi, gerekli de kılıyor. Bilim her zaman doğru söylediğinden değil. (Kuralcılık da bilimdendi.) Birincisi, insanın ufkunu genişletip düşünme, bilerek konuşma olanağı verdiğinden. İkincisi, dilbilim yazılarında, kesinleyici dil de içinde, eleştirilecek pek çok Türkçe uygulama sorunu bulunduğundan!

Örneğin, Kongar'ın söz konusu yazısındaki "bu yanlışı da hemen hemen herkes yapıyor" belirtimi, açıkça kuralcı dilbilgisinden yana görünüyor. Şu var ki Kongar'ın, bu belirtiminde kuralcı/betimlemeci ayrımını dikkate aldığını pek sanmıyorum: Almış olsa bunu özel olarak belirtirdi. Yukarıda da dediğim gibi, dile dikkat eden çoğu okuryazarda görülen bir eğilim olarak, belirli kullanımları, çok da tanımlanmamış, en azından geliştirilmemiş bir "doğru"ya göre "yanlış" buluyor. Bu, "izlenimsel eleştiri" diyebileceğimiz, benim yazdıklarımı da

kapsayan bir eleştiri/değerlendirme türünün kolayca düşebileceği bir tuzak, ama kaçınılmaz değil, gibi geliyor bana.

Kongar'ın hemen hemen herkes tarafından yapılıyor derken kastettiği yanlış merak edilmiş olabilir. Arapça çoğul ekine bir de Türkçe çoğul eki eklenmesinden söz ediyor: mücevheratlar, icraatlar gibi. Böylece, yaygınlaşan gereksiz anlamsal yinelemelerden birine işaret etmiş oluyor. Yine de bu yaygınlaşmanın nedenleri arasında, Türkçenin bir huyu bulunuyor olamaz mı? Zaman içinde çoğuldan çoğula fark oluşturmak istiyordur belki... Ya da, söz konusu sözcüklere zaman içinde tekillik kazandıracaktır. Sözgelimi, icraat sözcüğünün tekiline pek rastlanmaz oldu... Açıkçası, aykırılıklara işaret edilirken, "cahillik"ten ve "ukalalık"tan başka nedenleri de olabileceği düşünülse demeye çalışıyorum. Kongar söz konusu yazısında öyle yapmıyor. Sıraladığı "yanlış"lardan biri de "ne... ne..." bağlacından sonra cümlenin olumsuz fiille bitirilmesi. Ancak, bu fikri, yerleşik bir kuraldan söz edercesine, gerekçelendirmeden dile getiriyor. Oysa Memet Fuat'ın *Cumhuriyet*'teki köşesinde de (21.1.1995 ve 8.2.1995) uzun uzun ele almış olduğu üzere, tartışmalı bir nokta bu. Uygulamada iki türlüsüne de rastlanıyor. (Yeri gelmişken bu konuda Kongar'ın seçimine katıldığımı belirtmeliyim. "Ne... ne..." bağlacından sonra fiil de olumsuz yapılırsa anlamsal yineleme doğuyor; olumsuzluk, gereksiz yere yinelenmiş oluyor.)

"Herkesin yaptığı yanlış"tan söz edenler belki daha çok, bilimsel disiplini başka alanlarda edinmiş olanlardır: Pek çok alanda, herkesin yaptığı yanlış, yanlış olmaktan çıkmıyor. Dil alanında ise bir adım sonra, "galatımeşhur" nitelemesiyle de olsa bünyeye yerleşip, göze batmaz oluyor.

Kongar'ın bir yıl önce aynı sütunlarda yazdığı birkaç yazı, bu yazısından karşılaştırılmaz ölçüde daha iyiydi. 11.6.1998 tarihli olanında, çoğul eki konusundaki (tümüyle katıldığım) görüşünü kimsede rastlamadığım bir netlik ve incelikle gerekçelendiriyordu. Üstelik, "dilde bu budur demek zor" anlayışını savunarak.

"İmla Öğrenilebilir Ama Ruh Asla"

Son söyleyeceğimden başlayayım: Dizgi yanlışları içinde de beterin beteri oluyor, yazınıza istemediğiniz bir anlam katılıyor. Ama bir de şu durumu düşünün: Konunuz dil sorunları. Siz Türkçede gereksiz çoğul ekleri saptayan birisiniz. Bir dizgi yanlışlığı yüzünden giriş paragrafınız hem gereksiz bir çoğul ekiyle hem de kip tutarsızlığıyla yaralanıyor. [...]

Gerçekten de Türkçe sorunlarının hatırı sayılır bir bölümü dizgi kaynaklı. Dizgi/düzeltme, bir görme (dolayısıyla estetik, dolayısıyla yalnızca gözsel değil, aynı zamanda, hatta daha çok ve öncelikle zihinsel görme) sorunu. Tıpkı imla gibi, tıpkı dilin diğer yönleri gibi. Dili görmeyenin okur olma, demek ki anlama olanakları, en azından uzun erimde sınırlanıyor. Görenin ille de iyi okur olacağını söylemiş olmayayım; çünkü görmenin sınırları var. İroniye yatkın olmayan biri, "senin yüzünden" yerine "sayende!" denen yerde bir dil yanlışı görebilir, vb.

Başlıktaki söz, *Öküz* dergisinin yayın yönetmeni Metin Üstündağ'a ait (Oylum Gölbaşı'nın söyleşisi, 11.4.1999 tarihli *Cumhuriyet Dergi*). Soru, *Öküz* bir edebiyat dergisi olduğu halde yayımladığı yazılarda birçok imla yanlışı bulunmasına ilişkin. Oylum Gölbaşı tam üstüne basmış. Metin Üstündağ'ın söz sahibi olduğu *Leman*'ın *Öküz*'ü de aratacak imlası öteden beri dikkatimi çeker. Bu iki dergi günümüz lise ve üniversite öğrencilerini en çok etkileyen yazılı kaynaklar arasında. Dolayısıyla, yayımcılarının her seçişi hatırı sayılır bir toplumsal önem taşıyor.

M. Üstündağ, *Öküz* yazarlarından bazılarının imla kurallarını bilmediğini söylüyor. Öğrenseler iyi olacağını kabul ediyor ama, "yanlışlık bu insanların dilinde değil, hayatın kendisinde" diye savunduğu bir yan da var: "Bu hataları düzeltirsen hayatı yanlış anlatmış olursun. İnsanlar yazılarını Hakkı Devrim, Şiar Yalçın ya da Yusuf Çotuksöken okusun diye değil, kendilerini ifade etmek için yazıyorlar."

M. Üstündağ'ın kendi yazılarında pek az imla yanlışına (ve Türkçe yanlışı yazarlarınınkinden bile daha az Türkçe sorununa) rastlanıyor. Demek ki savunduğu nokta imlasızlık değil; yayımcılık geleneğinin tersine, gelen yazıları (karikatür yazıları da içinde) imla açısından elden geçirmenin hayatı yanlış anlatmak olacağını düşünüyor. *Öküz*

ve *Leman*'da, alışılmış "yazıyı, imlasına dokunmadan yayımlıyoruz" notu da düşülmüyor.

M. Üstündağ'ın böylelikle yaptığı seçiş, büyük bir gençlik kitlesinin kötü imlalı metinler okuması ile hayatı yanlış anlatmak arasındaki seçiş midir? Bence değil. Çünkü, yayımcıların her yayımladıkları metni imla düzeltmesinden geçirdikleri, herhangi bir nedenle geçirmediklerinde ise az önce andığım notu düştükleri, "hayat"a dahil, az çok yaygın bir bilgi.

Dilin standartlaşması kapitalizmin işlevidir denir, galiba da doğrudur. Standartlaşmaya karşı durmak sisteme karşı durmaya yarayabilir mi? Sorulur mu! Argo, çeşitli jargonlar gibi alanların böyle bir yanı olduğu, en azından bir korunma sağladığı bilinir. Ve her yazdığı benzersiz Ece Ayhan... Ama, bütün bu "imlasızlıklar" düzanlamıyla imlasızlık değil ki. Tümü de bilerek yapılıp belirli yorumlara olanak sağlayan, amaçladığı anlamı ya da daha fazlasını veren "imlasızlıklar".

Güzel Türkçemizcilik Hollywood Türkçeciliğine karşı

Bir arkadaş, benim de "güzel Türkçemizcilerden" olup olmadığımı sordu. Güzel Türkçemizcilik! Bu deyim son dönemlerde duyduğum, Türkçe sorunlarıyla ilgili olarak yaratılmış en hoş iki deyimden biri. Diğeri "Hollywood Türkçesi".

Güzel Türkçemizcilik deyimi de bir gereksinmeyi karşılıyor. Hollywood Türkçesi deyimi ile ikisi, bir açıdan, iki karşıt uçta: Biriyle, mantığı, vurgusu, yansımalı sözcükleri, ünlemleriyle Amerikancayı Türkçeye olduğu gibi buyur eden anlayış anlatılıyorsa, öbürüyle de Türkçeyi yabancı ve farklı olana karşı mutlak ve özcü bir biçimde korumak isteyen, ayinleşmiş hamasi anlayış kastediliyor.

Güzel Türkçemizciliğe tipik bir örnek olarak Aysel Ceyhun'un *Türk Dili* dergisindeki (No. 568) "Kuşadası'nda Türkçe" başlıklı yazısını verebilirim. "Türkçenin elden gitmekte" olduğunun tek belirtisi diye Batı dillerinden gelen sözcük sayısındaki artışın gösterildiği yazıda örnek olay olarak da Kuşadası'ndaki işyeri adları veriliyor. Bu adlardan çoğu İngilizcedir. Şu var ki, yazar, adları Türkçe olan işyerlerine de kızmaktadır, çünkü bunlarda Türkçe adın yanına, İngilizce, Fransızca, Almanca açıklamalar eklenmiş, örneğin, "Emek Eczane-

si"nin adının yanında, eczane sözcüğünün Almancasıyla Fransızcasına da yer verilmiştir...

Bildiğim kadarıyla, belirli bir yerleşim yerinde yaşayan dilsel topluluklar belirli bir orana ulaşınca orada hiç değilse tabelaları onların dilinde de düzenlemek, emperyalist Batı'nın iyi huylarından biridir. Burada neden olmasın? Çoğu turizm merkezinde kendiliğinden gelişmiş bir uygulama bu. Bence, turistleri rahat ettirme ve daha kolay çekme isteğinden kaynaklanıyor; paranın yarattığı bir demokratik uygulama örneği. Güzel Türkçemizcilik tam bu noktada, yazıların yalnızca Batı dillerinde olması karşısındaki haklı bir itirazın (müze girişlerinde Türkçe katalog bulabilen beri gelsin), yazıların yalnızca Türkçe olması talebine dönüştüğü noktada netleşiyor. Bu, dil sorunlarının sona erdiği, şovenizmin başladığı nokta. Türkçe sorunları bu noktada bitiyor evet; başka dillerdeki karşılıklarıyla yan yana yer almak Türkçeye olsa olsa yarar getirir; çoğu bilimsel sözlükte olduğu gibi.

Buracıkta, arkadaşıma verdiğim yanıtı yinelemek istiyorum: Hayır, ben güzel Türkçemizcilerden değilim. Ben yalnızca, dilde olup bitenlerin farkında olunsun, seçişler ona göre yapılsın istiyorum. Dil bilinci denince de esas olarak bunu anlıyorum.

"Doğru Türkçe" reklamları

Etik temeli pek de sağlam sayılmayan kuruluşlar, diyelim piyangoculuk kuruluşları, çoğu ülkede hasılatlarının belirli yüzdelerini çocuk esirgeme, çevre koruma, sanat vb. kamuya yararlı etkinliklere bağışlamak gibi meşrulaştırıcı yollara başvurur. (Türkiye'de buna silahlı kuvvetleri güçlendirme payları da ekleniyor.)

Güzel Türkçemizcilik de meşrulaştırıcı yordamlar arasında yerini almakla meşgul. Bunu söylerken aklımda önce reklamcıların, sonra da AKDTYKTDK'nın gazetelere verdiği "Doğru Türkçe" reklamları var. Önümüzdeki zamanlarda bu tür reklamlar artarsa şaşmayalım. Hatta, bir de bakmışsınız bazı firmalar Türkçe sorunlarını tartışacak bir sivil girişimin "sponsor"luğunu üstlenmek konusunda yarışıyor... Bu konuda *Papirüs* dergisinin Mayıs 1999 sayısındaki "Reklam ve Dil" dosyası gayet belirtisel: O dosyada söz söyleyen reklamcılar, "Doğru Türkçe" reklamlarını hiç sekmeden anımsatır ya da onaylar, bazı reklamlardaki Türkçe yanlışlarına da üzülürken, mesleklerinin mutfağında esen "brief vermek", "billboard", "outdoor", "creative bölüm",

"jingle" vb. havalarından hiç söz etmiyorlar... Belki de gerektiğinde "temiz", gerekmediğinde "kirlenmiş" bir dil kullanmak konusunda kendilerine güveniyorlardır. Tıpkı reklam yazarlığıyla başka yazarlıkları aynı zihin içinde birbirinden mutlak bir biçimde ayırmak konusunda güvendikleri gibi.

Tabelalar

Türkçe sorunlarıyla politik bir araç olarak ilgilenen kesimler neredeyse şaşmaz bir ayırt edici özellik kazanıyor: Tabelalar çevresinde dönüp dolaşmak.

Bir ara MHP de Türkçeyle ilgilenmeye başlamıştı. "Yasağa uymayanın tabelalarını belediye kaldıracak" noktasından. Yasaklayıcı bir yasa önerisi hazırlığıyla: Dil sorunlarının bittiği, şovenizmin başladığı nokta.

Bu saptamayı Kuşadası'ndaki tabelaların Türkçe ve yalnızca Türkçe olmamasına kızan Aysel Ceyhun'un bir yazısı (*Türk Dili* dergisi, No. 568) için de yapmak gerekmişti (bkz. s. 19). Aslına bakılırsa o sıralar, basın bildirisi aynı derginin, *Türk Dili*'nin aynı sayısında yayımlanmış olan "Dil Seferberliği" de tabelalar belirtisiyle başlatılıyordu.

Dil seferberliği kararı, AKDTYKTDK öncülüğünde oluşturulan bir çalışma grubunca 11 Mart 1999 günü açıklanmıştı. Grubun ortak basın bildirisi daha ikinci cümlesinde tabelalardan söz ediyor, Türk dilindeki kirlenmenin en çarpıcı örneği olarak, "büyük kentlerimizin ana caddelerinde yer alan işletmelerin çoğunluğunun Türkçe olmayan adlar taşıması" sayılıyordu.

Kararlar oybirliğiyle alınmıştı.

Seferberlik grubu şimdiki TDK (AKDTYKTDK) öncülüğünde oluşturulmuştu ama, eskisi de (Dil Derneği) oradaydı; Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, şimdiki TDK, YÖK, RTÜK, TRT ve daha birkaç devlet kurumunun, ayrıca Türkiye Reklam Yazarları Derneği, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti vb. resmi olmayan birkaç kuruluşun yanı sıra...

Basın bildirisinin sonlarına doğru, bildirinin genel biçemine uymayan şu paragraf okunuyordu:

"Evet, görüldüğü gibi aldığımız kararlarda herhangi bir yasaklama, şirket ya da ürün adlarını özellikle uluslar arası şirket ve ürün ad-

larını değiştirmeye zorlama gibi hiçbir önlem ya da yasal yönden çözümlemeye yönelik hiçbir düşüncemiz yoktur."

Uluslararası şirketlerin rahatlatılmasına özellikle özen gösterilmişti. Bu özeni herhalde MHP de gösterecek ya da tıpkı şehit rantı yarattığı gibi, bir de yabancı düşmanlığı rantı yaratmanın yolunu bulacaktır.

Seferberlikçiler, bildirilerinde uluslararası olmayan şirket ya da ürün kesimini yatıştırma kaygısı duymamışlardı. Acaba bunca kurum, kuruluş, toplantı... ısrar noktası olarak neden tabelaları buluyor? Tabelalarda özel adlar bulunur. Başka bir deyişle, dilde yapısal bozulma yaratma gizilgücü açısından en sonda gelen sözcük türü. Neden bu tür seçiliyor? Belki en çok okunan, en göze çarpan metinler onlardır. Fıkra şu: Adamın biri, trendeki yol arkadaşlarına anlatıyormuş, benim oğlumun yazdıklarını herkes okur, diye. İlgilenmiş yolcular: Ya, demek oğlunuz büyük bir yazar? Yoo, demiş adam, oğlum tabelacıdır.

Türkçe sorunlarıyla politik bir araç olarak ilgilenenlerin bir başka ortak özelliği, bu ülkedeki tek anadilinin Türkçe olmadığını unutmayı çok sevmeleri. Nereye kadar? İki savaş arası Almanyası gözünüzde canlanmıyor mu?

Kimse demokratizm örneği diyerek emperyal Fransa'nın egemen Fransızca anlayışına bel bağlamasın. Alsace, Breton, Korsika, Bask, Catalan, Flaman ve Provençal gibi dillerin korunması, geliştirilmesi ve öğrenilmesi konusunda bir dizi öneri ve önlem içeren Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Sözleşmesi'ni imzalayan, Fransız demokratizmidir. İmzaya karşı çıkansa Fransa'nın emperyalist çevreleri.

Diyeceksiniz ki, neyse, şu Seferberlik Grubu toplanıp yasa masa, yasak masak yok demiş işte. Ama hani, tabelalar meselesi...

Kir

Türkçede görülen İngilizceleşme ve diğer sorunlar yeterli genişlikte bir açıdan ele alınıyor mu? Hayır, genellikle tam tersine, şaşılacak derecede dar bir açıdan ele alınıyor. Tipik bir örnekten söz edeceğim:

16 Mart 2002 tarihli *Cumhuriyet*'in verdiği habere göre, SOS Çevre Gönüllüleri Platformu Dil Komisyonu tarafından, "Dilimizin içine düşürüldüğü kirlilik-yozlaşma-yabancılaşma ve kuşatılmışlık durumundan kurtarılması" için "Dilimize sahip çıkalım" başlıklı bir kam-

panya başlatılmış. Önceki "seferberlik"leri anımsatan bir kampanya (bkz. "Tabelalar", s. 21).

Söz konusu Komisyon adına yapılan yazılı açıklamada, "giderek artan anadilimizden uzaklaşma bilinçsizliğinin, yabancı dillere gösterilen akıl dışı eğilimle ulusumuzu sömürgeleştirdiği" savunulmuş. Habere göre, alınması istenen önlemlerin başında, "İşyerlerine ve basınyayın organlarına Türkçe isim zorunluluğu yasası çıkarılması" geliyor.

Aynı kampanya, *Cumhuriyet* gazetesinin 21 Mart 2002 tarihli sayısında yeniden haber oldu; bu kez, "Anadile sahip çıkma kampanyası" başlığıyla.

Değinmek istediğim üç nokta var. Birincisi, böyle durumlarda çoğu kez görüldüğü üzere, Türkçenin "özenle kullanılması" talebinde bulunan çağrının kendisinin de epeyce Türkçe sorunu ve giderek anlaşılmayan bölümler içermesi: "...; ana sınıfından başlatılan ve sadece yabancı dil ile yapılan eğitim sisteminin kaldırılmasını, yerine anadilimize esas olmak üzere her okula aynı oranda yabancı dil öğretim fırsat eşitliği tanınmasını; ..." örneğindeki gibi.

İkincisi, Türkiye bağlamında konuşulurken "anadili" kavramının hâlâ yalnızca Türkçe kastedilerek kullanılabilmesi ve herhalde İngilizce özentisinin sonuçlarına duyulan tepkiden hareketle, işyerlerine Türkçe dışında ad verilmesi yasaklansın gibi çağrılarda bulunulması.

Yakın zamanlara kadar dil sorunları konusunda bu tür tekbenci ve yasakçı tavırları tümden şaşılası bulmak zordu, çünkü hepimiz, anadili denince Türkçeden başkasının akla getirilmediği bir ortamda yetişmiştik.

Ne var ki "anadili" kavramının çağrışımını bu kez tam tersine döndüren Kürtçe eğitim, Kürtçe TV vb. tartışmalardan sonra hâlâ aynı telden çalmak, en iyimser yorumla toplumda olup bitenlere duyarsızlık oluyor. Bazı yurttaşlar ve sivil toplum örgütleri, "anadilde eğitim, anadilde TV" sözleri etrafında süren tartışmalarla hiç mi karşılaşmıyor acaba?

İşyerlerine Türkçe dışında ad konulmasının yasaklanması, ülkemizde konuşulan diğer anadillerine ait adların kullanılmasını da engelleyebilir. Kampanya yürütenlerin bunu amaçladıklarını sanmıyorum. Yoksa yanılıyor muyum?

Değinmek istediğim üçüncü nokta, dil sorunlarının "kir" eğretilemesiyle dile getirilmesi. Sözünü ettiğim kampanyalar da içinde olmak

üzere, Türkçe sorunlarıyla ilgili bir şey söyleme gereği duyan çoğu topluluk ya da kişi kolaylıkla "kir" eğretilemesine başvuruyor.

Çekici bir eğretileme bu, çünkü çevre kirlenmesi kavramını anıştırıyor. Ne var ki çevre kirlenmesi, eğretileme değil; orada kir dediğimiz, gerçekten kir.

"Dil kirlenmesi"nden kasıt ise başta İngilizce olmak üzere başka dillerden Türkçeye giren sözcük ve yapılar. Dolayısıyla, "dil kirlenmesi" sözünde, başka dilleri kir gibi görmeye varabilecek bir duygu var: Tıpkı yıllar öncesinin "vatandaş Türkçe konuş" sloganındaki gibi, bir tür şovenizm.

Epey oluyor, *Radikal* yazarı Zeki Coşkun, "duyarlı birçok insanın gündelik dildeki kekemeliği, kirlenmeyi, bozulmayı işaret etmesi boşuna değil" diye yazarak, aralarında benim de bulunduğum bazı yazar adları veriyordu. Zeki Coşkun bunları övgü makamında söylüyordu ama, en azından beni tenzih etmesini dilerim; "gündelik dildeki kekemelik ve kirlenme" türü sözler, benim reddettiğim bir söyleme dahil. "Kekemelik" sözcüğünü, bu tür kullanımlarıyla "iktidarın sağlığı"na dahil olduğu için (bkz. Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak*, Metis Yay., s. 73-84), "kirlenme" sözcüğünü ise, dil söz konusu olduğunda, yabancı düşmanlığı tehlikesi taşıdığı için reddetmemizi öneriyorum.

Birinci dereceden bir dil emperyalizmine (İngilizcenin etkilerine) karşı çıkarken bakış açısını yeterince geniş tutmayanları, ikinci dereceden bir dil emperyalizmiyle saf tutma tehlikesi bekliyor.[3]

*

"Kir" başlıklı yazımla ilgili olarak Semra Kunt Akbaş'tan aldığım mektup, başka okurların da üstünde durduğu noktalar içeriyor:

Özel bir üniversitenin çeviri bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışıyorum, aynı zamanda da kitap çevirisi yapıyorum.

Biraz geç olmakla birlikte, *Radikal Kitap* ekinde çıkan 12 Nisan 2002 tarihli yazınızdaki bir noktayla ilgili görüşümü size iletmek istedim. SOS Çevre Gönüllüleri Platformu Dil Komisyonunun kampanyasıyla ilgili üçüncü nokta olarak, dil sorunlarının "kir" eğretilemesiyle dile getirilmesinden söz ediyor, bu eğretilemede "bir tür şovenizm" olduğunu belirtiyorsunuz. Ayrıca bu tür eğretilemeleri kullananların da "bakış açısını yeterince geniş tutma"dıklarını söylüyorsunuz.

Bu noktada duyduğum rahatsızlığı size Felicity Haynes'in kısa süre önce Ayrıntı Yayınları tarafından yayımlanan *Eğitimde Etik* adlı kitabından bir alıntı yaparak anlatmak istiyorum. Haynes'in kitabının 23. sayfasında "aynı maddesel kum unsurunu evin zemininde 'kir' kabul eden, ama sahilde öyle görmeyen ya da kremayı tabakta 'kir' olarak görmeyen ama gömleğin üzerinde 'kir' sayan kültürümüz" biçiminde bir ifade var. Ben dil ve sözcükler bağlamında da bu ifadenin doğru olduğunu düşünüyorum. İngilizce bir sözcük elbette İngiliz dili içinde kir değildir, ama Türk dili içinde "kir" olarak kabul edilebilir, çünkü olması gereken, ait olduğu yerde değildir. Burada ulusal dil ile ulusal benlik arasındaki bağlantı ya da Oktay Sinanoğlu'nun *Bye-Bye Türkçe* kitabında çok doyurucu biçimde anlattığı gibi, İngilizce sözcüklerin Türkçe'ye girmesinin Türkiye'nin "Amerikanlaşması"nın yalnızca bir boyutu olduğu gibi konulara girmeyi gerekli görmüyorum. Siz de zaten aynı yazınızda bu tür bir emperyalizme karşı durmanın gereğinden söz ediyorsunuz. Ancak Türkçe'nin yabancı sözcüklerden "temizlenmesi" yönündeki girişimlerin, eksik ya da kusurlu da olsa desteklenmesi gerektiğini düşünüyorum.

Benim "kirlenme" kavramının dil için kullanılmasına olan itirazım, hem bir etik sorgulamadan, hem de bir teknik meseleden kaynaklanıyor. Semra Kunt Akbaş'ın son cümlesiyle ilintili olarak söyleyeceklerim de var. Önce, etik sorgulama dediğim sürecin ana sorusunu açıklamaya çalışacağım.

Türkçeye yabancı dillerden (günümüzde, en çok İngilizceden) yoğun bir biçimde sözcük ve yapı girmesi olgusuna "dilde kirlenme" adını vermekten söz ediyoruz. Acaba, kendi dillerine Türkçeden yoğun bir biçimde sözcük ve yapı girmesi olgusunu kastederek dillerinin kirlendiğini söyleyen birilerine rastlasak (ki tarihimiz ve coğrafyamız böyle bir olasılığı hiç de saf dışı etmiyor), "kir" sözcüğünü aynı gönül rahatlığı, aynı sempatiyle kabul edebilecek miyiz? Kabul etmekten de öte, demokratik ilke gereği, başka bir dildeki Türkçe sözcük ve yapı fazlalığı olgusuna bizim de "kirlenme" dememiz beklenir. Diyebilir miyiz?

Bu sorulara içtenlikle "evet, kuşkusuz kabul ederiz", "evet, diyebiliriz" gibi yanıtlar verilebiliyorsa, itirazımı geri almaya hazırım. Kişisel olarak, söz konusu durumlarda kalsam irkilirim ve kirlenme sözcüğünü kullanamam gibi geliyor.

Türkçe sözlüklerdeki "kir" ve "kirli" maddelerine bakıldığında bu tür bir irkiltinin nedeni daha iyi anlaşılabilir. Sözcüğün çağrışımları ve özellikle de duygu değeri, ilk bakışta sanıldığı kadar masum değil.

Denecektir ki böyle bir durumda, "emperyalist, feodal" gibi sıfatlar da irkiltici olabilir. Bence aynı tür irkiltiler olmamalı bunlar. Türkçenin emperyal etkileri olduysa, bunun nedeni dilin kendisi değil, tarihsel politikalardır.

Özetle, çoğu konudaki gibi dilde İngilizce etkisi konusunda da "empati" yöntemine başvurmakta yarar var. Empati (kendimizi başkalarının yerine koyma), günümüz etiğinin belki en önemli yöntemi. Barışçıl bir ilke.

Diller için "kirlenme" sözcüğünün kullanılmasına olan itirazımın ikinci nedeni, daha teknik. "Kir"de bir mutlaklık var: Tümden yok edilmesi gereken bir şey, kir. Yalnızca "yanlış yerde bulunan" bir şey değil. Bulunduğu yerden alıp eski yerine koymuyoruz onu. Yok etmemiz gerekiyor. Yok edilmezse, bulaştığı yeri çirkinleştiriyor, kokutuyor, çürütüyor. Kir, bizim bütünüyle kurtulmak istediğimiz, kurtulmamız gereken bir şey.

Oysa başka dillerden gelen her sözcük ya da yapının zararlı olduğu, yok edilmesi gerektiği ileri sürülemez. Her dilde belli miktarlarda yabancı sözcük ya da yapı ille de bulunuyor. Ancak, bedenimizin doğal kirlenmesi gibi bir şey değil bu. Hijyen kavramıyla bağlantısı yok. Bu nedenle, başka dillerden gelen sözcük ve yapılar yalnızca nicelik (miktar) açısından ve bir bütün olarak değil, Türkçeye ne gibi bir zarar ya da yarar getirdikleri açısından, tek tek de tartılmalı.

Türkçenin üretkenliğini, dolayısıyla arılığını korumak, dil bilincinin gözetilmesi gereken başlıca bileşenlerinden biri, ama tek bileşeni değil. Anlatım gereksinimlerimiz ve dilin tarihsel yükü de var. Başka dillerden gelen sözcük ve yapıların bir bölümü, başka türlü karşılayamadığımız anlatım gereksinimlerimizi karşıladığı için geliyor.

Gerçekten de, başka dillerden sözcük ve yapı girişinin bir nedeni Batı kültüründeki parlak yönlerin, "American way of life"ın yarattığı özenti ise, bir nedeni de, bulunduğumuz uğrakta ancak Batı dillerinden kavram ve yapı ithal etmek yoluyla karşılayabildiğimiz anlatım gereksinimlerimiz. Bu ikincilere tipik bir örnek olarak "empati" sözüğü verilebilir, yeni yaygınlaşanlardan. "Empati" geldi ve "sempati, antipati, telepati" ailesine katıldı.

Dilin üretkenliğine ilişkin kaygı yitirilmediği sürece bu kadarı için endişe edilmeyebiliyor.[4] Denecektir ki kirin de bir miktarına katlanırız. Ne var ki bilerek kullandığımız bir bölümü yoktur onun. Bir yı-ka(n)madan ötekine katlanmaktan söz edilebilir olsa olsa.

Akbaş'ın son belirtimine, Türkçenin yabancı sözcüklerden "temizlenmesi" yönündeki girişimlerin, eksik ya da kusurlu da olsalar desteklenmesi gerektiği fikrine gelince.

"Kusurlu"dan kasıt kampanya metninin Türkçesiyse, sorun orada değil. Eksiklerin de önemi yok; ne demişler, kervan yolda düzelir.

Bu tür kampanyalarla ilgili sorun, bugüne değin Türkçeden kaçışta önemli bir rol oynamış olan dil politikalarıyla aynı çerçeve içinde hareket etmeleri, hatta o politikaların daha polisiye bir çizgide uygulanması çağrısında bulunmaları: İşyerlerine Türkçe dışında ad verilmesi yasaklansın, medyanın dili denetlensin vb. Bunlar, desteklenmesi değil, karşı çıkılması gereken türden çağrılar.

Yeterli genişlikte bir açıdan bakıldığında, "Kir" başlığı altında eleştirdiğim üç noktayı birbirinden ayırmanın olanaksızlığı görülebilir sanıyorum. Bugün artık, tarihin bu noktasında, bize kampanyadan çok bir tür eğitim ve kültür devrimi gerek.

Tecrit ve yalıtım

2000 yılı İnsan Hakları Günü'ne birkaç gün kala Mimarlar Odası'nın Yıldız'daki yerinde Vedat Günyol, F tipi cezaevlerine karşı çıkmanın haklılığını belirten ortak bildirgeyi imzacılar adına okumak üzere kürsüye çıkıyor. Bir yandan basının flaşları ve soruları için, yarı şaka, "bu da bir tür işkence" deyip duruyor, bir yandan da elindeki bildirgeyi masaya bırakıp cebinden bir başkasını çıkarıyor.

İmzacılardan biri olarak, elimdeki bildirge metninden izliyorum: Vedat Günyol'un okuduğu metin, ortak metnin Türkçe açısından arındırılmış biçimi.

Olacak şey değil, diğer imza sahiplerinin onayı olmadan metinde değişiklik yapılmaz ki vb. diye düşünüyorum ama, Vedat Günyol'a duyduğum sempatinin etkisiyle olmalı, fazla rahatsız olmuyorum... bildirgedeki "tecrit etme" sözü yerine "yalıtma" demesine dek. Demesiyle birlikte bildirge bu kez gerçekten değişiyor, mahpusun toplumdan yalıtılmasından başlayıp cezaevi içinde cezaevi olan tecrit adlı mekânlara kadar bütün bir süreci, bütün bir yaşantılar bütününü pek de bildirmez oluyor. En azından, benim izlenimim bu.

Burada söz konusu olan, dilde belirli bir açıdan uç bir örnek. Neyin örneği? Arı dil uğruna tarihten, somuttan, vazgeçmenin örneği. Yerine Türkçe kökenli bir sözcük önerilmiş yabancı kökenli yerleşik sözcüklerin tarihsel yükünden her zaman vazgeçilemeyeceğinin örneği.

"Tecrit", cezaevlerinde süregelen bir uygulamanın adı olmaktan başka, belirli mekânlara verilmiş tarihsel bir ad aynı zamanda. Tıpkı "tabutluk" gibi, tıpkı "hücre" gibi.

Burada bir ayraç (parantez) gerekiyor. "Tarihsel yük", "tarihsel ad" deyip duruyorum ama, biliyorum ki "tarihsel" sözünden herkes aynı şeyi anlamıyor. Çoğu kişiye göre tarihsel demek, 1) tarih kitaplarına geçecek önemde; 2) tarih bilimini ilgilendiren; 3) eskilerde kalmış olan, demek. Ben "tarihsel" sözcüğünü bu anlamlarda değil, en geniş anlamında kullanıyorum, "yaşamış/yaşanmış/somutlaşmış olan" anlamında. Böyle bakınca, bir saniye öncesi bile tarihtir; kitaplara geçmiş, bilim tarafından fark edilmiş olsun ya da olmasın.

Cezaevlerinin içi söz konusu olduğunda tecrit, tarihseldir; hem süreç, hem de yer adı olarak. Şimdiye değin, "yalıtma" adlı bir cezaevi uygulaması, cezaevlerinde de "yalıtma" adı verilen yerler yok. "Tecrit" var, "tecrit hücreleri"nin kısaltılmışı olmak üzere de "tecritler" var.

Sözcüğün tarihine bakalım bir de. Osmanlıcadaki Arapça kökenli "tecrid (etmek)" kavramı Türkçede iki ayrı karşılık kazanarak zenginleşmiş. Bu iki karşılıktan biri "yalıtım/yalıtmak", biri de "soyutlama(k)". Aralarında bir tür işbölümü oluşmuş gibi. "Yalıtmak" her alanda iş görmüyor. Sözgelimi, mühendislik alanında gayet popüler. Neredeyse "izole etmek" terimi kadar çok kullanılıyor: "yalıtmak", "yalıtım malzemesi", "yalıtık" vb. Buna karşılık felsefede adı eskiden "tecrid etmek" olan işlem bugün "soyutlamak" adını taşıyor. Sıfat biçimi: "soyut olan", eski adıyla "mücerret". Müşahhas (şahıslaşmış) olmaktan çıkarılan!

Eski sözcükler içinde, "soyut kavram" denen kavramları karşılayan türlerin yerine yenilerini geçirmek hem olanaklı hem de Türkçenin bütünlüğü açısından yararlı. Buna karşılık, bir anlam farklılaşması oluştuysa ya da eski sözcük tarihsel bir yükün etkisiyle özelleştiyse yerine yenisini kullanırken seçici olmakta yarar var. Değilse, o Türkçe, kof şiirleri andırmaya başlıyor. "Tecrit" sözcüğü geçmişte kalacaksa, "tecrit" mekânlarıyla birlikte kalacak.

Eskilik, yenilik

Edebiyat derslerini yenileme çalışmalarına ilişkin tartışmalarda yetkili kişilere sözcük yasaklarını soranlar da oldu. İlginçtir, yasakları kimse üstlenmiyor. Ne önceki yöneticiler sözcük yasağı koymuş, ne de günümüzdekiler. "Onlar yasaklama değil düzeltme" deyip işin içinden çıkıyorlar. Hayra yoralım: Belki de yasaklamanın çıkar yol olmadığı yavaş yavaş anlaşılıyordur.

Söz konusu "düzeltmeler" çoğu kez dilde arınmacılığa ya da tam tersi, "uydurmacılık" savına dayandırılıyor. Başka bir deyişle, ya eski sözcükler yasaklanıyor, pardon düzeltiliyor, ya yeni türetilenler. İnsanlar bu konularda (tıpkı başka pek çok toplumsal konudaki, örneğin ne giyecekleri konusundaki gibi) kendi seçişlerinin sorumlusu olacak ölçüde saygıdeğer/erişkin sayılmıyor sanki. Öte yandan, sözcüklerin de eskilik/yenilik özellikleri açısından salt siyasal simge olarak algılanması eğilimi var. Bu noktayı açmak istiyorum.

Tahsin Yücel ve daha başka düşünürler dil devriminin başarıya ulaşmış olduğunu söylüyor. Bundan kasıt Türkçenin gövdesiyle, omurgasıyla yeterince sağlamlaştığı ise, yerinde bir saptama. Gerçekten de hatasıyla sevabıyla dil devrimi, Türkçenin üretkenliğini ve yabancı sözcük kaldırma gücünü yeniledi, kapitalizmin gerektirdiği türden bir dil olma yoluna girmesini sağladı.

Dilde eskilik/yenilik konusundaki seçimlerimizde rol oynayabilen kabaca üç etkenden söz edilebilir: 1) Dili kullanan kişinin anlatımla ilgili (anlamsal) gereksinimleri, 2) Dilin kendi bütünlüğü ve üretkenliği, 3) Sözcüklerin tarihsel yükü.

Osmanlıca çerçevesinde bu etkenlerden ikincisi hiçe sayıla sayıla Türkçenin kökleri kurumaya yüz tutmuş. Birinci etken özel bir yol tutup gitmiş; üçüncü etken de o yolun koşulları nedeniyle, abartılı bir ağırlığa ulaşmış.

Böyle olmasındaki dilsel etki, o kadar da dışsal olmayıp, içeride aslında. İmparatorluğun, İslamiyet nedeniyle diğer uyrukların dilleri karşısında ağır basan büyük bir Arap nüfusu var. Osmanlı koşullarında dil bilincinin durumu da düşünüldüğünde, Türkçenin bütünlüğü ve üretkenliği gibi bir etkenin gözetilmesi herhalde beklenemezdi.

Her durumda, Osmanlıca döneminde ikinci etken gözetilmezken, dil devrimi sırasında bu kez birinci ve üçüncü etkenler göz ardı edile-

cekti. Örneğin, Ataç'ın bu göz ardı etme işini bir tür özveri olarak, bilinçli bir biçimde yürüttüğü, yazılarında anlam ve tarihsel yük açısından vazgeçtikleri nedeniyle bir yandan acı da çektiği anlaşılıyor.

Bugün ise dilde eskilik/yenilik konusunda üç etken de göz önünde tutulabilir. Kendine özgü olanakları, tarihi ve kültürel yüküyle Türkçenin yaşarlığını hiç değilse diğer dillerinki kadar önemseyip üretkenliğini korumak isteyenlerden söz ediyorum kuşkusuz.

Öte yandan, kişinin anlatım gereksinimleri, dilin tarihsel yükünü de, çağrışım olanaklarını da, üretkenliğini de, hem kullanmak, hem geliştirmek, hem de sınayıp bazen sınıfta bırakmak zorunda. Dil bu süreçler içinde yetkinleşiyor. Başka bir deyişle, uzun erimde üç etken birbirine bağımlı.

Türkçenin bütünlüğünü ve üretkenliğini gözetmek için milliyetçi ya da ırkçı olmak gerekmediği gibi, sözcüklerin tarihsel yükünü gözetmek için de İslamcı olmak gerekmiyor. Buna karşılık, Türkçe kökenli olmayan sözcüklerin salt bu nedenle atılması duygusuyla hareket etmek, ırkçılıktan ya da yabancı düşmanlığından fazla uzak düşmeyen, sanki "saf kan" arayan bir dil politikası. Dilin anlatım olanaklarını işe yaramazlık derecesinde budayan bir politika. Gerek bu tür politikalar, gerekse Türkçenin bütünlüğü ve üretkenliği pahasına Osmanlıcayı (ya da İngilizceyi) yeğlemek, sonuçta Türkçenin yaşarlığına ket vuruyor. Günümüz, herkesin hem kendi dilini, hem de komşu dilleri sevip gözetme günü. Dil bilinci, dilin kurallarını bilmenin yanı sıra, belki daha da çok, bu noktalarda önem kazanıyor.

2

İMLA[1]

"Dil bilinci" sözünden ne anlamalı?*

Türkçenin imla sorunları konusunda benim söylemek istediklerimin temelini dil bilinci kavramı oluşturuyor. Dolayısıyla önce bu kavrama, daha sonra da imlanın dışsal ve içsel denebilecek sorunlarına değineceğim.

"Dil bilinci", dille ilgili tartışmaların çerçevesini tanımlayan bir kavram. Ne var ki hayli sık kullandığımız bu kavramı açma gereğini pek duymuyor gibiyiz. "Dil bilinci" sözü, yaygın bir biçimde, kural koymak, kural bilmek ve bunlara uymak gibi anlaşılıyor. Başka bir deyişle, dilbilgisiyle karıştırılıyor. Yer yer de, dile sahip çıkma isteği olarak anlaşılıyor.

Dil bilincimiz belirli bilgilere dayanacaktır kuşkusuz; dilbilgisi kuralları kadar günümüzde bilimsel açıdan geçerli dilbilgisi anlayışlarını, Türkçenin tarihiyle coğrafyasını ve olanaklarını da hiç değilse ana çizgileriyle kapsayan bilgilerle sürekli olarak beslenmesi gerekecektir.

Ancak, dil bilinci, bu bilgilerin toplamına verdiğimiz ad değil, bilgilerin oluşturduğu matrisler yoluyla işleyen bir zihnin seçimler yapma, başka bir deyişle, bilgi kullanma yetisinin adı olmalı.

Değilse, dille ilgili çok çeşitli etmenlerin önemli bir bölümünü dışarda bırakma, donmuş ve sınırlandırılmış bir bilgi-duygu bileşimiyle

* Lefke Avrupa Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün Lefke Edebiyat Buluşmaları çerçevesinde düzenlediği 16-17 Mayıs 2002 tarihli "Yazım Sorunları Buluşması"na sunulan bildiri.

yetinme tehlikesi bekliyor bizi. Bu da, yüzeyselliğin, fetvacılığın, ezberciliğin güç kazanması demek.

İmla birliği

İmla kılavuzları, Türkiye'deki dil bilincinin durumu konusunda fikir sahibi olmak için bakabileceğimiz kaynaklar arasında en ön sıralarda yer alıyor. Bir dilin bir lehçesi için birden fazla imla kılavuzunun, daha doğrusu birden fazla imla odağının varlığı, imla birliğinin yokluğuna işaret. Gerçekten de, sormamız gereken bir soru var ortada: Türkçe imla birliği meselesine verilen öncelik derecesi nedir?

İmla birliği, tarihsel olarak Avrupa'da ortaya çıkan modern kapitalist toplumun, sanayi toplumunun hem gereği, hem de sonucuydu. Tıpkı dil birliği gibi imla birliğini de, feodal dönemin ardından gelişen ticari ve sınai ilişkiler getirdi.

Modern toplum, birbirinin ne dediğini gittikçe daha hızlı bir biçimde anlaması gereken insanların toplumu. Bu nokta düşünülürken, anlamak gereken şeylerin gittikçe hızlanarak arttığı da göz önünde bulundurulmalı. İmla birliğinin, anlamayı hızlandıran araçlardan biri olduğu unutulmamalı.

Ülkemizde sanayileşmenin gecikmesiyle birlikte dil ve imla birliği de gecikmişti. Sanayileşme nasıl "yukarıdan aşağıya" gerçekleştirildiyse, imla birliği de öyle gerçekleştirildi. Bu süreçte imla birliği gibi bir amaç için düşünülebilecek en iyi yol özerk bir kurumdu ve Mustafa Kemal'in dehası sayesinde bu tür bir araç seçildi. Ne var ki, özerklik fikri, zaman içinde serpilip gelişeceğine, ders çıkarılması gereken sektelere uğradı, kurulmuş olan imla birliği, devlet eliyle bozuldu.

Özerk Türk Dil Kurumu'nu kapatıp AKDTYKTDK'yı kuran, 12 Eylül rejimiydi. Türk Dil Kurumu'nun özerklik bilincine sahip üyeleri, çalışmalarını sürdürmek için Dil Derneği'ni kurdular.

AKDTYKTDK, rejimin Türk-İslam sentezi politikası doğrultusunda, TDK'nın o güne değin imla konusunda söylemiş olduğu ne varsa onun tersini söylemeyi görev bildi. Başka bir deyişle, az önce sorduğumuz, imla birliğinin öncelik derecesi nedir sorusu, modern çağın gerektirdiği yanıtı almaz oldu.

İmla birliği modern sanayi toplumunun önemli bir bileşeni olduğuna göre, acaba, kurumu devletleştirip imla birliğinin bozulmasına yol açanlar, böyle bir toplumu istemeyen kimseler miydi?

Sorgulamaya değer. Çünkü imla birliği, başka şeylerin yanı sıra farklı toplumsal kesimlerin bir arada yaşama iradesinin, yoğun bir etkileşimin göstergesi. Ülkemizde ise son yıllarda birbirini dışlayan ya da birbirini fiziksel açıdan değilse bile toplumsal açıdan yok etmeyi hedefleyen kesimlerin ayrı imlalarda ayak dirediğine tanık olageldik.

Özellikle son yirmi küsur yıldır birbirinin yazdığını okumayan kesimler, farklı kültür adaları oluşturdu. Bu gelişmeye koşut olarak, dar anlamdaki imla sorunları da yakın zamanlara kadar her kültür adasının kendi içinde, birbirinden uzakta tartışılageldi.

Başka alanlardaki gibi imla konusunda da görüş ayrılıkları her zaman olacaktır kuşkusuz. Ne var ki, modern toplum tasavvuru, bir yanda farklı görüşler tartışılırken öte yanda ortak bir imla anlayışında birleşmeyi gerektiriyor. Kuralların yaratıcı bir biçimde bozulması da buna bağlı.

Kuralcı anlayışın dili kalıplaştırma eğilimi ile standart dilin verimli kullanılması arasındaki temelli ve belirleyici farka dikkat edilmeli. Bu da günümüz dil bilincinin belirleyicilerinden.

Ülkemizde ayrıca, farklı anadilleri konusunda yeterli ölçüde demokratik bir ortam geliştirememiş olmamız sorunu var. Başta Kürtçe olmak üzere, Türkiye Türkçesinin komşusu olan anadillerinin durumuna, matrisimizde bir etmen olarak yer vermek zorundayız. Arapça ve İngilizce özentisi gibi etmenler de düşünüldüğünde, Türkçe sorunlarıyla ilgili olarak birbirini güçlendiren çok sayıda zorluğun varlığı daha iyi kavranabilir.

Özenti etmeni

Özenti, genellikle yüzeysel bir hayranlık ve benzeme çabası olarak tanımlanır. Düşük bilinç düzeylerinde bulaşıcılığı yüksek olan bir eğilim.

Kültürel plandaki özentilerden bazıları, Türkçeden kaçışa, dilde Arapçacılık ya da İngilizceleşme denebilecek olgulara yol açıyor. Arap kültürüne duyulan özenti, Arapça kökenli sözcüklerde Arapça söyleyişi esas alma ve ille de kesme işareti, tamlama çizgisi gibi işaretler kullanma, Arapçanın seslerini çıkarma takıntısı yaratıyor.

"American way of life" özentisinin ise Türkçe imlayı da, alfabeyi de zora soktuğunu söylemek bile fazla. İngilizce, diğer tüm diller gibi Türkçeyi de zorluyor.

Diğer etmenler

Özenti etmeninin yanı sıra, yeni teknolojilerin İngilizce aracılığıyla gelmesi, imla alanında da en çok dikkat gerektiren etmenlerden. Bu alanda ikili bir durumla karşı karşıyayız. Bir kesim Türkçenin bütünlüğünü ve üretkenliğini korumak konusunda baştan beri yüksek bir bilinç düzeyi gösterirken, daha geniş bir kesim, dilin bütünlüğünü gözetme bilincinden tümüyle yoksun ya da böyle bir kaygıyı zamanında güttüyse bile bugün artık teslim olmuş durumda, yeni teknolojilerle ilgili yabancı sözcük ve yapıları, yazılış ve okunuşlarıyla, olduğu gibi almakta sakınca görmüyor.

Yeni teknolojilerin getirdiği dilsel birimler arasında video sözcüğü gibi şans eseri Türkçe okunuşa uygun olanlar varsa bile, her zaman böyle olmuyor. Walkman, CD, joystick, VCD, DVD... Derken, Türk alfabesindeki harflerin okunuşları bile değişmeye başladı. Sık sık verilen NTV örneğindeki gibi. Bu konudaki ısrar (bilinçsizlik) sürerse, Türkçe harflerin adını ikiye çıkarmak gerekecek: N harfi hem "ne" hem "en", T harfi hem "te" hem "ti", V harfi hem "ve" hem "vi" olarak okunabilir, gibilerden.

Bunun anlamı, yürürlükteki küreselleşme süreciyle dünya dili durumuna gelmekte olan İngilizceyi Türkçeyle yan yana değil, iç içe geçirerek kullanıyor olmamızdır. Dikkat: Burada yol alan süreç, Osmanlıcayı doğuran sürece benziyor.

Ufukta İngilizceden kaçmanın olanağı görünmüyor. Ancak, böyledir diye, İngilizcenin etkisiyle ortaya çıkan sorunlardan, bu etkinin işgal biçimini almasından kaçınmanın yolu yok mudur? İngilizceyi ya da başka bir dili öğrenirken, aynı zamanda Türkçeyi yetkinleştiremez miyiz?

Böyle sorular hep dil bilinci temeline götürüyor bizi. Sözgelimi, kullanım alanımıza girmiş ama henüz imla kılavuzlarına girmemiş yabancı kökenli sözcükleri hiç değilse tırnak içine almak ya da kesme işaretiyle ayırmak ve bir an önce Türkçe kökenli bir karşılık bulmak konusunda ilkeli davranmak olanaklı. "Entivi" yok, "Neteve" var!

İmlanın diğer iç sorunları

Kanımca, imla birliği yeniden sağlanacaksa, özerk bir kuruluş olan Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu* esas alınıp onun üstünde çalışılmalı, devletin rolü ise özerk projeleri desteklemekle sınırlandırılmalı.

Yazım Kılavuzu'nun dördüncü baskısı, üçüncüye oranla çok daha gelişkin olarak, 2000 yılında yayımlandı.[2] Ancak, özellikle yayımcılık alanında epey rağbet gören *Ana Yazım Kılavuzu* gibi onun da anlatımında sorunlar, içeriğinde eksikler ve tartışılması gereken noktalar var. Burada, *Yazım Kılavuzu*'ndaki anlatım sorunlarına girmeyeceğim. Tartışılmasında yarar olan noktalara ise yalnızca birkaç örnek vereceğim:

- Ayraç-ek ve ayraç-bağlaç ilişkisi
- Ayraçla kısa çizgi ayrımı (neler ayraç içinde, neler iki çizgi içinde gösterilmeli?)
- Bileşik sözcüklerde hece bölme
- Kesme işareti
- Düzeltme işareti ve nispet İ'si
- Noktalı virgül
- Noktayla ilgili sorunlar (tırnak içine aldığımız cümlelerin sonundaki noktayı da almalı mıyız vb.)
- Virgül sorunları (bağlaç-virgül ilişkisi, bağfiil-virgül ilişkisi)...

Sonsöz

Eğitim sistemimiz, neredeyse, yan yana yazılmış harfleri "söken" ve kulağındaki sesi yazıya geçirebilen öğrencinin okuma yazma bildiğini kabul eder duruma düştü. Yola modern bir toplum olarak devam etmek istiyorsak, okuma yazma tanımımızı, kabul edilebilir bir dil bilincini içerecek biçimde genişletmeliyiz.

Lefke Avrupa Üniversitesi'nde "Yazım Sorunları Buluşması"

Lefke: Çoğumuz için, uzak, pek bilinmeyen bir Kıbrıs kenti. Lefke Edebiyat Buluşmaları, ele alınan konuya ilişkin tartışmalar kadar, kentin tanınmasına da katkıda bulunuyor.

Bu "Buluşma"ları, belediyenin katkılarıyla, Lefke Avrupa Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü düzenliyor. 2000 yılının buluşma konusu olan şiir ve 2001 yılının konusu olan öyküden sonra, 16-17 Mayıs 2002 tarihlerinde "Türkçe'de Yazım Sorunları" konuşuldu.

Buluşmaların kayıtları, bölümün yılda bir kez yayımladığı *Lefke Türküsü* adlı dergiyi oluşturuyor.

Katılımcı olarak tanıklık ettim: Bölüm Başkanı Dr. Efdal Sevinçli, yaptığı işi bir jeneratör gibi enerjiyle besliyor. Rektör Prof. Dr. Mesut Ayan ve çalışma arkadaşlarının desteği de çok belirgin. Bir üniversiteler diyarına dönüşmüşe benzeyen Kuzey Kıbrıs'taki en büyük üniversite Lefke Avrupa Üniversitesi değil ama, öğrenciler gümbür gümbür. Açılışı izleyen ilk bildiri sahibinin, Lefke Avrupa Üniversitesi öğrencilerinden biri (Makbule Yeşim Yazıcıoğlu) olduğunu belirtirsem, kastım daha iyi anlaşılabilir.

Düşünsel canlılığın tadı, tıpkı "hellim"in tadı gibi, damağımızda. (Siz "hellim"in bir peynir türü olduğunu düşünüyorsunuz, Kıbrıslılarsa şöyle diyor: "Hellim peyniri değil, hellim o!" Sınıflandırma üstü. Tıpkı Gurbetler gibi. Kıbrıs Türkçesinde "Gurbet", Çingene anlamına geliyor.)

Toplantılara dönelim. Ankara, İstanbul, İzmir, Lefke ve Lefkoşa' dan gelip, gerek kuram/uygulama açısından, gerekse imla anlayışı açısından bir yelpaze oluşturan on iki konuşmacı, on iki ders saati boyunca bildiriler sunarak imlayı tartıştı.

Kuram/uygulama yelpazesinin kuram ucunda, bir süredir Kıbrıs üniversitelerinde görev yapan iki dilbilimcinin bildirileri yer alıyordu: Prof. Dr. Kâmile İmer ve Prof. Dr. Ahmet Kocaman. İkisi de, bilimsel kuşkuculuğun gerektirdiği türden bir sakınımla konuştular.

Kâmile İmer, imla sorunlarını "dil planlaması" çerçevesine yerleştirdiği bir kuramsal modelle bağlantılandırdı. "Dil planlaması" kavramı, İmer'in Türkiye Türkçesiyle ilgili kavramlaştırma çalışmaları sürecinde, önce "dil devrimi" kavramının, daha sonra da "dil düzenlemesi" kavramının yerini almış. İmer, imlanın güncel sorunları konusunda, "saygın bir dil planlama kuruluşu"na gerek olduğu kanısında.

Ahmet Kocaman ise, bilimsel çalışmanın üç ilkesini anımsatıyordu, imla sorunlarıyla ilgili olarak: 1) Kapsayıcılık ilkesi (araştırmalar belirli kesitlerle sınırlı tutulmayıp tüm kesitlerden örnekler alınmalı), 2) Tutarlılık ilkesi (kuraldışılar çoğaltılmamalı; örneğin, bazı özel adlardan sonra kesme işareti kullanılıp bazılarından sonra kullanılmaması, Fransızcadan gelen ve "-oi-" sesini içeren sözcüklerden bazılarında bu sesin "-uva-" biçiminde, bazılarındaysa "-ua-" biçiminde yazılması birer tutarsızlıktır), 3) Tutumluluk ilkesi (genellemelere ulaşmak önemli; ancak, bunların yanıltıcı da olabileceği unutulmamalı).

Türkçe dilbilgisi ve sesbilim alanlarındaki çalışmaların yetersizliğinden söz eden Sevgi Özel de kuramdan uygulamaya giden yolda imlanın önüne çıkan zorluklara değinmiş oluyordu.

Türkiye Türkçesinin bugünkü imla sorunlarının başında, imla birliğinin bozulmuş olması geliyor. Kâmile İmer'in, "saygın bir dil planlama kuruluşu"na gerek olduğunu söylemesi boşuna değil. Lefke Avrupa Üniversitesi'ndeki imla tartışmalarında söylenenler içinde eleştiriyi en çok hak eden de, bence, imla birliğinin sağlanması için AKDTYKTDK'ya öncülük çağrısında bulunulmasıydı. Oysa, dil gibi bir alanda özerk örgütlenme biçimlerinin değil de devlet kurumu biçiminin esas alınması ne gibi sakıncalar getirir, bunu salt kuramsal olarak değil, uygulamalı olarak da öğrenmiş durumdayız ne yazık ki.

İmla birliği yönünde adım atılması gerçekten isteniyorsa, bunun merkezinde özerk bir girişim yer almalı.

*

Lefke tartışmaları daha çok AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'na yönelik eleştirilerle, kurum temsilcisinin savunmaları biçiminde yürüdü. *İmlâ Kılavuzu*, daha önce de yazdığım üzere, ulusal eğitimde zorunlu tutulmuş olmasa çok az kişiden rağbet görecek. Bu kılavuzdaki sorunlara ilk dikkat çekenin bir öğrenci (ilk bildiriyi sunan M. Yeşim Yazıcıoğlu) olması, belirtisel sayılmalı. Yazıcıoğlu'nun, tezinin bir bölümü olan saptamaları arasında en ilginç olanlarından biri, imla alanındaki sorunlar karşısında bunalan öğrencilerde Türkçeden kaçış eğiliminin arttığı saptamasıydı.

Tartışılan sorunların başında, bileşik sözcüklerin yazılışı (diğer adıyla, "bileşikler" ya da "çoköğeli sözcükler" sorunu) geliyordu. Ardından da, düzeltme işareti, kesme işareti, nispet İ'si vb.

AKDTYKTDK temsilcisi Prof. Dr. Hamza Zülfikâr, *İmlâ Kılavuzu*'nun "ayrı yazılan birleşik kelimeler" politikasını, kurum adına savunduğu kadar kişisel olarak da savunup bazı ölçütlerden söz etti. Örneğin, bileşik sözcüğü oluşturan sözcükler ek alıyorsa bitişik yazılmalıydı: "oldubitti[ye getirmek]" vb. Sözcük vurgusu gibi daha başka bitişik yazma ölçütleri de vardı.

Ancak, Prof. Zülfikâr'ın bana en ilginç gelen ölçütü şu oldu: Kendisi, Türkçedeki bileşik sözcüklerin imlası konusunda, genel kural

olarak ve Türkçecilik adına, Türkçeyi etkileyen yabancı dillerdeki imlanın tam tersi neyse onun benimsenmesinden yanaydı. Şöyle:

Farsçada "hane" sözcüğüyle yapılmış yalnızca yirmi beş kadar bileşik sözcük varken, bu sözcükle yapılmış Türkçe bileşik sözcük sayısı iki yüzü aşıyordu. Türkçede, bunun gibi, Farsçadan ve İngilizceden esinlenilerek, "hane, ev, arası" vb. sözcüklerle yapılmış çok sayıda sözcük vardı. Ayrı bir imla, bir Türk imlası yaratmak için bu sözcükleri söz konusu dillerdeki gibi bitişik değil, ayrı yazmalıydık.

Kişisel olarak, bu tavırda Türkçeyi koruma kaygısını aşan bir mantık görmekten kendimi alamıyorum. Başka dillerdekinin tersine davranmak yine o dilleri esas almak olmuyor mu?

Yusuf Çotuksöken, haklı olarak, "bileşik sözcük" teriminin "sözcük öbeği" terimiyle karıştırıldığına dikkat çekti. Gerçekten de, ayrı yazılan iki dilbirime sözcük denmesinde açık bir sorun var. Ayrı yazıyorsanız, orada artık sözcükten değil, bir sözcük öbeğinden söz etmeniz beklenir.

(Benzer bir adlandırma sorunu, Feyza Hepçilingirler'in, *Dedim: "Ah!"* adlı kitabında –s. 280– dikkat çektiği üzere, "mi soru eki" adı verilen birim için de geçerli: Ayrı yazıyorsak, bu dilbirimin adı, "ek" değil, "sözcük" olmalı. Bağlaç ya da ilgeç.)

Bu yazının baş taraflarında geçen "çoköğeli" sözcüğü AKDTYK TDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'na alınacak olsa, belli ki "çok öğeli" biçimini alacaktır. Günümüzde sayıları gittikçe artan "çok"lu sözcükler orada hep ayrı çünkü: "çok tanrıcı, çok sesli" vb. Bu imlanın sakıncalarını görmenin zor olduğunu sanmıyorum: Türkçede, sayılabilen çokluklarla sayılamayan çokluklar için iki ayrı "çok" sözcüğü yok.

Düzeltme işareti, kesme işareti ve nispet İ'si tartışmalarını, yeri geldikçe değinmek üzere bir yana bırakıyorum. Yakınılan imla sorunları arasında, konuşma dilinin yazıya geçirilmesindeki ve başka dillerden (herhalde en çok İngilizceden) yeni gelen sözcüklerin yazılmasındaki güçlükler de vardı. Yusuf Çotuksöken, yine haklı olarak, bunların bir imla kuralına bağlanması konusunda acele etmemek gerektiği görüşündeydi. İmlanın üç esasa dayandığını düşünüyordu çünkü: 1) bilimsel araştırmalar, 2) gelenek ve sıklık, 3) uzlaşma.

Tahmin edeceğiniz üzere, Lefke tartışmalarına ancak bir bölümüyle yer verebildim. Geriye kalanını merak edenler için kaynak, *Lefke Türküsü*. Adres: Lefke Avrupa Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gemikonağı, Lefke Kıbrıs – Mersin 10.

Yazım Kılavuzu, 5. Baskı

Dil Derneği, *Yazım Kılavuzu*'nun "gözden geçirilmiş ve genişletilmiş" 5. Baskı'sını yayımladı.

İmlanın böylesine çok gözden geçirilmesi iyi mi, kötü mü? Bu sorunun yanıtı da çoğu sorununki gibi, ne zaman, nereden, hangi açıdan baktığımıza bağlı. Modern yaşam tarzına ve bilgilenme mekanizmalarına en uygun olan nedir diye bakıyorsak, her dil (daha doğrusu lehçe) için tek bir imlanın geçerli olması ve onyıllar boyu aynı imlanın geçerli kalması iyi sayılıyor.

Türkiye Türkçesinin imlası yeterince yerleşik değil, çünkü Türkiye kapitalistleşmekte de modernleşmekte de geç kalmış bir ülke. Türkçe imlanın sık sık değişikliğe uğraması kaçınılmaz.

Ne var ki, kaçınılmaz olanı epey aşan ölçülerde değişikliğe uğruyor Türkçe imla. Resmi bir iş yapıyor ya da kitabınız devlet okullarına salık verilsin istiyorsanız, AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'na uymak zorundasınız.

Resmi zorunluluk dışında en çok kullanılan kılavuzlar gerçekte bugün Dil Derneği'nin temsil ettiği, eski Türk Dil Kurumu'nun imla anlayışına dayalı: Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu* ve Ömer Asım Aksoy başkanlığındaki bir grup tarafından hazırlanmış olan *Ana Yazım Kılavuzu* (Adam Yay.).

Bu son paragraflarda söylediklerimi daha önce de yazdım; *Ana Yazım Kılavuzu*'nu, üstünde yıllardır çalışılmadığı için salık vermekte zorlandığımı, Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'nu tam da sık sık değiştirildiği için yakından izlemekte yarar olduğunu birkaç kez belirttim.

Bugüne değin imla sorunlarından söz ederken Nijat Özön'ün *Büyük Yazım Kılavuzu*'na (Kabalcı Yay., 1999) değinmekte ise hep kusur ettim. Bu kılavuzun kendine özgü birkaç erdemi var oysa: Temel anlayış olarak eski TDK'yı (bugünkü Dil Derneği) esas almakla birlikte, dizininde resmi imlaya da yer veriyor. Dolayısıyla, her iki imladan da haberdar olmak isteyenlere salık verilebilecek, ayrıca, aradığınızı kolayca bulabildiğiniz, kapsamlı ve kullanışlı bir kılavuz bu. Günün birinde Türkiye Türkçesinin tek bir imla kılavuzu olacaksa dikkate alınması gereken birkaç temel başvuru kaynağından biri.

Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'na dönecek olursak, beşinci baskıyla yine epey yol alınmış ama, keşke yayımlanmadan önce biraz da-

ha gözden geçirilseydi: Bazı sorunlar sürüp gidiyor. Bunlardan biri de imla kurallarının ve sözcük imlalarının saptanmasında hangi yöntem(ler)in kullanıldığına, örneğin, yaygınlık ölçümüne ilişkin bir açıklamada bulunulmaması geliyor.

Böyle bir açıklama, kılavuz dışında, makalelerle de yapılabilir kuşkusuz.

Eleştirilere belki de yön meselesinden başlamak gerekir. Kılavuz adını taşıyan belgelerden amaç ilgili alanda yol soranlara yol göstermekse, çıkış noktasının da soruyu soran olması gerekmez mi? Başka bir deyişle, her kılavuz ilgili alanın SSS'si (Sık Sorulan Sorular'ı) göz önüne alınarak hazırlanmalı değil midir?

Bana öyle geliyor ki Türkçe imla kılavuzları, oldum olası, kullanıcının hangi bilgilere gerek duyduğu sorusuna yanıt aranarak, yani okur odaklı denebilecek anlayışla değil, okura hangi bilgilerin verilmesi gerektiği esas alınarak, yani kural odaklı anlayışla hazırlanıyor. Bu durumda da yazım kılavuzlarından yararlanabilmek için, dilbilgisi alanını hayli iyi bilmeniz gerekiyor. Oysa dilbilgisi, okullarda çok iyi öğrenildiğini varsaysak bile, özel olarak ilgilenilmedikçe çabuk unutuluyor.

Gerçi dile ilişkin kullanım bilgilerinin toplandığı başvuru kaynakları arasında dilbilgisi kitapları da sayılır ama, onlar biraz, hukukta dendiği gibi, "son başvuru mercii"dir. Yaygın kullanım için sözlüklerin ve kılavuzların yeterli olması beklenir.

Türkçe imla kılavuzları, yaygın kullanıcı kitlesine tıpkı dilbilgisi kitapları gibi yukarıdan bakıyor ve okura uzak, soğuk, bürokratik ve hamasi geliyor. Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*, 5. Baskı'sıyla da bu anlayışı sürdürüyor ne yazık ki.

Kılavuzun kendi anlayışı çerçevesinde de anlatım ve dizgi sorunları var. Tek bir örnek: "Ünlülerin Sınıflandırılması" bölümünde (s. 2), "Çene açısının durumuna göre: Geniş ünlüler – Dar ünlüler" ayrımı yapılıyor. Burada "Çene açısına göre" demek hem daha doğru, hem daha tasarruflu olurdu. Bunun hemen ardından yapılan "Düz ünlüler – Yuvarlak ünlüler" ayrımının ölçütü ise "Dudakların biçimine göre" olarak verilmiş. Acaba burada dudakların biçimi mi söz konusudur, yoksa durumu mu? Öneri: "Dudakların durumuna göre: Düz ünlüler – Yuvarlak ünlüler".

Diğer ayrıntılara yeri gelirse değinmek üzere, burada bir de "Kısaltmalar Dizelgesi"ndeki birkaç bilgi yanlışına değinmekle yetineceğim:

Resmi kuruluş adlarının imlası konusundaki kural, bu adların resmen (çoğu kez yasayla) saptanıp bir daha hep o adın kullanılması biçiminde. Aynı kural, uluslararası kuruluşların Türkçeye çevrilen adları için de geçerli.

Yazım Kılavuzu'nun 5. Baskı'sında, YÖK ve TTB'nin açık yazılışındaki yanlışlıklar duruyor: YÖK, "Yüksek Öğretim Kurumu" değil, "Yüksek Öğretim Kurulu". TTB ise "Türk Tabipler Birliği" değil, "Türk Tabipleri Birliği". (Bu iki yanlışı ben de *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'nda yapmış, okurlardan düzeltme almıştım.)

Uluslararası kuruluş adlarına gelince: "IBRD, *International Bank for Reconstruction and Development* (Uluslararası Kalkınma ve Gelişme Bankası)" denmiş. Bu kurumun adı ilk kez çevriliyor olsa bile böyle denmesi iyi bir çeviri olmazdı ama, sorun burada değil; kurumun yerleşik bir Türkçe adı var: "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası."[3]

Aynı biçimde, "ISO"nun (*International Standardization Organization*) yerleşik Türkçe adı, "Uluslararası Standartlaştırma Kuruluşu" değil, "Uluslararası Standartlar Örgütü".

Kısaltmalar Dizelgesi'nde, kurum adları dışında bir iki sorun daha var:

"Yay." biçimindeki kısaltmanın karşılığı olarak, "Yayınları, Yayımlayanlar" denmiş; "Yayınevi" eklenmeli. "Tic." biçimindeki kısaltmanın karşılığı yalnızca "Ticaret" değil; "Ticarethane" de var. "Öğr." kısaltmasının ise en önemli karşılığı unutularak yalnızca "1) Öğretmen; 2) Öğretim" denmiş. "3) Öğrenci" diye eklemek gerek.

PhD (*Doctor of Philosophy*) kısaltmasının karşılığı da, "Felsefe Doktoru" değil, "Doktorluk Derecesi" olacak.

Edebiyat alanında inceleme ve eleştirilerini okuduğumuz Tuncer Uçarol, imla kılavuzları konulu yazılarda iki önemli kılavuzdan söz etmediğime dikkat çekiyor: Ali Püsküllüoğlu'nun *Yazım Kılavuzu* (Arkadaş Yay., 2001) ve Nijat Özön'ün *Büyük Dil Kılavuzu* (1995, YKY).

Uçarol, *Büyük Dil Kılavuzu*'nun, "Türkçe ve Osmanlıca karşılıklarını da verdiği için yararlı" olduğunu anımsatıyor.

Büyük harf kullanımı

Bir yazıda, ilgili kişinin bilinçli bir seçimi söz konusu olduğu sürece kurallara aykırı kullanımların yanlış sayılmaması gerektiğini belirterek şöyle demiştim: "Örneğin, hiç büyük harf kullanmayan Ayşe Düzkan için, Türkçeyi en yanlış kullanan yazarlardandır diyebilir miyiz? Tam tersine, en bilinçli kullanan yazarlardandır dememiz gerekir; Düzkan, büyük harf kurallarını, bu kurallara tutarlı bir biçimde uymamak yoluyla kullanıyor."

Ayşe Düzkan'dan bu konuda aydınlatıcı bir mektup aldım. Yazarın izniyle yayımlıyorum:

"(...) bu küçük harf kullanma işinin tarihini sizinle paylaşmak istedim. bizim ilk okuduğumuz batılı feminist yazarların bir kısmı büyük harf kullanmıyorlardı; bunun avrupalı muhalifler arasında bir gelenek olduğunu öğrendik. eğer duyduklarımız rivayet değilse, ilk gerçeküstücülerin bildirgesi büyük harf kullanılmadan yazılmış. ayrıca kızıl ordu fraksiyonu adındaki alman grup da metinlerinde hiç büyük harf kullanmazmış.

"1987 yılında feminist dergisini çıkartmaya başlamıştık, orada yazan kadınların çoğu büyük harf kullanmazdı. ama onların arasından yazmayı sürdüren çok az kişi kaldı, içlerinde en 'piyasa'ya çıkan ben oldum.

"daha eğlenceli ve biraz kişisel bir şeyi de aktarmak isterim. sevgilim altan çarıkçı, artık hanım köylülükten mi yoksa bu işe kalpten ikna olduğundan mı bilinmez, büyük harf kullanmamaya başladı. ikimiz de yakın zamanda kapanan yeni gündem gazetesinde haftada bir yazıyorduk; tabii büyük harfsiz ve o bu konuda hiç tepki almazken ben bir sürü okur mektubu aldım. yani bu konuda tek sayılmam ama en göze batan olduğum söylenebilir. (...)"

Kişi adlarının yazılışı

Özel adların yazılışıyla ilgili genel kuralın, kurum, yasa, kent adı gibi resmi adları resmi biçimine uyarak ("Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası" örneğindeki gibi) yazmak olduğunu belirtmiştim.

Kişi adlarının yazılışı ise resmiyet içinde ve dışında farklılık gösteriyor. Atila'ların bazıları Attilâ, bazıları Atilla, bazıları Atillâ. Bunla-

rın hangisi doğru diye sormak anlamlı değil. Resmi makamlar kişinin nüfus cüzdanındaki yazıyı esas alıyor, biz ölümlülerse, kişinin kendi seçimini. Cemal Süreya, adının bir Y'sini atmış, Süreyyya Evren de o Y'yi almışsa biz onların seçimine uyarız.

Bu arada, özel adların yazılışına dikkat etmeyen yayımcıların kabalık ettiğini söylemek yanlış mı olur? Nâzım yerine Nazım, Ahmed Arif yerine Ahmet Arif, Sabahattin Eyuboğlu yerine Sebahattin Eyüboğlu, Dıranas yerine Dranas yazanlardan söz ediyorum. Attilâ İlhan, adı başka türlü yazıldığında kıyameti koparırmış diye bir bilgi kulaktan kulağa dolaştığından olmalı, daha çok özen gösterilen adlardan.

Dil kitaplarında sık sık rastladığımız A. Dilaçar'dan da söz etmeliyim. Diğer önadları açık biçimleriyle yazarken bile bu A. kısaltmasını kısaltma olarak bırakma eğilimi var. Dışlayıcı olmak istemiyorsak özenli olmalıyız. O dilcinin önadı, Agop. Bazı yazarlar da Dilaçar'daki ilk A'ya düzeltme işareti koyuyor ama sanıyorum haksızlar.

Unvanlarda büyük harf

Sorunlu örnek: "... gelmiş geçmiş Kültür Bakanları'nın çoğu..." (Atilla Birkiye, *Radikal Kitap* eki, Sayı 30, s. 22)

Unvanları, belirli bir kişiye ait ve tekil olduklarında büyük harfle başlatmak gerekiyor ama, çoğul olduklarında büyük harf gerekmiyor. Örneğimizde de belirli ve tekil bir kültür bakanından söz edilmediğine göre, öneri: "... gelmiş geçmiş kültür bakanlarının çoğu..."[4]

Buna yakın bir büyük harf sorunu örneği daha: "Kemal Derviş'in Merkez Bankası Genel Müdürlüğü'nü üstleneceği ısrarla vurgulanmakta." (Aydın Engin, 1.3.2001 tarihli *Cumhuriyet*)

Burada Merkez Bankası Genel Müdürlüğü makamı kastedilse imla sorunu olmazdı. Belirli bir Merkez Bankası Genel Müdürü söz konusu edilse yine sorun olmazdı. Ne var ki henüz gerçekleşmemiş bir unvandan söz ediliyor. Bu durumda, "Genel Müdürlüğü" sözcüklerinin büyük harfle başlatılması ve aldıkları ekten ayırılması gerekmiyor. Öneri: "Kemal Derviş'in Merkez Bankası genel müdürlüğünü üstleneceği..."

Kesme işareti

Prof. Dr. Nadir Paksoy'un mektubunda şöyle deniliyor:

"'Gezi-anı-izlenim' türü 5 kitabım var; aslen hekimim; gezgin-hekim ve yazar... Yazılarım, bu nedenle bir çok dil, coğrafi yer, kabile-toplum vb. ismi içeriyor. Bunları Türkçe imla kılavuzuna oturtmakta zorlanıyorum. Tam standart kalıbı bulmuş değilim. Bir gazete başka, bir dergi başka, bir kitabın içindeki farklı bölümler başka kullanıyor. Türkçe gibi son eklerden zengin bir dilde bu 'kesme işareti' konusunu basitleştirmeyi ve hatta teke indirgemeyi öneriyorum.

"Büyük bir harfle başlayan her sözcüğün ekleri kesme ile ayrılsın ya da hiç olmasın. Biri şöyle diğeri böyle dendi mi, her yayın organında başka türlü yazılıyor.

"Lütfen bana söyler misiniz şu sözcüklerde kesme olmalı mı, olursa nerede olmalı? İngilizleri, Türklerde yazarken imla kılavuzları (') olmaz diyor. Peki, Madagaskarlıları, Büyük Samoalıları, Küçük Nambaslarda yazarken 'kesme' olmaz mı bu garip isimlerin özgün halinin hangi sözcük olduğunu okur nasıl bilecek? Türklerde (') olmazsa 'Büyük Samoalılardan Madagaskarlılara uzanan etnik kuşak' cümlesinde bu ayrımı belirtmek gerekmez mi? İngilizlerde, Türklerde (') olmaz, az bilinen toplumları belirtirken (') olacaksa, çok bilinen az bilinen toplumları yazar kendine göre kendisi mi belirleyecek.

"Aynı şekilde Türkçe'de mi Türkçede mi... 'Türkçe' bilinen bir dil, (') almaz derseniz 'Vanuatucayı zor bir dil olarak biliyorum' derseniz, cümlesinde Vanuatuca'yı kesme ile ayırmanız gerekir mi? Evetse, niye Türkçeyi ayırmıyoruz, Yukarı Voltaca'yı ayırıyoruz?

"İstanbullu, Parisli derken kesme koymuyoruz, Bulawayolu derken, az bilinen kent olduğu için kesme koyuyoruz. Binlerce kentin hangisinin az bilinen hangisinin çok bilinen olduğunu okurlar ve yazarlar neye göre ayırıp (') işaretini bekleyecek.

"Kısacası karman çorman bir durum. Ben yazılarımda büyük harfle başlayan her özel isimde kesme kullanılmasından yanayım. Yoksa ortaya 'arap saçı' gibi bir tablo çıkıyor. Buyrun karşımıza bir tane daha çıktı. Arap büyük harfle yazılıyor, arap saçı küçük harfle mi?"

Son sorudan başlayalım: Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'na göre küçük harfle ve bitişik ("arapsaçı"); AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'

na göre büyük harfle ve ayrı ("Arap saçı").

Kişisel olarak, durmadan karşılaşılan imla sorunlarının *Yazım Kılavuzu* çerçevesinde tartışılmasından yanayım. Kılavuz dışında derleyip toparlamak güç çünkü sorunları.

Kesme işareti konusu *Yazım Kılavuzu*'nda "Kesme İmi" başlığı altında, dokuz paragraf halinde düzenlenmiş (4. baskı, s. 82-84).[5] Paragraflardan üçü sorunlu. Bunlara geçmeden önce, ilk paragrafın ilk cümlesindeki, konu dışı bir soruna değineceğim.

Cümle şöyle: "Kesme imi, bütün özel adlardan sonra konur."

"Bütün" kavramının "tüm"le karıştırılmasına tipik bir örnek bu. Nitelikle ilgili bir tamlık anlatmak isteseydik, yarım olmayan özel adlardan vb. söz ediyorolsaydık, cümledeki "bütün" kavramı yerinde olurdu. Oysa söz konusu olan, nicelikle, özel adların miktarıyla ilgili bir tamlık. Dolayısıyla, öneri: "Kesme imi, tüm özel adlardan sonra konur."

Şimdi içeriğe geçebiliriz.

Yazım Kılavuzu'ndaki "Kesme İmi" başlıklı bölümden, 1 numaralı paragrafın ilk cümlesini alıntılıyorum:

"1. Kesme imi, bütün özel adlardan sonra konur:

Aslan'dan *Ali'ye*
Ankara'yı *Avustralya'ya*
Emel'den *Uganda'da*
Yeşilırmak'ı *Çalıkuşu'nda*
Türkçe Sözlük'ten
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nda"

Bu cümleden, tüm özel adların, aldıkları eklerden kesme işaretiyle ayırılacağını anlıyoruz. Oysa aynı bölümdeki 5 numaralı paragraf, bazı özel adları eklerinden ayırmamak gerektiğini gösteriyor. 5. paragrafa göre, yapım eki içeren (türetilmiş) özel adlar aldıkları hiçbir ekten kesme işaretiyle ayırılmaz. İşte o paragraf:

"5. Özel adlara getirilen yapım ekleri kesme imiyle ayrılmaz:

Ankaralı
Avrupalılaşmak
Türkçeleşmek
Atatürkçü
Türkçe

Yapım eklerinden sonra gelen ekler de kesme imiyle ayrılmaz:
Ankaralıya
Atatürkçünün
Türkçenin"

Bu durumda *Yazım Kılavuzu*'nun kendi mantığı açısından iki sorun ortaya çıkıyor. Birinci sorun, 1. paragraftaki ilk cümlenin, konulan kurala hiç istisna getirilmemiş gibi kurulmuş olması: Gerçekte kurala bir istisna getirilmiş, ama bu istisna ta 5. paragrafın ikinci cümlesinde dile getirildiğinden, gözden kaçması çok kolaylaşmış.

İkinci ve belki daha önemli olan sorunu ortaya koyabilmek içinse şu soruları soralım: Konulan istisnanın amacı nedir, yapım eklerinden sonra gelen eklerin ayırılması neden istenmiyor? Tutulan yol o amaca hizmet ediyor mu?

İstisnadan benim anlayabildiğim amaç, özel adlardan türetilen "İsviçremsi", "Ankaralı" gibi sıfatlarla cins adlarının, aldıkları eklerden kesme işaretiyle ayırılmasını önlemek. Gerçekten de bu türden sözcüklerin ilk harfi büyük yazıldığından, ilk anda eklerinden ayırma, sözgelimi "Ankaralı" sözcüğünü "Ankara'lı" biçiminde yazma eğilimi doğabiliyor. Oysa "-lı" yapım eki gelip Ankara sözcüğünü özel ad olmaktan çıkarmıştır; şu dünyada çok sayıda Ankaralı bulunduğundan, sözcük artık cins adı ya da sıfat olmuştur. *Yazım Kılavuzu*'nun söz konusu istisnadan amacı, yanılmıyorsam, bu tür yapım eklerinin ve onlardan sonra gelen çekim eklerinin ayırılmasını önlemek. Yerinde bir amaç.

Buna karşılık, konulan istisnanın başka bir amacı daha yoksa, tutulan yolda bir terslik var demektir; çünkü *Yazım Kılavuzu*, özel adlardan türetilen sıfatların ve cins adlarının yanı sıra bazı özel adlardan türetilen özel adları da aldıkları eklerden ayırmıyor. Gerçekten de, dil adları, hem *Yazım Kılavuzu*'nda hem de diğer imla kılavuzlarında özel ad sayılıyor ama, salt yapım eki içerdikleri gerekçesiyle, aldıkları diğer eklerden de ayırılmıyor. Bu uygulama, güdülen amacı aşmıyor mu?

Uygulamaya bakılacaksa, söz konusu istisnanın çoğu kişi tarafından dikkate alınmadığı, özellikle dil adlarında kılavuzlara uyulmadığı, sık sık "Türkçe'nin", "Kürtçe'deki" vb. biçiminde yazıldığı görülüyor. (Bu konuda bkz. Mustafa Şerif Onaran'ın Aralık 2000 tarihli *E* dergisindeki, "Kesme İmi Üzerine" başlıklı yazısı.) Bunun bir nedeni yukarıda da belirttiğim üzere istisnaya ilişkin paragrafın gözden kaçması ise, daha önemli bir başka nedeni, kuralın önerilmesindeki tutar-

sızlıklara duyulan öfke olabilir: Çünkü, *Yazım Kılavuzu,* tıpkı dil adları gibi özel adlardan türetilmiş olan ülke adlarını çekim eklerinden bir güzel ayırıyor (Türkiye'nin, Almanya'ya, Rusya'dan, Japonya'ya vb.) ve bu tutarsızlığı aydınlatacak bir açıklamada da bulunmuyor.

Adam Yayınları'nın *Ana Yazım Kılavuzu,* bu sorunu gördüğünden olmalı, "Kesme İmi" bölümünün ilk maddesinde "İnsan, hayvan, yer adlarına gelen çekim ekleri kesme imi ile ayrılır" diyerek, hem yapım eklerinin, hem de ülke adlarının durumunu oracıkta belirtmiş. Ne var ki o kılavuzda da bir sonraki cümlede bir belirsizliktir gidiyor. Biz yine Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'na dönelim.

Buradaki "Kesme İmi" bölümünün 7. paragrafında, temelleri açısından 5. paragraftaki dil adları sorununa benzeyen bir sorun var.

7. paragraf, özel adlara getirilen çoğul ekini ikiye ayırmış ve topluluk anlamı veren çoğul eklerinin ayırılmayacağını, benzerlik anlamı veren çoğul eklerinin ise ayırılacağını hükme bağlamış. Sorun, topluluk anlamı veren çoğul eki örneklerinde. *Yazım Kılavuzu* için seçilen beş örneğin beşinde de çoğul ekinden başka ek yok. Daha sonra gelebilecek eklerin ne olacağı belirsiz. Örneğin, "Türkler" denmiş, sonra ne olacağı belirtilmemiş: Acaba, "Türkler'in" mi, "Türklerin" mi?

Kesme işareti sorununun iyi bir izleyicisi olan Prof. Dr. Nadir Paksoy ikinci mektubunda Doğan Hızlan'ın 12 Ağustos 2001 tarihli *Hürriyet* gazetesindeki yazısında "Rodoslularla, Rodosluların, İtalyanlar'ı, Fransızlar'ın" biçiminde yazmış olduğuna dikkat çekiyor.

Doğan Hızlan, biryerli olmanın ulus anlatmadığını, oysa ulusal aidiyet belirten sözcüklerin çoğul eki alınca bir ulusu anlattığını, dolayısıyla sonuçta özel ad oluşturduğunu düşünüyor olabilir.

Uygulamada, Hızlan gibi yazanların yanı sıra, "Fransız'lara, Türk'leri" biçiminde yazanlara da rastlanıyor. Tüm bu sorunlar biraz da şu soruyla bağlantılı: Ulusal, topluluksal, dinsel aidiyet belirten sözcükler birer özel ad mıdır? *Yazım Kılavuzu* özel ad sayıyor. Oysa bu tür sözcükler, örn. Müslüman, Hıristiyan, Musevi, Türk, Fransız vb., belirli bir kişinin kastedildiği durumlar dışında, tek olan varlıkları adlandırmıyor. Dolayısıyla, toplumsal olarak verilen önem nedeniyle büyük harfle başlatılmaları gerekse bile, özel ad sayılmalarını gerektiren bir neden yok. Başka bir deyişle, kesme işareti sorunlarını özel ad sorunlarıyla birlikte düşünmek, adlandırılan varlık dünyada tek mi diye bakmak gerekiyor.

"Kesme İmi" bölümünde eleştirilmesi gereken bir noktaya daha değinip daha sonra bölümün bütünü için öneride bulunmaya çalışacağım.

Birinci paragrafın ilk cümlesini yukarıda görmüştük. İkinci ve son cümlesi şöyle:

"Özel ad yerini tutan sözcüklere gelen ekler kesme imiyle ayrılır: *Kitabın hazırlanışında Dernek'in görüşü alındı.*"

Adların yerini tutan sözcüklere adıl (zamir) dendiğinden, bu cümleyle konulan kurala uyulacak olsa, bir özel adın yerini tutan adılların da büyük harfle başlatılıp çekim eklerinden ayırılması gerekirdi: "O'nun, O'na" vb. Oysa özel bir vurgulama amacı olmadıkça böyle yapılmaması gerekiyor.

Yazım Kılavuzu'nun yukarıdaki cümlesinde de gerçekte adılların kastedildiğini sanmıyorum: "Özel ad yerini tutan sözcük" denmiş ama, "özel adların kısa kullanımları" denmek istenmiş. Örnekteki "Dernek" sözcüğü adıl türünden değil; "Dil Derneği" gibi bir dernek adının kısa biçimi. Bir tür adıl işlevinde. Bu tür kısa kullanımlar, uzun özel adların yinelenmesinden kaçınmaya yarıyor. Ulaştırma Bakanı'nın gezisiyle ilgili bir haberde, "Bakan'ın son durağı da Konya oldu" denmesi gibi. Yanlış anlamaları önlemek için Yazım Kılavuzu'nun bu cümlesini de düzeltmekte yarar var.

Kesme işareti için öneri

Kesme işaretiyle ilgili sorunlar Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu* temelinde ele alındığında şu önerilerde bulunulabilir:

Kesme İşareti

1. Özel adlar, aldıkları çekim ekleriyle karışmamaları için, kesme işaretiyle ayırılır. Buna göre, kişi ve hayvan adları, ülke ve diğer yerleşim yeri adları, coğrafi adlar, yön, yöre ve bölge adları, kuruluş adları, yapıt ve ören adları, ayrıca kitap, dergi ve gazete adları, aldıkları çekim eklerinden kesme işaretiyle ayırılır:

Ali'ye, Burak'a (okunuşu: "Burağa"), Boncuk'un (okunuşu: "Boncuğun"), Vedat Bey'e, Zeynep Hanım'dan, Veysi Yüzbaşı'nın, Irak'a (okunuşu: "Irağa"), Zonguldak'ın (okunuşu: "Zonguldağın"), Beyoğlu'ndan, Füruzağa Mahallesi'ne, Kızılay Meydanı'nda, Barbaros Bulvarı'nı, Sakarya Gölü'ne, Asi Irmağı'nı, Yeşilırmak'ı (okunuşu: "Yeşi-

lırmağı"), Gülek Geçidi'nden, Ağrı Dağı'nda, Batı'da başlayan sanayi devrimi, Ege Bölgesi'nde, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nda, Valideçeşme Camisi'nde, Fatih Köprüsü'nden, Arkeoloji Müzesi'nin, Efes Harabeleri'ni, Çalıkuşu'nda, Türkçe Sözlük'ten...

Dil adlarının, aldıkları ekle karışma olasılığı bulunmadığından, kesme işaretiyle ayırılmaları gerekmez: Türkçenin, Rumcadan vb.

Özel adların yerini tutan sözcükler için, özel ad kurallarına uymak gerekmez:

Kitabın hazırlanışında derneğin görüşü alındı.

2. Özel adlara getirilen yapım ekleri kesme işaretiyle ayırılmaz:

Ankaralıya, Atatürkçünün, Avrupalılaşmaktan, Marksizmin, Burakçığım

Ancak, geldikleri dildeki gibi yazılan tüm yabancı özel adlar ve cins adları, ayırt edilebilmeleri için, yapım ekleri dahil tüm eklerinden kesme işaretiyle ayırılır. Bu sözcüklerin ekleri, sözcüğün okunuşuna uygun olarak yazılır.

Lille'lilerin, Honolulu'lulardan, Vanuatu'canın (ya da *Vanuatu dilinin*), *Molière'i, Shakespeare'in, Darwin'cilikte, leasing'den, soundtrack'i, Freud'dan, Freud'culuktan*

Paris, Londra, Berlin, Roma, Sofya, Atina, Şam gibi, "yabancı" olmaktan çıkıp Türkçeleşmiş özel adlar, yapım eklerinden ayırılmaz: *Parislilerin, Londralılardan...*

3. Özel adlara getirilen çoğul ekleri, topluluk anlamı verdiğinde kesme işaretiyle ayırılmaz:

Ayşelerden, Toroslarla, Balkanların

Ancak, benzetme amaçlı çoğul ekleri kesme işaretiyle ayırılır:

Mustafa Kemal'lerden, Yaşar Kemal'lerle, Yunus Emre'lere

4. Büyük harfle yapılan kısaltmalardan sonra gelen ekler, kesme işaretiyle ayırılır; getirilen ek, kısaltmadaki sözcüğün değil, kısaltmanın okunuşuna uyar:

EGO'ya, DSİ'ye, MTA'ya, TBMM'ye, TDK'nın, TEK'in, YÖK'ün

5. Sayılardan sonra gelen ekler, kesme işaretiyle ayırılır:

1977'de, 1965'ten, 5'inci, 6'ncı, 1220'ye, saat 14'te

6. Bilimsel çalışmalarda kullanılan ya da herhangi bir nedenle ayrı olarak gösterilmek istenen harf, ek ya da simgelere gelen ekler kesmeyle ayırılır:

b'nin, d'den, ça'nın, daş'ın, A'nın B'ye oranı

7. Özel adlara getirilen ekler satır sonuna sığmazsa, yalnızca kesme işareti kullanılır:

.....Atatürk'
ün.....Türkiye'
nin.....

8. Konuşma dilini yazıya geçirmek, hece ölçüsüyle yazılmış şiirlerde hece sayısını tutturmak gibi amaçlarla, yan yana gelen ünlülerden biri (önce geleni) düşürülerek yerine kesme işareti konabilir:

Karac'oğlan, m'ola, n'eyleyim, n'olur

9. Ek aldıklarında yazılışları aynı olan sözcüklerin ayırt edilebilmesi için kesme işareti kullanılabilir:

Soru'nun nedenini anlayamamış.
Sorun'un nedenini anlayamamış.

10. Çift tırnak içine alınmış bir özel adın aldığı ekleri ayırmak için ayrıca kesme işareti kullanmak gerekmez; çift tırnak işareti, kesme işaretinin yerini tutar:

"Çalıkuşu"nun yazıldığı yılların kadınıydı o.

11. Büyük harfle başlatılan her sözcüğün eklerini kesme işaretiyle ayırmak gerekmediğine dikkat edilmeli. *Bkz.* Büyük Harf Kullanımı.

12. Özel adlardan kesme işaretiyle ayırılan "-de"nin, "de" bağlacı değil, ad durum eki olduğuna dikkat edilmeli. "De" bağlacı, kendisinden önce gelen özel addan kesme işaretiyle ayırılmaz, düpedüz ayrı yazılır. Kesme işaretiyle ayırmak, bitişik yazmanın özel adlara özgü biçimidir:

Ayşe'de böyle bir yetenek olduğunu Turgut da fark etmemişti, öğretmeni de.

"De" ve "-de"

23.6.2001 tarihli *Leman* dergisinden, olduğu gibi alıntılıyorum:

"Leman en kötü karneye bisiklet veriyor... (...) Ayrıcana L-Manyak'da en kötü karneye 30 tane Scooter veriyor. ayrıntısı L-Manyak'ta iki dergi için de şansını denemek serbesttir."

Bu örnekteki "L-Manyak'da" imlası ne demeye geliyor olabilir? L-Manyak dergisinin adı "-de" durum eki almış desek, değil: Öyle olsaydı, ardından gelen cümledeki gibi, "L-Manyak'ta" diye yazmak gerekirdi. "Leman dergisi gibi, L-Manyak da..." denmek isteniyorsa, "da" neden bitişik? "De" sözcüğünü her zaman, kesme işareti falan kullanmadan, ayrı yazmak gerekmiyor mu?

Leman dergisi, okurlarını iyi bir imlaya layık görmüyor ve bu tavrında hiç yalnız değil.

Dizgi hatalarını saymazsak, "de" imlası sorunu esas olarak iki nedene dayanıyor. Birinci neden, galiba, imlanın önemsenmemesi. Öyle ya, sonuçta yazılanı anlıyorsak, neyi nasıl yazacağız diye dertlenmenin gereği ne? Hele, dilbilgisi kurallarına salt kural oldukları için uyulmasını dayatan dar kafalılık ("geri kafalı gramer") sağda ve solda hazır ve nazırken...

İyi imla neden gerekli?

İyi imla, en az iki açıdan gerekli: İmlanın algılama yetimize olan etkisi açısından ve estetik açıdan.

İmla kötüyse, yazılanı sanıldığı kadar anlamıyoruz gerçekte. Zihnimiz okunanları düzeltmekle oyalanıyor. Örneğin, "Redhouse'da her iki anlayışta yer almıştır" (Rahmi Kumaş, 8.3.2001 tarihli *Cumhuriyet Kitap*, s. 16) gibi sözlerdeki "de"ler, ufak çaplı birer problem oluyor. Bozuk imla yüzünden, farkında olmaksızın, düzgün bir imlanın sağlayacağından çok daha geç ve az anlıyoruz. Bundan bütün bir kültürel yaşam etkileniyor.

Okuyup yazmayı ya da "modern yaşam" denen yaşam tarzını seçiyorsak, imlayla aramızı düzeltmemiz gerekiyor...

İmlayı dert edinmek bir de estetik açıdan gerekli. Yanlış anlaşılmasın, kötü imlanın bir estetik sorunu oluşturması kendi çirkinliğinden kaynaklanmıyor. Dilde iyi (şiirsel) sapmalar yaratma olanaklarını azaltmasından kaynaklanıyor.

"De" imlası sorununun ikinci nedeni

Görsel dikkatin yeterince geliştirilmemesinden olmalı, çoğu kişi, okuduğunu ve yazdığını gözden geçirmeyip yalnızca kulaktan geçiriyor. Demek istediğim, kişi kendi yazdığını denetleyerek bir kez daha okusa bile, yalnızca kulağındaki sesin yazıya geçmiş olup olmadığını denetliyor. Tıpkı yazmayı yeni öğrenen çocuklar gibi. Kişi okuduklarında genellikle iyi bir imla görüyor olsa göz alışkanlığı kazanacak. O da yok.

"De" sözcüğünün kendine özgü bir şanssızlığı ise okullarda genellikle, "'dahi' anlamındaki 'de' ayrı yazılır" ve "'de' bağlacını kaldırdığımızda cümlenin anlamı değişmez" diye öğretilmesi. Konur Ertop'un da dediği gibi, "dahi" kavramı küçükler için çok mu tanıdıktır ki başvuru kavramı olarak kullanılıyor? Dahi-dâhi ayrımı bile sorun olmaktan çıkmamışken... Üstelik, "de" sözcüğünün "dahi" anlamını vermeyen daha pek çok kullanımı var: "Paramız olsun da...", "tiyatroya da gitmez, sinemaya da", "konuştu da konuştu" vb. dediğimizde hiç de "dahi" demiş olmuyoruz. Dolayısıyla kişi "dahi anlamına gelen de"yi öğrense bile, "de" sözcüğünün kullanımlarından yalnızca birini öğrenmiş oluyor.

Aynı biçimde, "de" bağlacını kaldırdığımızda cümlenin anlamı değişmez diye öğretmekten de kaçınmakta yarar var, çünkü "de" sözcüğünün bazı kullanımları için geçerli olmayan bir bilgi bu.

"De" sözcüğünün kullanımlarını tek tek, örneklerle öğretmek ve öğrenmek belki de en iyisi. Ad durum eklerinden biri (eski adıyla, ismin "-de" hali) olan "-de"yi de.

Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'ndaki "'de' Bağlacının Yazımı" başlıklı bölümle bitireyim (s. 30 ve 31).[6] Bir büyük harf sorunu var bu bölümde: "De" bağlacının başlıklarda küçük harfle başlatılması kuralından ötürü olmalı, bölümün başlığındaki "de" sözcüğü de küçük harfle başlatılmış; oysa bu özel kullanımda bağlaç işlevinde olmadığından, büyük harfle başlatılabilirdi.

Alfabe meseleleri[7]

Alfabeyle ilgili sorular çoğalıyor. NTV örneğindeki gibi İngilizce söyleyişe göre seslendirilen kısaltmalar meselesi ne olacak, bu harfler Türkçe olmaktan çıkıyor mu gibi gayet yerinde sorular soruluyor.

Radikal gazetesi yazarı Haluk Şahin de, günümüzde internet nedeniyle iç içe yaşamaya başladığımız ve artık yaygın bir biçimde "dablyu" diye anılan W harfini ne yapacağız diye soruyor.

Bunlar, fiili durum hukuka yansıtılmayacak mı kabilinden sorular.

W ve X harflerinin Türkçe alfabeye alınmasına gerek görülmemiş ama, Türkçe sözlüklerde yer alan harfler bunlar. X'in sözlüklerdeki adı, iks. Onu değiştirmek yönünde bir eğilim görünmüyor. W harfinin sözlüklerdeki adı ise "dublve". Dil devrimi, fazla benimsemeyelim diye olmalı, harfin adını Türkçeleştirmemiş. O zamanlar Fransızcacı olduğumuzdan, harfin adı da Fransızca kalmış. Oysa "çift V" ya da "çiftve" diyebiliriz. ("İkive" ya da "iki V" terimi, yeterli bütünlük anlamını içermediğinden, iyi bir adlandırma değil.)

W ve X'in yanı sıra Q harfi de bilimsel formüllerle karşılaşmışlara yabancı olmayan harflerden.

Simge olarak elektronik posta adresleriyle birlikte hayatımıza giren @ (İngilizce adıyla, "at" diye yazıp "et" diye okuduğumuz simge) ve kullanımı herhangi bir zorunluluktan kaynaklanmaksızın yaygınlaşan & ("ve" anlamına gelen, "and") simgesi de var...

W, X ve Q'ya dönecek olursak, bunlar doğruca Batı'dan geldikleri gibi, Doğu'dan, dilleri Türkçe kökenli olan diğer ülkelerden (Azerbaycan vb.) dolaşarak da karşımıza çıkıyor.

Bu durum, özellikle Arapça kökenli sözcüklerdeki seslerin (örneğin, geniz N'sinin, G ile K arasındaki Q'nun, Arapçadaki ha, hı, he seslerinin) Arapçaya daha yakın olarak yazılmasından yana olanlara da yeni bir olanak gibi görünebiliyor.

Alfabeyle ilgili yasada bulunmayan harfler ve simgeler uygulamada kullanılıyorsa, alfabede bulunan harflerin okunuşu da İngilizcenin etkisiyle çeşitleniyorsa, günümüz dilbilimi, bu yeni eğilimlerin kalıcı olup olmadığına bakılmasını gerektirir. Kalıcı olduklarına karar verilirse, fiilen değişmiş olan alfabenin resmen değiştirilmesi de istenebilir. Harf sayısı arttığı gibi, bazı harflerin söyleniş (ad) sayısı da ikiye

çıkabilir: C harfi yerine göre ce, yerine göre si olarak; N harfi yerine göre ne, yerine göre en olarak adlandırılıp okunur, vb. diye.

Bu durum Türkçeye yarar mı getirir, zarar mı? Sözlükte yer bulan harflerin alfabeye alınmasının zarar getireceğini söylemek pek olanaklı görünmüyor. Siz dua edin, internet yüzünden Ş'yi atıp yerine sh, Ö'yü kaldırıp yerine eu yazmak zorunda kalmayalım. Zavallı Ğ'nin yeterince düşmanı var zaten, Türkçede böyle bir ses yok diye...

W, Q, X...

Yeditepe Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Halidun Şen'den, W, Q, X meselesiyle ilgili uzun bir e-posta aldım. Dr. Şen, Fransa'nın Sorbonne Üniversitesi'nde dilyetisibilimleri ("sciences du langage") öğrenimi görmüş. Aynı üniversitede sesbilgisi ve genel dilbilim üzerine yüksek lisans çalışması yapmış. Doktora sırasında da genel dilbilim ve Türk dilbilimi alanlarında yoğunlaşmış. Sesbilgisi ve sesbilim uzmanı.

Dr. Şen'in yazdıklarını, kendi izniyle, gündelik dile yaklaştırdım ve adamakıllı özetledim.

İngilizceden Türkçeye aktarma yoluyla geçen sesler, bir dilden diğerine olan her ses aktarımında olduğu gibi, Türkçenin sesçil yapısı tarafından kendi organik seslerinden İngilizcedeki sese en yakın olanına dönüştürülmüştür.

Türkçenin sesçil yapısında yarı-ünsüzses ya da yarı-ünlüses bulunmadığından, W harfinin İngilizcedeki seslerinden Türkçeye yalnızca [v] ünsüzsesi geçmiş ve bu harf bulunduğu sözcüklerde V ile yazılmıştır: vagon, tramvay vd. Tuvaletlerdeki WC yazısının sesçil gerçekleştirilişi "vece"dir. Bu nedenlerle, W harfine çift-v dememiz gerekir.

W harfinin, Türkçede [v] sesini vermesine rağmen salt yabancı sözcüklerde kullanılıyor diye alfabeye alınması düşünülemez. O zaman, Fransız alfabesine, örneğin özel adlarda kullanılan Ş harfinin eklenmesi gerekirdi. Fransızca kendi mantığına uygun bir biçimde bu sorunu CH harflerini kullanarak aşmıştır. Türkçe de W sorununu neden V harfini kullanarak aşmasın?

Sorun oluşturan yabancı harflerden X ve Q da Türkçede W harfininkine benzer süreçlerden geçerek, sırasıyla, KS ve K ile karşılanmıştır: taksi, taksimetre vd. Bu durumda bu harfleri alfabeye almak kadar yapay bir aktarım düşünülemez. Sözlüklerde açıklama amacıyla W ve X harflerinin bulunması, bu harflerin alfabeye alınmasını gerektirmez.

Türkçede C harfinin karşılığı olan "ce" sesi bazı yabancı sözcüklerde "si" ya da "k" sesi olmaktadır. "Café" sözcüğünün geldiği dildeki seslerle "kafe" olarak, "centre" sözcüğündeki C'nin sözcüğün geldiği dildeki sesler-

le "si" olarak gerçekleştirilmesi gibi olaylara sesbilgisinde "affectation langagière" (dilde yapmacıklık) adı verilir. Geçmişte Türkçe sözcükler Farsçaymış gibi söylenmişti. Dil daha ince olsun diye ses uyumları bir kenara atılmış, kalın [a] sesleri ince [a]ya, [a] sesleri [e]ye dönüştürülmüştü belirli sözcüklerde. Şimdi de Türkçenin alfabesindeki harfleri İngilizce okumak bir şeref oldu sanki. NTV kanalı "ENTİVİ", HBB kanalı "EYCBİBİ" vd. diye seslemlendiriliyor.

Dilde yapmacıklık kendini kültürel açıdan savunamayan ya da savunma refleksi oluşmamış toplumlarda görülür. Bu, ne yazık ki dilsel bir baş eğiştir, tek çaresi toplumda eğitim ve dil bilincinin oluşmasıdır.

Türkiye'de eğer dilyetisibilimleri fakülteleri olsaydı, dildeki kargaşa, bilinçsizlik bu boyutlara ulaşamazdı. Türkiye'nin bu okullardan yetişen coğrafya dilbilimcileri olsaydı, Türkiye, dilbilim haritalarından oluşan bir dilbilim atlasına sahip olurdu. Böylelikle masa başında sözcük türetme biter, dilbilim atlasına yönelinirdi. Bu okullardan sesbilgiciler yetişseydi, Türkçe sözlüklerde ilk madde olarak, sözcüğün sesçil çevriyazısı ("transcription phonétique") bulunurdu. Kısacası, dil ile ilgili sorunların üstüne, "bana göre böyle", "bana öyle geliyor ki" vd. yerine bilimsel verilerle gidilirdi.

Katkısından ötürü Dr. Şen'e teşekkürler. Bu katkı, W, X, Q sorununun Türkçedeki sessel eksikliklerden değil, bilim ve dil bilinci eksikliğinden ileri geldiğini gösteriyor bize.

Dil Derneği, W, X

Yazım Kılavuzu'yla ilgili yazılarımdan sonra, Dil Derneği Başkanı Prof. Dr. Olcay Önertoy arayıp *Yazım Kılavuzu*'yla ilgili eleştiri ve önerilere açık olduklarını, derneğin bir e-posta adresi edinip bir de internet sitesi kurduğunu bildirmişti:

dildernegi@dildernegi.org.tr
http://www.dildernegi.org.tr

Son W, X, Q tartışmasında Dil Derneği'nin yaptığı açıklama ise biraz aceleye gelmişe benziyor. 24.11.2001 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlandığı kadarıyla, açıklamada, birileri durup dururken Türkçe alfabenin değiştirilmesini istemiş gibi bir anlatım kullanılmış. Oysa, böyle giderse alfabeyi değiştirmek gerekeceği yönünde bir uyarıdır söz konusu olan.

"Böyle giderse" dediğim duruma şimdiye değin çeşitli yazarlarca sık sık değinildi: Yalnızca W ve X harfleri değil, & gibi simgeler, Ş

yerine SH, Ç yerine CH gibi kullanımlar da Türkçeye fiilen girmiş durumda. "Becel" yağına "besel" diyenler, iksiri "ixir", taksiyi "taxi" diye yazmayı sevenler, "web sitesi" gibi sözleri rahatlıkla kullananlar gerçekte Türkçeden kaçıyor. Türkçeden kaçış olgusunda, Batı özentisi ve internet politikası yokluğu da içinde olmak üzere pek çok başka kültürel, siyasal ve iktisadi etkenin yanı sıra, çoğu Türkçecinin vazgeçemediği hamaset karşısında duyulan bıkkınlığın da payı olabileceğini belirtmeden geçemeyeceğim.

Dil Derneği'nin açıklamasında, "yabancı sözcükleri kendi dillerindeki gibi okuyup yazmanın uygun olacağını" düşünenlere veryansın ediliyor. (Burada "kendi dilleri" derken, söz konusu sözcüklerin geldiği kaynak diller kastediliyor.) Fikre katılmamak zor: Başka dillerden gelen sözcükleri Türkçedeki yaygın kullanıma göre okuyup yazmak gerekir. Ancak, veryansın edilirken söylenenlere ve takınılan tavra ("[böyle] düşünmek bile hem Atatürk'e, hem de onur duyduğumuz dilimize ve abecemize büyük bir saygısızlıktır" vb.) hiç katılmıyorum.

Eskiler genellikle "yabancı sözcükleri kendi dillerindeki gibi okuyup yazmanın uygun olacağını" düşünür, sözcüğün "doğru"su nedir diye kaynak dile (Arapçaya, Fransızcaya, Farsçaya) bakarlardı. Konunun günümüzde de tam bir netliğe kavuşmuş olduğu söylenemez. Türkçe alfabede bulunmayan harfler söz konusu olduğunda bile. Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'ndaki "Yabancı Kaynaklı Sözcüklerin Yazımı" başlıklı bölümde 7 numaralı paragrafa bakalım (s. 36)[8]: "Latin harfleri ['harflerini' olmalı] kullanan ülkelerle ilgili ve Türkçede yerleşmiş biçimleri bulunmayan özel adlar, özgün biçimleriyle yazılır" dendikten sonra verilen örnekler arasında, "Bordeaux (Bordo)" ve "Greenwich (Griniç)" gibi W ve X harflerini içeren adlar da var. *Yazım Kılavuzu*'nu hazırlayanlar "yabancı sözcükleri kendi dillerindeki gibi okuyup yazmanın uygun olacağını" düşünmüyorlarsa ortada bir sorun olduğu açık. *Kılavuz*'un dizininde, ABD kenti New York'u (böylece, W'siyle birlikte) buluyoruz ama, aynı ülkenin başkenti olan Washington yok, çünkü dizinde W harfi yok. Sözün kısası, biz bu harfleri ne almışız ne de atmışız.

Yakınmakla yetinmek ya da cadı kazanı kaynatmak yerine sorunların tartışılıp aydınlatılmasını gerektiren durumlar bunlar. Tartışmanın şimdiye değin birkaç getirisi oldu bile: W harfine "çift v", @ simgesine "kuyruklu a" gibi güzel adlar bulundu, görülmeyen sorunlar görülür kılındı. Dr. Halidun Şen, Türkçe alfabede sesbilimsel açıdan

bu harflere gerek olmadığını, Amerikan imlasının yaygınlaşması gibi olgulara sesbilgisinde "dilde yapmacıklık" adı verildiğini açıkladı (bkz. s. 55).

Bu açıdan, Dil Derneği'nin konuyla ilgili bir açık oturum düzenlemesi iyi haber.

Gerçek Hayat dergisinin sorularına yanıtlar (Ekim 2001)

1) 29 harfli bugünkü alfabe, Türk dilinin tüm seslerini karşılamaya yeterli oluyor mu?

– 29 harfli bugünkü alfabe, Türk dilinin tüm seslerini karşılamaya yüzde yüz oranında yeterli olmuyor. İstisnalar var. Ancak, bilebildiğim kadarıyla, böyle bir oran hiçbir alfabe/dil ilişkisinde gerçekleşmediği gibi, dilbilimcilerce zorunlu da sayılmıyor. İstisnalar diğer dillerde de var.

2) Örneğin, geniz n'sinin, g ile k arasındaki q'nun, ha, hı, he seslerini ayırt etmenin, kalın-ince k ve l farkının ve birçok Anadolu lehçesindeki seslerin yokluğu sizce ayrıntı mıdır? Bu seslerin kaybı, dilde ne gibi başka kayıplara yol açar?

– Söz konusu ettiğiniz seslerin dilbilim çalışmalarında gösterilmesinde fonetik alfabe kullanılabiliyor. Dolayısıyla, dilbilim ve dil tarihi açısından bakıldığında alfabeden kaynaklanan bir kayıp tehlikesi olduğu söylenemez. Anadolu ağızlarındaki ("lehçe" demek yerinde olmaz) yerel seslerin standart dile ait alfabede yer bulması ise zaten beklenmiyor.

Standart Türkçede kalın-ince K ve L seslerinin gösteriminde güçlükler var gerçekten de. Bu iki sesin inceltilmesinde kullanılan düzeltme işareti aynı zamanda ünlüleri uzatmaya yaradığından, kulak eğitiminin yeterli olmadığı durumlarda karışıklık doğabiliyor. Örneğin, Kemal Derviş "ikame" sözcüğünü söylerken K ünsüzünü ince çıkarıyor. Öğrencilerin de "ikamet" sözcüğündeki K ünsüzünü ince çıkardığına sık sık rastlanıyor vb. Bu nedenle, Kerem Doksat ve daha başka yazarlar, ünlülerin uzatılmasında düzeltme işaretinden farklı bir işaret (örneğin, altçizgi) kullanılmasını öneren yazılar yazdılar.

Ancak, çoğu dilci, gerek bu sorunun gerekse Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde rastladığımız diğer istisnalardan doğan sorunların, işaret sayısını artırmaktansa istisnaları sözlük ve kılavuzlarda net bir

biçimde göstermek ve öğretimi zenginleştirmek yoluyla çözülebileceğini düşünüyor. Benim de katıldığım bir görüş bu.

3) Bugünkü alfabenin bu tür eksikliklerini giderecek bir çalışma mümkün müdür?

– Alfabede değişiklik yapılması, ilke olarak, yaygın yakınmaların ve yerinde önerilerin varlığına bağlı. İmlanın durumuna bakarak, dil bilincinin yeterli olmadığı bir ortamda yakınma ve öneri fazlalığının da sorunları çözmeye yetmediği sonucunu çıkarabiliriz.

4) Türk devletleriyle ortak alfabe kullanmak, gerçekten bir hayal midir?

– Bu sorunuza teknik bir yanıt verebilecek durumda değilim, çünkü Türkçenin Türkiye Türkçesi dışındaki lehçelerini ve sözünü ettiğiniz devletlerin zihniyetini yeterli ölçüde bilmiyorum. Ancak, Türkiye'deki resmi yapının büyüklenme geleneğini düşünürsek, bu yöndeki herhangi bir kısa erimli gelişmenin hayal olduğunu söyleyenlere hak vermemek zor. Uzun erimli gelişmeler ise yine dili taşıyan toplumsal, siyasal ve kültürel yapılara ve ilişkilere bağlı.

Nasıl yazmalı?
(Okur soruları, okur katkıları)

Bir özel ad sorunu

Epey önce, hangi radyodaydı bilmiyorum, Sunay Akın, hararetle, paraların üstünde bir dil yanlışı bulunduğundan söz ediyordu: Her paranın üstünde "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası" yazılıydı ve Sunay Akın, binlerce parada binlerce yanlış var, "Türkiye Cumhuriyeti" yerine "Türkiye Cumhuriyet" yazılmış, diye feveran ediyordu.

Sunay Akın, tamlama yapısı açısından haklıydı. Benim gibi o da Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'nu kullanıyorsa yine haklıydı, çünkü Yazım Kılavuzu Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası diyor.[9]

Bu konuda ben de yanılmış, Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'nu temel alarak hazırladığım *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'nda TCMB kısaltmasının açılımını Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası diye vermiş-

tim. Aydınlatıcı uyarı, Mustafa Safî Beşe adlı okurdan gelmişti. Beşe, bankanın resmi (yasadaki) adının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası olduğuna, dolayısıyla paralara da öyle yazıldığına dikkatimi çekiyordu.

Bu arada, AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'nda, tıpkı paralardaki gibi, resmi ada uyulduğunu belirtmeliyim.

Özel adların yazılmasında resmi kayıtlara uyma ilkesi geçerli olduğuna göre, *Yazım Kılavuzu*'nda ve onu temel alan çalışmalarda da böyle yapılması yerinde olacak.

K ve H

Utku Akın, yaşını bilmediğim bir öğrenci. İmla ve sözdizimi hataları yapıyor ama bunların kendisi de farkında, dolayısıyla düzeltmesine bir adım var. Zaten dile derin bir ilgi duyduğu anlaşılıyor. Soruları şunlar (çok az kısaltarak, olduğu gibi alıyorum):

"Bildiğim kadarıyla sessiz harflere 'e' sesi eklenerek telaffuz edilir. Yazınızda AKDTYKTDK den sonra 'nın' ekini getirerek k harfini 'ka' sesi şeklinde telaffuz edildiğini düşünmüşsünüz ya da dizgide hata var. Bu konuda beni aydınlatırsanız sevinirim. Benzer birçok kısaltmada aynı sorun yaşanıyor! Kimi zaman 'ke' kimi zaman 'ka' şeklinde kullanıldığını görüyoruz. (...)"

Utku Akın'ın K ve H harflerinin okunuşu konusunda söyledikleri, soru olmanın yanı sıra, bana yönelik incelikli ve haklı bir eleştiri aslında. K harfinin "ka", H harfinin de "ha" diye öğretildiği dönemlerden birinin öğrencisi olarak bu konudaki alışkanlığımın peşinden gidiyorum.

Gerçekten de bu iki harf, farklı dönemlerde farklı okunuşlarla öğretildi. En eski siyasal partilerden Cumhuriyet Halk Partisi'nin kısaltması kimince "cehape" olmuştur, kimince "cehepe". H harfi ayrıca, okullarda öyle öğretilmese bile, Fransızcanın etkisiyle babalarımızın zamanından beri "aş" diye de söylenegelmiştir sık sık. Şimdi "aş" azaldı, buna karşılık "eyc" diyenler türedi, vb.

Kurala uymak isteyenler için son kural belli: *Yazım Kılavuzu*'nda da, *Türkçe Sözlük*'te de, K harfinin adı "ke", H harfinin adı "he". Ben de belki bir ara karar verip "ke" ve "he" demeye başlarım. Ancak, bu tür özelleşmiş söyleyişleri, her dilde hoşgörülen kuraldışılar kontenjanından saymak da olanaklı.

Noktalı virgül sorunları

Mehmet Albayrak ve arkadaşları Eylem, Mehmet, Gökhan ve Sema'nın sorusu şu:

"'Ayşe; yeşil gözlü, sarı saçlı, uzun boylu; akıllı, çalışkan, sevimli bir kızdı.'

'Ayşe; Fadime, Aylin, Ayla'yı; Ali, Veli, Bora'yı seviyor.'

Buradaki noktalı virgüller doğru kullanılmış mı?"

Her iki örnekte de ikinci noktalı virgüller fazla görünüyor. Acaba neden gerek duyuldu o noktalı virgüllere? Cümle içinde birbirinden virgülle ayırılmış sözcük kümeleri arasında karışıklığı önlemek amacıyla noktalı virgül kullanmak, kitapta yeri olan bir olanak. Ancak, bu olanağın temelinde bir kümeleme/sınıflandırma sorunsalı var.

Birinci cümleye bakalım: Birbirinden virgülle ayırılmış olan tüm sözcükler aynı kişiyi (Ayşe'yi) niteleyen birer sıfat olduğundan, aynı kümede yer almalarında mantıksal bir sakınca yok. Buna karşılık, kişinin (Ayşe'nin) fiziksel özellikleri ile kişilik özellikleri arasındaki ayrımı özellikle vurgulamak istiyorsak, o ikinci noktalı virgülü kullanabiliriz.

İkinci örnekte de benzer bir durum var. Birbirinden virgülle ayırılmış olan adlar cinsiyete göre kümelenmiş. Bu durumda cümle, içinde yer aldığı metnin bağlamı özel olarak öyle gerektirmiyorsa, cinsiyetçi bir bakış açısıyla yazılmış izlenimi veriyor.

Dediklerimin özeti şu: Çok sayıda virgül içeren cümlelerde, gerek birbirinden virgülle ayırılmış öğelerin, gerekse özneyle diğer öğelerin ayırt edilmesi için noktalı virgül kullanmak, dilbilgisi açısından bir zorunluluk değil, olanak sayılmalı. Bu açıdan bakınca birinci örnekteki ilk noktalı virgül de gereksizdir denebilir; yüklem ("[bir] kızdı") her tür yanlış anlamayı önlüyor çünkü.

Yeri gelmişken, noktalı virgülün bir başka işlevine, bileşik cümlelerde birbirine karışma tehlikesi taşıyan yüklemleri imleme işlevine de değinmeliyim. Örneğin, Murat Belge'nin "'Yol Türküleri' ile 'Han Duvarları'" başlıklı yazısında, noktalı virgülün yazıyı anlamayı kolaylaştırabileceği bir yer var:

"... bunlar belli ki gerçeklik, gerçekliğin sanatta aldığı biçim değil." (*Birikim* dergisi, No. 149, Eylül 2001, s. 83)

Yazının bağlamı, buradaki "gerçeklik" sözcüğünü yüklem olarak okumamızı gerektiriyor ve sonuçta öyle okuyoruz. Ama, gerçeklik'ten sonra bir noktalı virgül olsa daha rahat okurduk.

"Ile"nin yazılışı

Bir okurun sorusu: "İle sözcüğünü kelimeden ayrı olarak yazabilir miyiz?"

Çok uzun süredir, vurgulama amacıyla ayrı yazılan "ile" bağlacı dışındaki tüm "ile"leri bitişik yazma eğilimi ağır basıyor. Selen'le Cem yeni evlenmiş olabilirler ama, "Yusuf ile Züleyha", "Romeo ile Jüliyet" galiba hep ayrı kalacak.

Eskiler, bitişik yazdıkları "ile"nin E'sini A yapmayıp "dolayısıyle, dar anlamıyle, yoluyle, hakkıyle" diye yazıyorlardı. Günümüzde ise "dolayısıyla, anlamıyla, yoluyla, hakkıyla" biçiminde yazıp söylüyoruz, kılavuzlarda da öyle. Ünlülerin uyum süreci sonuç vermiş durumda.

Yalnızca "itibariyle/itibarıyla" konusunda ikircim var. Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu* "itibariyle" diyor ve genellikle böyle kullanılıyor. Ancak, "itibarıyla" diye yazanlara da rastlanıyor ve AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'nda "itibarıyla". Anlaşılan, "itibar" sözcüğünün başındaki iki İ ile sonundaki A arasında yarış var.

Yeri gelmişken, "itibariyle" enflasyonuna da değinmeliyim. Şu aralar kendimizi bu sözcüğü kullanırken yakaladığımızda durup fazla mı diye bir bakmalıyız, çünkü bu sözcük çeşitli uyarılara karşın neredeyse her tür zaman belirtiminde kullanılmaya başlandı. Sorunlu örnek yine *Radikal*'den olsun: "'Bu Nasıl Sarışın' bugün itibarıyla vizyona giriyor." (14.12.2001) Hayır, bugün itibarıyla girmiyor vizyona, bugün giriyor.

"İtibariyle" sözcüğüyle karşıladığımız gereksinimlerimizin çoğunu "göre" sözcüğüyle ya da "-de" ekiyle karşılamak olanaklı. Sözgelimi, "Türkiye'nin dış borçları, 1972 itibariyle üç milyar dolardır" derseniz buradaki itibariyle sözcüğü fazla değilmiş gibi durabilir. Oysa aynı cümle pekâlâ "Türkiye'nin dış borçları, 1972'de üç milyar dolardır" biçiminde kurulabilir.

"İller itibariyle seçim sonuçları" yerine "illere göre seçim sonuçları", "saat üç itibariyle salonda elli altı milletvekili vardı" yerine "saat üçte salonda..." denebilir.

"İstanbul Menkul Kıymetler Borsası bugün, kapanışı itibariyle 140 puanlık bir artış göstererek..." denirse ya da "vergi gelirlerindeki artışın ekim ayı itibariyle yüzde on beş" olduğundan söz edilirse peki? Eh, kimse sözcüğün yanlış ya da fazladan kullanıldığını ileri süremez. Söz konusu olan, ilgili zaman birimini aşan bir birikimin anlatılmasıdır çünkü.

"İtibariyle" sözcüğü için, ayrıca bkz. "itibariyle/itibaren", s. 107.

Sanayinin -i eki

"İle" sözcüğü ayrı mı yazılmalı bitişik mi diye soran okur, "sanayi" sözcüğü -i eki aldığında nasıl yazılmalı diye de soruyordu: "İkinci bir konu ise sanayi kelimesi. Yine TDK *İmlâ Kılavuzu*'na göre kelime tek 'i' ile yazılıyor. İsmin -i hali durumunda ise araya herhangi bir ünsüz girmiyor ve iki 'i' yanyana geliyor. Bu kullanım doğru mu?"

"Sanayi" sözcüğü, tüm kaynaklara göre, yalın durumdayken tek İ'yle yazılır. Yalnızca sanayi sözcüğü değil: Benzer özellikler gösteren diğer Arapça kökenli sözcükler de öyle: bayi, cami, içtima, ifşa, intiba, intifa, irtica, irca, irtifa, matbu, mayi, mecmu, memba, merci, mevzu, mevki, mısra, müvezzi, rücu, rükû...

Okurun sorusu bundan birkaç yıl önce sorulmuş olsa herhalde herkese şaşırtıcı gelirdi. Ne var ki son zamanlarda "cami, bayi, sanayi" gibi sözcükleri yalın durumdayken de iki İ'yle yazanlara rastlanıyor. Yeni kuşaklar sözcüklerin yalın durumunu ek almış durumuyla karıştırıyor olmalı. Belki sondaki İ harfini, uzatmak amacıyla iki kez yazanlar da vardır!

Bu sözcükler eskiden -i ya da -e durum eki aldıklarında kaynaştırma ünsüzü (Y ya da S) kullanılmaz, örneğin, "tekel bayii/bayie, makine sanayii/sanayie, şiirin bir mısraı/mısraa" vb. biçiminde söylenip yazılırdı. Zaman geçtikçe Türkçe bu sözcükleri de yoğurup kendi ses yapısına uyarlıyor.

Dil Derneği, bu durumu dikkate almış olmalı ki *Yazım Kılavuzu*'ndaki imlayı adım adım Türkçeye uygun duruma getirdi: Dördüncü baskı, "tekel bayisi/bayiye, makine sanayisi/sanayiye, şiirin bu mısrası/mısraya" vb. biçiminde söylenip yazılabileceğini öngörüyor.

AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu* da bu konuda esnek davranma çabası göstererek, söz konusu sözcükler için Y kaynaştırma ünsüzünü kullanıp kullanmama konusunu açık bırakmış (s. 19). Ayrıca, S kay-

naştırma ünsüzünün cami ve mâni sözcükleri için kullanılabileceğini de ("... camisi" ve "... mânisi" denebileceğini) kabul etmiş (s. 18). Diğer sözcüklere (bayi, sanayi vb.) getirilen S istisnalarının nedenini ise anlamak zor.

Pek çok insan bu sözcüklerle kurulan ad tamlamalarının geleneksel biçimini henüz terk edemiyor. "Tekel bayii, Beyazıt Camii, sabah içtimaı, hadisenin ifşaı, seçim mevzuu, valilik mevkii" vb. diyor.

Söz konusu sözcüklerle ilgili bir de çoğul eki sorunu var. Eski yapıya göre ek kullanmak isteyenler bu sözcüklere "-ler" çoğul eki getirirken dikkatli olmalı. Örneğin, Ahmet İnsel, 11.8.2001 tarihli *Radikal İki*'deki yazısında "... anayasal merciileri..." diyordu. "Anayasa mercileri" olabilir, "anayasal merciler" olabilir, ama "anayasal merciileri" dememek gerek: "Merciileri" çekimi, "mercisileri" ile aynı değerde olur çünkü.

Totalitarizm, parlamentarizm, proletarya

Batı dillerinden gelen bu sözcükleri, "totaliterizm, parlamenterizm (ya da parlementerizm), proleterya" biçiminde söylemek daha kolay ama, yazılışları henüz böyle değil. Kılavuzlara uymak isteyenler, "totalitarizm, parlamentarizm, proletarya" biçiminde yazmalı. Başka bir deyişle, sözcükleri "-izm" eki almamış biçimleriyle karıştırmamalı.

Ayrı mı bitişik mi?

Tolga Işıkyıldız'dan aldığım mektupta şöyle deniliyordu:

"'Bir an, her şey, herşey bittikten sonra Paşa ile kolkola ocağa atılışımızı düşündüm' (A. H. Tanpınar 'Sahnenin Dışındakiler'den alıntılayan Oğuz Demiralp 'Kutup Noktası', YKY (2. baskı), syf. 155).

"Bir arkadaşım 'İçinde 'şey' geçen her şey ayrı yazılır (herhangi bir şey, her şey, vs.)' demişti bir sohbette. O günden sonra okuduklarımda bu kuralın izini sürdüm ve farklı uygulamalarla karşılaştım; fakat yukarıdaki cümle sanıyorum bu konuda verilebilecek en uç örneklerden birisidir. Bu konuda bir de sizin fikrinizi almak isterim."

Işıkyıldız'a verdiğim yanıtta, arkadaşının haklı olduğunu, imla kılavuzlarına göre şey sözcüğünü ayrı yazmamız gerektiğini, ilke olarak, yaratıcı yazı alanında imla sınırlarının her zaman zorlanabildiğini, ancak, Tanpınar'ınkinin salt bir dizgi hatası da olabileceğini belirt-

tim. Işıkyıldız, bunun üzerine şunları yazdı:

"... cevabınız üzerine, bir iki noktaya bakışımı biraz daha netleştirme gereği duydum. Bir süredir hemen her okuduğum metinde 'her şey' konusunu takip ediyorum. Türkçe'ye olan yakın ilgilerini anlatımlarındaki özenden de takip edebildiğim bazı (benim için oldukça önemli) yazarlarda bile (ki Tanpınar bunlardan sadece birisidir) ayrı ve bitişik yazımlara rastladım ve hemen hepsini de dizgi hatası olarak kabul ettim (ki bu oldukça olağan bir durum). Fakat ilk defa, ilk mesajımda alıntıladığım (Demiralp'in de Tanpınar'dan alıntıladığı –kitabı YKY baskısıyla okumak istediğimden size burada doğrudan Tanpınar alıntısı yapamıyorum, ama alıntıya güveniyorum) cümlede ikisinin bir arada kullanımını gördüm ki bence bu durum bir dizgi hatası olması ihtimalini oldukça zayıflatmakta. Belki de yazarın bilinçli olarak farklı yazım kullanma isteğini tartışmalıyız.

"Ben bu cümleyi (içimden) şu şeklinde okuyorum: 'Bir an, her şey, [ama] her-şey bittikten sonra...' İlk 'her şey'i sanki bitişik yazılmış gibi hızlı geçiyorum; onu takip eden 'her' ve 'şey'i de ayrı ayrı okutarak (ki imlâ gereği kelimenin ayrı yazılması 'gerektiğini' kabul edersek bu yeni durumu anlatabilmek için farklı bir gösterimin gerekebileceğini düşündüm) tekrarın yaptığı vurguyu pekiştirmek istiyorum. Gizli bir 'ama' da bence aynı amaca hizmet ediyor. Bu açıdan bakınca sanki cümlenin özgün yazımındaki sıra tam tersi olmalı gibi geliyor; yani ilk 'her şey' bitişik, ikincisi ayrı yazılabilirdi. (...)"

Işıkyıldız'ın izlenimine katılıyorum: Tanpınar, art arda iki her şey kullanıp birini bitişik birini ayrı yazacaksa, bitişik yazılması gereken bence de ilk "her şey"di. Böylelikle bir topyekûnluk anlatmış olur, ardından da vurgulama amacıyla, her ve şey sözcüklerini tek tek yazardı. Ama araya kısa çizgi koymadan. Kısa çizgi yoluyla vurgulamayı daha çok, uzun sözcüklerin hece hece söyleneceği durumlarda kullanıyoruz: is-te-mi-yo-rum örneğindeki gibi.

İki ayrı imlanın iki ayrı anlam verdiği izlenimine daha başka katılanlar da oldu. *Gerçek Hayat* dergisinden Murat Menteş şu örneği verdi: "Masanın üstündeki herşey kirliydi" derken, nesnelere tek tek önem vermiyorsak, önemli olan kirlilikse, "herşey" diye bitişik yazabilmeliyiz. Nesneler tek tek belirgin olsun istiyorsak, örneğin, "masanın üstündeki her şey [bir bir] elden geçti" diyorsak, "her şey"in ayrı yazılması daha yerinde olur.

Bunlar konuşulduktan sonra, oturup Tanpınar'ın romanındaki yerini buldum o cümlenin. Oğuz Demiralp sayfa numarası vermediğinden, daha önce aramaya cesaret edememiştim. Üstelik, onun kaynağı Büyük Kitaplık yayını olan *Sahnenin Dışındakiler*'di, bendekiyse Dergâh Yayınları'ndan çıkan *Sahnenin Dışındakiler*.

Bendeki baskıya göre Tanpınar "her şey, herşey" demeyip, "her şey, hepsi" demiştir (s. 304).

Bundan ötesi Oğuz Demiralp'e, Yapı Kredi Yayınları'na ve Dergâh Yayınları'na havale olunur.

Şimdi biz bütün bunları boşuna mı tartışmış olduk? Değil bence. İmlanın anlamsal gereksinimlerle ilişkisi bir kez daha örneklenmiş oldu.

Hristiyan / Hıristiyan

Maral Aktokmakyan'dan aldığım e-postadan:

"Bildiğim kadarıyla yazınızda verdiğiniz örnek kelimelerden 'Hristiyan' aslında 'Hıristiyan' şeklinde yazılıyor.

"Not: Nüfus dairelerinde büyük bir kararlılıkla aynı yanlışı yapmalarına rağmen, bana lisede bunun yanlış olduğu öğretilmişti. Bilmenizi istedim."

Maral Aktokmakyan'a teşekkür ederim. Her ne kadar söz konusu örneği veren ben değilsem de, oradaki soruna dikkat çekmekte yarar var.

Sorun şu: AKDTYKTDK, öteden beri "Hıristiyan, Hıristiyanlık" biçiminde yazılan ve kılavuzlarda da öyle olan sözcüğü, nedense (Batı dillerinin etkisiyle olabilir), "Hristiyan, Hristiyanlık" biçiminde değiştirdi. Söz konusu yazıma bir başka okurun (Burcu Atis'in) mektubundan aktardığım bölüm de AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'ndan alınma olduğundan, sözcük I'sız ("Hristiyan" diye) yazılmış durumda. Değilse, Burcu Atis'i bilmiyorum ama, kişisel olarak tıpkı Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu* ve *Türkçe Sözlük*'ü ile onları esas alan kaynaklar gibi ben de "Hıristiyan" biçimindeki imlayı sürdürmekten yanayım: Yerleşik olmasının yanı sıra, Türkçe söyleyişe de uygun bir imla bu.

Kısa çizgi

Davut Coşkun'un e-postasında, kısa çizgi (tire) kullanımıyla ilgili güzel bir soru var:

"Kısa çizginin nerelerde kullanıldığı hakkında ilk defa karşılaştığım bir durumu soracaktım. Örneğin Necati Tosuner'in 'Sonra' adlı hikâyesinde geçen (–) kullanımlarını aktarmak istiyorum.

'...

Yine gözlüğünü iteledi arkadaşım, –sinirlenmişti.

...

"Çoğu kişi de boşanmayı ıslatır oysa.." dedi arkadaşım.

"Oysa, –mı?.."

...

... Yalnızlık vardı. Sanki hiçbir şey yoktu, –yalnızlık vardı.

...

Alçıyı okşadım hafifçe. Çocukluğumdaki alçılara benzemiyordu, –pırıl pırıldı.'

"Kesme işaretinin bu şekilde kullanımına dilbilgisi kitaplarında da rastlayamadım. Yukarıdaki kullanımlara baktığımızda hep virgülden sonra (–) kullanılmış. İşte bu kullanımın adını ne koyacaksınız nasıl bir gerekçe ve açıklama getireceksiniz..?"

Önce Coşkun'un son paragrafındaki "kesme işareti" sözünü düzeltmeliyim. "Kesme işareti" teriminin sözlük anlamı "apostrof" ama sık sık buradaki gibi kısa çizgiyle karıştırılıyor. Coşkun, "[k]ısa çizginin bu kullanımına..." demek istiyor.

Sorusuna gelince: Noktalama işaretlerini yaratıcı bir biçimde kullanmak, Necati Tosuner'in özelliklerinden biri. Anlatım gereksinimlerimiz, yeni biçimlere başvurmamıza yol açabiliyor. Davut Coşkun'un verdiği örneklerde gördüğümüz "virgül-kısa çizgi" bileşimi de böyle, Tosuner'in, bir anlamsal gereksinmeden yola çıkarak bulduğu bir biçim.

Örneklerdeki virgül olmasa, İngilizcede böyle cümle sonunda yer alan yancümleleri ayırmak için kullanılan ve son yıllarda çeviriler yoluyla Türkçede de boy göstermekle birlikte henüz dilbilgisi kitaplarına ve imla kılavuzlarına girmeyen çizgiyi düşüneceğiz.

Gerçi yayımcılar o çizgiye "orta çizgi" diyorlar, "orta boy çizgi" anlamında. Çünkü yayımcılıkta o kullanım için özel, ayrı boyda bir çizgi var. Aracümleleri ya da arasözleri ayırmak amacıyla da o çizgi-

ler kullanılıyor. Ama bizler, yayımcı olmayan olağan okuryazarlar, bu üçüncü çizgi boyuyla uğraşmıyoruz. En azından şimdilik, ona da "kısa çizgi" diyoruz.

Tosuner'in imlasına dönelim. Burada, virgülün, noktalı virgülün, iki noktanın ya da kısa çizginin bir başına sağlayamayacağı türden bir anlamsal geçiş okunuyor. Virgülden sonraki tek kısa çizgi, bir basamak resmi gibi duruyor orada. Çıkan ya da inen bir basamak. Bir resimyazı (hiyeroglif) ile karşı karşıya olmasak da, böyle bir benzetme yapabiliriz. O kısa çizgiler okura düpedüz bir düzlem ya da ton değiştirtiyor.

Tosuner'inki gibi bilinçli ve verimli kullanımlar için, kitapta yeri yok diyemeyiz. Araç amacın önüne geçmesin istiyorsak, böyle durumlarda kitap arkadan gelmek zorunda.

Bağlaç-virgül ilişkisi

İzdüşüm Yayınları'ndan Ayşegül Yurdaçalış, mektubunda şöyle diyor:

"(...) Sorumuz (ve sorunumuz); 'ama', 'fakat' ve 'çünkü' gibi bağlaçların önüne virgül gelip gelmediği, bunun kesin bir kuralı olup olmadığı ve eğer varsa, bu kuralın çeşitli bağlamlarda değişiklik gösterip göstermediğine ilişkin. Bu konuda fikir edinebilmek için Bilge Karasu, Samih Rıfat, Roza Hakmen ve Fatih Özgüven gibi, Türkçesine güvendiğim bazı yazarların metinlerini ve çeviri-metinlerini taradım; sizin *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'nuzda bu konuda kendime bir ipucu aradım, fakat ne yazık ki kendim için doyurucu ve karşımdakini de ikna edici bir sonuca ulaşamadım. (...)"

Gerçekten de, imla kılavuzlarında ve dilbilgisi kitaplarında bağlaç-virgül ilişkisi konusunda "kesin" bir kural bulunmuyor. Başlıca üç imla kılavuzunda durum şöyle:

Ana Yazım Kılavuzu, bağlaç-virgül ilişkisi konusunda herhangi bir sınırlama getirmiyor (Adam Yay., s. 54-55).

Bana göre en iyi tavır bu. Aşağıda açıklayacağım.

Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*, virgülle ilgili bölümünde, belirli birkaç bağlaç için virgül sınırlaması getiriyor: "'ve, veya, ya, ya da, ile, ki' bağlaçlarıyla ulaçlardan önce ve sonra virgül imi kullanılmaz." (s. 62)

AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu* ise, öncesinde ve sonrasında virgül kullanılmayacak bağlaç sayısını üçe indiriyor: "Metin içinde ve,

veya, yahut bağlaçlarından önce de, sonra da virgül konmaz." (s. 54)

Görüldüğü gibi imla kılavuzlarında, Yurdaçalış'ın sorduğu üç bağlaç (ama, fakat, çünkü) ve benzerleri için virgül zorunluluğundan ya da sınırlamasından söz edilmiyor. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç, bu konuda genel, tümükapsayıcı bir kural olmadığı, gerek duyduğumuz durumlarda bağlaçlardan önce ya da sonra virgül kullanabileceğimiz olmalı.

Her durumda virgül gerektirir diyebileceğimiz bağlaç yok mu hiç? Bazı sözcüklerin, örneğin "ancak" sözcüğünün, biri bağlaç olmak üzere birkaç anlamı var. Bu tür sözcükleri bağlaç olarak kullandığımızda, zihnimizin diğer anlamları devreden çıkarmasını kolaylaştırmak için virgül gerekiyor.

Bağlaçlardan önce ya da sonra virgüle genellikle hangi durumlarda gerek duyarız sorusu içinse, virgülün kullanım yerleriyle ilgili olarak kılavuzlarda verilen diğer açıklamalara bakmak aydınlatıcı olabilir.

İlk elde bağlantı kurulabilecek durum, virgül yoluyla vurgulama olanağının bağlaçlar için de kullanılabileceği oluyor. İkincisi ise, bağlacın hemen sonrasında bir aracümle ya da arasöz (sözcük öbeği) bulunması: Aracümleleri ve arasözleri bir çift virgül içine almanın da kitapta (kılavuzlarda) yeri var. Bu tür virgül çiftleri, bir tür ayraç işlevi görüyor. Örnek: "Anneannem gelemeyecek, çünkü, size söylememde herhalde sakınca yoktur, hastalığı epey ilerlemiş durumda." Burada, cümlenin hangi ritimle okunmasını istediğimize bağlı olarak, "gelemeyecek"ten sonra nokta ya da noktalı virgül de kullanılabilirdi. Buna karşılık, "size söylememde herhalde sakınca yoktur" aracümlesi olmasa, "çünkü"den sonraki virgüle gerek olmayacaktı.

Aracümle ya da arasöz öncesindeki bağlacın, *Yazım Kılavuzu*'nda sayılan "ve, veya, ya, ya da, ile, ki" bağlaçlarından biri olması, sonucu değiştirir mi? Değiştirmesi için bir neden bulmak zor. Bu bağlaçlardan sonra da, anlam karışıklığını önlemek, bağlacı vurgulamak, bir aracümleyi ya da arasözü ayırmak gibi amaçlarla virgül kullanmak gerekebilir. Yukarıdaki örneğimiz, "annem ve, size söylememde herhalde sakınca yoktur, hastalığı epey ilerlemiş olan anneannem de gelemeyecek" biçiminde olabilirdi.

Yeri gelmişken, aynı gerekçelerin bağfiiller (ulaçlar) için de geçerli olduğunu, bağfiillerden sonra virgül kullanılmaz diyen *Yazım Kılavuzu*'na katılmadığımı belirtmeliyim. Bağfiillerden sonra virgül kul-

lanmak gerekip gerekmeyeceği de cümlenin içerdiklerine ve yazarın amaçlarına bağlı. Tıpkı "gibi" sözcüğünden, "-in" tamlama/iyelik ekinden, "-ken" ekinden, "nedeniyle" anlamına gelen "-den" ekinden sonra virgül kullandığımızda ve kullanmadığımızda farklı anlamlar elde ettiğimiz gibi, bağfiilden sonraki virgül de anlamı değiştirebiliyor. (Bkz. *Türkçe Sorunları Kılavuzu*, Virgül Sorunları maddesi, Metis Yay.)

Hece bölme sorunları

Sivas, Kangal Merkez Sağlık Ocağı'ndan Dr. M. Ejder Sözen ile arkadaşlarının sorusu: "'Başöğretmen' ve 'ilkokul' sözcüklerini hecelerine ayırırken nereden böleceğiz?"

İmla kılavuzlarında hece bölme konusundaki bilgiler derli toplu değil, yer yer de çelişkili. AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'nda,

"..... baş-
öğretmen .....

biçiminde değil,

..... ba-
şöğretmen ....."

biçiminde yazılacağı belirtilmiş (s. 20) ama, bu bilgiyi bulmak çok kolay değil, çünkü "Kısa Çizgi" bölümünde verilmemiş. Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu* ise, her ne kadar bilgiyi gereken yerde ("Kısa Çizgi" bölümünde) vermişse de, bu yeni baskıda, üçüncü baskıya göre ilkesel bir değişiklik yapmış (bkz. s. 72)[10]:

"Satır sonuna sığmayan bileşik sözcükler kendisini oluşturan sözcüklerin seslemlerine göre ayrılır:

..... uzay-
adamı ..... ilk-
okul ..... yük-
seköğretim ....."

Kişisel olarak, ikna edici bir neden gösterilmediği sürece, bileşik sözcüklerin de diğerleri gibi (ba-şöğ-ret-men, il-ko-kul, u-za-ya-damı vb. biçiminde) hecelenmesinden yanayım.

Nokta mı virgül mü?

Çevirmen Beril Eyüboğlu da bir bölümü imla kılavuzlarından kaynaklanan bazı sorunlara değiniyor. Birincisi şu:

1) *Mike; "Bay Saroyan, dün gece kafayı yedim." dedi.* (Burada doğrusu, tırnaktan önce ve konuşma bittikten sonra virgül koymak değil mi?)

– Bana göre Eyüboğlu haklı. Ne var ki bazı dilciler, tırnak içine aldıkları cümlenin noktasını da almak zorunda hissediyorlar kendilerini. Oysa zihnimiz, nokta gördüğü yerde bir bitiş iletisi aldığından, cümle içi cümleye nokta konmuşsa okumada bir tökezleme oluyor. Dolayısıyla, cümle içi cümlelerin sonuna nokta konmamalı, derim. Alıntı yapan kişinin, alıntıyı istediği yerde kesme özgürlüğü var.

Yazım Kılavuzu'nun dördüncü baskısında, tırnak içindeki cümlenin sonuna nokta konup konmayacağı açık değil. Tırnak işaretiyle ayraç birbirine karıştırılmış anlaşılan. Çünkü "Nokta" başlığı altındaki açıklamalarda şöyle deniliyor (s. 57, bkz. 10 no.lu dipnot):

"Ayraç içindeki anlatımın kendine ait bir noktalama imi varsa, bu im kalır."

Bu anlatımdan, sanki ayraç içindeki sözler asıl cümlenin yazarına ait olmayabilirmiş gibi bir anlam çıkıyor. Oysa, asıl cümlenin yazarına ait olmayan sözler, ayraç içine değil, tırnak içine alınır.

Yazım Kılavuzu şu örneği veriyor: "Kitap basımı son yıllarda hızla artmaktadır (Niceliksel artışın niteliksel artış anlamına gelmediği hemen vurgulanmalı.)."

Burada, ayraç içindeki N'nin büyük yazılmasının ve ayraç içi sözlerin noktayla bitmesinin hiçbir mantığı yok.

Eyüboğlu, ilk sorusuna ek olarak şu belirtimde bulunmuş: "Noktalı virgül de çok gelişigüzel kullanılıyor."

Tümüyle katılıyorum. Neredeyse her özneyi ve her sözcük grubunu noktalı virgülle ayırmak zorunluluğunu duyanlara rastlanıyor. Oysa böyle bir kural yok. Özneden, sözcük gruplarından ya da yancümlelerden sonra noktalı virgül kullanmak, anlam karışıklığı tehlikesinin varlığına ve cümlede çok sayıda virgül bulunmasına bağlı. Bu konuda bkz. "Noktalı virgül sorunları", s. 60.

Eyüboğlu'nun diğer soruları ve yanıtlar şöyle:

2) "Madden" diye bir sözcük var mı? Mine Kırıkkanat bile kullanıyor. Doğrusu "maddeten" değil mi?

– Eyüboğlu haklı. "Madden" diye bir sözcük ya da çekim yok. "Manen"le karıştırılıyor sanırım. Madde sözcüğü Arapçada belirteç yapmak için kullanılan "-en" ekini aldığında "maddeten" oluyor: "Manen ve maddeten" sözündeki gibi.

3) Yabancı yer isimlerinin kimi okunduğu gibi, kimiyse özgün dilde yazılıyor. Aynı ülke, örneğin elimdeki metinde ABD söz konusu olduğunda Washington yazarken, California'nın Kaliforniya yazılması tuhaf oluyor.

– Eyüboğlu bunda haklı değil. "Kaliforniya" gibi tanıdık yabancı adlardan bazıları Türkçeleşmiş sayılıyor: Londra, Atina, Köln gibi. Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*, Kaliforniya biçiminde veriyor.

Washington kentinin adı da günümüzde çok kullanılmakla birlikte, Türkçeleşmemiş durumda. Bu sözcüğün söylenişi ne olacak diye yakınan epey okur var. Gerçekten de, gerek söyleyiş sorunu, gerekse W harfine yer vermemesi nedeniyle, Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'nda Washington'la ilgili bilgi yok. AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu* ise, dizinine W harfini almış, altına "walkman" ve "western" sözcüklerini sıralamış, ama Washington orada da yok. Gerçi *İmlâ Kılavuzu*'nda Kaliforniya da yer almıyor...

4) [Y]erli mekânlardan söz edilirken, İstanbullu, yabancı olunca Paris'li mi?

– Yabancı kökenli olup da Kaliforniya, Londra gibi Türkçeleşmiş bir ad söz konusuysa, yapım eki getirirken kesme işareti kullanmamız gerekmiyor: Parisli, Kaliforniyalı, Londralı.

Türkçeleşmemiş adlar söz konusu olduğunda ise, sözcüğün aslını ayırt etme kolaylığı açısından, tıpkı çekim eki getirirkenki gibi yapım eki getirirken de kesme işareti konmalı: Metz'li, Liverpool'lu vb.

5) 250.000 mil mi, yoksa 250 bin mil mi?

– Teknik metinlerde birincisi, diğer metinlerde, fazla sıfırların güzel görünmemesi nedeniyle, ikincisi.

Tırnak içeren cümleler

Murat Batmankaya, tırnak içeren cümlelerdeki noktalama sorunlarına dikkat çekiyor. Aşağıdaki cümleye takılmış:

"Ahmet," dedi "beni seviyor musun".

Sorular şunlar: Ahmet'ten sonraki virgül zorunlu mu? "Dedi"den sonra virgül gerekmiyor mu? "Beni seviyor musun"dan sonra soru işareti gerekmiyor mu?

"Ahmet"ten sonraki virgülün zorunluluğuna ilişkin bir yazılı kurala rastlamadım. Uygulamada ise sıkça kullanılıyor. Cümlenin sürdüğünden çabucak emin olmamızı sağladığı için iyi bir kullanım. Yanılmıyorsam İngilizceden gelen bir virgül bu.

Tırnak içindeki sözü yazıya geçiren başkası olsaydı, biz yalnızca sözün ne kadarını alacağımıza karar verebilir, herhangi bir eklemede bulunamazdık. Birinin sözünü ilk kez yazıya geçiren konumunda olmak işimizi kolaylaştırıyor, noktalama işareti seçmekte belirli bir özgürlüğümüz oluyor.

"Dedi"den sonra virgül bence de gerekli; bir durak elde etmek, geçişi netleştirmek için.

"Beni seviyor musun" sözünden sonra soru işareti gerekip gerekmediği meselesine gelince: Bu sözde açık bir soru anlamı olduğuna göre, soru işareti de gerekli. Konmamış olması, cümle sonuna nokta koyma gereğinin duyulmuş olmasındandır diye düşünülebilir. Hem nokta hem soru işareti fazla kaçardı gerçekten de. Ne var ki burada fazlalık eden, soru işareti değil, nokta olmuş.

Özetlersek, sorunlu cümlemiz şöyle yazılsaydı herhalde göze batmayacaktı:

"Ahmet," dedi, "beni seviyor musun?"

Tırnak içeren cümlelerle ilgili benzer bir sorun da, iki noktadan sonra tırnak içinde yazıya geçirdiğimiz ya da alıntıladığımız cümlelerin noktası nerede (son tırnaktan önce mi sonra mı) olacak sorunu. Şu tür cümleleri kastediyorum:

Ahmet uzun uzun sustuktan sonra şöyle dedi: "Bilemiyorum."

Burada iki noktadan sonra gelen cümle bir yancümle olmakla birlikte, onun noktasını asıl cümlenin de noktası sayabildiğimizden, en derli toplu biçim yine noktayı tırnak içinde tutmak gibi görünüyor.

Kulüp, tren...

Altan Yesari'nin iki sorusu var. Birincisi, "kulüp, tren" gibi başka dillerden gelmiş sözcüklerin yazımında tutarlı davranılmayıp, bazılarına bir ünlü eklenirken bazılarına eklenmemesiyle ilgili. Yesari, tanınmış

rakı markamıza kadar pek çok yerde "kulüp" diye U'yla yazılırken, bazı Türkçe sözlüklerde "klüp" biçiminde yazıldığını, kendisinin de böyle kullandığını belirtiyor.

Sözlüklerde "klüp" imlasına rastlamadım ama, Yesari gibi bu imlayı yeğleyenlerin sayısı az değil gerçekten de. İmla kılavuzlarında ise bu sözcük, kuralın istisnalarından biri olarak veriliyor. Kural, Yesari'nin de belirttiği gibi, şöyle:

"İki ünsüzle başlayan ya da biten yabancı kaynaklı sözcükler, ünsüzler arasına ünlü koymaksızın yazılır." (*Yazım Kılavuzu*, Dil Derneği yayını, 4. Baskı, 2000, s. 34 [5. Baskı'da s. 17]; ayrıca bkz. *İmlâ Kılavuzu*, AKDTYKTDK yayını, 1996, s. 46). Dolayısıyla, tren, fren, flört, problem gibi pek çok sözcük kurala uygun. "Kulüp"se Türkçeye U'yla birlikte yerleşmiş, kurala aykırı.

Tıpkı gönül gibi dil de ferman dinlemiyor, istisnalar, ayırtılar, türevler yaratıyor. Dil sözcüğünün ikiz kardeşi olan Farsça kökenli "dil", tarihin bir ironisi gibi, gönül anlamına gelmiyor mu?! Şarkı olan bir şiirinden iki dizeyle Nef'î'yi analım:

"Ehl-i dildir diyemem sinesi saf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insaf değil"

Altan Yesari ikinci soru olarak, öykü ve romanlarda konuşmalar aktarılırken bazen tırnak işaretinin bazense konuşma çizgisinin kullanıldığına dikkat çekerek, bunun bir standardının olup olmadığını soruyor.

Genel (standart) uygulama, paragraf başı yapılarak verilen konuşmalar için konuşma çizgisi, paragraf yapılmadan, söze aynı paragrafta devam edilirken verilen konuşmalar içinse tırnak işareti kullanmak biçiminde. Başka bir deyişle, ikisine de gerek var, ikisi de standart içi.

Paragraf başı yapılmasına karşın uzun çizgi kullanmayıp tırnak işaretini yeğlemek de kurala aykırı değil. Yazar, aktardığı konuşmanın arasına kendi sözlerini katarken rahat olmak, virgülle yetinmemek için bu biçimi seçebiliyor. (Konuşma çizgisiyle başlatılan konuşmaların arasına yazarın sözleri katılacağında, konuşanın sözüne virgülle ara verildiğini anımsayalım.) Uzun çizginin getirdiği hareketlilik duygusundan kaçınmak gibi başka nedenler de düşünülebilir.

S mi Z mi?

Reha Yünlüel ise, "mustarip/muzdarip", "ıstırap/ızdırap" farklılaşmasının nedenlerini merak ediyor, muzdarip ve ızdırap biçimindeki kullanımlar yerel söyleyişlerden kaynaklanmış olamaz mı, diye soruyor.

Derleme Sözlüğü'nde bulunmamakla birlikte, yerel söyleyişlerin etkisi olabilir elbette. Ama bu farklılaşmada kulağımızın ve Osmanlıca sözlüklerin etkisi olduğunu sanıyorum. Osmanlıca sözlüklerde ve eski metinlerde her iki imla da var. Günümüzün imlasında birinci biçim geçerli.

Gazeteler ve imla

Bazı okurlar gazetelerde rastladıkları dil ve imla sorunlarından, yazarlar arası tutarsızlıklardan yakınıyor.

Gazeteci olmadığımdan uzaktan bildiğim kadarıyla, elektronik olanakların gelişmesi her gazetenin dizgici ve düzeltmen çalıştırması biçimindeki eski geleneğe son verdi. Yazıların büyük bir bölümü yazılma aşamasında dizilmiş oluyor, bu da "tashih hatası" olarak bilinen hata miktarını epey azaltıyor. Hatta artık bu tür hataları otomatik olarak düzelten bilgisayar programları var.

Gazetelerde editörlerin yazılardaki dile ve imlaya ancak kendi içinde biraz fazla tutarsız (bir öyle bir böyle yazılmış) buldukları yazılarda ve göze fazla batan noktalarda karıştıklarını sanıyorum. Doğru olan da bu.

Öte yandan, tekil dil ve imla sorunları her zaman olacaktır. Kişisel olarak, önemseyip dile getirmeye, dikkat çekmeye çalıştığım sorunlar, yazmamızı ve okumamızı (hecelememizi değil, kavramamızı) etkileyen, az çok yaygın ya da yaygınlaşma eğiliminde olanlar.

Kısaltmalar ek aldığında

Bir okur, kısaltmalara ek getirilmesiyle ilgili imla kuralını soruyor.

Kural, kısaltmayı bütün olarak okuyup okuyamadığımıza bağlı. Bütün olarak okunamayan kısaltmalara, son harfin okunuşuna göre ek getirmek gerekiyor: "AB'ne" değil, "AB'ye"; "AKP'ne" değil, "AKP'ye"; "TDK'nun" değil, "TDK'nın", hatta, "TDK'nin".

Bütün olarak okunabilen kısaltmaların eklerini ise o bütüne göre oluşturuyoruz: ANAP'tan, NATO'yu, TÜBİTAK'ın vb.

Buraya kadar dediklerim, büyük harfle yazılan kısaltmalar için geçerli. Küçük harfle yazılan kısaltmalar, son sözcüğün açık yazılışına göre ek alıyor; "yy.den" değil, "yy.dan".

Alıntı adabı

Başkasının yazdığı bir metni aktarmanın iki yolu var. Birincisi doğrudan, değiştirmeksizin almak. Buna alıntılama diyoruz. İkincisi, dolaylı anlatım yoluyla, dönüştürerek almak.

Her iki durumda da kaynak belirtmek gerekiyor. Kaynak belirtmeden almak, o metin size aitmiş gibi yapmak, yani aşırmak, bu yazının konusu değil. Konu, kaynak belirterek yazılı metin aktarmanın yolu yordamı.

Aktarmada amaç, üçüncü kişinin tam olarak ne dediğini bildirmek. Bu nedenle, temel ilke, alınan metne sadık kalmak, metnin biçimi ve içeriği konusunda okuru yanıltmamak.

Düşünsel yaşamın güvenilirliği ve gelişebilmesi açısından vazgeçilmez bir kural, bu sadakat. Okuma yazma öğrenilirken öğrenilmesi gerekip de bizim toplumumuzda ömür boyu öğrenilmeyebilenlerden. Öğretme konumunda olanlar tarafından bile.

Aktarılan metne sadık kalmak için bazı kurallara uymak gerekiyor. Bunlar, dolaylı aktarmada çok büyük ölçüde, alıntılamada ise bütünüyle tanımlanabilen, belirli, net kurallar.

Alıntılama ve dolaylı aktarma, aktarmanın iki türü. Okur olarak, alıntı denen doğrudan aktarma türünü görür görmez tanıyabiliyoruz, çünkü alıntılar her zaman tırnak içindedir. Tersinden söylersek, okur olarak, tırnak içinde olduğunu gördüğümüz sözlerin, okumakta olduğumuz yazara değil, başkasına ait olduğunu ve o başkasının o metni tam olarak alıntıdaki gibi yazmış olduğunu düşünürüz ve düşünebilmeliyiz.

Bazen, okumakta olduğumuz yazarın şöyle dediğine rastlarız: "Biraz değiştirerek alıntılıyorum." Böyle bir durumda, alıntıyı yapan yazar, aldığı metinde hangi sözün ya da sözcüğün yerine ne koymuş olduğunu da belirtmek zorundadır. Belirtmezse, o alıntı, alıntı olmaktan çıkar. Çünkü okur, asıl metni kaynağında bulup aradaki farkı keşfetmek zorunda değildir, buna her zaman olanak bulamayabilir.

Bizim ülkemizde, biraz değiştirerek alıntıladığını belirttikten sonra hangi sözcüğü nasıl değiştirdiğini belirtmeden geçenler oluyor. Burada örnek vermeyeceğim.

Aktarma işini özetleyerek yapıyor ya da dolaylı anlatımla aktarıyorsak, tırnak kullanamayız. Böyle bir durumda tırnak kullanırsak, okuru yanıltmış oluruz.

Diyelim, size gelmiş bir mektupta şu cümle bulunsun:

"Merak ettiğim şey, iki erişkinden birinin diğerine 'şımarık' demesinin hakaret sayılıp sayılmayacağı konusundaki fikriniz."

Bu cümleyi aktarmanız gerektiğinde, şöyle yazamazsınız:

"Birinin diğerine şımarık demesi hakaret sayılır mı?"

Bu ne bir dolaylı aktarma olur, ne de alıntı. Dolaylı aktarma değildir, çünkü tırnak kullanılmıştır. Alıntı da değildir, çünkü aktarılacak metin değiştirilmiştir.

Kısaltarak alıntılama hakkımız yok mudur peki? Var elbette. Kısaltmanın tek yolu dolaylı aktarma değil. Alıntılamaya, metnin ya da cümlenin istediğimiz noktasından başlar, istediğimiz noktasında son veririz. Hatta, belirli sözcük ya da öbekleri atlamak, araya kendi sözümüzü katmak gibi haklarımız da vardır. Ama belirli kurallara uymak kaydıyla. Bunlara uymazsak metni değiştirmiş oluruz.

Başka bir deyişle, alıntıladığımız metne, kısaltırken bile sadık kalmamızın, neyin kaynak metne dahil, neyin bizim elimizden çıkma olduğunu belirli kılmanın kuralları var. Alıntı imlası, yüzeylerde gezmekle yetinmeyen bir düşünsel yaşamın temel, alfabetik gereklerinden biri.

Sözgelimi, yukarıdaki örneği alıntılamaya "birinin" sözcüğünden başlayabiliriz ama, kaynak metindeki cümlenin oradan başlamadığını belirterek. Bunun da iki yolu var: Alıntıyı üç noktayla başlatmak ya da aldığımız ilk sözcüğün ilk harfini (B'yi) büyütürken köşeli ayraç içine almak. Şöyle:

"... birinin diğerine 'şımarık' demesi..."

Ya da: "[B]irinin diğerine 'şımarık' demesi..."

Tüm bu olanaklar, aktardığımız metnin anlamsal inceliklerinde sapma olmasın diye var.

Elbette, "iki erişkinden birinin diğerine" sözü ile yalnızca "birinin diğerine" sözü arasındaki, ayrıca, "hakaret sayılıp sayılmayacağı konusundaki fikriniz" ile "hakaret sayılır mı?" sorusu arasındaki farkı görebiliyorsak.

3

EKLERLE İLGİLİ SORUNLAR

Ekler, bileşik sözcükler ve imla

"-Syon" ekinden kaçış

"3. modernize ihalesi" (haber bültenlerinden); "Boğaziçi II. Kitap ve Sesli Yayın Günleri (...) Organize: Akademi, Tel: ..." (Feshane'deki bir kitap fuarının duyurularından)

Yolun "stabilizasyonu" yerine "stabilizesi", hastanın "rehabilitasyonu" yerine "rehabilitesi" derken, modernizasyon yerine "modernize", organizasyon yerine "organize" vb. adamakıllı yaygınlaştı.

Yolun düzlenmesi, hastanın iyileşme dönemi, modernleştirme ihalesi, fuarın düzenlenmesi vb. yeterince özenti kokmuyor anlaşılan, "-syon" ekinin artık özenilecek yanı kalmamış.

Sorular-yanıtlar

Cenk İstanbullu'dan gelen mektupta diğer okurları da ilgilendirebilecek sorular var. Önce soruları aktarayım:

"Hangisi doğru?

1) Özel isim ekleri: Allah'ın-Allahın; Türkiye'li-Türkiyeli; Türkiyesiz-Türkiye'siz; Rum'un, Türk'ün-Rumun, Türkün; Türk Meclisi'nin-Türk Meclis'inin; De Gaulle'cü-De Gaullecü;

2) Önekler: Çokboyutlu-çok boyutlu;... (bu kullanımda 'bileşik isim' oluşturma mantığı mı geçerli?) Anti-Amerikan-antiamerikan;

3) 'Arası': 'Uluslararası' gibi yaygın bir kullanımı olan sözcükten yola çıkarak 'kurumlararası', 'kadınlararası'... gibi türetmeler yapabilir miyiz?

4) 'Başı': 'İşbaşı', 'dersbaşı'... Bir önceki soru burada da geçerli;

5) 'Eksik-eksiklik'?

6) 'Seçim bitti mi kimse buraya uğramaz.' – 'Seçim bittimi kimse buraya uğramaz.'"

Yanıtlar:

1) "Allah'ın"; çünkü "Allah", özel ad.

"Türkiyeli"; çünkü burada Türkiye sözcüğü bir yapım eki alıyor ve yapım eklerini özel adlardan kesme işaretiyle ayırmak gerekmiyor.[1]

"Türkiye'siz"; çünkü Türkiye sözcüğü burada yapım eki değil, çekim eki almış.

"Rum'un, Türk'ün - Rumun, Türkün"; yerine göre, ikisi de geçerli. Yeri ise belirli (özel) bir kişiden söz edip etmediğimize bağlı. Diyelim, İstanbullu bir arkadaş topluluğu içinde tek bir Rum olsun. Arkadaşları ondan söz ederken şöyle desinler: "Bizim Rum'un dediğine göre..." Burada belirli bir Rum söz konusu edildiğinden bu "Rum" sözcüğü özel ad olur. Buna karşılık, tekil Rum ve Türk sözcüklerini Rauf Denktaş gibi çoğul içerikli kullanan birinin kesme işaretiyle yazması gerekmez, çünkü o kullanımda birer özel ad değil bu sözcükler. (Yeri gelmişken, bu kullanımın ırkçılık koktuğunu belirteyim.)

"Türk Meclisi'nin"; çünkü kesme işaretini özel adın bittiği yere koymak gerekiyor. Adı "Türk Meclis" olan özel bir meclisten söz ediliyor olsaydı o zaman ikinci biçimde yazmamız gerekirdi.

"De Gaulle'cü"; yukarıda "Türkiyeli" sözcüğü için de belirttiğim üzere, özel adlara getirilen yapım eklerini kesme işaretiyle ayırmak gerekmiyor. Ne var ki başka dillere ait sözcüklerin eklerini bitiştirmek fazla karışık bir görünüm yarattığında kesme işaretine başvurmak yazıyı rahatlattığından, yanlış sayılmamalı.

2) Önekler:

"Çok boyutlu"; bu kullanımda 'bileşik isim' oluşturma mantığının geçerli olduğu söylenebilir, çünkü tüm "çok" sıfatlarını niteledikleri adla bitişik yazmamız gerekmiyor. Örneğin, "çok çocuklu" ile "çokçocuklu" arasında bir anlam farkı yok. Buna karşılık "çok anlamlı" ile "çokanlamlı" arasında açık bir anlam farkı var; dolayısıyla burada ayrı ya da bitişik yazmak bize iki ayrı anlamsal olanak kazandırıyor. Nitel bir kastımız olduğunda ayrı, nicel bir kastımız olduğunda (bir değil birkaç anlamdan söz etmek istediğimizde) bitişik yazmak iyi bir

olanak. "Çok boyutlu"nun bitişik ve ayrı yazılması anlam farkı doğurmadığına göre, buradaki "çok" sıfatına özel bir biçim vermemiz gerekmiyor.

(Not: Türkçede önek oluşumu, tamamlanmış bir süreç değil. Böyle bir sürecin varlığı bile tartışmalı. Bkz. s. 83.)

"Antiamerikan"; Türkçeye Batı dillerinden gelen "anti" öneki artık hep bitişik yazılıyor.

3) 'Arası':

'Uluslararası' gibi yaygın olarak kullanılan bir sözcükten yola çıkarak 'kurumlararası', 'kadınlararası' gibi bileşik sözcükler türetebilmemiz için, bu yeni bileşik sözcüklerin de "uluslararası" kadar yaygın ve yerleşik olması gerekiyor. Henüz öyle olduğu söylenemez; kılavuzlara ve sözlüklere de bu nedenle girmemiş olmalı.

4) 'Başı':

'İşbaşı', dersbaşı... Bir önceki sorunun yanıtı burada da geçerli. İşbaşı, kılavuzlara ve sözlüklere girmiş durumda. Ama dersbaşı onun kadar yaygın ve yerleşik değil, şimdilik ayrı yazılıyor.

5) 'Eksik-eksiklik'

Yerine göre, ikisi de doğru, ikisine de gerek duyabiliyoruz. Birincisi sıfat, ikincisi ad.

6) 'Seçim bitti mi kimse buraya uğramaz.'

Farklı düşünen dilbilimciler bulunmakla birlikte, yerleşik kurala göre soru eklerini gerçek bir soru anlatmasalar bile ayrı yazmak gerekiyor.

*

"Türkiyeli" ve "Türkiye'li" biçimindeki iki imladan hangisini seçeceğimiz yerine göre değişiyor, çünkü "-li" eki, yapım işlevi görebildiği gibi, çekim eki olarak da işlev görebiliyor ve bu iki durumda farklı anlamlar yaratıyor:

Türkiye'li diye yazarsak, "Türkiye ile birlikte, Türkiye'nin katıldığı" gibi bir anlam elde ediyoruz; başka bir deyişle, doğrudan doğruya ülkenin kendisinden söz etmiş oluyoruz.

"Türkiyeli" diye yazdığımızda ise söz konusu ettiğimiz şey artık doğrudan doğruya ülkenin kendisi değil, bu ülkede doğup büyümüş bir varlık oluyor. İstanbullu, Konyalı ya da Kıbrıslı der gibi, Türkiyeli diyoruz. Bunlar yer adı değil, kişileri niteleyen birer sıfat.

Bazı okurlar, ekin bu iki işlevini ayırt etmenin kolay olmadığını düşünüyor. Bu görüşe şunun için katılmıyorum: Yazarken zaten bu yapım eki midir çekim eki midir diye düşünmeyiz. Özel adların eklerini kesmeyle ayırma alışkanlığını edinmişsek, özel bir ad olan Türkiye'yi, bir sıfat olan "Türkiyeli"den kendiliğinden ayırt ederiz, çünkü o an zihnimizde ön planda olan kavram ülke değil, kişi ya da kişilerdir.

Burada belki çok da bilince çıkmayan asıl güçlüğün, tüm kılavuzlarda yer bulan bir kuraldan ileri geldiğini sanıyorum. Kural şu: Yapım ekleri kesmeyle ayırılmadığı gibi, yapım eklerinden sonra gelen çekim ekleri de kesmeyle ayırılmaz. "Türkiye" gibi yapım eki içeren ülke adlarının çekim eklerinden ayırılması bu kurala aykırı. İstisna sayıp ayırıyorsak, birer özel ad sayılan "Türkçe" gibi dil adlarını da ayırmamız gerekir. Ama bu açıklamalar hiçbir kılavuzda yer almıyor.

Belki de bu ve bunun gibi sorunlar en baştan ele alınıp kılavuzların yeniden yapılandırılması gerekiyor.

Bana kalırsa tıpkı yasalar gibi imla kılavuzlarının da ana gövdesi gerekçesinden tümüyle ayırılmalı. Gerekçeler ve ilgili tartışmalar, yeterince ayrıntılandırılmış olmak kaydıyla ayrı yayınlar halinde derlenmeli. Kılavuzun kendisi ise, kullanıcının uygulamaya yönelik sorularına göre düzenlenmeli.

Türkiye Türkçesinin tek bir imla kılavuzu olacaksa böyle bir çalışma ancak en geniş katılımın sağlandığı bir imla girişimi tarafından gerçekleştirilebilir. En geniş katılımdan kastım, Türkçe sorunlarıyla ilgilenen, önerisi olan herkesin birey olarak katılması; üniversite, dernek, yayınevi, yazar örgütü, devlet kuruluşu vb. kurumların da istiyorlarsa temsilci yollamaları.

Bu fikir, var olan kurumların tartışmalarda yeterli katılımı sağlayamamasından kaynaklanıyor. Bunun son örneği olarak AKDTYK TDK kesme işaretinin de tartışıldığı bir imla sorunları toplantısı düzenledi (13-14 Mart 2003). Ne var ki geniş katılımlı olma savındaki bu toplantıya, örneğin, Dil Derneği çağrılmamıştı. Bu tür sınırlamalarla düzenlenen toplantılardan elde edilecek verim de sınırlı oluyor.

Herkesçe kabul edilecek bir kılavuzun, ayrı birer odak, bir tür siyasal parti durumuna gelmiş kurumlardan hiçbirinin çevresinde oluşturulabileceğini sanmıyorum. Bu tür çalışmalar, yararsız olmamakla birlikte sınırlı kalıyor.

Geniş katılımlı bir girişimin verimli olabilmesi için, bir araya gelinmeden önce uzunca bir yazılı tartışma dönemi geçirmesi gerekir.

Tartışmaların sistemli bir biçimde gözden geçirildiği iki aşamalı bir çalışma düşünülebilir. Sözgelimi, birer ya da ikişer yıllık iki dönemden oluşan, birinci yılın sonunda ilk toplantıların yapılacağı bir çalışma.

-Ler -ler -ler

Çoğul eki fazlalıklarının yarattığı kakışma bitip tükenmek bilmiyor. (Ayrıca bkz. *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'nun ilgili maddesi.) Vurgulama amacı olsun olmasın her çoğul özneye, bu arada tekil öznelere bile çoğul yüklem getirildiği sık rastlanan durumlardan.

Radikal yazarlarından örnekler:

"Osmanlı tarihi, yalnız hanedanın birbirlerini öldürmelerini meşrulaştırdığı için 'kanlı' değil..." (Murat Belge, 3.3.2001)

Hanedan, tekil bir varlık. İçindeki bireylerden söz ediyorsak bunu bir biçimde belirtmemiz beklenir: "Osmanlı tarihi, yalnızca hanedan mensuplarının birbirini öldürmesini meşrulaştırdığı için 'kanlı' değil..." gibi.

"68 kuşağı, 1980'lerden itibaren Batı toplumlarında yönetici konumlara gelmeye başladılar", "... savaşlar, kuşak kültürü oluşturmazlar; veya sınırlı oluştururlar", "bu sorunlar bir kalemde çözülemezler". (Ahmet İnsel, *Radikal İki*, 4.3.2001 ve 25.3.2001)

Öneri: "68 kuşağı, (...) yönetici konumlara gelmeye başladı", "... savaşlar, kuşak kültürü oluşturmaz; veya sınırlı oluştururlar", "bu sorunlar bir kalemde çözülemez".

"Kanunlar ise hukukun biçimsel yanını temsil ediyorlar." (Tahir Abacı, *Radikal İki*, 25.3.2001) Öneri: "Kanunlar ise hukukun biçimsel yanını temsil ediyor."

Pandora Kitabevi'ne ait internet sitesinin kitap tanıtma yazılarından: "Analar çocuklarına sıkıca sarıldılar, herkes bildikleri binlerce yıllık duaları okudu."

Herkes de tekil kavramlardan. Öneri: "... herkes bildiği binlerce yıllık duaları okudu."

"59 adet gerçek yaşam ve aşk öyküleri sunuyoruz."[2]

Sayılardan ya da çoğulluk belirten diğer sıfatlardan sonra çoğul eki kullanmak gerekmiyor. Bu örneğe "59 adet" sözü sonradan eklenmiş olmalı. Yeni bir söz eklendiğinde metnin bütününü gözden geçir-

memenin sonuçları. Öneri: "... 59 adet gerçek yaşam ve aşk öyküsü sunuyoruz."

Bazı yazarlar var ki onları okudukça, Türkçe kolay kolay ölmez, diye düşünüyorum. Elif Şafak bu yazarlardan biri. *Mahrem* adlı romanından, nazar boncuğu örneği, bir adet çoğul eki fazlalığıyla bir adet çoğul eki eksikliği bulup alıyorsam, sorunu göstermek için elverişli örnekler olduklarından:

"O sene çar Aleksis, cadıların derhal yakalanmaları için Belgorod voyvodasına ihtarda bulundu." (s. 48)

Öneri: "... cadıların derhal yakalanması için..."

"Avcılar aylardır beklemenin verdiği sabırsızlıkla hemen yola çıkar; hudut boyundaki yerlilerden çar için haraç, kendileri için armağan toplardı." (s. 50)

Bu örnekteki cümle, iki büyük yancümleden oluşuyor. Özne iki yancümlede de aynı ("avcılar") olduğundan, yinelenmesi gerekmiyor. Ancak, bu öznenin ikinci yükleme yansıyabilmesi (gizlenebilmesi) için çoğulluğunun belirtilmesi beklenir. Öneri: "... hudut boyundaki yerlilerden çar için haraç, kendileri için armağan toplarlardı."

"Ya da" bağlacı ve çoğul eki

Sorunlu örnek: "İlgi eki, (...) sözcüklere, ait olma ya da bulunma anlamları katar." (*Yazım Kılavuzu*, Dil Derneği Yay., 4. Baskı, s. 32; 5. Baskı, s. 16)

"Ya da" bağlacı, bağladığı tekil adları birbiriyle toplamayıp ayrı (tekil) bırakmaya yarayan bir bağlaç. Örnekte de, ilgi ekinin sözcüklere iki anlamdan birini kattığı söyleniyor, ikisini birden değil. Başka bir deyişle, ilgi eki, sözcüğe tek bir anlam katıyor. Dolayısıyla, "anlamlar" dememek yerinde olur. Ancak, birkaç çeşit ait olma, birkaç çeşit de bulunma anlamından söz ediliyor olsaydı, "anlamları" demekte haklı olurduk. Öneri: "İlgi eki, (...) sözcüklere, ait olma ya da bulunma anlamı katar."

"Ya da" bağlacıyla değil de "ve" bağlacıyla bağlanan adlar ise birbirine eklenip çoğullaştığından, tamladıkları ad da çoğul oluyor: "Yanına Farsça ve Osmanlıca sözlüklerini aldı" örneğindeki gibi. Böyle bir durumda, sözlüklerin her birinden bir tanecik bile olsa, "sözlüklerini" demekte haklı oluruz.

Türkçede gerçekten önek yok mu?

"Yaman Aksu, Konferans tercümanı" imzalı okur mektubundan aktarıyorum:

"(...) bazı hatalar o kadar yaygınlaştı ki kanıksar olduk. İşte bunlardan birkaçı:

"Teşekkür ediyorum, rica ediyorum. Malûm, Türkçe'de bu tür deyimler geniş zamanda kullanılır. 'Rica ediyorum ama dinleyen yok' örneğiyle, teşekküre cevaben söylenen 'rica ederim' arasındaki fark giderek kaybolmakta.

"Ürdün ırmağı. Bu sadece bir örnek, hele bu örnekler eski Osmanlı coğrafyasından olduğu vakit insanın içi daha da bir burkuluyor. Ürdün ırmağı değil, Şeria ırmağı. Tripoli değil Trablus, Moldava değil Moldavya (hoş tarihe dönersek Boğdan demek gerekir ya!)...

"Önizleme, önyıkama, özsavunma (bugünkü *Radikal*, Türker Alkan'ın yazısı). Türkçe son eklerle kelime üretilen bir dildir. Katiyen ön ek alamaz. Artık yaygın bir şekilde kullanılan bu kelimeleri belki ayrı yazarak Türkçe'nin kitabına uydurabiliriz. (...)"

Yaman Aksu'nun değinilerinden birincisine katılmamak elde değil. Aksu, ikinci değinisindeki Şeria Irmağı ve Trablus düzeltmelerinde de haklı. Moldavya ise 1991 yılında kendi adını resmen Moldova Cumhuriyeti olarak değiştirmişti (bkz. *AnaBritannica*). ("Moldava" değil, "Moldova").

Aksu'nun üçüncü değinisi şu aralar benim de ele almak istediğim bir konuya denk düşüyor: Türkçede önek gerçekten yok mu?

Önek, bilindiği gibi, sözcüklerin başına getirilen eklere deniyor ve Türkçe dilbilgisi kitapları, Türkçenin önek ve içek almayan, yalnızca sonek alan bir dil olduğunu söylüyor.

Ancak, betimleyici dilbilgisi anlayışına uyacaksak, kuraldan önce kullanıma bakmamız beklenir. Özellikle son dönemlerde bazı kavramların karşılanmasında gitgide daha sık rastlanan "alt/üst", "çok", "gerçek", "karşı", "ön/son", "öz" gibi sözcükler, ayrı ya da bitişik yazılmalarına göre farklı anlamlar yaratıp farklı anlatım gereksinimlerini karşılıyor. AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu* gibi ayrı yazma yandaşlığında diretenler galiba bu anlam farklarını göz ardı ediyor. Yine AKDTYKTDK'nın yayımladığı *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*'nde, "gerçek may-

munlar" girişi var. Böyle ayrı yazılan "gerçek" sıfatı, "hakiki" diye anlaşılmaz mı? Oysa orada kastedilen, belirli bir tür maymun. "Gerçek-maymun" yazılsa, bu özel durum belirtilmiş olacak. "Ön ek" ile "önek" arasında pek anlam farkı yok diye düşünmek olanaklı. Ama "son ek" ile "sonek", farklı anlamları dile getiriyor. Tıpkı, "alt başlık" ile "altbaşlık", "üst yapı" ile "üstyapı", "çok anlamlı" ile "çokanlamlı", "çok kültürlü" ile "çokkültürlü", "çok tanrıcı" ile "çoktanrıcı" gibi.

Bu örneklere bakınca, ayrı ve bitişik yazma olanaklarının ikisine de gerek olduğu ortaya çıkıyor.

Dilbilgisinde bir kez yer bulmuş kuralların bir daha asla değişmeyeceğini düşünenler için, söz konusu sözcükleri bitişik yazmanın kitaptaki yeri, bunları ek değil, bileşik sözcük öğesi saymak olabilir! Ayrı yazıldıklarında da, alışıldığı üzere, tamlama oluşturmaktadırlar...

Yine de dikkat çekmekte yarar var: Dilbilimcilere göre Türkçedeki pek çok sonek, eski bağımsız sözcüklerin dönüşmesi yoluyla oluşmuş. Şu an önek konusunda da benzer bir süreçle karşı karşıya olabiliriz. "Alt", "çok", "gerçek", "karşı", "ön", "öz" gibi sözcükler belki zamanla birer öneke dönüşecektir. Bu da bir yitim olmaz; soneklerin oluşması sözcüğün bağımsız kullanımına son vermediğinden, öneke dönüşen sözcüklerin de bir yandan eski biçimini sürdüreceği düşünülebilir.

"-M" yapım ekiyle türetilmiş sözcükler

"-M" yapım ekiyle türetilmiş sözcüklerin kullanımında sık sık sorunlara rastlanıyor. Sanki "-m" eki, "-me" ve "-mesi" eklerinin yerini almış gibi bir hava var. Oysa üçünün yeri ayrı. Güçlüklerin bir nedeni de özne-nesne ayrımının düşünülmemesi olabilir. Örnekler, derdimi daha iyi anlatacak.

Kullanım

"Kitapta (...) Türkçe soru tümcelerinin çocuklar tarafından algılanması ve kullanımı üzerinde yapılan çalışmalarla ilgili bildiriler bulunmaktadır." (Boğaziçi Üniversitesi'nin internet sitesi, *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri, 17-18 Mayıs 1990* adlı kitaba ilişkin tanıtım yazısı)

Bu cümlede "kullanımı" denmesiyle "kullanılması" denmesinin iki farklı anlam yarattığına dikkat edildiğini sanmıyorum. Cümleyi yazan, büyük olasılıkla, soru tümcelerinin kullanımından değil, soru tümcelerinin çocuklar tarafından kullanılmasından söz etmektedir.

Öğretim

Aynı kaynakta, bir sonraki cümle şöyle: "Ayrıca, (...) Türkçe'nin öğretimi üzerine bir kaynakça da bulunmaktadır."

"Türkçe'nin öğretimi" sözü, Türkçeyi, öğretilen mevkiinden çok öğreten mevkiine yaklaştırıyor. Öğretilen (nesne) mevkiinde olması isteniyorsa, bunu netleştirmek için "Türkçe öğretimi" denmesi beklenir.

Üretim / tüketim

Söz konusu olan yine özne/nesne kargaşası. Örnek: "Görünüşte dışsal, ama yazının kendisini, üretimini ve tüketimini, okunuşunu, algılanışını biçimlendiren yapısal olgular, gerçeklikler." (Zeki Coşkun, 23.3.2001 tarihli *Radikal*)

Yazının üretimi (ya da tüketimi) ile yazının üretilmesi (ya da tüketilmesi) başka başka şeyler olmalı. Zeki Coşkun'un burada yazının ürettiklerinden ve tükettiklerinden söz ettiğini sanmıyorum. Şunu demek istiyor olmalı: "... yazının kendisini, üretilmesini ve tüketilmesini, okunuşunu, algılanışını biçimlendiren..."

Ayrıntı Yayınları, *Devletin Yeniden Üretimi* adlı yeni bir kitap yayımladı. Kitapla ilgili bir yanılgıya düşmemek için, adını gördüğümüzde, devlet neyi yeniden üretiyordu diye zihnimizi yoklamaya mı çalışmalıyız, yoksa "Devletin Yeniden Üretilmesi" mi kastediliyor? Tanıtım notlarına bakılırsa bu ikincisi.

Seçim

"Seçim" sözcüğüyle ilgili sorun aynı: Özne mi nesne mi?

Sorunlu örnek: "Türkçede en zor konu terim ve sözcüklerin seçimi konusudur." (Dr. Mehmet Hengirmen, "Ana Dil Bilincinin Geliştirilmesi", *TÖMER* dergisi)

Öneri: "Türkçede en zor konu terim ve sözcük seçimi konusudur."

Ya da: "Türkçede en zor konu terim ve sözcüklerin seçilmesi konusudur." (Bu örnekte bir de "ana dil" sorunu var. Hengirmen burada "anadili" demek istiyor olmalı; dilbilimde anadili, dil doğuran dil anlamına geliyor.)

Sorunlu örnek: "Böylece 10 Türk'ün seçimi anketi 11 Türk'ün seçimiyle sonuçlandı." (Orhan Bursalı, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 20.1.2001) Bursalı'nın söz ettiği Türkler, yapılan seçimin öznesi mi nesnesi mi? Dilbilgisi açısından bakarsak, öznesi. Yazının bağlamı açısından bakarsak, nesnesi: Anketin konusu, yüzyılın en önemli on Türkünü seçmek. Bu durumda, öneri: "Böylece 10 Türkün seçileceği anket, 11 Türkün seçilmesiyle sonuçlandı."

Denetim

Cumhuriyet Bilim Teknik'in aynı sayısından, "-m" ekiyle yapılmışlardan "denetim" sözcüğüyle ilgili bir örnek:

"Bu ilke çok ciddi bir uyarı içermektedir: O da egemen erkin mutlaka ve sürekli denetimidir." (Onur Bilge Kula'nın yazısı)

Yazının bağlamı bize yazarın, egemen erki özne değil nesne yapmak istediğini bildiriyor. Öneri: "Bu ilke çok ciddi bir uyarı içermektedir: O da egemen erkin mutlaka ve sürekli olarak denetlenmesidir."

Yazılım

Bu sözcüğün şimdilik tek bir anlamı var: Bilgisayarlarda kullanılan program türü ürünler. (Aygıtla aksamına da, bilindiği gibi, donanım deniliyor.) Oysa bu sözcüğün olur olmaz yerlerde, "yazı", "yazma", "yazılma" vb. yerine kullanıldığı görülüyor. Örnek:

"Kadın yazılımı özgündür. Bu nedenle dünyanın her köşesinde kadınlar özgün bir dil kullanırlar." (Yaşar Seyman, 8.3.2001 tarihli *Cumhuriyet*)

Bu örnekteki "yazılım"ın bilgisayarlarda kullanılan ürünler olması zor. Yaşar Seyman, "kadın yazısı"nı ya da "kadınların yazıları"nı kastediyor olmalı. Başka bir örnek:

"Programın yazılımı geciktikçe, hem kamuoyunda, hem de uluslararası planda, koalisyon ortaklarının çelişkiye düştüğü kuşkusu beliriyor." (Murat Yetkin, 16.3.2001 tarihli *Radikal*)

Belli ki Yetkin de bilgisayar programlarından söz etmiyor, "programın yazılması geciktikçe" demek istiyor.

Donanım

Bu sözcük, "yazılım"ın tersine, yalnızca bilgisayar alanına ait değil. Onunla ilgili sorun, tıpkı "kullanım", "öğretim", "üretim", "seçim",

"denetim" sözcüklerinde görüldüğü gibi, nesne konumu (edilgen yapı) söz konusu olduğunda bunu netlikle belirtecek "-mesi" türü bir çekime başvurulmayıp yine "donanım" denmesi. Örnek:

"Malezya'da eğitim programı bir yandan tüm okulların bilgisayarla donanımını içerirken öte yandan geleceğin bilgi işçilerini yetiştirmeye yönelik bir müfredat ile yeniden düzenleniyor." (Özlem Yüzak, 10.1.2001 tarihli *Cumhuriyet*)

Yüzak şunu demek istiyor olmalı: "Malezya'da eğitim programı bir yandan tüm okulların bilgisayarla donatılmasını içerirken..."

"Ah kaç A'yla yazılır?"

Metin Üstündağ'ın bir karikatürü vardı: Karenin sol tarafındaki denizde boğulmakta olan biri ah diye bağırırken, sağ taraftaki kıyıda istiflerini bozmadan yürümeyi sürdüren iki kişiden biri diğerine, "'ah' kaç A'yla yazılır" diye soruyordu.

Radikal Kitap'a yazı yollarken bu karikatür gitgide daha sık geliyor aklıma. Bir yanda, tıpkı Eşber Yağmurdereli gibi her muhalifin bir gün söylediklerinde suç bulunup terörist diye atılabileceği bir yer olarak F tipi cezaevlerinin temelindeki tecrit politikasının kaldırılması için, yani aslında bu açıdan hepimiz için, mahpuslar bir bir ölür, Ulucanlar'daki on ölüden bu yana bu uğurda ölenlerin ve öldürülenlerin sayısı gün gün artarken mazruftan (içerikten) değil de zarftan (Türkçeden) söz eden yazı yazmak gitgide zorlaşıyor.

Kaç haftadır yolladığım her yazıya, bir hafta sonra bu yazı yayımlandığında tecrit kaldırılmış olur artık, başka türlü nasıl olur, duygusu eşlik etti... "-m" ekiyle türetilmiş sözcüklerle ilgili sorunları toparlamaya çalışırken, "iki ölüm daha" dedi radyo. Umutvar olmak iyiden iyiye olanaksızlaştı.

Öte yandan, 2001 yılında bir gazetenin ortaya çıkardığı ve zamanın başbakanı Bülent Ecevit'in geri aldığı Türkçe genelgesi, dil bilincinin önemini bir kez daha belirginleştiriyor. O genelgenin temelinde bir aldatmaca vardı çünkü: Türkçenin korunması gibi bir amaç beyan edilmişti ama, genelgenin Türkçeyle ilgisi yoktu. İçerik, dilin kendisiymiş gibi gösterilmek istenmişti, o kadar. Tümüyle kültür politikası alanına giren bir içerik söz konusuydu. En azından, basına yansıdığı, okuyabildiğimiz bölümüyle öyleydi.

Genelgeyi AKDTYKTDK, yani şimdiki Türk Dil Kurumu hazırlamıştı. Bu kurum bilim temeline dayalı olsaydı, özel adların değiştiril-

mesi ve "etnik yapı", "Türkiye mozayiği" vb. kavramların yasaklanması gibi önlemler önermeyi aklına bile getirmezdi, çünkü bu tür önlemler dilin, dolayısıyla dil kurumunun alanına girmiyor. Söz konusu genelge şunun göstergesi: AKDTYKTDK, bilim dışı kültür politikalarının aracısı/üreticisi olmayı üstlenmek istemektedir. Temeline sevgiyi değil, nefreti alan kültür politikalarının üstelik.

"Umutvar olmak" yanlış mı?

Selahattin Özpalabıyıklar'dan aldığım 4 Mayıs 2001 tarihli e-postadan: "'Ümitvar' denirdi eskiden: Farsça 'ümmid' ve yine Farsça '-var'dan: 'ümitli, umutlu': Yani, galiba, 'umutvar' yanlış."

Eğer "umutvar" sözcüğü yeni türetiliyor olsaydı ya da sözcük yeni türetilmemekle birlikte ben kuralcı dilbilgisi anlayışına katılıyor olsaydım, "haklısın" derdim, "Türkçe sözcüğe Farsça ek getirmek yanlıştır."

Ancak, böyle diyemiyorum; "umutvar" sözcüğü yeni değil, ben de "doğru/yanlış" anlayışına katılmıyorum. (Bkz. "Herkesin yaptığı, yanlış olur mu?" başlıklı yazı, s. 15)

"Türkçe sözcüğe Farsça ek getirmek yanlıştır" gibi kuralları, yeni türetilecek sözcüklere uygulamak yerinde olur, çünkü sözcük türetilirken dilin bütünlüğünü ve üretkenliğini gözetmek gerekir. Ancak, yaygınlaşmış sözcükleri, başka bir sorun olmadan salt kurallara uymuyor diye yanlış sayarsak hayli çıkmaz bir yola gireriz. Türkçede de, diğer dillerde de dolaşımda öyle çok kuraldışı söz, sözcük ve yapı var ki.

Kişisel olarak, geçerlilik alanı çok sınırlı olan "yanlış" kategorisi yerine "sorun" kategorisini yeğliyorum. Bu kategoriyle bakmaya çalışınca, sorunlu kullanımları daha başka ölçütlerle irdeleme olanağı doğuyor: Türkçe konuşup yazanların anlamsal gereksinimlerini karşılıyor mu, dilin anlatım olanaklarını zenginleştiriyor mu, dilde tasarruf ilkesine uygun mu, değilse insanlar neden bu kullanımı yeğliyor, gibi soruların peşine düşebiliyoruz.

"Umutvar" sözcüğüne bu ölçütlerle bakmaya varım elbette. Sözcüğe dikkat çektiği ve yeniden açmak için fırsat aradığım bir konuyu, yanlış/doğru konusunu açmama ön ayak olduğu için Özpalabıyıklar'a teşekkür ederek.

Neden "umutlu" değil de "umutvar" dedim? ("Ümitvar"ı geçiyorum, sesi pek kötü.) Tümüyle uyduruyor değilsem, benim zihnim iki si arasında bir anlam farkı buluyor: "Umutlu olmak" daha bütünsel, en azından daha güçlü bir umudu anlatırken, "umutvar olmak" daha sınırlı, daha zayıf bir umuda işaret ediyor. Sözgelimi, olumsuzluğa yaklaşan kullanımlar için "umutlu"dan çok, "umutvar" uygun düşüyor. Bu nedenle, "umutvar" sözcüğünün bir anlamsal gereksinimi karşıladığını, Türkçenin anlatım olanaklarını zenginleştiren kuraldışılardan olduğunu düşünüyorum.

Bu izlenimde bir başıma mıyım, sözcüğün diğer kullanıcıları ne düşünüyor, bilmiyorum. İzlenimim doğrulanmazsa, son arzum şudur: "Umutvar" için verilecek hüküm, "yanlıştır!" hükmü değil de, "bir sorunlu örnek daha" olsun...

Yine "umutvar" üstüne

İlyaz Bingül'den gelen e-posta: "'[U]mutvar' sözcüğündeki '-var' ekinin farsçadan geldiğini söyleyen S. Özpalabıyıklar'ın savı sanırım yanlış olsa gerek. Farsçada 'daşten' (sahip olmak) fiilinin geniş zaman gövdesi (kökü de denir) 'dar'dır. Bildiğim kadarıyla farsçada 'var' eki yada kökü yoktur. Türkçede kullanılan 'namdar', 'haberdar' gibi sözcüklerdeki bu 'dar'lar farsçadır. 'Türkçenin anlatım olanaklarını zenginleştiren kuraldışılardan olduğunu düşün'düğünüz 'umutvar'ın var'ı farsçanın 'dar'ıyla ilişkili olmayıp, o 'var' bizim türkçede var olan 'var'dır. (...)"

Sözlüklere bakılırsa, Farsçada "-var", "-bar" ve "-dar", üç ayrı birim; bitiştikleri sözcüğe birbirine yakın sayılabilecek anlamlar katan birimler. İki kaynaktan alıntı yapacağım. Mustafa Nihat Özön'ün *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*'ünden:

"-var, F.e. 1. Sahiplik. 2. Benzetme. 3. 'Bar' gibi kere, kez bildirir." Bilindiği gibi "F." kısaltması, Farsça köken işareti.

Aynı sözlükte "-bar" ve "-dar" maddeleri şöyle:

"-bar, F.s. 'Yağdıran, saçan, serpen, dökülen' anlamlariyle birleşik kelimeler yapmada kullanılır. *anberbar, ateşbar (...)"

"-dâr, F.s. 'Tutan, sahip, malik' anlamlariyle sıfatlar meydana getirir. Eski memurlardan, işlerden, *alemdar, *bayraktar (...)"

İkinci kaynak, Prof. Dr. Mehmet Kanar'ın *Farsça-Türkçe Sözlük*'ü (Deniz Kitabevi yayını):

"vâr: 1. sevgi, muhabbet; 2.(gr.) benzer, gibi anlamlarını vererek yeni kelimeler türetir; 3. (gr.) –li, -lı anlamlarını verecek şekilde yeni kelimeler türetir; 4. kere, defa; 5. sıra; 6. yük."

Bu sözlükte, "dar" maddesi şöyle verilmiş: "dâr: [dâşten>dâr] 1. (gr.) 'sahip' anlamında sözcükler türeten fiil kökü." Bar maddesine gelince, on dört ayrı karşılık sayılmış. Bunlardan ikisi, Osmanlıca sözlükte verilene yakın.

Tüm bunlara bakarak, Selahattin Özpalabıyıklar "-var"ın Farsça olduğunu söylerken haklıydı, diyebiliriz. İsmet Zeki Eyuboğlu'nun *Etimoloji Sözlüğü,* Farsça "ümmîd" sözcüğünün Türkçe "umut"tan kaynaklandığını söylüyor. Farsçadaki "-var" da Türkçeden gitme midir, bilemiyorum. Türkçedeki "var"ın sonek olmadığı ise herhalde bellidir.

4

BİRBİRİNE KARIŞTIRILANLAR

ölüm orucu / açlık grevi

Bu iki kavram, tuhaf tanımlara uğradı son zamanlarda. Giderek, aralarındaki fark, alınan besinler arasındaki farktan oluşuyormuş gibi bilgi yanlışlarına da rastlandı. 1968'lerde netleşen tanımları anımsatmak gerekli oldu: Alınan besin açısından aralarında fark yok. Açlık grevinde de, ölüm orucunda da yalnızca su, tuz ve şeker alınır. Aralarındaki fark, ölüm orucunda, talep gerçekleşmedikçe eyleme son verilmemesidir. Talep gerçekleşmezse, eylem ölümle sonuçlanır. Açlık grevinde ise, açıklanmış ya da açıklanmamış, ama sınırlı olduğu bilinen bir süre için grev yapılıp ses duyurmakla yetinilir.

apolitik / depolitize

İkinci Bahar adlı TV dizisini ve ilgili Siyaset Meydanı programını eleştirenler sık sık "apolitik" sıfatını kullandılar.

İkinci Bahar'la ilgili olsun olmasın, bu sıfat çevresinde epey dolanıldı. Nuray Mert, küresel düzeyde bir apolitiklikten söz etti (*Radikal*, 16.1.2001). Zeki Coşkun, "siyasetin apolitikleşmesi"nden dem vurdu. Ahmet İnsel de, 11.2.2001 tarihli *Radikal İki*'deki yazısında "siyasetin siyasetsizleşmesi" dedi.

"Apolitik" olmak ya da "apolitikleşmek", dilbilgisindeki adıyla geçişli olmayan, nesne almayan fiiller. Başka bir deyişle, apolitik olan ya da apolitikleşen, öznenin kendisi: Özne, politik olmamayı ya da politik olma durumundan, olmama durumuna geçmeyi seçiyor.

Apolitik olmanın tarihsel, toplumsal, kişisel vb. pek çok uzun erimli nedeni bulunabilir kuşkusuz. Ama fiil, dilbilgisi açısından, ken-

di içinde bir dış etken barındırmıyor. Sözgelimi, Perihan Mağden'in 1980 öncesi için söylediği şu sözler de bu bağlamda düşünülmeyi hak edenlerden: "Apolitik olanların kendilerinden az biraz utandığı zamanlar..." (31.1.2001 tarihli *Radikal*). 1980 öncesinde apolitik olmak bugüne göre daha olanaklıydı. Demek istediğim, politik olmamayı, politikanın dışında durmayı kişi az çok kendisi seçebiliyordu. 12 Eylülden bu yana ise politik olmak ne kadar zorsa apolitik olmak da en az o kadar zor. Olanaksıza çok yakın. Uygulamaya konan ağır depolitizasyon politikası ortamında, politika dışında durmayı özgürce seçtiğinizin kanıtı –varsa bile– ortadan kaldırılmış durumda. Politikadan ayrı durmanızdan ya da ayrılmanızdan çok, kendi dışınızdaki güçler tarafından ayırılmanızdan söz etmek doğru olur. Hem de sistemli bir biçimde. Bu durumun adı ise apolitiklik değil, depolitizasyon. Kişi bu koşullarda depolitize oluyor.

Depolitizasyon politikasının, terörden tutun, aldatmacaya kadar tüm araçları 12 Eylülden bu yana hep kullanılmadı mı? Franco İspanya'sında o kötü ünlü "Üç F" vardı yalnızca. Günümüz Türkiye'sinde ise bir ucunda pembe diziler, diğerinde yargısız infaz ya da faili meçhuller... Futbol da elbette, mebzul miktarda.

Cumhuriyet gazetesi yazarı Oral Çalışlar, 24.2.2001 tarihli yazısında şöyle diyor: "Hâlâ bu ülkede belli siyasi düşünceleri açıklamak suç. İnsanlar, görüşlerini açıklarken korkuyorlar. Son örneği Doçent Fikret Başkaya. Yeniden 'terörist' olarak kesinleşen cezası nedeniyle hapse girecek." Depolitizasyon bu işte. İnsanları, görüşlerini açıklarken korkar duruma getirmek. Kısacası, depolitizasyon yoğunlaştırıldığı ölçüde, apolitik olma hakkımız elimizden alınıyor. İnsanlar bu koşullarda gerçekte ya depolitize oluyor, ya da örneği çok görüldüğü üzere, depolitizasyon duvarlarını aşıp hızla politikleşiyor. Doğu illerindeki gibi. İş "öyle de ölüyoruz böyle de"ye gelince, haddini aşan zıddına düşer hesabı, demokrat bir emniyet müdürü olduğu anlaşılan Gaffar Okkan'ın öldürülmesi olayıyla futbol bile depolitizasyondan sıyrılabildi.

öteki / başka(sı)

"Başka(sı)" kavramı, "diğer(i)", "öbür(ü)" ve "öteki"yle takım oluşturuyor. "Öteki" kavramı ise "beriki"yle. Türkçe bu anlam alanı açısından zengin. İngilizcedeki "other", Fransızcadaki "autre" sözcüğünü Türkçede her zaman aynı sözcükle karşılayamıyoruz; sözgelimi, belir-

tiliyse "diğer(i)", belirtisizse "başka(sı)" diye çevirmek yerinde oluyor.

Rimbaud'nun, Fransızcası "Je est un autre" olan ünlü sözü, "ben bir başkasıdır" diye çevrilip yaygınlaşmıştı. Sartre'ın, Fransızcası "l'enfer, c'est les autres" olan sözü ise, "cehennem başkalarıdır" diye. Bunlar iyi çevirilerdi: Rimbaud, başka kılma edimine göğsünü siper ediyor, Sartre da bu edime dikkat çekiyordu.

Ne var ki bu iki söz bugün ilk kez çevriliyor olsa büyük olasılıkla "cehennem ötekilerdir" ve "ben bir ötekidir" diye çevrilecekti. Çünkü son yılların kültür eleştirisi metinlerini çevirenler, "other (autre)" kavramını "öteki" sözcüğüyle karşıladılar. Oysa "başka"nın tarihinde, Sartre ve Rimbaud'nun yukarıdaki sözleri kadar, bu coğrafyanın yerleşik ırkçı sözleri de var: "Başka diye Çingeneye derler" gibi. Tam da günümüz kültür eleştirilerinin dert edindiği, sorguladığı kavram ve bağlam: Peşin peşin dışlama, elalem kılma, başka sayma kültürü.

"Öteki" sözcüğünün Türkçedeki yerleşik anlamında ise "bu değil, o" oluş, ötede oluş ağır basıyor. En azından, yakın zamanlara değin öyleydi. Anlaşılan, kültürlerarası bağ kurma yetersizliği mi desem, çeviri sırasında sık sık kapıldığımız, Batı'da var, burada yok duygusu mu desem, sonuçta Türkçede bir kopukluk daha yaratmış oldu. Şimdi "öteki" sözcüğünü itip kakmakla meşgulüz, Batı'dan bize anlam taşısın, hendeği atlasın diye.

kişi / arkadaş

"Kişi" sözcüğü, özellikle konuşma dilinde, yerini "arkadaş"a bıraktı. TOBB Genel Başkanı, öteden beri, "siyasi arkadaşlarımız" diyor ama, "siyasiler" ya da "siyasi kişiler" demesi beklenir. TOBB Genel Kurulu'nda da, "Bunu bu arkadaşlar hiç mi düşünemiyorlar, değerli arkadaşlarım?" diyordu (26.5.2001).

Oysa "kişi" ne güzel sözcüktür. Artık neredeyse yalnızca saymak amacıyla kullanılır oldu. Kaç kişi, vb. derken. Belki polis, "şahıs" gibi onu da ele geçirmiştir.

konusunda

Unutuldu. Her şey, hem de sıfat biçimiyle, "ilişkin".

Sorunlu örnek: "Karakaş bundan sonra ne yapılması gerektiğine ilişkin şöyle düşünüyor:..." (Oral Çalışlar, 19.3.2001 tarihli *Cumhuriyet*) Öneri: "Karakaş bundan sonra ne yapılması gerektiği konusunda şöyle düşünüyor:..."

CNN-Türk'ün 14.1.2002 akşam haberlerinden: "Başbakan Ecevit, seyahatine ilişkin ihtiyatlı konuştu."

Buradaki sorun, belirteç yerine sıfat kullanılması, "ilişkin olarak" yerine yalnızca "ilişkin" denmesi. Öneri: "Başbakan Ecevit, seyahatine ilişkin olarak ihtiyatlı konuştu" ya da "... seyahati konusunda ihtiyatlı konuştu."

Aynı soruna bir başka örnek: "Bir kesim, geleceğe ilişkin son derece kötümser." (Kanal 7 Haberler, 11.11.2001) Öneri: "Bir kesim, geleceğe ilişkin olarak son derece kötümser" ya da: "Bir kesim, gelecek konusunda son derece kötümser."

Radikal'den örnek: "MHP lideri Bahçeli'nin krize ilişkin yaptığı değerlendirme toplantılarına..." (29.6.2001) Öneri: "MHP lideri Bahçeli'nin kriz değerlendirme toplantılarına..."

Daha dolaysız bir anlam belirsizliği örneği: "Oysa kökeni ne olursa olsun, terimlere ilişkin sözcüklerin çoğunluğu, anlatmak istediği kavramı tam olarak ortaya koyamaz." (Çetin Aşçıoğlu, 3.11.2001 tarihli *Cumhuriyet Bilim Teknik*)

Bu örnekte yazar, "terimlere ilişkin sözcükler" derken, terim niteliğindeki sözcükler demek istiyor olmalı. Her durumda, buradaki "ilişkin" sözcüğü, "ait" olma ilişkisi düşünülerek kullanılmışa benziyor. Sözlükler ne yazık ki "ilişkin" sözcüğünün karşılıkları arasında "ait"i de veriyor. Oysa yalnızca, "konusunda", "değgin" ve "mütealliik" verilmeli. "O fikir size mi ilişkin?" gibi bir sorudan ne anlarsınız?

ne ölçüde

"Ne ölçüde" de unutuldu. Onun yerine hep "ne kadar" deniliyor. "Ne kadar haklı olduklarını hep birlikte göreceğiz" diyen biri için, sözünü ettiği kişilerin haklı çıkacağından emin, diye düşünmez miyiz? Peşin bir yargısı yoksa, "ne ölçüde haklı olduklarını hep birlikte göreceğiz" demesi daha yerinde olmaz mı?

eleştiri / yergi

Emre Kongar, "[s]ürekli okurlarım bilir, ben eleştirmekten çok övmekten hoşlanan bir insanımdır" diye yazıyor (*Konsantremi Bozma*, Remzi Kit., s. 134). Sayın Kongar bu cümlesiyle eleştiri alanında yazmaktan hoşlanmadığını mı belirtiyor? Eleştirmekle övmeyi karşıtlaştırmasa, bu soruya evet yanıtı verilebilirdi. Gerçi eleştiriyle övgü arasında karşıtlık kurmak, öteden beri, fazlasıyla yaygın bir eğilim. Ama

tam da bu nedenle, esas olarak sorgulamayı amaçlayan "eleştiri" kavramını zihinlere biraz olsun yakın kılabilmek için, söz konusu karşıtlığı yeniden üretmemekte yarar yok mu? Öneri: "(...) ben yermekten çok övmekten hoşlanan bir insanımdır."

yüzde / puan

Sorunlu örnek: "Ecevit'e güven oranı yüzde 24 geriledi." (*Radikal* gazetesi, 13.5.2001)

Haberin spotunda böyle deniliyor ama, ayrıntılar gerileme yüzdesinin daha yüksek olduğunu gösteriyor: "Başbakan Bülent Ecevit'e yüzde 34.1 olan tam güven ise yüzde 10.1'e düşmüş durumda." Bu tür farklar için, "yüzde" teriminin değil, "puan" teriminin kullanılması beklenir. Çünkü yüzde hesabı yapılacaksa sorulması gereken soru, "yüzde 34,1 iken yüzde 10,1'e gerileyen oran yüzde kaç gerilemiş olur" gibi bir soru. Bu tür hesaplarla uğraşmak istemiyorsak "puan" diyebiliriz.

Öneri: "Ecevit'e güven oranı 24 puan geriledi."

Bir başka örnek: "Dil devrimi yanında ve karşısında olan yayın organlarının kullandığı dilde, Türkçe sözcükler bakımından yalnızca %9 oranında bir fark olduğu görülmüştür." (Kâmile İmer, *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yay., 1990, s. 158)

Kitaptaki verilere bakılırsa yazar, %9 oranında bir fark derken, %66 ile %75 arasındaki farkı kastediyor. Dolayısıyla öneri: "... yalnızca 9 puanlık bir fark olduğu görülmüştür."

(Örnekte dizgi hatası da var: "Dil devriminin yanında" olmalı.)

ayni / aynı / tıpkı

"Kadınlar ile yaşadıkları şehir arasında giderek aynileşen bir ilişkiyi ifade etmek için New York özenle seçilmiş bir şehir." (Sevengül Sönmez, *Radikal Kitap*, No. 29, s. 7)

Bu örnekteki "aynileşen" sözcüğü, okurda bir ikircim yaratıyor. Yazar "eşyalaşan, maddileşen" demek istiyorsa sorun yok: İlişkinin maddileştiğini, parasal ya da eşyasal düzlemlere indirgendiğini anlayacağız demektir. (Ayn=eşya, ayni=eşyasal, maddi.)

Ama yazar giderek aynılaşan (tekdüzeleşen) bir ilişkiden söz etmek istiyorsa, sorunlu kullanımlardan biriyle karşı karşıyayız demektir. Bu örnekteki gibi yazarın kastını bağlamdan çıkarma olanağı bulunmadığında, okurun işi iyice zorlaşıyor.

Aşağıdaki örnekte ise, yazarın aynileşmekten mi yoksa tektipleşmekten mi söz ettiğinden emin olamıyoruz:

"Cumhuriyet'in otoriter, kural koyucu bir anlayışla şekillendiği ve pozitivist/bilimsel yorumla aynileşmiş bireylerden oluşan bir toplumu hedeflediği görülüyor." (Cumhur Aslan, 3.2.2002 tarihli *Radikal İki*)

Eşyalaşmış bireyler mi söz konusu, tektipleşmiş bireyler mi? Belki de yazarın aklında, iki özelliğin birleştiği bir kavram vardı yazarken.

"Tıpkı" yerine "aynı" denmesi de okurun işini zorlaştıran kullanımlardan. Sorunlu örnek: "Görüntüden kaçmak olanaksızdır ve rüyada aynı gerçek gibi kaçılamaz olandır." (*Psikanaliz Yazıları*, Bağlam Yay., Sonbahar 2000, s. 109)

Bağlama bakılırsa yazar şunu demek istiyor: "Görüntüden kaçmak olanaksızdır ve rüya da tıpkı gerçek gibi kaçılamaz olandır."

Bir örnek daha: "Aynı yazarın okurlarına özgürce gezinmeleri için imgeler yaratması gibi, Pîrî de haritalarını aynı kaynaktan besliyor." (Asuman Kafaoğlu-Büke, 12.6.2003 tarihli *Cumhuriyet Kitap*)

Cümledeki ilk "aynı"nın yerine "tıpkı" dense işler kolaylaşacak.

"Aynı kumara karşı çıkan kumarbazın yaptığı gibi." (Gündüz Vassaf, 23.6.2002 tarihli *Radikal İki*) Öneri: "Tıpkı kumara karşı çıkan..."

Kâbil / kabil / kabil

Afganistan'ın başkentine önce İngilizce etkisiyle Kabul diyenler çıktı. Sonra Kabil (K kalın A uzun) biçiminde söyleyenler oldu, gazetelerin Kâbil diye değil, Kabil diye yazmasının da katkısıyla. En son, yazılışı düzelmese bile söylenişi düzeldi: Kâbil (K ince, A uzun ve her kent adı gibi, ilk hecesi vurgulu).

Ardından, TBMM Başkanı Ömer İzgi, "bu kabil rejimler" derken A'yı uzun söyleyince (9.10.2001), öğrencilerimin anımsayacağı şu örneği buraya da yazmayı kararlaştırdım:

"Bu kabil bir rejimi Kâbil'de uygulamak kabil değildir."

Örnekteki ilk "kabil"de K kalın, A kısa; "bu kabil"in anlamı, "böyle". İkincisini, Kâbil'i, ne yazık ki demeliyim belki, artık biliyoruz. Son "kabil"de ise K kalın, A uzun; anlamı, "olanaklı". Cümlenin anlamı: Böyle bir rejimi Kâbil'de uygulamak olanaksızdır.

telef etmek

Cengiz Çandar, Kanal 7'de (13.10.2001, 23.00) "altı bin insanı telef edecek bir darbe" diyordu.

Herhalde birileri uyarmıştır ya da kendisi fark etmiştir ama, yazmakta yarar olabilir: "Yok etmek, ziyan etmek" gibi anlamları olan "telef etmek" fiili, tıpkı aynı (Arapça) kökten gelen "itlaf" sözcüğü gibi, geleneksel olarak yalnızca hayvanlar için kullanılıyor ve insanlar için kullanılması genellikle ayıp sayılıyor.

Bu tür dilsel hiyerarşi geleneklerinin altında, insanları hayvanlardan üstün gören, bir tür insanmerkezci felsefenin yattığı düşünülebilir. Cengiz Çandar da insanmerkezciliğe karşı özel bir söylemsel tutumu benimseyenlerdendir belki.

Haz.: / Haz: / Haz.

"Hazırlayan" sözcüğünün kısaltması olarak bu üç biçime de rastlanıyor. Birincisi körlük simgesine benziyor, ikincisi haz kavramının tanımına hazırlık gibi. Üçüncüsünün ise böyle sorunları pek yok, kısaltma kurallarına da uygun. Aynı sorun, "çevirmen" sözcüğünün kısaltması için de geçerli.

buna karşın / buna karşılık

Yazarın kastı konusunda kuşku yarattığı için, önemsenmesinde yarar olan bir karışıklık bu. Bilindiği gibi, "karşın" sözcüğü "rağmen"in yeni Türkçesi. "Buna karşın" dediğimizde, "buna rağmen" demiş oluyoruz. Başka bir deyişle, "buna karşın"dan önceki belirtimimizle sonraki belirtimimiz arasında bir nedensellik ilişkisi beklenirken bunun gerçekleşmemiş olduğunu belirtiyoruz. "Buna karşılık" dediğimizde ise eski deyişle "buna mukabil" demiş ve iki belirtim arasında yalnızca zıtlık ilişkisi kurmuş oluyoruz, nedensellik ilişkisi değil.

Aşağıdaki örneklerde söyleneni doğru anlıyorsam, "karşın"lar "karşılık" olacak:

"Ancak sanatkârın, uğraşı gereği, entelektüel olma zorunluluğu yoktur. Buna karşın bir üniversite profesörü veya hukuk adamı, uğraşı gereği, entelektüel olmak zorundadır." (Hasan Yazıcı, *Cumhuriyet Dergi*, 21.1.2001)

"Sovyetler'in yenilmesiyle sonuçlanan Soğuk Savaş sonrası yurtdışındaki ABD askeri varlığındaki ağırlığın Avrupa'da olması zorunluluğu ortadan kalkmıştır.

"Buna karşın Basra Körfezi merkezli olarak Ortadoğu ve Kuzey-Güney Kore çatışması merkezli olmak üzere Güneydoğu Asya'da kriz olasılığı yükselmektedir." (Murat Yetkin, *Radikal*, 7.3.2001)

"Örneğin, dilimize Arapçadan geçen 'kelime' sözcüğünün Arapçada kırk kadar türevi vardır. Oysa bu sözcüğün Türkçede bir tek türevi yoktur. Buna karşın Türkçe söz kökünden şu sözcükler türetilebilmektedir: Söz, sözcü, sözcülük, sözde, sözel, sözlenmek, sözleşme, sözleşmek, sözleşmeli, sözlü, sözlük, sözlükçü, sözlükçülük gibi." (Dr. Mehmet Hengirmen, "Ana Dil Bilincinin Geliştirilmesi", *TÖMER* dergisi, Mayıs 1996)

"Aralarındaki en belirgin fark, NZ'nin [Nihat Ziyalan] daha çok filmlerden hareket etmesine karşın HA'nın [Hüseyin Alemdar] geçmiş dönemin önemli aktristlerini, sinema salonlarını, sinema sanatı terminolojisini şiir diline oturtmasıydı." (k. İskender, *Varlık* dergisi, Nisan 1999, s. 70)

sayesinde / yüzünden / nedeniyle

Bu ayrıma pek çok kez dikkat çekildi. Yine de bilince çıkmış gibi görünmüyor. Oysa önemli bir üçlü bu: "Sayesinde" diyen yazarın olup bitene olumluluk yüklediğini anlarız. "Yüzünden" diyen ise olup bitene olumsuzluk yüklüyordur. Yazarın ilgili konuda herhangi bir yargısı yoksa, "nedeniyle" demesini bekleriz.

"Sayesinde" sözcüğü sık sık ironi ve sitem amacıyla da kullanılıyor ("sayende geç kaldım" örneğindeki gibi). Belki bu nedenle doğan kulak alışkanlığı ya da algı sorunu, "sayesinde" ile "yüzünden"in birbirine karıştırılmasına yol açıyordur.

Sorunlu örnek: "Kamu kaynaklarının hem yetersizliği hem de bu kaynakların etkin kamu hizmeti üretilmesi amacına tahsis edilmemesi nedenleriyle ortaya çıkan boşluk sayesinde, kamu hizmeti fiilen özelleşir." (Ahmet İnsel, 6.5.2001 tarihli *Radikal İki*)

Bu örnekteki "sayesinde" sözcüğünün okura ilettiği anlam, yazarın, sözünü ettiği özelleşme olgusundan memnun olduğudur (memnun değilse, "yüzünden" demesini bekleriz). Oysa yazının bağlamı, yazarın söz konusu özelleştirmeden memnun olmadığını gösteriyor...

"Otelin ahşap yapısı sayesinde hızla yayılan yangın..." (Can Dündar, CNN-Türk, 2.7.2002, 21.00) Otelin ahşap yapısı yüzünden [nedeniyle] hızla yayılmıştı o yangın. Bu tür tersine anlatımların söylem çözümlemesine konu olabildiğini anımsatıp geçeyim.

kendi / kendisi

"Kendi" sözcüğünü, vurgulama ya da dönüşlü kılma amacıyla kulla-

rız: "Kendi evleri", "kendi kendine konuşmasana" örneklerindeki gibi. Böyle bir amaç yoksa, bağımsız bir adıl (zamir) kullanacaksak, "kendisi" dememiz beklenir.

Sorunlu örnek: "Oysa, geçen ay karşılaştığımızda, böyle bir çalışma içinde olduğundan söz etse, kendini uyarır, belki aynı konuda birlikte daha kapsamlı bir şeyler yapabilirdik." (Kadir Şinas, *Radikal İki*, 11.3.2001)

Öneri: "... söz etse, kendisini uyarır..."

Bir örnek daha: "Ülkü Tamer, hiç aşk şiiri yayımlamadığını söyler. Kendiyle yapılan bir söyleşide: 'Yeni yayımlanacak kitabım biraz değişik...'" (Veysel Çolak, 31.3.2001 tarihli *Artı Gündem*)

Öneri: "... Kendisiyle yapılan bir söyleşide..."

bahane / mazeret

"Bahane" diye, gerçek nedeni gizleyerek ileri sürdüğümüz özürlere diyoruz. "Mazeret" kavramında ise böyle bir gizleme yok. Başka bir deyişle, mazeret öne sürmek bir başına suçlanacak bir edim değil. Bunlar sık sık birbirine karışıyor. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi:

"Soruları yanıtlayanların yüzde 44,4'ü Avrupa devletlerinin Türkiye'nin AB'ye alınmama nedeni olarak gösterdikleri 'düşünce özgürlüğü', 'insan hakları', 'Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve Kıbrıs sorunu' gibi konuları gerçekçi bulmadıklarını vurgulayarak, 'Bu koşullar sadece mazeret olarak öne sürülüyor' görüşünü dile getirdi." (*Cumhuriyet* gazetesi, 25.12.1999)

"Bahane" sözcüğünün eskiden yerleşik olan anlamı (=gerçek olmayan mazeret; gerçek olmayan gerekçe) o kadar unutuldu ki, o eski anlamıyla "bahane" demek isteyen bir yazar, "sözde bahane" demek gereğini duymuş: "Şimdi de Amerika Afganistan'daki terörü temizleme sözde bahanesiyle uzun soluklu bir süreç içinde oraya yerleşme hazırlığı yaparken..." (Erdal Yavuz, *Radikal İki*, 14.10.2001) Buradaki "sözde"de bir ironi mi var diye baktım, yok.

Bu karışıklığın nedeni belki de insanların sık sık, mazeret bildirirken yalan söylemesidir. Batı kültüründe mazeret bildiriminden gitgide daha çok vazgeçilmesinin nedeni de bu olabilir.

ortalama / yaklaşık

Bilindiği üzere, "ortalama" diyebilmemiz için, ortalamasını alabileceğimiz iki ya da daha çok öğeden söz ediyor olmamız gerekir. Tek bir

öğenin nicel belirsizliğinden söz ediyorsak, "ortalama" değil, "yaklaşık" ya da "hemen hemen" dememiz beklenir.

Sorunlu örnek: "Türk Dil Kurumu 1988 yılında yayınladığı Türkçe sözlükte ise ortalama 60.000 sözcük bulunmaktadır", "1988 yılında Türk Dil Kurumunun yayınladığı Türkçe Sözlük'te ortalama 60.000 sözcük vardır." (Dr. Mehmet Hengirmen, "Ana Dil Bilincinin Geliştirilmesi", *TÖMER* dergisi, Mayıs 1996)

Yazar, her iki cümlesinde de "ortalama" diyor ama "yaklaşık" demek istiyor.

Bir örnek daha: "Kitapta ayrıca ortalama olarak 100'e yakın demo ve grup ismi geçiyor." (Altay Öktem, 19.3.2001 tarihli *Radikal*)

Burada da ortalaması alınacak birden fazla öğe yok. Acaba bu tür kullanımların altında, "şöyle bir ortalarsak..." gibi bir anlamsal işleyiş mi yatıyor?

öngörü / öndeyi (bilicilik, kehanet)

"Öngörmek" fiili, plan, program, proje, yasa vb. yoluyla, geleceği düzenlemek anlamına geliyor. "Proje, öngörülen tarihte bitirildi", "yasanın öngördüğü para cezaları artırılacak" örneklerindeki gibi. Eski adı "derpiş etmek". Başka bir deyişle, "öngörmek", gelecekte olup bitecekleri önceden bilmek (kehanette bulunmak) değil, geleceği düşünmek demek. "Öngörülü bir kişidir" derken de, geleceği düşünen, uzak görüşlü bir kişidir, demek istiyoruz.

Bunlar sık sık birbirine karıştırılıyor. Örneğin, geçenlerde Taha Akyol, CNN-Türk'teki bir "Eğrisi-Doğrusu" programında, "öngörüyü kehanet anlamında kullandım" diyordu. Bu tür karışıklıklar, "kehanet"in karşılığı olan "öndeyi", "bilicilik" gibi yeni Türkçe sözcüklerin yeterince yaygınlaşamamış olmasından kaynaklanabileceği gibi, "kehanet" sözcüğüne "tahmin" gibi bir anlamın yakıştırılmasından da kaynaklanabilir. Her durumda, "öngörü" sözcüğü yukarıdaki anlamın yanı sıra "kehanet" anlamını da karşılar duruma gelmese iyi olacak. Tersi durumda, bir ayırtısızlığa daha yol açılmış olacak. Türkçede böyle yüz göz olmuş yeterince sözcük çifti var.

etkili, etkililik / etkin, etkinlik / etken, etkenlik

İngilizcedeki "effective" sözcüğünün Türkçe karşılığı bağlamında, yukardaki üç sözcük çiftiyle ilgili fikrimi soran bir mektup aldım. Yal-

nızca çevirmenleri değil, başka okurları da ilgilendirebilecek kullanımlar bunlar.

Tıpçıların sık sık "etkili ve güvenli doz" dediklerine tanıklık etmiştim. Doğru anlıyorsam buradaki "etkili"den kasıtları, söz konusu dozun istenen sonucu yaratmaya yetmesi, "güvenli"den kasıtlarıysa dozun önemli bir yan etkisinin bulunmamasıydı. Başka bir deyişle, bu kalıpsözdeki "etkili" sözcüğü tam tamına İngilizcedeki "effective" sözcüğüyle Arapça kökenli "müessir" sözcüğünün ilk karşılığını oluşturuyor.

Ancak, İngilizcedeki "effective" sözcüğü iktisat, hukuk, teknik gibi alanlarda farklı anlamlarda kullanılabildiğinden, çevirilerde bu sözcüğün karşılığı olarak her zaman "etkili" demeyip yerine göre "geçerli", "yürürlükteki", "fiili" vb. demek gerekebileceğine dikkat edilmeli.

"Effective" sözcüğü Türkçede "efektif" biçiminde de kullanılıyor: İktisatta, "efektif talep" örneğindeki gibi sıfat olarak kullanıldığında "fiili, gerçekleşen" anlamına, doğrudan ad olarak kullanıldığında ise "nakit para" anlamına geliyor.

"Etkili" sözcüğünün yeri yeterince netleşmemiş olmalı ki aynı anlamı vermek amacıyla "etkin" ve "etken" sözcüklerinin de kullanıldığına rastlanıyor. Oysa bu sözcüklerin ilk anlamları farklı: "Etkin" sözcüğü sözlüklerde öncelikle, "faal, aktif" olarak tanımlanıyor. Aynı kökten türetilmiş olan "etkinlik" sözcüğünün "faaliyet (activity)" anlamıyla yerleştiği de herhalde açıktır.

Dolayısıyla, "effective" sözcüğü Türkçeye ilk anlamıyla çevrilirken "etkin" değil, "etkili" denmesi ya da "etki" sözcüğünü içeren başka yapılar kullanılması yerinde olur. "Effectiveness" için de, kuşkusuz, "etkinlik" değil "etkililik" denmeli.

Yine "müessir" anlamını vermek için kullanıldığına rastlanan diğer sözcüğe, "etken" sözcüğüne gelince. Aslına bakılırsa bu karışıklığın kitapta yeri var: Orada "etken" sözcüğünün eşanlamlısı mevkiinde, yalnızca sıfat olarak kullanılabilen Arapça kökenli "müessir" ile, yalnızca ad olarak kullanılabilen Fransızca kökenli "faktör" sözcükleri verilmiş. "Etken" sözcüğünün türü de, "sıfat ve ad" diye belirtilmiş. Benim izlenimim, sözcüğün yaygın bir biçimde, "faktör, âmil" anlamında, yani ad olarak kullanıldığı yönünde. Yanılmıyorsam, "etmen"den daha yaygın.

Mektupta, "etkenlik" sözcüğü de soruluyordu, var mı böyle bir sözcük, diye. Ben de rastlamadım ama, "etken olma", "faktör olma"

durumunu anlatmak üzere gerek duyulabilir böyle bir sözcüğe. Yine "etkinlik"le karıştırılmamak kaydıyla...

İhtimal: Zor mu düşük mü?

Haber muhabirleri sık sık "zor bir ihtimal" diyor. Belki "gerçekleşmesi zor" gibi bir şey söyleyecekken dilleri sürçüyordur. Ama, ille de "ihtimal" diyeceklerse, "düşük bir ihtimal" ya da "düşük bir olasılık" demeleri beklenir.

yalnız / yalnızca

"Yalnızca" yerine "yalnız" denmesi, anlam karışıklığına yol açabiliyor. 18 Mart 2001 tarihli *Radikal* gazetesinde başlık: "Yalnız Türklere mahsus". Yazının içeriğine bakınca, kastedilenin, "Türklere mahsus" olduğunu anlıyorsunuz: Yalnız olsun ya da olmasın, tüm Türklere.

aktaran / anan

Bazı yazarlar, ikinci elden aktardıkları metinlerin kaynağını verirken "aktaran" yerine "anan" diyorlar ve hiç güzel olmuyor.

Sorunlu örnek: "Anan Raymond Williams, *Kültür,* Çeviren Suavi Aydın, İmge Yayınları, Ankara, 1993, s. 13" (Osman Çakmakçı, *E* dergisi, Nisan 2001, s. 111) Öneri: "Aktaran: Raymond Williams, ..."

anlatım biçimi / anlatım türü

Anlatım, yaklaşım, yazım (imla), kullanım gibi sözcükler, "tarz, biçim" anlamlarını zaten içerdiğinden, "yaklaşım tarzı, yazım biçimi, kullanım şekli, anlatım biçimi" türünden tamlamalardaki "biçim" ve "tarz" sözcükleri fazladan kullanılmış oluyor.

Zeki Coşkun, "[e]debiyatın geçmiş zamanına özgü gibi görünen, çoktan terk edilen ve unutulan bu anlatım biçiminin üstünde durmamın iki nedeni var" diyor (17 Şubat 2001 tarihli *Radikal*); bağlama bakılırsa Coşkun "anlatım biçimi" derken "anlatım türü"nü kastediyor. Karışıklık, anlatım türlerinin farklı ölçütlere göre farklı biçimlerde sınıflandırılmasıyla ilgili görünüyor. Başka bir deyişle, sözlü/yazılı, öznel/nesnel, düz/mecazlı, düzyazı/şiir gibi birbirinden farklı düzlemlere geçilmesi sonucunu getiren altsınıfların "anlatım türü" genel başlığı altında toplanması, "tür" sözcüğünden kaçılmasına yol açmış olabilir. Kısacası, bu "tür"lerin tümüne "biçim" denemeyeceğine dikkat edilmeli.

gibi / olarak

En çok İngilizceden çeviri yapılırken karıştırılıyor, çünkü bu iki sözcüğün İngilizcedeki karşılığı aynı ("as"). Bununla birlikte, doğrudan Türkçe konuşulurken karıştırıldığına da rastlanıyor. Örneğin, Star Haber'de, Fazilet Partisi milletvekilliği düşürülen Bekir Sobacı için, "Meclis'ten sade bir vatandaş gibi ayrıldı" deniliyordu (23.6.2001). Oysa kastedilen, Bekir Sobacı'nın "Meclis'ten sade bir vatandaş olarak ayrıldı"ğıydı. Sobacı o an, sade bir vatandaş "gibi" değildi çünkü. Düpedüz sade vatandaştı.

toplum / topluluk

Bu iki sözcüğün ikinci anlamları birbirine denk: "Aynı yerde bulunan insan kalabalığı" (*Türkçe Sözlük*). İlk/asıl anlamları ise birbirinden farklı. "Topluluk" (Arapçası "cemaat", İngilizcesi "community") diye, genellikle, belirli bir toprakla tanımlı olmayan ve birbirine "toplum"dakinden ("cemiyet", "society") daha özel bağlarla bağlı olan insan kümelerine deniliyor.

Ahmet İnsel'in 8.7.2001 tarihli *Radikal İki*'de yayımlanan yazısı, bu iki kavramla ilgili karışıklığa tipik bir örnek: "Çok hukukluluğun demokratik bir toplum için model olup olamayacağı konusu etrafında gelişen bu tartışmada, önemli sorunlardan birisi, bu farklı hukukların birliğini sağlayan üst hukukun hangisi olacağı idi. İkinci sorun ise, farklı hukukların beraberliğinin getireceği cemaatleşmenin, bazı cemaatleri üstün bazılarını da tabi kılarak, topluluk içi eşitsizlikleri ve çatışmaları daha da hızlandırması riski idi. Üniter hukuk yapısı ortadan kalkınca, topluluk üyeleri arasındaki hak eşitliğinin temelleri de yok edilmiş olmuyor muydu?"

Ahmet İnsel burada aynı bütün için ("toplum" sözcüğünün ilk/asıl anlamını vermek için) önce "toplum", sonra "topluluk" diyor. "Toplum"dan daha özel olan altbütünü "cemaat" olarak adlandırırken "topluluk"la "cemaat"in eşanlamlı olduğunu gözden kaçırmış olmalı: Bağlam, yukarıdaki alıntıda son iki "topluluk" sözcüğünün yerinde "toplum" sözcüğünün bulunmasını gerektirirdi.

tüm / hiçbir

Sorunlu örnek: "Bu yılki festivalde yer alan tüm konserlerde Wagner'in eserlerine yer verilmemişti." (CNN-Türk, 12.30 haberleri, 9.7.2001) Bu cümleden, Wagner'in eserlerine tüm konserlerde değil, yalnızca

birkaç konserde yer verildiği anlaşılabilir. Oysa bağlamdan anlaşıldığına göre, kastedilen bu değil: "Bu yılki festivalde Wagner'in eserlerine yer verilmemişti" demek isteniyor.

Vurgulama gereği duyulduysa, olumsuzluk anlatıldığına göre, "tüm" değil, "hiçbir" denmesi beklenirdi: "Bu yılki festivalde yer alan hiçbir konserde Wagner'in eserlerine yer verilmemişti" vb.

mesele / sorun

"Mesele" ve "sorun" sözcüklerinin eşanlamlı olduğunu sananlar, benim başka durumlarda "sorun" deyip *Radikal Kitap*'taki köşenin adında dememiş olmamı anlayamıyor. Oysa "sorun" sözcüğü, "mesele"nin eşanlamlısı değil, karşılıklarından yalnızca biri. *Türkçe Sözlük*' ten aldığım şu cümlede, mesele yerine sorun diyebilir misiniz: "Oraya gitmek şimdi bir meseledir."

Nâzım'ın, "mesele esir düşmekte değil/teslim olmamakta bütün mesele" dizelerini düşünenler, sorunu anlamışlardır.

tüm / bütün

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Zafer Öztek'ten aldığım bir e-postada, "tüm" ve "bütün" sözcüklerine dikkat çekiliyor. Prof. Öztek, 1983 yılında liseler için yazdığı *Sağlık Bilgisi* adlı kitabı inceleyen bir Talim Terbiye uzmanının, söz konusu sözcükleri "yanlış kullanıyorsunuz" dediğini aktarıyor: "'tüm' sözcüğü 'hepsi' sözcüğü yerine kullanılırmış ve başta değil sonda kullanılırmış. Örneğin: 'Sınıftaki tüm öğrenciler...' denilmesi yanlıştır. 'Sınıftaki öğrencilerin tümü...' ya da 'Sınıftaki bütün öğrenciler...' denilmesi gerekir."

Talim Terbiye uzmanının dil anlayışı, fetvacı (bilimsel adıyla, kuralcı) anlayışın tipik örneklerinden biri: "Yanlış" hükmünü neye dayandırdığı belirsiz. Bu konuda yapılmış bir istatistik, düzenlenmiş bir soruşturma ya da yaygınlık ölçmenin başka bir yöntemiyle varılmış bir sonuç mu söz konusuydu? Sanmıyorum. Büyük olasılıkla, "tüm" sözcüğü ilk önerildiği dönemlerde birilerinin zihninde belirmiş, sözlüklere de kısmen yansımış olan kalıp söz konusuydu. Ama bu durum, Talim Terbiye uzmanını ülkemizde alışıldığı üzere kesinleyici konuşmaktan alıkoymamış.

Söz konusu uzman gibi ben de izlenimlerime dayanarak söyleyeyim, uygulamada Prof. Öztek'in verdiği iki biçime de ("sınıftaki tüm öğrenciler" ve "sınıftaki öğrencilerin tümü") rastlanıyor. Öteden beri,

bu iki sözcüğün arasındaki tek ayrım "tüm"ün Türkçe, "bütün"ün yabancı kökenli olmasıdır sanıp bu nedenle "tüm"ü yeğleyenler de var.

Ancak, bu iki sözcük, büyük olasılıkla Türkçe kökenli. Eşanlamlı da değiller. Çeşitli disiplinlerdeki kullanımları ve türevleri öyle gösteriyor ki "tüm" sözcüğü sayılabilir içerikli kümelenmeleri karşılama eğiliminde. "Bütün" sözcüğü ise, "tüm" yerine de kullanılmakla birlikte, özellikle içeriği sayılamayan, en azından işleyiş açısından tekparça (yekpare) olan varlıkları anlatmak için kullanılıyor.

Türevleri de öyle. Örneğin, "bütünsel" sıfatı, "kendi iç işleyişi olan, parçalarına ayrılmamış" anlamını veriyor. Aynı anlam için, "tümsel" demiyoruz. Mantıkta "tümel" sözcüğü var, "gruplandırılmış bireylerin tümünü kapsayan" anlamına geliyor: "Tikel"in karşıtı.

ayrıcalıklı / farklı

Bilinen olgu: Belirli bir anlamı karşılasın diye önerilen yeni bir sözcük, bakıyorsunuz başka bir anlamı karşılar olmuş. Örneğin, başlangıçta "imtiyaz" anlamını karşılamak üzere önerilmiş olan "ayrıcalıklı" sözcüğü, artık, genellikle olumlu yükle olmak üzere, "farklı" anlamında kullanılıyor. Sözcüğün "imtiyaz" anlamının yanı sıra bu anlamı da sözlüklere geçmeyi hak edecek ölçüde yerleşti.

zıddı / zıttı

Bu iki çekim birbirine karıştırılıyor. "Zıt" sözcüğünü, -i eki aldığında "zıddı" biçiminde, -di'li geçmiş zaman eki aldığında ise "zıttı" biçiminde yazmak gerekiyor. Örneğin, "Metafizik felsefeye göre evrende her şey zıttı ile vardır" (Işık Menderes, 2.11.2001 tarihli *Radikal Cumartesi*) cümlesindeki "zıttı" çekimini "zıddı" diye düzeltmek gerek. Buna karşılık, geçmiş zamandan söz ediyorsak, örneğin, "kişilikleri birbirine taban tabana zıttı" diye yazmalıyız.

gerçekleş(tir)mek

Pazartesi dergisine emek verenlerden çevirmen Beril Eyüboğlu, e-postasında şöyle diyor: "... şu 'gerçekleştirme' sözcüğü, öyle yaygınlaştı ve öyle yerli yersiz kullanılıyor ki, yapmak, etmek varken. Gerçekleştirme tahakkuk değil mi? İngilizcesi realization. Projemiz gerçekleşti, deriz örneğin. Ya da hayallerim gerçekleşti!.. Ama 'sohbet gerçekleştirdim,' diyen de var!"

Beril Eyüboğlu haklı. Bu arada, "sohbet gerçekleştirdim" diye yazanın, o sohbeti projelendirmiş ya da hayal etmiş filan olmadığını da belirtiyor.

Basbayağı sohbet etmiş biri neden "sohbet gerçekleştirdim" deme gereğini duyar, bilmek zor. Resmi görünme gereksinmesi desek, bu kullanıma *Pazartesi* dergisi gibi demokratik ortamlarda da rastlanıyor olması var. Şık görünümlü bir sözcük olsa gerek, gerçekleş(tir)mek.

Konuya daha önce Hakkı Devrim (19.1.2001 tarihli *Radikal*) ve Özdemir İnce (13.4.2001 tarihli *Radikal Kitap*) gibi yazarlar da değinmişti.

yönelik

Dil Derneği'nin internet sitesinde (www.dildernegi.org.tr), 25-26 Eylül 2001 Dil Bayramı dolayısıyla düzenlenen sempozyuma ilişkin bilgiler veriliyor. Oturum başlıkları şöyle:

"Birinci Oturum - Türkçenin Kitle İletişiminde Kullanımına Yönelik Sorunlar ve Çözümleri", "İkinci Oturum - Türkçenin Meslek Dillerinde Kullanımına Yönelik Sorunlar ve Çözümleri"

Türkçe, birinci oturum başlığında dendiği gibi, kitle iletişiminde kullanılıyor elbette ama, ikinci oturum başlığında dendiği gibi meslek dillerinde kullanılabilir mi? Türkçenin bir dilde kullanılması ne anlama gelir?

Söylenmek isteneni anlıyoruz, Türkçenin meslek dili olarak kullanılması denmek isteniyor; ne var ki, anlıyor olmamız anlatımı yeterli kılmaya yetmiyor.

Bu başlıklardaki ikinci sorun, "yönelik" sıfatında. "Yönelik" demek, "yönelmiş, müteveccih" demek. Bir "sorun"un bir kullanıma yönelik olması ne anlama gelebilir? "Türkçenin Meslek Dillerinde Kullanımına Yönelik Sorunlar" denirken, "meslek alanlarında kullanılan Türkçede karşılaşılan sorunlar" kastediliyor olmalı.

Sitede özetlenen sempozyum bildirilerinden bir bölümünün başlığı da yukarıdaki oturum başlıklarında görülen kalıbın yinelenmesiyle oluşturulmuş:

"Bilim dilinde Türkçe'nin kullanımına yönelik sorunlar ve çözümleri", "Fotoğraf dilinde Türkçe'nin kullanımına yönelik sorunlar ve çözümleri", "Gülmece dilinde Türkçe'nin kullanımına yönelik sorunlar ve çözümleri".

Aynı sempozyuma sunulup aynı listeye alınmış bildiri başlıkları

arasında şu başlık da var: "Bilişim alanında kullanılan Türkçede karşılaşılan sorunlar ve çözümleri". Çok daha akla yakın bir söyleyiş değil mi?

Türkçenin o güzelim belirtisiz tamlama olanağı unutulmasa daha rahat da olabilirdi: "Bilişim Türkçesinde karşılaşılan sorunlar ve çözümleri" ya da "Bilişim alanında karşılaşılan Türkçe sorunları ve çözümler" gibi.

itibariyle

Bu sözcük üstüne yazarken (bkz. s. 61), "itibaren" sözcüğüne de değinmek gerektiğini düşünüyordum. Seyra Avcı'nın mektubu iyi bir dolayım oldu.

Avcı, "Türkiye'nin dış borçları, 1972 itibariyle üç milyar dolardır" yerine "Türkiye'nin dış borçları 1972'de üç milyar dolardır" denebileceğini yazdığımı anımsatarak şöyle diyor:

"'İtibariyle' sözcüğü -den beri, -den sonra anlamına geliyor. Bu anlamda itibariyle sözcüğü yerine -de eki kullanıldığı zaman iki cümlenin anlamı birbirini karşılamıyor. İlk cümlede 1972 ve sonrasındaki borçlar, ikinci cümlede ise 1972 yılındaki borçlar anlamını çıkarıyorum."

Pek çok kimse, buradaki gibi, "itibariyle" sözcüğünü "itibaren"le karıştırıyor. Öyle görünüyor ki bu karışıklığın sorumlusu sözlük yetersizliğidir.

Gerçekten de bazı sözlükler, "itibariyle" sözcüğü için, "-den beri, -den başlayarak" gibi karşılıklar veriyor. Oysa bunlar, "itibaren"in de karşılıkları. Bu karşılıkları örneğimize uygularsak, "itibariyle" sözcüğüne uymadıkları açıkça ortaya çıkıyor: "Türkiye'nin dış borçları 1972'den beri üç milyar dolardır." Böyle denemeyeceğini anlamak için iktisatçı olmak gerekmez.

"Türkiye'nin dış borçları, 1972 itibariyle üç milyar dolardır" cümlesi, söz konusu borçların, 1972 yılı esas alındığında üç milyar dolar olduğu anlamına gelir. 1972'den sonraki bir yıl esas alınırsa miktar değişebilecektir.

İtibariyle sözcüğü için sözlükte şu karşılıklar verilmeli: 1 ... esas alındığında; 2 ...-e göre; 3 ... bakımından. Birincisini yukarıda görmüş olduk. Son iki karşılığa örnek: "Ülkeler itibariyle kişi başına yıllık gelir rakamları belli oldu", "beceri itibariyle babasına benzer".

adına / açısından

"Adına" sözcüğünün kullanımındaki artış dikkat çekici. Bu artışta "için" fazlalığından kaçınma isteğinin rolü oldu sanıyorum. Ne var ki giderek "açısından" yerine de "adına" denir oldu, "açısından" unutulmaya başlandı. Bakıyorsunuz, bir TV muhabiri, "bugün TBMM'de yapısal reformlar adına önemli tasarılar görüşülüyor" diyebiliyor. Demek istediği, TBMM'de yapısal reformlar açısından önem taşıyan tasarıların görüşüldüğü.

Klişeleşmeyi sorun edinen yazarlardan Fatih Özgüven, 14.8.2003 tarihli *Radikal*'deki yazısında, sinema konusunda yazanlarda rastladığı "keyifli bir seyirlik, görsel bir şölen, sonra olaylar gelişir" gibi klişelerin yanında, "sinema sanatı adına" klişesini de sayıyordu.

gerçek / gerçeklik / hakikat...

Bu üç sözcüğün anlam alanı birbirine çok yakın, sık sık karıştırılıyor. Süreyyya Evren, *Milliyet* gazetesinin 24.1.2002 tarihli *Kültür Sanat* ekinde, "Gerçekten kaçmak o kadar kolay mı?" diye yazıyordu. Bu cümleden, daha doğrusu "gerçekten kaçmak" sözünden, en az üç ayrı anlam çıkar: gerçeklikten kaçmak, hakikatten kaçmak ve kaçar gibi yapmayıp fiilen kaçmak. Yazısının bağlamı, S. Evren'in yazı boyunca "gerçek" dediği yerlerde "gerçeklik" demek istediğini gösteriyor. ("Gerçeklik", sözcük olarak bir kez geçiyor, yazının başlarında bir yerde.)

"Gerçek" sözcüğünü hiç değilse "gerçeklik" anlamında kullanmasak. Zaten, "doğru, sahih, sahici, hakiki, reel, asıl" gibi pek çok anlamı karşılamak için "gerçek" denilip çıkılıyor işin içinden. Böyle durumlarda yazarın bunlardan hangisini kastettiğini anlamak zorlaşıyor, yazarın kastından emin olamıyoruz.

saygı / saygınlık

Saygınlık sözcüğü, saygı uyandırma özelliğinin adı. "Saygı"yla karıştırılıyor olmalı. Örnek: "[K]endilerine sevgi ve saygınlık duyacağımız birer kahraman..." (Göksel Aymaz, *Milliyet Sanat*, Şubat 2002, s. 37) Öneri: "[K]endilerine sevgi ve saygı duyacağımız..."

göze almak / göz önüne almak

Göze almak, "gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmek" demek (*Türkçe Sözlük*, TDK Yay., 1983). Bu deyimin sık sık

"dikkate almak" anlamında kullanıldığına bakılırsa, göze almakla göz önüne almak birbirine karıştırılıyor olmalı. Sorunlu örnek: "Bölgenin sosyolojik ve lingüistik özellikleri nesnel bir bakışla göze alınınca, bırakılan boşluğun önemini görmek için derin bilimsel çözümlemeler yapmak gerekmiyordu." (Haluk Şahin, 15.3.2002 tarihli *Radikal*) Öneri: "... göz önüne alınınca..."

evrensel / tümel ("universal")
varoluşsal / tikel ("existential")

Batı dillerindeki "universal" ve "existential", mantık ve felsefeyle yakından ilgilenmeyenlerin Türkçeye hemen her zaman "evrensel" ve "varoluşsal" diye çevirdikleri sözcükler. Böyle olunca, bu iki sözcüğün ("universal" ve "existential") birbiriyle ilişkisinin de pek farkına varılmıyor. Oysa bu ikisinin birer anlamları (karşılıkları) daha var: tümel ve tikel. Düşünsel açıdan temel önemde bir kavram çifti bu.

Yaygın algılama biçimi ise, evrensel olanı hemen her zaman yerel olanla (ya da ulusal olanla) kavram çifti sayıyor. Özellikle sanat ve kültür alanlarında "yerelden evrensele uzanmak" gibi klişelerin yaygınlaşmasında, hatta ulusallık kavramının şişmesinde bu mutlakçılığın da payı olabilir.

Özetle, Batı dillerindeki her "universal" sözcüğünü ve Türkçedeki her "evrensel" sözcüğünü "uluslararası, cihanşümul" anlamıyla algılamayıp yerine göre "tümel, külli" de olabilir diye düşünmek gerekiyor. Aynı biçimde, her "existential" da "varoluşsal" diye algılanmamalı: Yerine göre, "tikel, cüzi" de olabilir.

etik / ahlak

Ahlak sözcüğü neredeyse unutuldu. Bildiğimiz ahlaktan söz edenler de nedense etik deme gereğini duyuyor. Oysa etik sözcüğü, ahlak anlamına değil, ahlak bilimi ve ahlak felsefesi anlamına geliyor. Bir TV haber programında, artalanda İngilizce konuşan kişi "moral" (ahlak) dedikçe, çevirmen ısrarla "etik" diye çeviriyordu. Açıklanması zor bir durum.

öğrenim / öğretim / eğitim

Öğrenim/öğretim ikilisinden hangisini seçeceğimiz, baktığımız açıya bağlı. Öğrenen açısından baktığımızda "öğrenim", öğreten (okul, toplum) açısından baktığımızda "öğretim" demek gerekiyor.

Bir karışıklık örneği:

"... bizde gazetecilik öğrenimi tarihinin pek yeni olduğunu öğrendim." (Ataol Behramoğlu, 18.5.2002 tarihli *Cumhuriyet*) Öneri: "... bizde gazetecilik öğretimi tarihinin..."

Tersi örneklere de sıkça rastlanıyor. Okulu bitirdiği zamanlardan söz eden kişi, "öğretimimi tamamlar tamamlamaz" diyor örneğin, "öğrenimimi" yerine. Birinin mezuniyetinden söz ederken "öğretimini filanca fakültede tamamladı" demek de aynı hesap.

Ya eğitim?

Sorunlu örnek: "Yabancı Dil Öğretiminin Ana Dili ile Karşılaştırmalı Eğitimi Üzerine" (Prof. Dr. Alaeddin Mehmedoğlu ve Dr. Atire A. Aliyeva, *Türk Dili Varlığımızdır* içinde, Aşiyan Yay., 2000 s. 149)

Anlaşılmış olacağı üzere, bu bir bölüm başlığı. İlk bakışta "öğretim eğitimi" gibi kavramları düşündürüyor ama, bölümün konusu öyle değil: Düpedüz, yabancı dillerin anadili ile karşılaştırmalı olarak öğretilmesinden söz ediliyor. Öneri:

"Anadili ile Karşılaştırmalı Yabancı Dil Öğretimi Üzerine"

Ya da: "Yabancı Dillerin, Anadili ile Karşılaştırmalı Olarak Öğretilmesi Üzerine"

Bir arkadaşım, aşağıdaki iki örnekte görülen üç "eğitim" sözcüğü konusundaki fikrimi soruyordu:

"İlk ve orta eğitimini İstanbul'da tamamladı." (Şakir Kocabaş, *İfadelerin Gramatik Ayırımı*, Küre Yay., 2002, s. IV.)

"Pumpianski, hiçbir zaman Petrograd Üniversitesi'ndeki eğitimini tamamlayamadı, Bahtin'in ise bütün iddialarına karşın herhangi bir yüksek eğitimi olduğu kuşkuludur." (M. M. Bahtin, *Bir Eylem Felsefesine Doğru*, Avesta Yay., s. 7)

Bu üç "eğitim"de dolaysız bir sorun yok gibi geliyor bana. Belki eğitim değil de öğrenim dense daha rahat bir anlatım olacak: "İlk ve orta öğrenimini...", "Petrograd Üniversitesi'ndeki öğrenimini...", "herhangi bir yüksek öğrenimi olduğu kuşkuludur."

Üçüncü "eğitim" sözcüğü "görmek" fiiliyle de kullanılabilirdi: "[h]erhangi bir yüksek eğitim görmüş olduğu kuşkuludur." Ama cümleyi böyle kurar kurmaz, bazı düşünürlerin fikrini anımsamamak elde değil: Eğitim liseyle birlikte tamamlanır, ondan ötesi esas olarak öğrenim ve öğretimden ibarettir.

günlük / gündelik

"Günlük" sözcüğü, "haftalık, aylık, yıllık" dizisine mensup. "Gündelik" sözcüğü ise "günlük ücret" anlamına gelmesi dışında, gün adını verdiğimiz zaman dilimini anlatmaktan çok, eşyanın kullanım tarzına, kullanım yerine işaret ediyor ve "ayrıntıya değgin", "tören dışı" gibi anlamlara geliyor. Dolayısıyla, örneğin, "günlük dil" değil de "gündelik dil" demek daha yerinde olur.

buna karşın / buna karşılık

Nedense bazı yazarlar "buna karşılık" bağlacını sevmiyor, onun yerine "buna karşın" diyorlar. Daha önce de yazmıştım, bu gidişle Türkçe sözlükler "karşın" sözcüğünün "rağmen" anlamına geldiğini belirtmekten vazgeçse iyi olacak. Ya da biri çıkıp "buna karşılık" bağlacının nesi var, açıklasın. Özellikle dilcilerin yazılarında da aynı durumu gördükten, bir de aşağıdaki iki "rağmen" bir "karşın"lı kullanıma rastladıktan sonra bu uyarıyı yineleme gereğini duydum:

"Aslında Ka ile polisler arasında hiç uyum olmamasına rağmen söylem uyumu Ka'yı işkence görmekten kurtarır. Buna karşın Muhtar ile polisler arasında uyum olmasına rağmen (ikisi de inançlı Müslümanlardır) devletin söylemiyle İslami söylemin karşıtlığı nedeniyle Muhtar işkence görür." (M. Mukadder Yakupoğlu, 14.3.2002 tarihli *Cumhuriyet Kitap*)

gündem / gündem maddesi

Medya ısrarla, "gündem maddesi" yerine yalnızca "gündem" diyor: "MGK'nın bugünkü en önemli gündemi ise..." vb. vb. Böyle denebilmesi için, MGK'nın o gün birden çok toplantısı olması gerekir, çünkü "gündem", görüşülecek konuların listesi demek.

para / sermaye

Marksizm dışı söylemde, herhangi bir iş için kullanılan paraya sermaye denebiliyor. Marksist bilinen bir kişi böyle dediğinde ise, sermayenin para anlamına değil bir sömürü ilişkisi anlamına geldiğini unutmuş diye düşünüyor insan.

mevhum / mefhum

"Ortada kişisel karar diye bir mevhum kalmayınca..." (Yıldırım Türker, 1.9.2002 tarihli *Radikal İki*)

Kavram demek istiyorsak, "mevhum" değil, "mefhum" demeliyiz. Mevhum sözcüğü, "gerçek olmayan, sanal" anlamına geliyor, "vehim, vehmetmek" vb. ile aynı aileden. Mefhum ise "anlayış, kavrayış" anlamına gelen "fehim"in ailesinden.

Öneri: "Ortada kişisel karar diye bir mefhum kalmayınca..."

naif / nahif

"Bu arada, yapılabilecek en nahif ve nedensiz seçimlerden biri de..." (Semih Gümüş, *Adam Sanat* dergisi, Eylül 2002, s. 18)

Nahif sözcüğü, güçsüz, cılız anlamına geliyor. Sık sık "naif"le karıştırılıyor. Naif, "çocuksu, safça" demek. Öneri: "... yapılabilecek en naif ve nedensiz seçimlerden biri de..."

köktenci / köklü

"Radikalizm" sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak her zaman "köktencilik" diyebiliriz ama "radikal" yerine her zaman "köktenci" demek pek yerinde olmuyor. Örnek:

"İstenir ki romancılar, öykücüler, şairler yaşanan sıkıntıları, acıları toplumun geçirdiği köktenci değişimleri gecikmeden yansıtsınlar." (Semih Gümüş, *agy*., s. 15) Öneri: "... toplumun geçirdiği köklü değişimleri..."

şifai / şifahi

"Sözlü" demek isteyenlerin "şifahi" diyeceklerine "şifai" dediklerine sıkça rastlanır oldu. "Şifahi" sözcüğü Arapça "şifah"tan (=ağız) geliyor. "Şifai" ise olsa olsa şifa bulmakla, iyileşmeyle ilgili olabilir.

sayı / rakam

"Kartınızın üzerindeki 17 sayılı hesap no.sunu bir yere not alınız" diye yazılı, Türkiye Vakıflar Bankası'nın bankamatik kartımızı nasıl kullanacağımızı anlatan kâğıdında. 17 sayılı hesap numarasını ara tara bulamıyorsunuz, çünkü sol başında 17 yazılı bir numara arıyorsunuz. Neden sonra, on yedi rakamlı (ya da on yedi basamaklı) demek istendiğini anlıyorsunuz.

artmak / yükselmek

Seviye, artar mı yükselir mi?

"Yaş seviyesi her geçen gün artıyor." (CNN-Türk, 14.42002, 19.50) Burada seviyelerin sayısından değil de tek bir seviyedeki değişiklikten söz edildiğine göre, öneri: "Yaş seviyesi her geçen gün yükseliyor."

yılında / tarihinde

"Koruculuk sistemi, 27 Eylül 1986 yılında devreye sokuldu." (Yıldırım Türker, 12.8.2002 tarihli *Radikal*)

Öneri: "... 27 Eylül 1986'da..." ya da: "... 27 Eylül 1986 tarihinde..."

yayım / yayın

"Editör" sözcüğünün karşılığı olarak, bazı yayınevleri "yayına hazırlayan" diyor, bazıları "yayıma hazırlayan". Sözlüklere ve mantığa daha uygun olan ikincisi: Hazırlanan kitabın ya da derginin kendisi yayın zaten.

aşırı / son derece

"Aşırı" sıfatı eskiden bir olumsuzlama içerir, olumlama amacıyla kullanılmazdı, son dönemlerde kullanılır oldu. İngilizcedeki karşılığı olan "extreme" sözcüğünün olumlama amacıyla da kullanılabilmesinin etkisi olabilir. Örnek:

"Hem tiyatro bileceksiniz, hem aralarında köprü kurduğunuz iki dile ve kültüre egemen olacaksınız hem de biçim ve içerik açısından en başarılı aktarımı sağlayabilme yolunda aşırı enerjik ve sabırlı..." (Ayşegül Yüksel, *Cumhuriyet*, 23.7.2002)

Öneri: "... son derece enerjik ve sabırlı..."

Bir örnek daha: "Bilge Karasu aşırı titiz bir yazardı." (Selim İleri, 15.10.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

saymak / varsaymak

"Böylece 'saygın' ve 'başarılı' da varsayıyorlar kendilerini; öyle de varsayılabiliyorlar kafa bulma anlarının dışında." (Perihan Mağden, 7.9.2002 tarihli *Radikal*)

Öneri: "Böylece 'saygın' ve 'başarılı' da sayıyorlar kendilerini; öyle de sayılabiliyorlar..."

Dikkat edilirse, "varsaymak" fiili daha çok fiil kökenli sözcüklerle, "saymak" ise sıfatlarla kullanılmaya yönelik.

emin olmak: -e mi, -den mi?

Arkadaşlarım soruyordu: "Bir şeye eminim" mi dersin, "bir şeyden eminim" mi? İkisi de denebilir ama, anlamları ayrı. Örnek olarak, şu ikisi arasındaki farkı düşünebiliriz:

1) Söylediğine emin misin? [Belki de söylememişsindir.]

2) Söylediğinden emin misin? [Belki de yanlış bir şey söylemişsindir.]

dava / mahkeme

Sorunlu örnek: "Mehmet Uzun'un mahkemesi, alışık olduğumuzun aksine bir celsede beraatla sonuçlandı." (Oral Çalışlar, *Cumhuriyet* gazetesi, 6.4.2001)

Oral Çalışlar'dan örneklere neredeyse haksızlık derecesinde çok yer veriyorum ama ne yapayım ki kendisi sorunlar söz konusu olunca temsil yetisi yüksek, sorunu anlatmaya uygun örnekler veriyor. "Mahkeme" nedir, "dava" nedir, "duruşma" nedir, bilmemesi en olanaksız kişilerden oysa. Galiba bilmek başka, dikkat etmek başka.

Öneri: "Mehmed Uzun'un davası, alışık olduğumuzun aksine bir celsede beraatla sonuçlandı."

Bir yandan mahkeme sözcüğü yargı kurumlarının ve binalarının adıdır, yargılama sürecine "mahkeme" değil, "dava" denir diye anımsatma gereğini duyarken, bir yandan da deneyimli yazarların bile bu ikisini birbirine karıştırdıklarına bakıp acaba artık "mahkeme"nin sözlük anlamları arasına "dava" da alınsın önerisinde mi bulunmalı diye düşünmemek elde değil. Şimdiki durumda, aşağıdaki örneklerde görülen "mahkeme" sözcüklerini "dava" olarak değiştirmek gerekiyor[1]:

"Hannah Arendt'in, öndegelen Nazi liderlerinden Adolf Eichmann'ın İsrail'deki mahkemelerini takiben yazdıklarında da ısrarla belirttiği gibi..." (Elif Şafak, 15.10.2002 tarihli *Radikal İki*)

"Neredeyse beş yıldır süren mahkemede bakalım daha kaç kez ifadeler, raporlar, tanıklıklar, suçlamalar değişecek ve daha kaç yıl sürecek?" (Zeynep Oral, 1.6.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

"Son gün derneğe 'Toplantınız sakıncalı görüldü' denebilir. Tabii bu bildirim karşısında mahkeme açma hakkınız var." (Murat Çelikkan, 27.6.2002 tarihli *Radikal*)

"Meğer o gün bir mahkemesi varmış, birden fark etmiş ki..." (Murathan Mungan, *Yüksek Topuklar*, s. 197)

mahkeme / muhakeme

15.11.2002 tarihli Dil Meseleleri'nde "mahkeme/dava" karışıklığına dikkat çekerken karışıklıktaki üçüncü terim olan "duruşma"yı savsaklamış, bunun üzerine Ercan Eyüboğlu'ndan eleştiri mektubu almıştım. Bu hatamı 29.11.2002 tarihli Dil Meseleleri'nde düzelttiğimi düşünüyordum ama, değinilmesi gereken bir nokta daha olduğu anlaşılıyor: Mahkeme-muhakeme bağlantısı.

Ercan Eyüboğlu'nun mektubunda bu bağlantıya da değiniliyordu:

"'Mahkeme/dava' karışıklığını haklı olarak dile getiriyorsun, ama kendin yeni bir karışıklığa yol açıyorsun. Senin ileri sürdüğün üzere 'yargılama sürecine mahkeme değil dava denir' diyorsun. Mahkeme denmediği, daha doğrusu, denmemesi gerektiği doğru, ama dava mı denir, ya da denmeli? Karışıklık, mahkeme ile dava arasında değil, mahkeme ile mahkeme'de cereyan eden süreç olan muhakeme arasında. (...)

"Yani, yanlışın doğruyu kovması gibi 'mahkeme kararıyla' dilden kovulan muhakeme sözcüğü, 'dava' kavramı ile karşılanamaz. Dava çok daha genel, mahkeme salonu dışında da cereyan eden bir sürecin bütün aşama ve ögelerini içerirken, muhakeme, işin, yalnızca hüküm ile ilgili vechesidir, köken olarak da anlaşılacağı gibi. (...)"

Mahkeme-muhakeme bağlantısına daha önce Hakkı Devrim, Murat Çelikkan'ın bir yazısından söz ederken değinmişti: "[A]çılan mahkeme değil muhakeme'dir; daha da doğrusu dava açmak. Halk dilinde muhakeme yerine mahkeme denilse de..." (10.7.2002 tarihli *Radikal*).

Aynı konuya, Yılmaz Karakoyunlu da, benim düzeltmemi içeren Dil Meseleleri'nin ardından, *Radikal*'in internet baskısındaki "Yorum" olanağını kullanarak değindi (7.12.2002). Şöyle diyor Yılmaz Karakoyunlu:

"MAHKEME/MUHAKEME

Sanırım Osmanlıcadan kurtulma telaşı içinde kavramların anlam ve içeriğini tam karşılayacak sözcükler belirleyemedik ve kaçınılmaz biçimde bu tür sorunların doğmasına neden olduk. Bazen de istemeden kavram niteliklerinde yanlışlıklara, duraksamalara neden olacak örnekler yarattık.

"Bugün düzeltisi verilen örnekten hareketle bir küçük açıklama yapmak istiyorum. MAHKEME sözcüğü bir mekan belirlemesidir. Davaların görüşüldüğü yer anlamına gelir. MUHAKEME ise farklı bir

sözcüktür. Bir anlaşmazlığın çözümü ihtiyacıyla tarafların MAHKEMEYE başvurarak hüküm istemesi halidir.

"Bu nedenle, MUHAKEME yerine DAVA, MAHKEME yerine DURUŞMA deyimleri uygun karşılıklar olarak kullanılabilir. (...)"

Karakoyunlu'nun yaptığı "mahkeme" tanımına, "mekân"ın yanı sıra "yargı kurumu" da eklenmeli; "İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesi" örneğindeki gibi.

Kişisel olarak, "muhakeme-mahkeme" bağlantısı konusunda yukarıdaki açıklamalara yer yer katılmakla birlikte, "muhakeme" sözcüğünün "mahkeme/dava/duruşma" biçimindeki üçlü karışıklığa dördüncü bir terim olarak eklenmesine katılmıyorum. Söz konusu yaygın karışıklıkta "muhakeme" sözcüğünün doğrudan değil, dolaylı bir yeri var.

Karışıklığın nedenleri arasında "muhakeme" kavramının da anılması gerekmez mi peki? Başka bir deyişle, "dava" yerine "mahkeme" yazanlar, o sırada zihinlerinde "muhakeme" kavramı bulunduğu ve "muhakeme" ile de "mahkeme"yi karıştırdıkları için öyle yazıyor olamazlar mı?

Bu soruya kesin bir yanıt verebilmek için, "dava" yerine "mahkeme" diyen çok sayıda kişiden o sıradaki zihin durumuyla ilgili açıklamalar derlemek gerekir. Bana kalırsa "mahkeme/dava/duruşma" karışıklığının temel nedeni, muhakeme çağrışımı değil, "mahkeme" sözcüğünün, yargıyla ilgili tüm çağrışımları bir mıknatıs gibi kendine çekmesidir.

Ancak, öznel izlenimlerle yetinmemek için sorulacak soru şu olabilir: Günümüz Türkçesinde "muhakeme" sözcüğünün kullanılması beklenebilecek yerlerde başka bir sözcük kullanana, ya da başka bir sözcüğün yerine "muhakeme"yi kullanana rastlanıyor mu?

Ben rastlamıyorum. Bu nedenle de, sözgelimi, *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'nun ilgili maddesine bu karışıklığın dördüncü terimi olarak "muhakeme"yi eklemek gerektiğini düşünmüyorum.

kimlik / nitelik / sıfat

Kimlik sözcüğü yaygınlaşalı, "nitelik" ve "sıfat" sözcüklerinin belirli kullanımları unutulmaya başlandı. Birisi bir yerde parlamenter sıfatıyla bulunmaktan söz edecek, "parlamenter kimliğiyle" diyor. Bir etkinlik alanının işkolu (endüstri) niteliği kazandığını söylemek için, bakıyorsunuz, "endüstri kimliği kazandı" denmiş...

[her] nasılsa / nasıl olsa

"Nasılsa" sözcüğünün, "nasıl olduysa", "nedeni pek de belli olmaksızın" gibi bir anlamı var. Asıl biçimi, "her nasılsa". Tek başına "nasılsa" da denebilir, ama "nasıl olsa" sözüyle karıştırmamak kaydıyla.

"Ionesco değil mi nasılsa saçmadır!" (9.11.2002 tarihli *Radikal*'de yazı başlığı)[2]

Öneri: "Ionesco değil mi nasıl olsa saçmadır!"

("Nasıl olsa" sözü, "her durumda" anlamına geliyor.)

tanıtmak / tanıştırmak

Tanıştırmak, işteş fiil. "Size arkadaşımı tanıştırayım" değil, "sizi arkadaşımla tanıştırayım" ya da "size arkadaşımı tanıtayım".

mahzur / mahsur

"Ancak bu yöntemin bazı mahsurları da yok değildi." (İhsan Oktay Anar, *Puslu Kıtalar Atlası,* İletişim Yay., s. 44)

Mahsur, "muhasara edilmiş, kuşatılmış" anlamına geliyor; "hasr"dan. "Hasretmek" ve "bir yerde mahsur kalmak" gibi kullanımlarıyla birlikte akılda tutulabilir.

"Sakınılacak yön, sakınca" demek istiyorsak, mahsur değil, mahzur demeliyiz. Mahzur, "hazer"den (çekinme, sakınma) geliyor. İhsan Oktay Anar'ın kastı da bu olmalı. Öneri: "Ancak bu yöntemin bazı mahzurları da yok değildi."

ret / inkâr

İnkâr (=yadsıma), gerçekliği yok saymanın adı. Reddin ise gerçekliğin yok sayılmasıyla bir ilgisi yok; kabul etmemenin, kabullenmemenin adı o. "Ret Türküleri" örneğindeki gibi.

"68'in liderlerinden Tarık Ali (...) İnkârında hâlâ ısrarlı, isyanında hâlâ tutarlıdır." (Güray Öz, 16.10.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

Öneri: "Reddinde hâlâ ısrarlı..."

beden / ceset / ölü

"Ahu Paşakay'ın bedenini bulan babası kalp krizi geçirerek hastaneye kaldırılmış." (Perihan Mağden, 23.10.2002 tarihli *Radikal*)

İngilizcenin tersine Türkçede "beden", canlı bir varlık; "ceset" demek değil. "Ceset" kötü geliyorsa, "cansız bedeni" ya da "ölüsü" denebilir.

olağan / sıradan

"Olağan", alışılmış olanın sıfatı; olağandışının, olağanüstünün, eşine rastlanmamışın, görülmemişin, alışılmamışın tersini anlatıyor. "Sıradan" ise "seçkin"in, "sıradışı"nın tersi. İkisinin arasında temelli bir fark var. Sıradanlığa karşı çıkılacaksa, "seçkin"in tarafına düşme olasılığının bilincinde olunmalı.

Hasan Bülent Kahraman'ın 26.9.2002 tarihli *Radikal*'de yayımlanan ve sözü Ahmet Altan'ın eleştirmenlere yönelik tavrına bağladığı yazısındaki "sıradan"lar, olağan/sıradan karışıklığı açısından son derece tipik. Kahraman söz konusu yazısında faşizmin Hitler ordularıyla askerlerinden, toplama kamplarıyla insan yakma fırınlarından ibaret olmadığını belirttikten sonra, "Gücü, gücümüzü, sevmek demek faşizm" diyor. "İkincisi, faşizm kötülükle ilgili bir şey. İnsanın içinde olan, daima 'orada' bulunan bir şey kötülük."

Buraya kadar denecek bir şey yok. Sorun, H. B. Kahraman'ın şu sözleriyle başlıyor: "Üçüncüsü, faşizm sıradanlık demek. Bir başka Alman asıllı düşünürün, Hannah Arendt'in bu konuyla uğraşan herkesin bilincine kazınmış bir sözüyle söylemek gerekirse faşizm, kötünün sıradanlaşması, eski önemini yitirmesi demek."

Bana kalırsa Hannah Arendt burada "kötünün sıradanlaşması" demiyor, "kötünün olağanlaşması" diyor. Başka bir deyişle, epeydir süregelen bir çeviri sorunuyla karşı karşıyayız. Unutulmaz "Sıradan Faşizm" filminin adı da yanıltıcı oluyor belki. Filmin adındaki "ordinary" sıradan diye değil, olağan diye çevrilmeliydi. Kişisel olarak şimdiye değin "sıradan faşizm" adını hep ironik saymıştım, çünkü faşizmler sıradan ve sıradışı diye sınıflanamayacağı gibi, filmde anlatılan da faşizmin olağanlaşmayla başlamasıydı.

Hasan Bülent Kahraman, faşizmle ilgili olarak özetlediğim üç saptamada bulunduktan sonra, Türkiye'de sıradanlığın "kol gezmeye" başladığı fikrini geliştiriyor yazısında. Olağan ve sıradan kavramlarının yanı sıra seçkincilik üstüne de düşünme malzemesi olabilir diye yazının bir bölümünü daha alıntılıyorum:

"Sıradanlık artık kol geziyor. Herkes pusulasını ona göre ayarlamış durumda. Bunun ardında yatan büyük bir ucuzluk, basitleşme söz konusu. Herkes bir biçimde, hayatının bir boyutuyla ona teslim oluyor.

"Bütün bunların Türkiye'de kristalize olduğu bir nokta var: aydın saldırısı. Bu, sonu gelmez bir hastalıktır. Her kuşak, her dönem ken-

dince ama mutlaka bir kez aydınlara saldırır. Onların 'yabancı' olduğunu, onların 'halktan kopuk' olduğunu, onların yazdığını kimsenin anlamadığını öne sürer. Aydın, sıradanın, gündelik olanın içine çağrılır. Halkla 'bütünleşmesi' için aydına görev verilir."

H. B. Kahraman, dediklerinde bir seçkincilik tehlikesi sezmiş olmalı ki, "burada sorun bir elitizm veya bir aydın snobluğu içinde, 'ben yaptım oldu' mantığıyla herkesin dilediğini yapması değil" demek gereğini de duymuş. Şöyle devam ediyor: "Ama sorun popülerlik adına iyinin kovulması da olmamalı. O zaman geriye işte popülizm ve kötünün sıradanlaşması kalıyor."

H. B. Kahraman, herkesin bilmeden faşizme bir katkıda bulunduğunu yazıyor. Sıradanlıkla olağanlığın karıştırılması da faşizme katkıda bulunmaya varabilir mi, düşünmekte yarar var. Böyle bir düşünsel çabanın yöntemlerinden biri, söz konusu yazıdaki "sıradan"lardan hangisi yerindedir, hangisinin yerine "olağan" yazmak gerekir diye bakmak olabilir.

Müslüman / İslamcı

Bazı İslamcılar bu ayrıma itiraz etse de, her Müslümanın İslamcı olmadığına dikkat edilmeli. "İslamcı" siyasal bir sıfat, "Müslüman" ise dinsel. Bu ikisi her zaman örtüşmüyor.

"Marmara Üniversitesi Göztepe Kampüsü'nde anarşist, Müslüman ve sosyalist grupların katılımıyla ABD'nin Irak müdahalesi protesto edildi." (Murat Çelikkan, 8.12.2002 tarihli *Radikal*)

Öneri: "... anarşist, İslamcı ve sosyalist grupların katılımıyla..."

sözel / sözlü

"Sözel" kavramı, "söz temeline dayalı" anlamına geliyor. Almaşıkları: sayısal, görsel, işitsel vb.

"Sözlü" ise, "sesle yapılan, konuşma temeline dayalı" demek; "yazılı"nın tersi. Örneğin, yazılı olmayan kültürlerden söz etmek istediğimizde, "sözel" değil, "sözlü" dememiz gerekiyor. Her sözlü kültür sözeldir ama, her sözel kültür sözlü olmuyor; yazılısı da var. Sözlü kültürün yazısı yok.

söz / sözcük

"Tıraş kelimesi Farsça kökenli bir sözdür." (Prof. Dr. Hamza Zülfikâr, "Doğru Yazalım, Doğru Konuşalım" başlıklı yazı dizisi.)

"Söz" kavramı "sözcük/kelime" kavramını belirtik bir biçimde dışlamıyorsa da, genellikle "söz" dendiğinde birden çok sözcükten oluşan anlatımlar akla geliyor.

Öneri: "Tıraş kelimesi Farsça kökenlidir."

şans / olanak

"Olanaklı" yerine "olası" ya da "şansına sahip" diyor insanlar. "Olabilir mi, olanaklı mı" bağlamındaki sorular da yerini "... şansımız var mı" gibi sorulara bırakıyor. "Olanak" sözcüğü neden sevilmedi, bilmiyorum. Belki fazla "öz Türkçecilik" kokuyordur.

umarım / dilerim

"Dilerim beni gereğinden fazla iyimser bulanlar haklı çıkmazlar." (Emre Kongar, 9.1.2003 tarihli *Cumhuriyet*)

Öneri: "Dilerim beni gereğinden fazla iyimser bulanlar haklı çıkmasınlar." Ya da: "Umarım beni gereğinden fazla iyimser bulanlar haklı çıkmazlar."

doğal seleksiyon / doğal seçim / doğal seçilim / doğal eleme / doğal ayıklanma[3]

Bu kavram Batı dillerinden geleli çok oldu ama, içeriğinin tatsızlığından mıdır bilinmez, bir türlü yerleşik bir karşılık edinemedi kendine. Yukarıdaki beş karşılıktan sonuncusu en uygunu gibi görünüyor.

kaynak / kaynakça

"Kaynakça" terimi, "kaynak listesi" anlamına geliyor ama, tek bir kaynağa da kaynakça dendiğine sıkça rastlanır oldu. Örnek:

"Fakat 'sözlük' başka kaynakçalara benzemeyen ve yabancı dil öğrenimi sırasında en sık gereksinim duyulan bir başvuru aracıdır." (Oğuz Baykara, *Japonca'dan Türkçe'ye Yolculuk*, Ayraç Yay., s. 127)

Öneri: "Fakat 'sözlük' başka kaynaklara benzemeyen..."

maiyet / mahiyet

Prof. Dr. İnci Enginün, 25 Nisan 2003 tarihli *Radikal Kitap*'ın orta sayfasındaki bir resimaltında şöyle dendiğine dikkat çekiyor:

"Cemal Paşa, mahiyeti ve Alman subaylarıyla 4. Ordu karargâhında..." Mahiyet, "nitelik" demek. Buradaki gibi, nitelikten değil de "yakın çalışma arkadaşları"ndan söz etmek istiyorsak "maiyet" demeliyiz.

dilsel / dilbilimsel

Daha çok çevirilerde rastlanan bir karışıklık bu. "Linguistic" sözcüğünün her görüldüğü yerde "dilbilimsel" diye çevrilmesinden ileri geliyor. Oysa "linguistic" sözcüğünün bir anlamı da "dilsel".

"İnsanları dilbilimsel bir çöl mü bekliyor?" (10.12.2002 tarihli *Cumhuriyet*) Öneri: "İnsanları dilsel bir çöl mü bekliyor?" ya da "İnsanları bir dil çölü mü bekliyor?"

evrensel / genel

Evrensel sözcüğünün her zaman "uluslararası" anlamına gelmediğine daha önce dikkat çekmiştim (bkz. s. 109). Oradaki açıklamayı özetlediğim son paragrafta şöyle diyordum:

Batı dillerindeki her "universal" sözcüğünü ve Türkçedeki her "evrensel" sözcüğünü "uluslararası, cihanşümul" anlamıyla algılamayıp yerine göre "tümel, külli" de olabilir diye düşünmek gerekiyor.

Bu açıklamayı, "genel" sözcüğünü de katarak şöylece genişletmeliyim: Batı dillerindeki her "universal" sözcüğünü ve Türkçedeki her "evrensel" sözcüğünü "uluslararası, cihanşümul" anlamıyla algılamayıp, "tümel, külli" ya da "genel" olabilir mi diye düşünmek gerekiyor.

Gerçekten de, sözgelimi bizdeki "genel oy" kavramının İngilizcedeki karşılığı, "universal suffrage". Bunu "evrensel oy" diye çevirmiyoruz. Buradaki "universal"ın anlamı, uluslararası değil, "tüm yurttaşlar için, herkesi kapsayan" vb. Burjuva devrimlerinin en önemli kazanımlarından biri denebilir bu herkesi kapsama meselesine. "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" de o dönemin eseri ve "eskisi gibi yalnızca soyluların değil, herkesin hakkı, herkes yurttaş, herkes hak sahibi" anlamına geliyor, öncelikle. Başka bir deyişle, buradaki "universal", "genel oy" diye çevirdiğimiz kavramdaki "universal" ile aynı. Bu haklar sonuçta "uluslararası, dünya düzeyinde" anlamına da gelmeye başlıyor ama önceleri daha çok ülke içindeki bir evrensellik, yani genellik söz konusu.

Bunları Murat Belge'nin 26.4.2003 tarihli *Radikal*'deki yazısında yer alan bir bölümle ilgili olarak yazdım. Belge'nin bu bölümde söylediklerine, ulusal, ülke içi bir aşama eklemek gerektiğine dikkat çekmek için:

"Hukuk her zaman 'evrensel' olma eğilimindedir. Fransa'da büyük devrimi gerçekleştirenler, inandıkları ilkeleri 'İnsan Hakları Evrensel

Beyannamesi' olarak dünyaya ilan ettiler. Peki, 'evrensel' miydi o ilkeler, o tarihte? Elbette değildi. Beyanname, Fransa'nın özgül bir ürünüydü. Dünyada hemen hemen hiçbir yerde bir uygulaması yoktu; dünyanın pek az yerinde insanların bu 'haklarından' haberi vardı.

"Ama şimdi? Evet, bu ilkeler 'evrensel' olmayı gerçekten büyük ölçüde başardı. Buna benzer şeylerden en fazla nefret eden diktatörler bile, açık açık 'Ben insan hakkı kavramını da, bununla ilgili kurallara uymayı da reddediyorum' diyemiyor. Fiilen bunu yapanları bile böyle konuşamıyor. Demek 'evrensellik' iddiası boşuna değilmiş."

mit / mitos

İki terim, iki de tanım. Terimler, mit ve mitos. Mitos Yunanca kökenli, mit ise bunun diğer dillerde aldığı biçim. Soru şu: Türkçede bu ikisi Batı dillerindeki gibi eşanlamlı mıdır, yoksa iki farklı tanımı karşılar duruma mı gelmişlerdir? İki farklı tanımı karşılar duruma gelmişlerse hangisi hangi tanımı karşılamaktadır? Tanımlar şöyle:

1) Mitoloji (=mitologya) başlığı altında toplanan, binyıllar öncesinden kalma anonim öyküler,

2) Günümüz de içinde olmak üzere her çağda yine anonim olarak dolaşıma sokulan gerçekdışı öyküler. Van Gölü canavarı öyküsü ya da tanınmış kişileri büyütmeye yönelik öyküler gibi.

Türkçe Sözlük'e bakılırsa "mit"le "mitos" arasında anlam farkı yok. Uygulamada ise bazı yazarlar birinci tanımı "mitos", ikinci tanımı "mit" terimiyle karşılama eğiliminde. Behçet Necatigil'in *100 Soruda Mitologya*'sı (Gerçek Yay.) gibi temel kaynaklarda da birinci tanımı karşılayan terim hep mitos. Dolayısıyla, bu iki tanım iki ayrı terimle karşılanacaksa, birincisine mitos, ikincisine mit denmesi yerinde olacak.[4]

öğretim elemanı / öğretim üyesi / öğretim görevlisi

Başlıktaki bürokratik sıfatlar akademik çevrelerin dışında pek bilinmiyor anlaşılan. Kişisel olarak, bazen adımın başına "öğretim üyesi" sıfatının eklendiğini görmesem üstünde durmayacaktım bu ayrımın. Gördüğümdendir ki, 11.7.2003 tarihli Dil Meseleleri'ne kendimce bir düzeltme notu ekleyip, kadrosuzlara "öğretim üyesi" değil, "öğretim görevlisi" demek gerekiyor, diye yazmıştım. Yazmadan önce, doğrulayıcı kaynak olarak Dil Derneği'nin *Türkçe Sözlük*'üne bakıp şu tanımı okumuştum:

"Öğretim görevlisi - üniversitelerde öğretim üyesi bulunmayan dersler için geçici olarak görevlendirilen kimse."

Bu tanımdaki "geçicilik" öğesi, aklımdaki "kadrosuzluk" durumunu doğruluyordu. Dil Derneği'nin sözlüğüne değil de Ali Püsküllüoğlu'nun sözlüğüne baksaymışım daha iyi olacakmış. Orada geçicilikten söz edilmiyor: "Öğretim görevlisi - üniversitede, öğretim üyesi bulunmayan dersleri vermekle görevlendirilmiş uzman."

Bu konudaki uyarı, ODTÜ öğretim üyesi Joshua Bear'den geldi. Bear, söz konusu terimlerin, Yükseköğretim Kanunu ile Yükseköğretim Personel Kanunu'nda "gayet açık, ayrıntılı, ve anlaşılır bir şekilde" verildiğini yazıyordu:

"Üniversitede ders verenlerin genel adı 'öğretim elemanı'dır. 'Öğretim elemanları' ikiye ayrılır: 'öğretim üyeleri' (profesörler, doçentler, ve yardımcı doçentler) ve 'diğerleri' (öğretim görevlileri ve okutmanlar). Genellikle, öğretim üyelerinden ('akademisyenlerden') ders vermelerinden başka, araştırma ve yayın yapmaları da beklenmekte, diğer öğretim elemanlarından (öğretim görevlileri ve okutmanlardan) ise sadece ders vermeleri beklenmektedir. Kadro ile ilgisi yoktur. Kadrolu öğretim görevlisi ve okutmanlar da bulunmaktadır. Söz konusu iki kanunun metinleri <www.yok.gov.tr>'de bulunabilir."

Joshua Bear'in verdiği adreste iki yasayı bulup baktım ama, bu yazının sonuna eklediğim maddelerden de görüleceği üzere, orada verilen tanımlar Bear'in dediği kadar açık ve net gibi gelmedi bana. Akademik unvanınız var (profesör, doçent ya da doktorsunuz) ama kadronuz yoksa, geçici görevli konumundaysanız, yine öğretim üyesi sayılacak mısınız?

Yasalardaki bu bürokratik kargaşanın dışında kalmak için en uygun terim, tümünü kapsayan "öğretim elemanı" gibi görünüyor ama, "eleman" sözcüğü de çok antipatik. Belki de basının herkese "öğretim üyesi" demesinin nedeni budur.

Bunları yazdığım Joshua Bear'den şu yanıtı aldım: "Keşke basın üniversitede ders verenlerin hepsine 'öğretim üyesi' dese. Maalesef, dediğinizin aksine, hepsine 'öğretim görevlisi' denilmektedir basında. /Ben, üniversitede bile unvanlarımı kullanmamayı yeğlerim."

Her durumda bu sıfatların da, tanımlarının da, dayandıkları anlayışın da ne denli yanıltıcı olduğu ortada.

İşte bir 12 Eylül yasası olan "Yükseköğretim Kanunu"nun verdiği tanımlar (Kanun No: 2547 Kabul Tarihi: 4/11/1981):

"l) Öğretim Elemanları: Yükseköğretim kurumlarında görevli öğretim üyeleri, öğretim görevlileri, okutmanlar ile öğretim yardımcılarıdır.

m) Öğretim Üyeleri: Yükseköğretim kurumlarında görevli profesör, doçent ve yardımcı doçentlerdir.

(1) Profesör: En yüksek düzeydeki akademik ünvana sahip kişidir.

(2) Doçent: Doçentlik sınavını başarmış akademik ünvana sahip kişidir.

(3) Yardımcı doçent: Doktora çalışmalarını başarı ile tamamlamış, tıpta uzmanlık veya belli sanat dallarında yeterlik belge ve yetkisini kazanmış, ilk kademedeki akademik ünvana sahip kişidir.

n) Öğretim Görevlisi: Ders vermek ve uygulama yaptırmakla yükümlü bir öğretim elemanıdır.

o) Okutman: Eğitim-öğretim süresince çeşitli öğretim programlarında ortak zorunlu ders olarak belirlenen dersleri okutan veya uygulayan öğretim elemanıdır."

ayraç / kısa çizgi

"Tire" ya da "hece bölme çizgisi" gibi eşanlamlıları da olan "kısa çizgi" terimi öteden beri "kesme işareti" ile karıştırılır. Son zamanlarda, "ayraç"la da karıştırıldığına rastlanıyor:

"Çocuğun elinin üzerine kazınmış bulunan 'war' (savaş) ve 'warm' (sıcak) sözcükleri bir ayraç ile birleştirilerek 'war-m' (sıcak savaş) sözcüğünü oluşturuyor." (4.4.2003 tarihli *Akşam-lık* dergisi, s. 17)

Noktalama işaretlerinin adlandırılmasıyla ilgili karışıklıklar yer yer dalgınlıktan, ama daha genel bir düzlemde de dilbilgisine duyulan soğukluktan kaynaklanıyor olmalı: "Kısa çizgi, kesme işareti, ayraç" gibi terimlere gerek duyan kişi, bunları bellemek yerine, her seferinde yorum gücüne başvuruyor. Öyle ya, ayraç sözcüğü ayırmayı anlattığına göre, heceleri ayırmakta kullandığımız işarete ayraç diyor olmalıyız. Oysa hayır, heceleri ayırmakta kullandığımız işaretin adı, "kısa çizgi" ya da "hece bölme çizgisi".

Aynı işarete, herhalde yine yorumlama sonucu, "kesme işareti" diyen de çok. Sözcüğü yarıda kesmeye yarayan işaret değil mi bu? Oysa "kesme işareti" terimi, diğer adı "apostrof" ya da öğrenci diliyle "yukarıdan virgül" olan işaret.

Bu konudaki ketlenmenin nedeni, "ezberci eğitim" kavramının ezberci bir biçimde yorumlanması, insanları sözcük bellemekten korkar

duruma getirmesi de olabilir. Gerçekten de, herhangi bir şey ezberleyen herkeste bir eziklik oluşuyor. Oysa ezberlemekle ezbercilik aynı şey değil. Ezbercilik, anlamadan yinelemek ve belirli bir kalıbı her duruma uygulamayı başlıca yöntem durumuna getirmek demek. Peki, ya anlayarak yinelemek?

Anlayarak yinelemek, özellikle dil öğrenme süreci içinde, hiç de kötü bir şey değil. Sözcük, metin, şiir ve şarkı ezberlemek iyi bir yordam. Terim ezberlemek de dil öğrenmeye dahil.

Ezberci eğitim, sözcükleri değil fikirleri ezberlemek demek. Bilgileri ve başkalarının fikirlerini ezberlemek; sorgulamadan, benimseyip benimsemediğini bile bilmeden, irdelemeden ezberlemek.

Ezberleme yordamını yaşamımızdan çıkarıp atamayız. Öğretmenlerin de öğrencilerin de, düşünmekten, fikirlerinin yanlışlanmasından korkmadığı bir ortamda, ne ezberlemekten duyulan suçluluğa yer kalır, ne de ezberciliğe.

snopluk etmek / "snobe etmek"

Hakkı Devrim, 4.10.2003 tarihli Dil Yâresi'nde, "yabancı dillerden kelime aileleri ithal etme"nin kötülüklerinden söz ediyor ve örnek olarak, "snop" sözcüğüyle aynı kökten gelen "snobe etmek" fiilinin kullanılmasını veriyordu. Devrim, bu örneğe "[d]isiplin dışı şımarıklardan birinin yazısında" rastladığını belirterek şu bilgiyi ekliyordu:

"Snop kelimesi, züppe ile arasındaki fark da belirtilerek Türkçe Sözlük'e alınmış. İşte orada durmak lazım. Bundan ötesi Türkçe'nin işidir. Snopluk, snopluk etmek, snopça davranmak diyebilirsiniz..."

Şımarık nitelemesini olduğu yerde bırakıp Devrim'in "snobe etmek" için verdiği karşılıkları düzeltmeliyim: Bu fiil, "snopluk etmek, snopça davranmak" anlamına değil, birisini ya da birilerini yok saymak, görmezden gelmek, omuz çevirmek anlamına geliyor. İngilizce "to snub", Fransızca "snober" fiillerinden çeviri. Bazı dar çevrelere ait bir fiil. Bu duruma göndermede bulunan bir kullanımı için, benim şu yazıma bakılabilir: *Milliyet Sanat* dergisi, Temmuz 2003, s. 89. Daha iyi anlaşılabilmesi için orada çift tırnak kullanmam gerekiyordu belli ki.

5

UZUN LAFIN KISASI

Etkileşim karşılıklı mı değil mi?

Yinelemesizlik Türkçenin temel özelliklerinden biri. Tutumluluk ilkesine dahil. Öyle ki, yineleme bir söz sanatına dönüşmüş; ancak pekiştirici işlev gören, sanatlı bir söyleyiş oluşturabilen yinelemelere yer var. Türkçe sorunlarının en yaygınlarından biri de gereksiz anlamsal yinelemeler.

Bu yazının başlığını bu yaygın anlamsal yinelemelerden birine örnek olsun diye verdim, aşağıda açıklıyorum. Ama, *Radikal İki*'de yayımlanan bir yazıma eklenen altbaşlığa değinmeden geçmemeliyim: "*Öküz* yazarları imla kurallarını öğrenseler iyi mi olur, kötü mü olur?" Şu sondaki "olur" bana göre bir fazladan yineleme örneği; pek pekiştirici gibi de durmuyor. "İyi mi olur, kötü mü?" demek yeterli.

Okumakta olduğunuz yazının başlığına geliyorum: "Etkileşim karşılıklı mı değil mi?" Burada gereksiz (hatta cümleyi anlam açısından sıfırlayan) bir "karşılıklı" sözcüğü var. İşteş yapılı "etkileşim" sözcüğü "karşılıklı" anlamını zaten içeriyor. Gereksiz anlamsal yineleme dediğim, bu: Aynı anlamı içeren iki ayrı sözcük, yapı ya da olanağın bir arada kullanılması. Karşılıklı olmayan bir etkileme ilişkisine zaten etkileşim denemez; ortada olsa olsa bir etkile(n)me vardır. Tıpkı Türkçenin İngilizce ile olan ilişkisindeki gibi.

Aynı biçimde, sık rastlanan "karşılıklı uzlaşım", "karşılıklı bakışırlar", "karşılıklı yardımlaşma" gibi kullanımlardaki "karşılıklı" sözcüğü rahatlıkla atılabilir.

Radikal gazetesinden örnek: "Kapatılan RP'nin Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın başı, Abdullah Öcalan'la karşılıklı mektuplaşması nedeniyle derde girdi." (Resimaltı, 16.3.1999, s. 8)

"[K]arşılıklı fikir teatisinde bulunabiliyorsunuz." (Perihan Mağden, 11.10.2003 tarihli *Radikal*)

Karşılıklı olmayan fikir teatisi?

"[K]endi benzerleriyle karşılıklı diyalog içinde..." (Zeynep Gambetti, Refik Güremen, 31.8.2003 tarihli *Radikal İki*)

Karşılıklı olmayan diyalog? Diyalog, yüz yüze olmayabiliyor ama, karşılıklı olmayan türü yok.

Gereksiz anlamsal yinelemelerin büyük çoğunluğu, Türkçede varolan sözcük ya da yapıların, aynı anlamı veren yabancı kökenli sözcük ya da yapılarla üst üste bindirilerek kullanılmasından ileri geliyor. "Ful dolu", "fon dip", "arka fon", "geri iade etmek" gibi eskiler söylenegelir. Tekerlemesi bile yapılmıştır: "Babıâli kapısından mürur edip geçerken yek bir atlı süvariye tesadüfen rastgeldim." Uyarı oluştursa ya, ne gezer. Tersine, yenileri türüyor.

Neden? Bu türemenin nedeni, ironik tondaki kullanımların bire bir algılanması olabilir. Ama bunun öncesinde bir pekiştirme gereksinmesi de vardır belki, yinelemeye yol açan. İfade fazlası doğuran Akdeniz kişiliği gibi.

Kendi zihnime bakarak bulabildiğim bir neden de şu: Zihinde anlam (biçimlenmemiş kavram), sözcüklerden önce beliriyor. Hemen ardından, sözcükler sökün ediyor. Yaygın anlamsal yinelemelerden "yerine ikame etmek"i alalım. "Yerine" sözcüğü biçimlenip sese ya da yazıya dönüştürülürken "ikame" sözcüğü de bellekten çıkıp geliyor. Bunu pek beğenip kullanıveriyoruz. Kuşkusuz bütün bunlar fark edilmesi çok güç bir hızla gerçekleşiyor. Oysa zihnimize bunun iyi bir kullanım olmadığına ilişkin bir uyarı yerleştirmişsek devreye "yerine koymak" girdikten sonra "ikame etmek" harekete geçmez; ya da ille "ikame" demek istiyorsak, öncesinde "yerine" sözcüğü çıkıp gelmez. Gelse de geri göndeririz.

Konuşuyor değil de yazıyorsak, hele yazdıklarımızı yeniden okumak için vakit varsa, çözüm umudu da var. Yeniden okurken, her sözcük ya da eki vazgeçilmezlik sınavından geçirmek hem olanaklı hem de gerekli. Başka birinin yazısını okur gibi okumak alışkanlık durumuna getirilebilir.

Bir noktaya daha dikkat çekmeliyim: Gereksiz anlamsal yinelemelerden bazıları giderek deyimleşme eğiliminde. Örneğin, "ful dolu" yinelemesi artık yalnızca "dolu" anlamından çok, "tam dolu", "tıka basa dolu" anlamına geliyor.

Yukarıda demiştim ki anlamsal yinelemelerin büyük çoğunluğu, Türkçede var olan sözcük ya da yapıların, aynı anlamı veren yabancı kökenli sözcük ya da yapılarla üst üste bindirilerek kullanılmasından ileri geliyor.

Bu saptama daha geniş tutulabilir. Daha doğrusu, saptamadaki "yabancı" kavramını, kişiye tanıdık gelmeyen olarak anlamak olanaklı: Köken açısından yabancı olan sözcüklerin yanı sıra, fazla yeni ya da fazla eski olmak açısından yabancı olan, yeterince kavranmamış sözcükler de anlamsal yinelemeleri çağırıyor gibi. Örneğin, "etkileşim" ve "dönüştürmek" fazla yeni, "ikame" ("yerine ... ikame etmek") ve "iade" ("geri iade etmek") belki fazla eski.

Yine de, hiçbir yabancılığı olmaması beklenebilecek, yardımlaşmak, bakışmak, mektuplaşmak gibi sözcükler de gereksiz anlamsal yinelemelere konu olabiliyor ("karşılıklı yardımlaşma" gibi). Yabancı olan belki de içerikleridir?! Şaka bir yana, bu yinelemeler, muhatabın anlayış gücüne güvenmemekten de kaynaklanabilir.

Sık rastlanan gereksiz anlamsal yineleme örnekleri:

"yol güzergâhı"

Güzergâh sözcüğü "gidilen (ya da gidilecek) yol" anlamına geldiğinden, yanı sıra "yol" demek gerekmiyor.

Sorunlu örnek: "Trafiğe kapatılacak yol güzergâhları şunlar..." (NTV Radyo, 27.5.2001, saat 11.00 vd.)

Öneri: "Trafiğe kapatılacak yollar şunlar..."

Ya da: "Trafiğe kapatılacak güzergâhlar şunlar..."

Radyo büyük olasılıkla resmi makamlardan gelen bültenleri okuyordur. Sözcükleri üst üste yığma merakı daha çok bazı resmilerde görülüyor. Ya sade bir dil yeterince göz doldurmaz diye korkuyorlar, ya da dediklerim anlaşılmaz diye.

"... dışında başka ..."

Bu iki sözcük de art arda kullanıldığında gereksiz anlamsal yineleme yaratabilenlerden.

Sorunlu örnek: "Bize özgü iki 'ucube' dışında başka hiçbir seçenek, orta yol, model yokmuş gibi." (Aslı Erdoğan, 9.1.2001 tarihli *Radikal*) Öneri: "Bize özgü iki 'ucube' dışında hiçbir seçenek... "

Ya da: "Bize özgü iki 'ucube'den başka hiçbir seçenek... "

"etkinlik / faaliyet yapmak"

Etkinlik (faaliyet) sözcüğü, "yapmak" anlamını içermiyor mu?

"[B]u törenin, (...) daha verimli çalışmalar, etkinlikler yapılmasına başlangıç olmasını dilerim." (Sevgi Özel, *Çağdaş Türk Dili* dergisinin Ekim 2003 sayısı, s. 371)

Öneri: "(...) daha verimli çalışmalara, etkinliklere başlangıç olmasını..."

"... yabancı kelimelere karşı sadece bu faaliyetleri yapmak yetersiz kalmaktadır." (AKDTYKTDK'nın internet sitesinden)

Öneri: "(...) yabancı kelimelere karşı bu faaliyetler yetersiz kalmaktadır."

"düzenlenen organizasyon"

Organizasyon, "örgüt" anlamına geldiği gibi, "düzenleme" anlamına da geliyor. "Düzenlenen organizasyon" diyenler, sanıyorum, "düzenlenen etkinlik" gibi bir şey demek istiyor.

"birlikte paylaşmak"

"Dünyayı insanlarla birlikte paylaşan diğer canlılar..." (5.1.2003 tarihli *Radikal*)

Öneri: "Dünyayı insanlarla paylaşan diğer canlılar..."

"yerine ikame"

"Ya Türkiye'nin liderliği ne yaptığını bilmiyor, ya tümüyle ABD güdümünde ya da Avrupa Birliği umudunu, artık kendi halkına sunamadığı 'nurlu ufuklar' fantezisinin yerine ikame edecek bir 'yem borusu' olarak kullanıyor." (Ergin Yıldızoğlu, 11.12.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

Öneri: "... fantezisinin yerine konulacak bir..."

Ya da: "... fantezisine ikame edilecek bir..."

"yasal mevzuat"/"hukuk mevzuatı"

Mevzuat zaten "vazedilmiş hukuk metinleri toplamı (yasa, yönetmelik, kararname)" anlamına geliyor. Dolayısıyla, "yasal", "hukuk" gibi eklere gerek yok aslında; "mevzuat" demek yeterli.

Buradaki sorun, "mevzu" sözcüğünün iki anlamını ("vazedilmiş" ve "konu") birbirine karıştırmaktan doğuyor olabilir. "Mevzuat" sözcüğündeki "mevzu"nun, konu anlamına değil, "vazedilmiş" anlamına geldiğine dikkat edilmeli.

Aşağıdaki anlamsal yinelemeler için bkz. *Türkçe Sorunları Kılavuzu*:

"adam başı -er"
"ancak gel gör ki..."
"ancak ne var ki..."
"anlamı... demektir"
"artık bundan böyle"
"... biçimine dönüşmek"
"bedeli pahalı"
"fiyatı pahalı"
"-bilmek mümkündür"
"birden(bire) ...-vermek"
"birlikte paylaşmak"
"çünkü ... de ondan"
"-den dolayı/ötürü"
"eğer ... takdirde/eğer ... halinde/eğer ... ise..."
"... gibi geçinmek/diye geçinmek..."
"... haline dönüşmek"
"hemen ... -vermek ..."
"hemen hemen ... gibi..."
"her biri -er..."
"her ... -şer"
"herhalde ... -den olacak..."
"herhalde ... olmalı..."
"... istisna dışında /... istisna hariç"
"... -ken ... ise/ancak, ... ise... "
"sadece ... -den ibaret..."
"... şekline dönüşmek"
"zorla empoze etmek"
"zorla tecavüz etmek"

Fazlalıklar

Adıl fazlalığı

"Yaşlanmakta olan şair böyledir işte. Şiirin onu bırakmadığı biridir - ne denli istese de şiir bırakmaz onu." (Hilmi Yavuz, *Denemeler, Karşı Denemeler*, Bağlam Yay., 1988, s. 78)

Bu örnekteki iki "onu"dan birincisi, dizgi yanlışı ya da dalgınlık eseri değilse, adıl fazlalıkları sınıfından sayılabilir.

Başta İngilizce olmak üzere Batı dillerinin etkisini düşündüren, en azından İngilizcenin yapısını çağrıştıran fazladan adıllara çok rastlanıyor. Özellikle üçüncü kişi adıllarına. Fazla adıllar, gereksiz anlamsal yinelemelere ya da anlam farklılaşmasına yol açabiliyor.

"O'nun pütürlü zeminine dokunuyor, renklerinin solgun figür/desenlerinin abartılı haline şaşkınca bakıyor, ressamın doğaya bakış/yorumlayışındaki sezgisine dair öyküler kuruyor, onun her bir resmine yansıyan hüznünü, bize dair, bize ait olana bakışındaki derin anlamı kavramaya çalışıyordum." (Feridun Andaç, 15.12.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

Yorumsuz.

"Balzac'ın yazdıklarıyla, onun kralcılığını ayrı tuttuğumuz umarım akıllardadır." (Gürsel Korat, *Kristal Bahçe*, İletişim Yay., s. 60)

Bağlama bakılırsa burada "onun"dan kasıt yine Balzac'tır ve herhangi bir vurgulama amacı yoktur. Tamlama eki de değişmediğine göre, öneri:

"Balzac'ın yazdıklarıyla kralcılığını ayrı tuttuğumuz umarım akıllardadır."

Türkçede adıllar (zamirler), İngilizce ve Fransızcadakinden farklı olarak, öncelikle vurgulama işlevine yönelik. Genellikle, vurgulama amacı yoksa adıl da yok. Gelgelelim, fazlalıkların artışıyla adılların vurgulama gücü azalıyor olmalı ki adılın bir de altını çizme gereksinmesi duyulduğuna rastlanıyor. Örnek:

"Hemen karşı çıkmaya kalkışmayalım: Şiiri henüz koşuklama sanatı bağlamında konuşuyoruz, dolayısıyla imgeyi bu bağlam için ele alıyoruz; sırası gelince **onu** içerik bağlamında, yansıma bağlamında ele alıp (...)" (Özdemir İnce, *Şiir ve Gerçeklik*, Broy Yay., 1985, s. 14)

Edilgen eki fazlalığı

Aynı fiili bir kez N harfiyle bir kez de L harfiyle edilgen yaptınız mı, çifte edilgen sorunu ortaya çıkıyor.[1] Erdal İnönü'nün, "benden beklenmemesi" yerine "benden beklenilmemesi" demesi gibi (aktaran: Hakkı Devrim, 17.3.2001 tarihli *Radikal*).

Bu sorun en çok, bünyesinde zaten N ya da L harfi bulunan fiillerde ve -bilmek'le yapılan bileşik fiillerde ortaya çıkıyor. Bu iki yapının birleştiği bir örnek:

"2001 Avrupa Diller Yılı'na nasıl katılabilinir?" (FEM internet sitesi)

Bileşik fiillerdeki ikinci fiili edilgen yapmamak, yapıyı "katılınabilir" gibi kurmak gerekiyor oysa. Sanıyorum bu karışıklığı yaratan, "katılmak" fiilinin olağan biçiminde de L harfinin bulunması.

"[T]emel özelliklerinin saptanılması", "[d]ilbilgisinin üs öğesi olarak adlandırılan şey, başlangıçta, sınırlı bir yeniden yazım yasaları dizisi olarak kavranıldı." (Noam Chomsky, *Dil ve Sorumluluk*, çev. Hüsnü Özasya, Ekin Yay., 2002, s. 49 ve s. 105)

"Saptanması" ve "kavrandı" dense yeterli olmaz mıydı? (Yeri gelmişken, bu Chomsky çevirisinin bütünüyle elden geçirilmesi gerektiğini belirtmeliyim.)

Mustafa Öneş'e de, "düşlenen"in yetmediği anlaşılıyor:

"[A]rtlarında umutlar barındırabilecekleri düşlenilen 'gece', 'karanlık', 'gölge' ile karşıtları 'tan ağartısı', 'güneş' gibi doğal kökenli üyeler" (12.6.2003 tarihli *Cumhuriyet Kitap*)

Öneri: "... barındırabilecekleri düşlenen..."

"-Ci" eki fazlalığı

Maliye Bakanı Kemal Unakıtan dolayımıyla, "rantiyeci" sözcüğü basında yeniden boy gösterdi (bkz. 5.7.2003 tarihli gazeteler). Rantiye zaten hazır yiyen demek; "-ci" eki fazla.

"Karşı" fazlalığı

"Boğazkesen romanına karşı gösterilen bu ilgi..." (Bahriye Çeri, *Tarih ve Roman,* Can Yay., 2001, s. 10)

Öneri: "Boğazkesen romanına gösterilen bu ilgi..."

"Nedeni" fazlalığı

"Postmodern romanın modernist özelliklerden büyük ölçüde yalıtılmış örneklerinin ilk kez doksanlı yıllarda ortaya çıkmasının nedeni,

modernizmin Türk edebiyatına 70 yıllık bir gecikmeyle girmesinden kaynaklanır." (Yıldız Ecevit, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yay., 2001, s. 87)

"Tarafından" fazlalığı

"... bu üslubun 'makul çoğunluk' tarafından kabul göreceğini, ..." (Oya Baydar, *Radikal İki*, 28.4.2002)

Öneri: "... bu üslubun 'makul çoğunluk'tan kabul göreceğini, ..."

"Yalnızca" fazlalığı

"Viyana Okulu'nun yalnızca Wittgenstein'dan ibaret olmadığını..." (Bâki Asiltürk, *Hürriyet Gösteri* dergisinin Ekim 2003 sayısı, s. 47)

"İbaret"in nesnesi bu örnekteki gibi tek sözcüklükse "yalnızca"ya gerek olmuyor. Öneri: "Viyana Okulu'nun Wittgenstein'dan ibaret olmadığını..."

"Yapılan" fazlalığı

"Avukatlık mesleğine ilişkin yapılan 'hak arama özgürlüğü' ve 'kutsal savunma hakkı' açıklamaları gerçekten de kulağa hoş gelen tanımlamalardır." (Adnan Ekinci, 19.8.2003 tarihli *Radikal*)

"Avukatlık mesleğine ilişkin 'hak arama özgürlüğü' ve 'kutsal savunma hakkı' açıklamaları..."

"Sahip" fazlalığı

"[Ö]ncelikle bu konuda sahip olduğumuz yetersizlikleri sıralıyordum." (Hasan Bülent Kahraman, 17.1.2003 tarihli *Radikal*)

Öneri: "... bu konudaki yetersizliklerimizi..."

"Olarak" fazlalığı

"Avrupa Konseyi, 2001 yılını 'Avrupa Diller Yılı' olarak ilan etmiştir." (Milli Eğitim Bakanlığı'nın internet sitesinden)

Cümleyi başkalarının da olduğu gibi alması, kullanımın yaygınlaşmasına neden oluyor: "Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi 2001 yılını 'Avrupa Diller Yılı' olarak ilan etti." (Tuncer Çetinkaya, *Zaman* gazetesi)

"Bunun sonucunda, türbanın çıkarılması kadının özgürleşmesinin en önemli göstergesi olarak addedilir." (Süreyya Su, 20 Temmuz 2003 tarihli *Radikal İki*)

Öneri: "... göstergesi addedilir."

Ya da: "... göstergesi sayılır."
Ya da: "... göstergesi kabul edilir."

"Üzerine" fazlalığı

"Eşi kaçırılan bir adam üzerine odaklanan film, gerilimden hoşlananlara sesleniyor." (5.1.2003 tarihli *Cumhuriyet*)

Öneri: "Eşi kaçırılan bir adama odaklanan film, ..."

"-Bilme" fazlalığı

"Bense, uçabilmenin gizlerini öğrenebilme özlemiyle kıvranıp durmaktaydım." (Safai, *Martı Jonathan'dan Yünatanmartı'ya*, İyi Adam Yay., 2. Basım, 2001, s. 19)

Öneri: "Bense, uçmanın gizlerini öğrenme özlemiyle..."

"-Bilmek"le yapılan bileşik fiiller, yeterlik anlatmaya yarıyor.

Özlem, beceri, yetenek, yeti gibi adlar yeterlik anlamını zaten içerdiğinden, onlarla birlikte "-bilme" olanağını kullanmamız gerekmez.

Başka bir deyişle, "-bilme" eklediğimiz yerlere, acaba fazla mı diye bir daha bakmakta yarar var.

"[G]ençlerin, kendilerini ifade edebilme becerisini edinmekten..." (Göksel Aymaz, 4.3.2001 tarihli *Radikal İki*)

Öneri: "... kendini ifade etme becerisi..."

"Beğeni ile karşılamak"

"Yabancı yazın terimlerine verdiğimiz karşılıklar öneri niteliğindedir; sanat ve eğitim alanında beğeni ile karşılanırsa Türkçemiz kendi köklerinden türetilmiş yeni terimler kazanmış olacaktır." (*Yazın Terimleri Sözlüğü*, Dil Derneği Yay.)

Öneri: "... sanat ve eğitim alanında beğenilirse..."

Yeni "ki"ler

"Mutlaka ki...", "maalesef ki..." Bunlar yeni ve hızla yaygınlaşan "ki" kullanımları. Eskiden "ki" bağlacının eklenmesini gerektirmeyen "mutlaka" ve "maalesef" sözcükleri neden yeni bir kalıba dökülüyor? Önceleri bunları çocuksuluğunu sürdüren öğrenci dilinin belirtileri sayma eğilimindeydim. Ancak, başında yer aldıkları cümlenin geri kalan bölümünü bağımsızlaştırıp kurulmasını kolaylaştırdıkları da bir gerçek. "Şurası kesin ki"nin ve "ne yazık ki"nin eşdeğerleri gibi.

Yeni dolgu sözleri

"... diye düşünüyorum". Uç örnekler: "Bence... diye düşünüyorum", "umuyorum olmaz, diye temenni ediyorum."

Uzun lafın kısası

Az çok tipik olan bazı uzun sözlere kısa çeşitlemeler önereceğim. Dilde tasarruf ilkesi unutulmasın diye:

"Thomas Mann'ın Hitler dönemine ilişkin söylediği bu sözler, değerlerin altüst edildiği tüm baskı dönemleri için geçerlidir." (Zehra İpşiroğlu, *Eleştirinin Eleştirisi*, Cem Yay., s. 7)

Öneri: "Thomas Mann'ın Hitler dönemine ilişkin bu sözleri, ..."

"Postfaşizm kavramının ne derece Fransa veya başka Batı ülkelerini tanımlamak için uygun olup olmadıklarını bir kenara bırakalım." (Ahmet İnsel, *Radikal İki*, 11.2.2001)

Öneri: "Postfaşizm kavramının Fransa'yı veya başka Batı ülkelerini tanımlamak için uygun olup olmadığını bir kenara bırakalım."

Ya da: "... ne derece uygun olduğunu..."

"Sartre, 'Yahudi, başkalarının onu Yahudi olarak kabul ettiği insandır' derken..." (Ahmet İnsel, *Radikal İki*, 10.2.2002)

Öneri: "'Yahudi, başkalarının Yahudi kabul ettiği insandır'..."

Ya da: "'Yahudi, başkalarınca Yahudi kabul edilen insandır'..."

"... şiddet eylemiyle çok kısa zaman süresi içinde en etkin sonucun alınacağı inancı..." (Ahmet İnsel, *Radikal İki*, 22.4.2002)

Öneri: "... çok kısa sürede..."

"Bu kuralların değişmezliği diye bir şey söz konusu değildir." (Yusuf Çotuksöken, *Türkçede Ekler-Kökler-Gövdeler,* Cem Yayınevi, 1991, s. 9)

Öneri: "Bu kurallar değişmez değildir."

"Ancak, Doğu kaynaklı sözcüklerin kullanımının da yaygınlaşmaya başlaması ayrıca kaygı vericidir." (Olcay Önertoy, *Çağdaş Türk Dili* dergisi, Sayı 155, s. 6)

Öneri: "Ancak, Doğu kaynaklı sözcüklerin de yaygınlaşmaya başlaması..."

"Israrla arzudan söz ediyordu söz etmesine, ama aynı zamanda..." (Nurdan Gürbilek, *Kötü Çocuk Türk,* Metis Yay., s. 12)
Öneri: "Israrla arzudan söz ediyordu etmesine..."

"Türkiye bu kaba oyunun sekseğini uzun yıllardan beri oynuyor." (İlhan Selçuk, *Cumhuriyet*, 15.3.2001)
Öneri: "Türkiye bu kaba oyunun sekseğini yıllardır oynuyor".

"Doğan, halk diline yerleşmiş terimlerin tarihçesi üzerine göndermelerde bulunmuş." (Ahmet Günbaş, *Cumhuriyet Kitap*, 14.3.2002)
Öneri: "... terimlerin tarihçesine göndermelerde bulunmuş."

"Sanığın yakalanması ve mahkemeye çıkarılmasından beri..."
Öneri: "Sanığın yakalanıp mahkemeye çıkarılmasından beri..."
Bağfiil kullanmak, "ve"den iktisat etmek için iyi bir yöntem.

"Rusya'da filoloji öğrencilerinden oluşan bir çevre hem Saussure'e ait, hem de Husserl'e ait düşüncelerden haberdar olmuşlardı." (Alper Çeker, *Aramızdaki Muhbir: Dil*, Ayışığı Kitapları, 2002, s. 22)
Öneri: "... hem Saussure'ün, hem de Husserl'in düşüncelerinden..."

"Hassas cihazların bundan etkilenebilecekleri ihtimali unutulmamalıdır." (Enis Batur, *Cumhuriyet*, 7.4.2002)
Öneri: "Hassas cihazların bundan etkilenebilecekleri unutulmamalıdır." Ya da: "Hassas cihazların bundan etkilenmesi ihtimali unutulmamalıdır."

"[İ]stemeye istemeye sineye çek"mek. (Tınaz Titiz, 11.10.2003 tarihli *Cumhuriyet Bilim Teknik*)
İsteyerek sineye çekmek olur mu? İsteyerek kabul ederseniz benimsemiş, istemeden kabul ederseniz sineye çekmiş olmaz mısınız?

Olay TV'de, bir resim sergisinden söz ediliyor (27.5.2003, 13.00 haberleri): "Çok sayıda eser izlenime sunuldu. (...) Sergi [filanca tarihe kadar] izlenime açık kalacak."

İkinci "izlenime"yi, yerine hiçbir şey koymadan kaldırıp atabiliriz. Birincisi ise hayli ilginç bir kullanım. Belli ki "intiba" anlamındaki izlenim değil bu; "izlenme" yerine kullanılmış.

"Neşe Yaşın'ın sorularıma verdiği yanıtlar, özellikle de şiddet karşıtlığının ne gibi etkilerle oluştuğuna, düşünsel çerçevesine ilişkin sorduğum soruya verdiği yanıtın son cümlesi, bu dediğimi daha iyi anlatıyor." (Necmiye Alpay, "Tarihi Yenmek İçin Yazılan Roman", *Milliyet Sanat* dergisi, Şubat 2003, s. 96)

Öneri: "... düşünsel çerçevesine ilişkin soruma verdiği yanıtın..."

6

EDEBİYAT VE DİLBİLGİSİ*

Roman ve Dilbilgisi

"Türkçeyi Zenginleştirme Kurultayı"ndaki bir konuşma, oradan hareketle de *Hürriyet Gösteri* dergisinin Kasım 1999 sayısında hazırlanan dosya, romanda dilbilgisine ilişkin tartışmayı canlandırmış oldu.

Benim açımdan, bu konudaki fikrimi söylemeyi farz durumuna getiren bir dolayım daha var: Tahir Abacı'nın iki romanıyla ilgili bir yazı yazarken düşündüklerim.

Söz konusu romanlardan biri (*İkinci Adım*) üstüne Fethi Naci de yazmış, yazısının sonuna doğru, "Tahir Abacı, Türkçe'yi ustalıkla kullanıyor; romanı okumaya başlayınca elinizden bırakamıyorsunuz. Gene de not ettiğim bazı yanlışlara değineyim" diyerek, "kanıksamak" fiilinin romandaki kullanımını ve bunun gibi birkaç noktayı kısaca ele almıştı (bkz. 3.6.1999 tarihli *Cumhuriyet Kitap*). Aynı romanda ben de birkaç Türkçe sorunu not etmiş olduğumdan, o notlar için yazıma "romanda Fethi Naci'nin gördüklerinden başka Türkçe sorunları da var" gibilerden afili bir geçiş kondurmayı da düşünmüştüm.

Ne var ki sorun oracıkta bitmiyordu, çünkü gerçekte yayımcı tarafından da görülüp yazarın düzeltmesi sağlanabilecek türden hataların eleştiri yazılarında demirbaş, daha doğrusu esasa değgin bir öğe durumuna gelmesine karşıydım. Dolayısıyla o faslı yazıma ekleyebilmek için roman ile dilbilgisi ilişkisine genel bir planda değinmem gerekiyordu. Böyle bir değinmeye o yazıda yer olmadığından, dilbilgisine ilişkin notları, ilgili bir yere yerleştirmek üzere yedeğe almıştım sonuçta. Nasıl olsa, belirli Türkçe sorunlarını incelerken ne dediğimi daha iyi anlatabilmek için her tür yazıdan, bu arada edebiyattan da ör-

* Ayrıca bkz. s. 12, s. 193.

nek vermeyi kendime yasaklamış değildim.

Gösteri dergisinin dosyasında ele alınan sorun da tam bu noktada, yani edebiyat yapıtı dilbilgisi açısından ne ölçüde düzeltilebilir, başka bir açıdan bakarsak, ne ölçüde sorunlu sayılabilir noktasında düğümleniyor.

Dosyada Mustafa Şerif Onaran'ın da bir yazısı var. Onaran'ın tüm söyledikleri için (Yusuf Atılgan'ın romanına ilişkin sözleri dışarda tutulmak kaydıyla; onları ayrıca tartışmak gerek) "tam isabet" diyebilirim. Onaran, redaksiyonun tehlikelerine (biçeme müdahale tehlikesi vb.) değiniyor, düzelten kişinin "edebiyat beğenisi olmazsa düzeltilmek istenen yazı dili daha çok bozulabilir" diyor: "Kusursuz görünen dil, duyarlığını yitirebilir." Yaratıcı yazının sanatsallığını ya da düzeyini dilbilgisiyle ölçmeye yanaşmıyor bile. Tümüyle katılıyorum.

Uzun bir yazarlık süreci içinde dil bilincinin gelişmemesi, bu arada yazdıklarının dilbilgisi açısından ne durumda olduğunun bilincine varmaması, yazarın anlatım olanaklarını değilse bile düşünsel olanaklarını herhalde etkiler. Ama yaratıcılığın önkoşulu olmak başka bir şey.

Bana öyle geliyor ki bütün bunlar biraz tersine yaşanıyor. Edebiyat dışı Türkçe sorunlu olmasa, edebiyattan da o sorunları çözmesi beklenmeyecek belki. Ama bekleniyor. Düpedüz, yaratıcı yazara standart dil siparişi, hatta dili standartlaştırma siparişi veriliyor. Türkçeyi Zenginleştirme Kurultayı'nda Bahriye Çeri'nin, *Hürriyet Gösteri*'nin dosyasında Tahsin Yücel'in savunduğu az çok bu. Tahsin Yücel, "dilini doğru kullanmak kişiyi yazar yapmaya yetmez, ama yazarlığın önkoşuludur" derken (bunu daha önce, *Kara Kitap*'la ilgili olarak da söylemişti), bana göre fazla genel geçer bir yargıda bulunuyor. Yücel'in sözünü ettiği önkoşul ancak edebiyat dışı yazarlık için, o da ancak kısmen geçerli olabilir. İnsanlar genellikle bir işi yapmaya kusursuzluk noktasından başlamıyor. Sonra, dilde "doğru/yanlış" anlayışının tartışılırlığı var. Daha sonra da, kuralcı anlayıştan yana olanlar için bile, oturmamış, standartlaşmamış bir dil olan Türkçenin doğrucu tavra ne ölçüde elverdiği sorusu. *Hürriyet Gösteri*'de Tahsin Yücel'in kısa yazısında değilse bile, aynı görüşü savunan yazarların oradaki yazılarında da Türkçe açısından sorunlar var. Burada demek istediğim, varolan Türkçeyle birkaç paragrafı aşan bir yazı yazıp da hiç sorunsuz bir metin elde edebilecek yazar sayısının, sanıldığından çok daha az olduğu.

Belirli bir romanın dilini sanatsallığıyla ya da düzeyiyle ilişkilendirmek bana şiirle ilgili, uzaktan izlediğim, seksenli yılların başlarında

yapılan bir tartışmayı anımsattı: Başlıca ustaların şiirleri ezbere bilinmeden şiir yazılamaz türünden bir tez temelinde yürüyen bir tartışma.

Bu çağrışımın nedeni, her iki tartışmada da taraflardan birinin sanatsal yaratıma akademik, ansiklopedik isterler koşması olmalı. Yaratma deneyimi/süreci açısından bakıldığında, bu isterlerin belirleyiciliğini doğrulayacak bir koşul görünmüyor ufukta. Zaten, olsaydı, her sanatçının akademik kökenli olması biçiminde bir koşul da yerleşmiş olurdu.

Türkçe sorunlarıyla ilgili saptamalarda bulunurken romanlardan örnek bulmak kolay, almak meşru. Ancak, gülünç duruma düşmek de var. Dilsel bütüne (sözceye) bakarken işi edebiyatla edebiyat dışına aynı gözle bakmaya vardıran için özellikle.

Kar'da Türkçe sorunları

Orhan Pamuk, Türkçenin önemli anlamsal vurgulama olanaklarından birini, yükleme yaklaştırma olanağını alıp kendi biçem (üslup) özelliği durumuna getirdi.

Pamuk'un yükleme yaklaştırmayı sevdiği öğe, özne. Önceki romanlarından bu yana sürüp giden bu cümle yapısı *Kar*'da daha 14. sayfada karşımıza çıkıyor: "Otelin yüksek tavanlı lobisindeki televizyona bakan kâtip Cavit'in anahtarını verdiği ikinci kattaki 203 numaralı odaya çıkıp kapıyı kapattıktan sonra Ka rahatladı."

Romanda hep yineleniyor bu yapı. Bir örnek de 373. sayfadan: "Kadife'nin yüzünde gördüğü öfke ve hayal kırıklığının (...) genç kızınkinden çok daha derin olduğunu Ka kavradı."

Olağan bir anlatımla karşı karşıya olsaydık, bu cümlelerden, "başkası değil, Ka" gibi anlamsal vurgular okurduk. Öyle okumamızın nedeni de, Ka'nın (öznenin), olağan yerinde (cümlenin başında) değil, yüklemin hemen öncesinde bulunması olurdu.

Ne var ki bu vurgulayıcı sözdizimi Pamuk'un metinlerinde neredeyse olağan sözdizimi durumuna gelmiş olduğundan, yazarın herhangi bir vurgulamaya niyet etmiş olup olmadığını ayırt edemiyoruz. Yalnızca, vurgulama olasılığını, Pamuk'un kendi sözleriyle, "aklımızın bir köşesinde" tutup geçiyoruz.

Yazarın bunları ve bir iki zamansal aykırılığı, belirli etkiler yarat-

mak amacıyla bilerek bıraktığı düşünülebilir. Zaman aykırılığından kastım, geçmiş zaman kipindeyken, "ertesi günkü" demesi gereken yerde "yarınki" ("Serhat Şehir Gazetesi'nin [...] yarınki sayısını yutar gibi okudu" – s. 294); "o akşam" demesi gereken yerde de "bu akşam" demesi (s. 343).

Yazar bu kullanımlarda, anlatıcı kişiyle anlatılan kişiyi az çok özdeşleştirmek gibi bir amaçla şimdiki zaman etkisi yaratmak istemiş de olabilir. (Kim yazmıştı unuttum, ama Pamuk'un *Kara Kitap*'ı üzerine böyle bir yorum okuduğumu sanıyorum.)

Buraya kadar değindiklerim, *Kar*'a değilse bile, Orhan Pamuk'a özgü sayılabilecek dil meseleleriydi. Aşağıda ele alacağım sorunlarsa, biçemle ilgisi olmayan ve başka yazarlarda da rastlanan türden.

Kar'daki Türkçe sorunu miktarı genel ortalamanın çok üstünde olmamakla birlikte, iyi bir düzeltmeyle hayli azaltılabilirdi. Yayınevi gerekli titizliği gösterse, örneğin, "[birisine] tanıt(ıl)mak" yerine "[birisine] tanıştırılmak" (s. 229), "deneyim" yerine "deney" (s. 150), "öldürülüverirse" yerine "öldüruüverilirse" (s. 296), "kendisi" yerine "kendi" (s. 266), "mahzun" yerine "mahsun" (s. 272), "yalnızca" yerine "yalnız" (s. 308, 347, 348, 395) dememiş olurdu yazar. Aynı biçimde, fazladan bir "ki" bağlacı ve fazladan bir "yalnız" sözcüğü kullanmamış (s. 386 ve 341); s.15'teki üst üste "hızlı hızlı"lar, s. 167'de aynı cümlede art arda "çabuk çabuk... hızla", s. 363'te yine art arda dört "ama", s. 412'deki "için"ler gibi kötü yinelemelere yer vermemiş; "bir" eksikliği (s. 410) ya da virgül eksikliği (s. 9, 12) bırakmamış, s. 367'deki şu fazla virgülü kullanmamış olurdu: "Güve yeniği dolu, bu lekeli bayrağın..." "Kars eski belediye başkanı" gibi bir tamlama da okumazdık belki (s. 322).

Dil sorunlarının bir bölümü herhalde dizgi hatasıdır: s. 269'da sondan bir önceki cümlede "kayıp" sözcüğünün tuhaf yeri ve s. 396'da aynı cümlede kalmış iki "onları"dan biri kesinlikle öyledir. Şu da: "Senin içinde senden çok yüksek bir başka biri varmış gibi davranır" (s. 94 sonları). Belli ki, "... bir başkası varmış gibi..." ya da "... çok yüksek başka biri varmış gibi..." olacak.

Oldu olacak, iki dizgi hatasına daha değineyim: s. 379'da ikinci paragrafın ikinci satırındaki "şiirlerinde"nin sonuna N harfi eklenecek; sondan bir önceki satırın sonunda da hece bölme hatası var.

Gerek Orhan Pamuk'ta gerekse daha başka yazarlarda yaygın olan birkaç tekil sorun daha:

"Ka küçük sofada bir başkası olduğunu o zaman fark etti." (*Kar*, s. 75) Bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla Ka, sofada bir başkası olduğunu değil, "... bir başkasının daha" ya da "birisinin daha" olduğunu fark etmiştir. Bir başkasının varlığını da denebilir.

"... çünkü yeni ölmesine rağmen aklında annesi yoktu." (s. 263) Mantığımız bize ölenin "o" (romanın başkişisi Ka) değil, annesi olduğunu söylüyorsa da, cümlenin yapısı tersini söylüyor. Pamuk, bu noktada mantığımızı kurcalamak amacında değilse, "... çünkü annesi, yeni ölmüş olmasına rağmen, aklında yoktu" gibi daha net bir yapı seçebilirdi. Seçmemiş olması, yazarın, Ka ile annesini bir biçimde iç içe geçirmek istemiş olduğunu düşündürebilir.

Bir önceki örnek için de benzer duygulara kapılmak olanaklı. Özellikle, Orhan Pamuk'un romanlarında insanlar arası etkileşimin taşıdığı ağırlık ve aldığı biçimler düşünüldüğünde.

Edebiyat yapıtlarını dil sorunları açısından ele alırken edebiyat dışına ilişkin ölçütlerimizin her zaman yeterli olmayacağı, böyle durumlarda daha iyi ortaya çıkıyor. Ama aynı zamanda, edebiyata özgü, yukarıdaki türden yorumları yapabilmemiz açısından, dilin basit (son karar yazara ait olmak üzere, yayınevinin çözebileceği) sorunlardan arındırılmış olmasının gerekliliği de çıkıyor ortaya.

İşte basit bir tekil sorun: "Duvarlarında Atatürk'ün ve Sunay'ın resimleri asılmış bir odada..." (s. 385) Olağan kullanım: "Duvarlarına... resimleri asılmış bir odada" ya da "Duvarlarına... resimleri asılı bir odada".

Çoğul eki fazlalığı ve eksikliği, Türkçenin en yaygın sorunlarından. *Kar*'da da var: "Kars'taki çoğu binalar gibi..." (s. 183) Özel bir vurgulama amacı olmadığına göre, "çoğu bina gibi" dense, yetecek.

Çoğul eki eksikliği: "... [P]ek çok kişiyle konuşmuş (daha doğru bir deyişle ifadesini almış...)" (s. 408) Buradaki ayracın içinde, özne gizlendiğinden, çoğulluk kavramı yok olmuş. Yok olmaması isteniyorsa, "ifadesini" yerine "ifadelerini" denmeli.

İngilizce etkisini düşündüren sorunlar:

"Ka'nın on sekiz yıl önce Nişantaşı'ndan aldığı pijamalarını, yeşil bir kazağını, (...) edebiyat dergilerini buldum [çantanın] içinde ama yeşil şiir defterini değil." (s. 251)

İngilizce paranoyasına kapılmış değilsem, buradaki "ama ... değil" yapısı, İngilizcedeki "but not..." anlatımının yansıması. Olağan Türkçe anlatımda, "... ama yeşil şiir defterini bulamadım" gibi, yüklemin yinelendiği yapılar kullanılması beklenir.

363. sayfadaki "Ona nasıl çok âşıktın?" sorusu ile 231. sayfadaki "geri aramak", fazlasıyla İngilizce kokulu. Şu tür "onu"lar da: "Onu ilk görüşümde İpek'ten bu kadar etkilenmemin bir nedeni de bu notları defalarca okumuş olmamdır." (s. 331) Cümleyi "onu"suz kuralım: "İpek'ten ilk görüşte bu kadar etkilenmemin bir nedeni de..."

İngilizceden gelen "bir"lerden de epey var *Kar*'da. Dokuz tane işaretlemişim. Örnek: "Boş sayfaya elinde kalem nemli gözlerle bir süre baktıktan sonra bir şiir gelmeyeceğini anladı Ka..." (s. 104) Cümledeki ikinci "bir", basit bir fazlalık. Ama şu "bir", düpedüz anlam farklılığı yaratıyor:

"O zaman daha bir çocuk olduğunu, bu yüzden sevimli bulunduğunu gözyaşlarıyla anlıyordu." (s. 280)

"Daha bir" sözü genellikle "daha da fazla" anlamına gelir. Oysa romandaki bağlama bakılırsa kasıt şu: "O zamanlar henüz çocuk olduğunu, bu yüzden sevimli bulunduğunu..."

Birlikte yorumlanabilecek ilginç bir "bir" fazlalığı daha: "Köşedeki zincirli kara bir köpek de..." (s. 225)

Yeri, rengi vb. belirtilmiş olan köpek artık belirtili değil midir? "Bir köpek" sözü ise belirtisizlik anlatıyor. Tasarım süreci ("köşede de zincirli, kara bir köpek olsun"), romanın anlatımına katıştırılmış gibi.

Ne var ki, böyle bir epik etki özellikle mi istenmiştir, emin olamıyoruz. Tıpkı bir önceki örnek cümleyi "o zaman daha da çocuk olduğunu" diye okumamızın istenip istenmediğinden emin olamadığımız gibi.

Yanlış anlaşılmasın, burada önemli olan, yazarın kastı değil. Verili durumda bu ilginç çift anlamlılıklar birer kaza eseri mi oluşmuş sorusu, üçüncü (ve bizi edebiyat dışına çıkardığı söylenebilecek) bir soru olarak giriyor işin içine. Romandaki basit "bir" fazlalıkları olmasa, okur bu tür yorumlarında daha rahat olacak. Yazar kastetmiş olsun ya da olmasın.

"Olduğu gibi, yaptığı gibi"... Son yıllarda bu iki sözün yeni bir kullanımı belirdi Türkçede ve yaygınlaşmaya başladı. Yanılmıyorsam, İngilizcenin etkisiyle. Orhan Pamuk'un *Kar* romanı, bu kullanımı ele almak için iyi bir dolayım.

"Kutunun üzerinde Kars çayhanelerinin duvarlarında olduğu gibi İsviçre manzaraları vardı." (s. 127)

"Olduğu gibi" sözünün, "bütünüyle, tümüyle, tümünü kapsayan" gibi yerleşik anlamları var. Örnek cümlenin ise olağan anlatımda "-ki" ekiyle kurulması beklenir: "Kutunun üzerinde Kars çayhanelerinin duvarlarındaki gibi İsviçre manzaraları vardı" ya da "Kars çayhanelerinin duvarlarındaki gibi, kutunun üzerinde de İsviçre manzaraları vardı" biçiminde, kastımız hangisiyse.

"Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi..." (s. 149), "tıpkı çocukluğunda olduğu gibi..." (s. 217) Olmak fiili "-ki" ekinin yerini alıyor.

Yazarın yer yer, "-ki" ekini yinelememe kaygısıyla hareket etmiş olduğu düşünülebilir: "İlk gençlik yıllarındaki cinsel deneyimlerinde olduğu gibi, aklında sevişmeden çok kendisinin sevişiyor olması vardı." (s. 248)

Bu cümledeki "olduğu" yerine "-ki" dense, kötü bir -ki yinelemesi oluşacak. Ama burada da, cümleyi başka türlü kurmanın yolları var: "İlk gençlik yıllarına ait cinsel deneyimlerindeki gibi, ..." vb.

Zaman ya da yer belirtimi yoksa, bu tür fazladan "olduğu"ların yerine -ki yazmak bile gerekmeyebiliyor. Bu kez örnek Orhan Pamuk'tan değil, Ahmet Cemal'den olsun:

"Bütün sanatlarda olduğu gibi tiyatro sanatının da temel hedefi, sahnedeki betimlemenin biriciklik niteliğini taşıyabilecek biçimde oluşturulması..." (10.1.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

Öneri: "Bütün sanatlar gibi tiyatro sanatının da temel hedefi, ..."

"Yaptığı gibi" kullanımı da "olduğu gibi"ye benziyor. *Kar*'dan örnekler: "... her akşam yaptığı gibi annesi, babası, üç kardeşi ve babaannesiyle birlikte akşam yemeğini yemiş, ..." (s. 19), "... sokağa aşağıdan bir askerî kamyon girince Ka çocukluğunda yaptığı gibi bir an dikkat kesildi" (s. 173), "[t]ıpkı eski dini bayramlarda yapıldığı gibi, askerî darbelerden sonra da hali vakti yerinde yetişkinlerin birbirini böyle tebrik ettiklerini hatırladı Ka" (s. 173), vb.

Bunlar, olağan anlatımda yine "-ki" ekiyle karşılanan anlamlar: "her akşamki gibi", "çocukluğundaki gibi", "eski dini bayramlardaki gibi" vb.

Bazı "yaptığı gibi"leri atarken de, zaman ya da yer belirtimi yoksa, "-ki" ekine gerek kalmıyor. Örnek: "... ihtiyatlı Kars basınının yaptığı gibi, ben de okuyucularımı daha fazla üzmemek için bu olaylardan hiç bahsetmemeye çalışacağım." (s. 172) Öneri: "... ihtiyatlı Kars basını gibi ben de..."

Bu fazladan "yaptığı"ların üçüncü bir türü de, olağan anlatımda asıl fiilin yinelenmesi beklenen yerde "yapmak" fiilinin kullanılmasıyla ortaya çıkıyor: "Eski belediye başkanının, tıpkı Ka'ya yaptığı gibi bana da anlattığı cumhuriyetçi bir Kars tarihini dinledikten sonra..." (s. 414)

Bana göre, şöyle denmesi yeterli: "Eski belediye başkanının Ka gibi bana da anlattığı cumhuriyetçi Kars tarihini..."

Ama bu örnek için, yönelme eki olmadan olmaz diyenler çıkabilir. Onlara, Türkçede gizli özne gibi gizli nesne de (tümleç) bulunup bulunmadığını düşünmelerini öneriyorum. Ya da şunu: "Eski belediye başkanının Ka'ya anlattığı gibi bana da anlattığı cumhuriyetçi Kars tarihini..."

Pamuk'un yazdığı biçimi yadırgamayanlar da çıkabilir. Başta çeviriler olmak üzere, gitgide daha çok rastlanıyor çünkü bu "yaptığı gibi"ye. Bir çeviri örneği: "Amélie hayranlarının yaptığı gibi, siz de bir filmin setine yolculuk yapmak isteseydiniz, hangisine gitmek isterdiniz?" (Ilgın Yıldız çevirisi, *Varlık* dergisi, Mart 2002, s. 63)

Öneri: "Amélie hayranları gibi siz de bir filmin setine yolculuk yapmak isteseydiniz, hangisine gitmek isterdiniz?"

Yukarıda *Kar*'daki tüm Türkçe sorunlarına değinmiş olmadım kuşkusuz. Örneğin, sözdizimi sapmalarının tüm oluşum türlerine değinmedim. Sonra, romanın grotesk anlatımını dikkate aldım. Sözgelimi, "[h]afif kırmızımsı kumral saçları, yüzündeki çiller ve gözlerinin laciverti ilk karşılaşmada olduğu gibi şaşırttı Ka'yı" (s. 225) gibi bir cümlede benim takıldığım nokta, "hafif kırmızımsı saç" sözü değil, "olduğu gibi" kullanımı oldu. Galiba henüz yazılmadı ama, başka *Kar* okurlarının, saç söz konusu olduğunda kızıl denmesi gereken yerde kırmızı denmesine, "kırmızımsı" dendikten sonra "hafif" sıfatına yine de gerek duyulmasına takılabileceğini sanıyorum, örneğin...

Roman ve dilbilgisi, yeniden

"*Kar*'da Türkçe sorunları" başlıklı yazımla ilgili okur mektuplarından bir bölümü meseleyi Türkçe bilmek-bilmemek çerçevesinde ya da "kötü yazar"ın "iyi romancı" olamayacağı gibi tezlerle ele alıyor. Bu tür yaklaşımlara hiç katılmıyorum. İndirgeyici geliyor bana.

Okurların bir bölümü de edebiyatı, dolayısıyla *Kar*'ı, dilbilgisiyle sınırlamayı doğru bulmuyor. Örneğin, insanbilim uzmanı (antropolog) Onur Senarslan şunları yazıyor:

"Bahsettiğiniz bir sürü şeyi arasıra ben de yazılarımda ingilizce gramerine meylettiğimden biliyorum, ki tesbitiniz çok doğru. Ancak bunun anlam bütünlüğünü bozduğunu sanmıyorum. Pamuk'un zaten öyle bir iddiası yok anladığım kadarı ile. O kaosta bir anlam ve kavram dizgesi ve düzeni ararken, kitabındaki bölümleri bir boks maçındaki raundlara benzemekle birlikte boksörlerin birbirlerine ya vurmadığı, ya da vurmakta tereddüt ettiği, ve gongun pek işlevsel olmadığı bir ring izlenimi yaratıyor.

"Yaratıcılığı gramerin katı ve acımasız kuralları ile sınırlamak, birinci raundda nakavt beklemek gibi bir sey. Bu şiirde de böyle değil mi?"

Onur Senarslan gibi ben de, yaratıcı yazıyı dilbilgisine, başka bir deyişle yerleşik, edebiyat dışı dilin ölçülerine göre ölçemeyeceğimizi düşünüyorum. Çünkü dilbilgisi sorunları, iyi bir editörün yardımıyla yok edilebilen sorunlar. O da, metnin genel yapısı gerektirirse, yazarı isterse vb. Benim *Kar*'la ilgili genel düzlemdeki düşüncelerimi ayrı bir yazıda dile getirmemin nedeni de bu anlayıştır (bkz. *Milliyet Sanat* dergisinin Mart 2002 sayısı).

Roman denen tür için dilin ve dilbilgisinin önemi yok mu peki? Olmaz olur mu? Dilin roman açısından taşıdığı değerle şiir açısından taşıdığı değer birbirinden çok da uzak değil gerçekten.

Ne var ki "romanda dil" dendiğinde dilbilgisini değil, dilin anlatım yetisini düşünmek daha yerinde olur. Bu da dilbilgisini, içermekle birlikte, çok aşıyor. Anlatım yetisi, yerine göre, dilbilgisine aykırı, kırık dökük bir dille de gerçekleşebilir. Yerine göre!

Orhan Pamuk'un romanları dil sorunlarını görmezden gelebileceğimiz türden romanlardır demek istemiyorum. Öyle değiller. Yalnız-

ca, hiçbir edebiyat yapıtını her şey dilbilgisinden ibaretmiş gibi okuyamayacağımızı söylüyorum.

Orhan Pamuk'un dili konusunda son derece övücü sözler söylemiş olan Mustafa Kutlu, Gürsel Aytaç, Jale Baysal ve daha başka yazarların kastı da işin bu yönü olmalı (bkz. *Kara Kitap Üstüne Yazılar*, der. Nüket Esen, Can Yay., 1992, s.18, 24, 113 vb.).

Konuyla ilgilenen herkes, Memet Fuat'ın *Dil Üstüne* adlı kitabını okumalı (Adam Yay., Aralık 2001). Bu kitabı, özellikle de Sait Faik dolayımıyla yazılmış olan "Yanlışsız Yazmak" başlıklı yazıyı okumadan tartışmak biraz ezbere tartışmak oluyor.

*

Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü son sınıf öğrencisi Kerem Coşar, 10 Mart tarihli mektubunda *Kar*'ın "içeriğini, kurgusunu vs. beğenmiş olma[sın]a rağmen" yayına daha özenli bir biçimde hazırlanması gerekirdi diye yazıyor ve şu katkıda bulunuyor:

"25. sayfada 'Çar III. Aleksandr'dan sonra 'ın' iyelik eki olması gerekiyor, cümle bu haliyle düşük... Bunun dışında takıldığım bir ayrıntı var, biraz içeriksel, dilbilgisi ile alakalı değil. Kar tanesi yıldızında bir şiirin adı, kitabın içeriği ile çelişkili olarak yanlış yazılmış, hem arka kapakta hem de kitabın içinde. 168. sayfada bahsedilen ihtilal gecesi isimli şiir, ki ilgili bölümün adı da budur, kar tanesinde intihar gecesi olarak yazılmış!!"

Başta Kerem Coşar'ınki olmak üzere bu tür dikkatler bana *Kar*'ın, dolayısıyla da Orhan Pamuk romanlarının önemsenme düzeyine işaret gibi geldi. Beklentiler, önemsenmeyle orantılı olarak artıyor. Değilse, yineliyorum, Türkçede birkaç paragrafı aşan bir yazı yazıp da hiç sorunsuz bir metin elde edebilecek yazar sayısı sanıldığından çok daha az.

Edebiyat soruları

Ali Tozkoparan, kendisini "edebiyatta dil kullanımı ve edebiyat estetiği konuları"na meraklı "genç bir yazar adayı" olarak tanıttığı mektubunda, Perihan Mağden'in son romanına ilişkin yazımın (14.6.2002 tarihli *Radikal Kitap*) iki yerini anlamadığını söylüyor. Sorularından ilki, söz konusu yazımın başlarındaki şu paragrafla ilgili:

"Bu yeni roman, Mağden'in edebiyat yazarı olarak yerini belirginleştiriyor. Edebiyatla ilgili, henüz aşılamamış olan o ölçüyü fazlasıyla karşılıyor çünkü: Anlatacağı durum, duygu, olgu, bilgi her neyse, doğrudan doğruya söz olarak anlatıyor onu; sözün aracı kılınması yoluyla değil. Başka bir deyişle, Mağden, verili dile, söyleyeceklerinin önüne geçme izni vermiyor. Temel sorunsalını ve çağın bilincini, somutlaştırarak gösteriyor bize."

Tozkoparan, bir durumu, duyguyu, olguyu, bilgiyi doğrudan doğruya söz olarak anlatmanın ne demek olduğunu soruyor ve "[t]abii ki, bunun tersinin de ne olduğunu anlamak isterim, yani; anlatılmak istenenleri, doğrudan doğruya söz olarak anlatmak değil de, sözün aracı kılınması yoluyla anlatmanın ne demek olduğunu..." diyor. Tozkoparan ayrıca, "Bu, edebiyatta neden bir ölçüdür ve niye aşılamamıştır?" diye soruyor.

Buradaki mesele, edebiyat olanla olmayan arasındaki ayrımla ilgili gerçekten de.

Edebiyat dışı, "gündelik" denebilecek iletişimde söylediğimiz sözler genellikle birer araçtır bizim için. Dolaysız birtakım amaçları gerçekleştirmek, dolaysız bir verim elde etmek için kullandığımız birer araç. Gazete haberleri, okumakta olduğunuz bu yazı, birbirimize bir şey anlatırken, bir şey isterken söylediklerimiz vb, doğrudan işe yaramasını hedeflediğimiz, araçsal sözlerdir.

Araçsal sözün, dikkatleri kendisine değil de, işaret ettiği, gösterdiği, anlatmaya çalıştığı neyse ona çekmesi beklenir. Dikkatleri kendisine çekmemesi ise standart (verili) dilin dışına çıkmamasını gerektirir. Araçsal sözün herhangi bir nedenle dikkati kendine çekmesi ikincil bir durum sayılır. Tıpkı pencere camları gibi, araçsal sözün de düz ve saydam olması, kendini değil, öbür tarafı göstermesi istenir.

Bu noktada, araçsal sözle edebiyat arasında, ilk bakışta çelişkili

görünen bir farktan söz edebiliriz: Gündelik iletişim (araçsal söz), anlatılan her neyse, onun net olması talebine göre biçimleniyor. Edebiyat için ise böyle bir koşul yok. Buna karşılık, gündelik iletişimde, kastımızı ileten anlatımın hemen her zaman bir ya da birkaç almaşığı, seçeneği varken, edebiyat çerçevesindeki sözün almaşığı olmuyor. Edebiyat çerçevesindeki söz, bir ya da birkaç açıdan (örneğin, izleği, konusu, iletisi vb. açısından) çok saydam göründüğü, gündelik söze çok yaklaştığı durumlarda bile sonuçta bize başka hiçbir anlatımın iletemeyeceği bir şey iletiyor.

Araçsal sözü, herhangi bir yitime uğratmadan başka türlü de söyleyebiliyoruz. Edebiyatsa, yitime uğramaksızın başka türlü söylenemediği ölçüde edebiyat oluyor.

Söz konusu yazıda "sözün aracı kılınması" derken neyi kastettiğim şimdi biraz daha açık olmalı.

Gerçi yazıda epey örnek var ama, bir örnek daha vereyim: Romanın başkişisi Behiye'nin yaşadığı bir çöküntü ânının anlatıldığı yerde, romanın dili de buna koşut olarak çöküyor sanki: "Sırtını kan damlalarıyla lekelenmiş koltuğa dayayıp oturuyor yere. Oturuyor yerde. Oturuyor. Yerinden kımıldarsa... " gibi (s. 247). Anlatılmak istenenleri doğrudan doğruya söz olarak anlatmak dediğim, böyle bir şey: "... oturuyor yere. Oturuyor yerde. Oturuyor." Roman kişisinin umarsızlığını, huzursuzluğunu, sıfatlar değil, anlatımın özelliği (doğrudan doğruya, sözün kendisi) aktarıyor bize.

Denecektir ki her "biçem sahibi" yazar gibi Perihan Mağden'in gündelik yazılarında kullandığı dil de romanlarındakine benziyor.

Edebiyatta gündelik dili kullanmayı seçen yazarlar olabildiği gibi, gündelik olsun diye yazılmış yazılar da dilini şiirsel/sanatsal bulduğumuz metinler olabiliyor işte. Böyle durumlardaki meydan okumayı görmek zorundayız. Edebiyatın sınırlarını zorlayan durumlar bunlar.

Son bir nokta olarak, günümüzde, başka türlü söylenemezlik ilkesine de karşı çıkanlar, edebiyat metninin ilk biçiminin elbirliğiyle çeşitlendirilebileceğini savunanlar bulunduğunu anımsatayım. Ne var ki bu tür karşı çıkışlardan doğabilecek yapıtlar ya da sanat etkinlikleri, Picasso'nun boğa çoğaltmaları ya da günümüzün yerleştirme türü etkinlikleriyle aynı ilke temeline dayanır gibi geliyor bana.

Tozkoporan'ın ikinci ve son sorusu, söz konusu yazıdaki şu paragrafımla ilgili:

"Perihan Mağden'in biçemiyle ilgili tehlike, çoğaltmalar ve yinelemeler olabilirdi. İnsan yeni bir Perihan Mağden metni okumadan önce böyle bir tedirginlik duyuyor. Günümüzde kendine bu yolla az ya da çok yazık eden önemli yazarlar var çünkü. Ama hayır, 'İki Genç Kızın Romanı'nda çoğaltma yok. Somutlaştırmalar, kişileştirmeler, Perihan Mağden eğretilemeleri, düzdeğişmeceleri, fiilleri, sıfatları, tamlamaları, virgülleri, sözdizimleri vb., tadımlık ölçülerde. Doz, ince ayar."

Tozkoparan, "[B]u paragrafta da 'çoğaltmalar'ın ve 'yinelemeler'in ne olduklarını anlayamadım. Ve bunlar niçin, biçemin konusu olduklarında ya da bir biçem olarak kullanıldıklarında birer tehlikeye dönüşüyorlar? Kısacası, bu paragrafın tümünde ne denmek istendiğini de açıklayabilirseniz, çok mutlu olurum," diyor.

Buradaki "çoğaltmalar ve yinelemeler"den kastım, yazarın, anlatıma ya da içeriğe ilişkin (biçemsel) buluşlarını yeniden ve yeniden, ufak tefek değişikliklerle ya da değiştirmeden kullanmasıydı: Genellikle yazarın kendini yinelemesi denen durum. "Çoğaltmalar" derken, yeni bir metin niyetine yazılmış kötü çeşitlemeler vardı aklımda. Edebiyatta resim sanatına göre daha kolay itici duruma gelebilen yinelemeler.

Paragraftaki saptama için sıralanan öğeleri de birer ikişer örnekle açıklamaya çalışayım.

Kişileştirme (eski adıyla "teşhis=şahıslaştırma"), eşyayı insanmış gibi anlatma sanatı: "[E]vde oturan telefon" (s. 125) örneğindeki gibi.

Somutlaştırma, eğretileme ve düzdeğişmece, öteden beri değişmece (=mecaz) adıyla bilinen söz sanatının alttürleri. Bu kavramlarla kastedilen, sözcüklerin ya da dilbirimlerin alışılmış anlamları ya da yerleri dışında kullanılması yoluyla yeni anlamlar elde etme sanatı.

Somutlaştırma, yazar somut olmayan bir şeyleri, sözgelimi bir hareketi cisimleştirince ortaya çıkıyor. Örnek: "[Muki, Y]ine de tasvip etmeyen bir bakış çıkarıp bir yerlerinden, Behiye'yi onla tarıyor yukardan aşağıya" (s. 194). Bakış adını verdiğimiz göz hareketi burada somut bir cisimmiş, dürbün, büyüteç gibi bir aygıtmış gibi anlatılıyor.

Bir örnek daha: "Bu zırvalamalar, babasının yalama ağzında dahi durmuyor. Öylece, dökülüyorlar. Yerlere, sofraya, mercimek çorbasının içine. Akıyorlar." (s. 56)

Diğer Perihan Mağden değişmeceleri şöyle şeyler: "ısırgan ses", "buzdan göz" (s. 81), "... atlıyor otobüs güneşinden aşağı", "uyku kuyuları" (s. 115, 222), "[ç]ekti acı; kısaldı. Bölük pörçük bir acı var şimdi" (s. 127), "kırçıllı kahkahalar" (s. 196) vb.

Perihan Mağden (PM) fiilleri: bebeklemek (s. 17, 131), tanıdıklamak (s. 47), [canını sıkmak/canını acıtmak anlamında] çizmek (s. 82) vb.

PM sıfatları: "çok üst sınır ve hatta ağır asil" (s. 100), "[a]ğır bir sabırsızlık hali" (s. 180) vb. Bu romana özgü bir sıfat kullanımı: Roman kişisinin, paragrafları noktalayan "ÇEVRESİZ Behiye", "SOSYAL BEHİYE", "Arka Koltuktaki Kız Behiye" (s. 160 vd.) türünden sıfat tamlamaları yoluyla, damgalanırcasına yoğunlaştırılmış bir dille anlatılması.

PM tamlamaları: "mantık Leman'ı" (s. 187), "doğumgünü ana kızı" (s. 195), "uykulatma ilacı" (s. 231), "kızsal intikam planları" (s. 232).

PM sözdizimleri (cümle yapıları): "Ama salt aşkın, katıksız işte, aşkın hikâyesi" (s. 145), "KAÇ KEZ, kaç korkutucu kez buraya düştü Behiye?" (s. 217). Kırpılmış cümleler: "Herkes bakar onların poposuna. Ama herkes. Diyor içinden Behiye" (s. 171) vb.

Ünsüz yinelemeleri: taşşş, gülll, bıçakk, durr, ennn, içç, zıtttt, darrr, çınnlayarak, CIKKK, İĞRENÇÇÇ, azzz, boğull, uççç, hatırtt, buzzz... Dilbilgisindeki adlarıyla, sürekli/süreksiz, ötümlü/ötümsüz (titreşimli/titreşimsiz) ünsüz yinelemeleri bunlar; dilin anlatım sınırlarını gösteren ve aşmaya çalışan kullanımlar. "Demirrr" örneğinde, R ünsüzünün yinelenmesi yoluyla, demir bir iskemlenin gürültülü düşüşü anlatılıyor sözgelimi. Yazar, ünsüz yinelemeleri yoluyla, bazen duygulardaki sertliği, bazen bir çıkmazı, yerine göre de bir yankılanmayı anlatıyor.

Yalan ve dil

"Süleyman kuş dilin bilir dediler
Süleyman var Süleyman'dan içeri"

Tahsin Yücel'in son romanı *Yalan,* bir bakıma, Yunus Emre'nin bu dizelerinin çağdaş bir çeşitlemesi.

Her romanın bir dil (anlatım) boyutu bulunur ama *Yalan*'ın dille ilgili birden çok boyutu var: Başlıca izleklerinden biri dil ve dilyetisi; giderek, dil ile bilgibilim ilişkisi de sorgulanıyor romanda ve *Yalan* adı buralardan geliyor.

Tahsin Yücel dilbilimci bir profesör; *Yalan* da başka türlü cesaret edilmesi zor, fazlasıyla sempatik bir kurgu. Ama bu yazıda içerik düzlemiyle değil, anlatım düzlemiyle ilgili bazı noktalara değineceğim.

İlk anda göz korkutabilecek ölçülerde arı dilci olan Yücel'in anlatımı genellikle "düzgün, akıcı" denilen türden. Özellikle romanları son derece okunaklı. Bir biçem yaratıcısı olduğu söylenemez Yücel'in. Buna karşılık, romanlarındaki özgün kullanımlar ve az bilinen sözcükler dikkat çekiyor. Bazıları sözlüğe uzanmamızı gerektirebilen sözcükler. Uygun dozlarda sözlüğe baktıran her yazar gibi, okuru sevindiriyor Yücel.

Buradaki "özgün kullanım" kavramı önemli. Türkçe, gülü tarife ne hacet, yerleşik dillere oranla özgün kullanımlara daha çok elverir durumda. Konumuz edebiyatla ilgili, yazarımız da Tahsin Yücel olunca, "özgün kullanım" kavramını daha da geniş tutma gereğini duyuyor insan: Dille yalnızca kuram düzeyinde değil, uygulama düzeyinde de uğraşmış bir yazarla karşı karşıyayız; dolayısıyla, belirli bazı seçimlerini birer "sorun"dan çok, öneri düzeyinde görmek daha doğru olur.

Yine de sorunlu kullanımlardan büsbütün arınmış değil bu beş yüz küsur sayfalık roman; dikkat çekilmesi gereken bazı noktalar var. Bir bölümü açıkça dizgi hatası (bunlara değinmeyeceğim), bir bölümü büyük olasılıkla dizgi hatasından kaynaklanan sorunlar vb. Önce, özgün sözcük ve kullanımlara dikkat çekeceğim. Bu arada, *Yalan*'daki anlatımla ilgili saptamalardan bazılarının daha önceki Tahsin Yücel metinleri için de geçerli olduğunu belirteyim.

Yalan'da kullanılan özgün sözcük ve deyimler (Metin Uca'ya selam olsun): alışkı, belirim, bezem, curduk (? s. 294)[1], çelişkin, "davar iti gibi güm güm konuşan adamlar" (s. 335), devini, dizelge (=liste), düşlem, esensizlik, gerçektenlik (s. 474, 500), gizlem (s. 379), güvene gelmek (=güven duymaya başlamak s. 51, 78, 116, 384), güvercin kuğurdaması, ıspanak çiğnemek (=gevezelik etmek s. 236), ikircilliğe düşmek, kenter, konuşma genlikleri (s. 54), oluntu, örnekçe, öykünü, palaçor, saydamsız, söyleşim (=söyleşi? s. 166, 180, 227, 389 411), şaşırtı, törem (=ritüel s. 550), uğraşım (=uğraş? s. 99), uygulayım,

vebbigoç (=Vehbi Koç), yapsatçı, yıllardan sonra (=yıllar sonra), Zeki Müren mavisi.

Palaçor sözcüğü için *Derleme Sözlüğü*'nde verilen ilk tanım, "yırtık, eski püskü giysi". Tahsin Yücel ise sözcüğü böyle giysileri giyen kişi anlamında kullanıyor (s. 182). "Palaçor"un *Yalan*'daki diğer kullanımları, *Derleme Sözlüğü*'nde verilen ikinci tanıma uygun: "Aptal, her işi yüzüne gözüne bulaştıran" (s. 96, 145, 195).

Yalan'da çoğul eki kullanımı

Tahsin Yücel çokluk bildiren sıfatlardan sonra çoğul eki kullanmayı öteden beri seviyor. *Yalan*'daki örnekler: "[Ç]ok insanlar yaşadı bu evde" (s. 151), "sayısız dil kitapları, dil plakları arasında" (s. 36), "durdu bir süre, çok kadınlar tanımış gibi" (s. 139).

Özgün imla

Yücel, yine öteden beri, dil ve din adlarını Fransızlar gibi küçük harfle başlatıyor: "türkçe, ingilizce", "müslüman, hristiyan" vb. Unvanları da öyle: "Enis beyden", "Bayram beyin", "Yusuf beyin" vb.

Buna karşılık, ulusal adları büyük harfle başlatıyor ve bu adların çoğul eki almış biçimlerini kesme işaretiyle ayırıyor: "İngilizler'in, Amerikalılar'ın, Fransızlar'ın, İspanyollar'ın" (s. 35).

Bileşik adlara getirilen eklerin son ada uyarlanması kuralı da Tahsin Yücel'in sevmediği kurallardan: "Mustafa Tahtakuşu'yu" (s. 259).

Tahsin Yücel'in kendisinin de özellikle politikacılarda çok rastladığımız gereksiz anlamsal yinelemelere işaret ettiğini belirtmeden geçmeyeyim: "Genç bakan, bakanlığının 'görev ve vazifeleri'nin 'önem ve chemmiyeti'ni açıkladı bir süre." (*Yalan*, s. 297) Bezirgân politikacılar böyle konuşuyor gerçekten de; ne yardan geçiyorlar ne de serden; hem yeni Türkçeciler beğensin istiyorlar, hem de eskiciler. Torba dolsun meselesi.

Yalan'ın kendi diline dönelim.

çözümlemek/çözmek; dayatmak/üstelemek

Tahsin Yücel, başka yazarlarda da rastlandığı üzere "çözümlemek" fiilini "çözmek" anlamında kullanabiliyor:

"[Yusuf Aksu], sorunları hiç mahkemeye başvurmadan, görüşme-

lerle çözümleyen Zeynel Duman'ın avukatlık ücretini iki katına çıkartmakta dayattı" (s. 223).

Yazar burada sorunları çözmekten ve ücreti iki katına çıkarmakta ısrar etmekten söz ediyor. Başka bir deyişle, çözmek yerine çözümlemek, ısrar etmek, diretmek ya da üstelemek yerine de dayatmak diyor.

Çözümlemek fiili, analiz etmek anlamına gelsin diye önerilmişti. Gerçi *Yalan*'da fiilin bu anlamda kullanıldığına da rastlanıyor: "[B]u korkunç hastalığının şöyle doyurucu bir çözümlemesine girişmiyordu" (s. 304).

"Dayatmak" fiiline gelince: Bu fiil, "empoze etmek, zorla kabul ettirmek" anlamına gelsin diye önerilmişti, öyle de kullanılıyor. Tahsin Yücel'de ise "dayatmak" öteden beri ısrar etmek, diretmek, üstelemek anlamını taşıyor (*Yalan*, s. 421, 466, 516; *Peygamberin Son Beş Günü*, s. 28 vd., *Yazın ve Yaşam*, s. 26 vd.).

doyumsuz/doyulmaz

Bazı yazarlar gibi Yücel de "doyumsuz" sözcüğünü "tadına doyulmaz, doyum olmaz" anlamında kullanıyor: "Yunus her ikisi için de doyumsuz bir tür oyun çıkardı." (*Yalan*, s. 35)

Eski TDK yeni Dil Derneği bu sözcüğü *Türkçe Sözlük*'e almadı henüz. Ali Püsküllüoğlu'nun *Büyük Türkçe Sözlük*'ü, "doyuma ulaşamamış olan" diye veriyor. Galiba bu tanıma "tadına doyulmaz"ı eklemek gerekecek.

yalnız/yalnızca

"Yalnız Yusuf Aksu, bulanık bir biçimde..." (s. 227)

Bağlama bakılırsa yazar burada "yalnızca Yusuf Aksu" demek istiyor. Aşağıdaki "yalnız"lar da "yalnızca" yerine kullanılmış:

"... yalnız Bayram Beyaz için değil..." (s. 330)

"Elbette, hocam, birkaç kişi, yalnız birkaç kişi..." (s. 245)

"Bir an, yalnız bir an, ..." (s. 512)

Çifte ettirgen

Yücel, ettirgen eklerini çifter çifter kullanmayı seviyor.

"[T]üm ülkeyi yeni bir coşku dalgasıyla çalkalandıran eski bir politikacının..." (s. 268) Öneri: "çalkalayan".

"[H]er söylediğini de kocasına onaylattırıyordu." (s. 443) Öneri: "onaylatıyordu".

"[Ç]iğköfteleri tattırtıp..." (s. 450) Öneri: "... tattırıp..."

"Evrensel dilbilim'i hocaya ancak büyük bir aşkın yazdırtabileceğine..." (s. 475 sonu) Öneri: "yazdırabileceğine".

"İsa'yı düşündürten fotoğrafına baktı..." (s. 529) Öneri: "düşündüren ".

Bir de, artık yerleşti denecek kadar sık rastlanan bir çifte edilgen sorunu not etmişim *Yalan* için: "yaşanılan" (s. 207). Nedense "yaşanan"la yetinilemiyor.

Mastar mı olumsuzluk eki mi?

"[A]rkasından sessizce yaklaşıp çelme takmadan kitabını havuza atmaya kadar yapmadıklarını bırakmadılar" (s. 21).

Buradaki "takmadan" sözcüğünü "takmaksızın" diye anlayarak okuyoruz önce. Cümlenin sonuna geldiğimizde ise yazarın kastının o olmadığını anlıyoruz ve zihnimiz dönüp düzeltiyor: "... yaklaşıp çelme takmaktan kitabını havuza atmaya kadar..."

Ayrıntılarına girmeyeceğim ama, bu sorunun başka örnekleri de var Tahsin Yücel'in metinlerinde.

Uzun sözün kısası

"Sevmesine seviyordu, annesi, babası, kardeşleri de işin içinde olmak üzere, bir daha hiç kimseyi böylesine sevemeyeceğini biliyordu..." (s. 55)

Buradaki "işin içinde olmak" sözü, anlamın ağırlığını bir an için de olsa başka ve belirsiz (aslında boş) bir gerilime kaydırıyor. Öneri: "kardeşleri de içinde olmak üzere".

"[B]iraz da okulu her şeye karşın sokaktan daha güvenli bir yer olarak değerlendirdiği için..." (s. 21) Her güvenlik sorununu MGK diliyle anlatmayacaksak, öneri: "...sokaktan daha güvenli saydığı için".

"Yalnız kalınca, dakikalar süresince, Yunus'un fotoğrafına baktı." (s. 502) Öneri: "dakikalarca".

Fransızcadan gelen "koşul"

Tahsin Yücel, Fransızlar gibi "durum" yerine "koşul" diyor. Gerçekten de Fransızcada, bir nesnenin ya da kişinin içinde bulunduğu durumdan söz edilirken, "durum" ("situation") sözcüğü yerine, aynı zamanda "koşul" anlamına gelen bir sözcük ("condition") kullanılıyor. Sözgelimi André Malraux'nun Türkçeye iyi bir çeviriyle *İnsanlık Du-*

rumu diye çevrilen o müthiş romanı (*La condition humaine*) sözcüğü sözcüğüne çevrilse "İnsanlık Koşulu" olurdu. *Yalan*'dan bu tür "koşul" örnekleri:

"[K]endisini bu boşluk ve aldatılmışlık koşulundan kurtaracak tek adam olduğundan kuşkusu kalmadı." (s. 99)

"'Piçlerin koşulu insan koşullarının en iyisidir, çünkü deliksiz bir özgürlüktür.'" (s. 521)

"[Y]eni koşulunun gerektirdiği bir töreme uyar gibiydi." (s. 550)

"Böylece, artık koşulunu ve ortamını kesinlikle benimsediğinden olacak..." (s. 560)

Bu örneklerin tümünde "koşul" yerine "durum" yazıldığında anlatım Türkçeleşiyor.

"Bir" fazlalığı

"Buna bir değişiklik denilebilirse, evde yaptığı tek değişiklik..." (s. 69)

"Rousseau'nun yalan söyleme edimini bir suç olmaktan çıkarmak için bunca çaba harcamasına bakılırsa, ..." (s. 500)

Yukarıdaki örneklerde görülen "bir"ler ve benzerleri Türkçede vazgeçilebilen türden.

"Bir" eksikliği (büyük olasılıkla tashih hatası)

"... oldukça uzun ve karışık açıklamaya girişti" (s. 326 başları).

Herhalde, "... uzun ve karışık bir açıklamaya..." olacak.

"[K]apıyı yapay şaşkınlıkla açtı" (s. 436). Yapay bir şaşkınlıkla, olmalı.

reddetmek / yadsımak

Tahsin Yücel, yadsımak sözcüğünü "reddetmek" anlamında kullanıyor: "Cemile hanımın memlekete gitmeyi bu kadar kolay yadsımasının onun dili ve kokusuyla hep içinde olmasından..." (s. 490) Oysa bu sözcük "inkâr etmek" anlamına gelsin diye önerildi, sözlüklere öyle girdi, izleyebildiğim kadarıyla öyle de kullanılıyor. Aynı sözcüğe bir de "reddetmek" anlamının yüklenmesi herhalde savunulamaz.

duyumsamak / hissetmek / duymak

Yazar "duyumsamak" ya da "hissetmek" yerine de hep "duymak" diyor (s. 194, 151 vb.).

birden ...-vermek

Aşağıdaki örneklerde görülen "birden" ve "-vermek", aynı amaç için kullanılabilecek iki ayrı olanak. Sık sık rastlandığı üzere, özel bir vurgulama gereği olmaksızın iki olanağın bir arada kullanılması cümle içinde gizli işsiz yaratıyor:

"Yusuf birden patlayıverdi..." (s. 60)
"[B]irden bastırıveren bir utanç duygusuyla..." (s. 141)
"[B]irden gençleşiverdiğini de görüyorlardı..." (s. 415)
"[T]atlı düşlerin birden yıkılıvermesini..." (s. 484)

*

Yukarıda Tahsin Yücel'in sözlüğe baktırarak okuru sevindiren yazarlardan olduğunu söylemiştim. Bazı okurlar Yücel'in dilinin yer yer insanı caydırıcı düzeylerde zorladığı kanısında.

Gerçekten de, Tahsin Yücel'in kullandığı sözcüklerden bir bölümü sözlüklerde yok. Denebilir ki yeni türetilen sözcüklerden henüz kalıcılığını kanıtlamamış, "tutunamamış" olanlar sözlüklere alınmamaktadır ve iyi bir sözlük politikasının gereği de budur. Doğru.

Ne var ki, Yücel'in özgün sözcükleri için durum her zaman böyle değil. Bu sözcüklerin bir bölümü kalıcılık şansını yitirmiş görünüyor. Özellikle "söyleşim, uğraşım, törem" gibi "-m" ekinin sakıncalarını taşıyan, belki de bu yüzden sözlüklere giremeyen sözcükler. (Bu arada, yukarıda soru işaretli bıraktığım "söyleşim" sözcüğünün "söyleşi" değil, "diyalog" anlamına geldiğini yeni keşfettiğimi belirteyim.)

"Kenter" ise neredeyse kişiye özgü diyebileceğimiz bir sözcüğe dönüşmüş durumda. Fethi Naci bu sözcüğü Tahsin Yücel'in *Peygamberin Son Beş Günü* romanı dolayımıyla tartışmış ve reddetmişti (bkz. Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Romanı*, Adam Yay., 1999, s. 532). Yücel ise Fethi Naci'nin eleştirisini yanıtlarken, "burjuva" yerine "kenter" demekte ayak diremesini, "siyasal olmaktan çok, düşünsel ve duygusal bir 'kenter' tiksintisini hep duy[muş]" olmasıyla gerekçelendiriyor (*Tartışmalar*, YKY, s. 128).

Tüm bunlar belki de Türkçede bir "Özel Kullanımlar Sözlüğü"ne gerek olduğu anlamına geliyordur. Öykülerin ve romanların arkasına da düşünsel metinlere eklenen o güzel küçük sözlüklerden eklenmesini talep edemeyeceğimize göre.

7

İNGİLİZCEDEN GELENLER*

Dil Bilincinin Önemi**

Giriş

Küreselleşme adı verilen süreç, dünya düzeyinde bir ortak dili vazgeçilmez kıldı. Küreselleşmenin bugünkü biçimi, İngilizcenin hem ortak, hem egemen dil olarak kendini hızla kabul ettirmesi sonucunu doğurdu. Çünkü İngilizce, ABD ve İngiltere gibi dünyanın en güçlü devletlerinin dili.

Küreselleşme bugünkü biçimiyle değil de demokratik bir biçimde gerçekleşse, ortak dünya dilinin diğer diller üstünde egemenlik kurması bir yazgı olmaktan çıkabilir. İnsanlara hem kendi anadillerini hem de ortak dili öğrenip kullanmanın olanakları sunulduğu an, dünyadaki diller de bir bir yok olmaktan ya da birbiri üstünde egemenlik kurma savaşından kurtulabilir.

İlk bakışta ütopik gibi görünen bu fikir, bugün dünyada çok sayıda bilimci tarafından geliştirilmeye çalışılıyor.

İngilizcenin etkisi altında birtakım sorunlar yaşayan tek dilin Türkçe olmayışı, Almanca ve Fransızca gibi egemen diller de içinde olmak üzere tüm dünya dillerinin de benzer bir etkiye maruz kalması

* Bu konuda ayrıca bkz. Necmiye Alpay, *Türkçe Sorunları Kılavuzu,* Metis Yay., 2000, "İngilizcenin Tuzaklarına Karşı" başlıklı bölüm, s. 249-51.

** Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği, Ankara'da 7-8 Ocak 2002 tarihleri arasında yapılan "'Türkçe – Dünü, Bugünü, Yarını' Uluslararası Bilgi Şöleni"nin, "Türkçenin Yabancı Dillerin Etkisinde Kalmasıyla Ortaya Çıkan Sorunlar" konulu oturumuna bildiri.

bir teselli olabilir mi? Belki. Bakarsınız tüm dünya toplumları birbirinin diline sevgi duymayı ve saygı göstermeyi öğrenir bu kez. Her şey biz insanlara bağlı.

"Türkçenin Yabancı Dillerin Etkisinde Kalmasıyla Ortaya Çıkan Sorunlar" çerçevesinde "Dil Bilincinin Önemi" konusunu ele alırken, genellikle betimleyici yönteme yakın durmaya çalıştığımı belirtmeliyim.

Yöntem konusu Türkçe sorunlarının incelenme biçimini ilgilendirdiği kadar, içeriğini de ilgilendiriyor. Uygulamadaki Türkçe sorunlarından bir bölümünün, Türkçe dilbilgisi alanında hâlâ egemen olan kuralcı anlayıştan kaynaklandığını söylemek herhalde fazla yanlış olmaz.

Türkçe sorunları çerçevesinde epey söz üretiliyor. Ne var ki söz üretenler arasında, "dil bilinci" kavramından "dilin doğru kullanılması"nı anlayanlar çoğunlukta. Herkes bol bol dil yanlışı buluyor ama kimin hangi ölçütü kullandığı pek açık değil. Birine göre yanlış olan, diğerine göre doğru. Bilimsel ölçütler bilinip yaygınlaşsa, yanlış sıfatı enflasyonundan da biraz olsun kurtulabileceğiz.

İngilizcenin etkisiyle ortaya çıkan sorunlar için de aynı ölçüt yoksunluğu geçerli. Salt İngilizceden geliyor diye, "kendine iyi bak" sözünü bile dil yanlışı sayanlar hangi bilimsel ölçüte uyuyor olabilir? Ya "Show TV" gibi İngilizceden alınma özel adların dil yanlışı sayılması? "Sony", bir Japon firmasının adı; "Hyundai" de öyle. Japon yazarlar Sony adını bir dil yanlışı sayıyor olabilirler mi?

Özel adlardaki İngilizceleşme eğilimini toplumdilbilim ve kültür incelemeleri gibi bilimsel alanlarda sorunlaştırabiliriz. Ama herhalde dil yanlışı etiketini yapıştırıp işin içinden çıkmak ya da Türkçe dışında tüm adlar yasaklansın talebinde bulunmak için değil. Durumu betimleyip nedenleri üstünde düşünmek için.

Dil bilincini kural bilgisiyle karıştırmayıp, bilimsel bir bakış açısı olarak tanımladığımız ölçüde, dille ilgili tüm tavırlarımızın temelinde bu bilincin yer alması gerekir. Günümüz dilbiliminin, giderek göstergebilimin temel kabullerini gözden kaçırmayan bir perspektiften söz ediyorum. Bu perspektifte, insanın anlatım (ifade) gereksinimleri ile bir dizge olarak dilin kendi gereksinimlerini bir arada göz önüne almak durumundayız.

Böyle bir bilincin yaygınlaşamamış olmasında, üniversitelerin birer kapalı alan olarak kalmasının büyük payı var. Üniversitelerin birer

kapalı alan olarak kalmasında ise demokratikliği ve eleştirel bakışı sevmeme geleneğimizin payı var diye eklemek gerekiyor mu?

Bu bildiri, giriş dışında üç bölümden oluşuyor. Birinci bölümü, Türkçenin İngilizceden etkilenmesiyle ortaya çıkan sorunların saptanmasına ayırıyorum. İkinci bölümde, bu sorunların olası nedenlerini açmaya çalışacağım. Üçüncü bölümde ise çözüm önerilerim yer alacak.

I. Sorunlar

Kısaca Türkçe adını verdiğimiz Türkiye Türkçesi, tarihi boyunca (dil devrimine kadar) başka dillerin yoğun etkileri altında kalmıştı. Bugün de İngilizcenin, özellikle Amerikan İngilizcesinin etkisinde.

Bu etkinin neredeyse tek yönlü olduğunu söylemek herhalde fazla yanlış olmaz. Tek yönlü ve yoğun etkilerin ne gibi sorunlar ortaya çıkardığını Osmanlıca döneminden yeterince biliyor olmalıyız. O zamanlar Türkçe, her ne kadar büyük bir edebiyatı taşıyan Osmanlıcayı ürettiyse de, bugüne kadar gelen imla ve söyleyiş sorunlarını yaşamaya o zaman başlamış ve köklerinin kuruması sürecine girmişti.

Dil devrimi, Türkçeyi kendi köklerine ve üretkenliğine kavuşturdu. Bugün ise bu kez İngilizcenin etkisiyle yeni imla ve söyleyiş sorunlarıyla karşı karşıyayız, yine yapısal sorunlar ortaya çıkıyor.

[...]

Dile yeni anlatım olanakları katabilen ve yapısal bir zarar vermeyen yenilikleri bir yana bırakalım. Onlarla savaşmak, yabancı düşmanlığına varabileceği gibi, dile zararlı da olabilir. Dilin yenilenmeye gerek duyduğu, bunun bir bölümünün ister istemez dışarıdan karşılanacağı unutulmamalı. Yeni sözlere bakışımızda ölçüt şu olmalı: Gelen söz, sözcük ya da yapı, dilin üretkenliğine ve anlatım olanaklarına zarar veriyor mu? Vermiyorsa, özenti de kokmuyorsa, neden karşı çıkalım?

Karşı çıkılacak, bilincinde olunacak yeterince etki var. Türkçenin kendine özgü anlamsal vurgulama olanaklarının bir bölümü, kötü çevirilerin etkisiyle unutulma, aşınma sürecine girmiş durumda. Bunları kabaca şöyle sıralayabiliriz:

1) Belirtisiz tamlama olanağının unutulması.

"Dil bilinci" mi, "dilin bilinci" mi? Yanıt belli, ama sormakta haklı olduğum teslim edilsin: "Farklılığın bilinci", "başkası olmanın de-

neyimi" gibi sözlere çok sık rastlanıyor. Bu tür sorunlu anlatımlar, Türkçenin "belirtisiz tamlama" adlı olanağını unutan sorunlu çevirilerin ürünü. Aynı kavramları Türkçede "farklılık bilinci", "başkası olma deneyimi" gibi belirtisiz tamlamalarla rahatça verme olanağı var oysa. Çeviri kokulu tamlamalar, zaten genellikle zor okunan düşünsel yazıların daha da korkulası bir duruma gelmesine neden oluyor.

2) "Bir" fazlalığı. Türkçede "bir", vurgulama olanaklarından biridir. Günümüzde yaygınlaşan "babası bir doktordu" türü örnekler üstünde düşününüz.

3) Adıl (zamir) fazlalığı. "O" adılı fazlalığıyla başlamıştı, ardından "ben" ve "sen" fazlalığı geldi. TV filmlerini gözünüzün önüne getirin: "Sen iyi misin?" "Ben bilmiyorum." Kötü çeviriler bunlar. Türkçede, vurgulama amacı olmadığında adıl kullanmaya gerek yoktur, çünkü yüklemdeki kişi eki, adıl işlevini görür zaten: "İyi misin?" "Bilmiyorum."

4) Sessel vurgu, tonlama etkisi. Vurgunun sözcükteki ilk ünlüye kayması eğilimi. Bunun zararlı, sorun yaratıcı etkileri de düşünülmeli. Genel etki toplamı içinde, ruhbilimsel etkisi de unutulmadan.

Vurgulama olanaklarının dışında da, İngilizceden sözcüğü sözcüğüne çevirme eğiliminden ileri gelen dizimsel ve daha başka pek çok etki saptayabiliyoruz. [...]

II. Olası nedenleri

Başlangıçta da belirttiğim üzere, küreselleşme denen süreç nedeniyle, İngilizceden kaçmamızın olanağı yok. Ancak, böyledir diye, İngilizcenin etkisiyle ortaya çıkan sorunlardan, bu etkinin işgal biçimini almasından kaçınmanın yolu yok mudur? İngilizceyi ya da başka bir dili öğrenirken, aynı zamanda Türkçeyi yetkinleştiremez miyiz? Evet, yetkinleştirebiliriz. İki ya da daha fazla dili bir arada bilmek ve kullanmak, bireyler için de, toplumlar için de olanaklı.

Türkçe, yabancı diller karşısında neden bocalıyor peki? Ben, İngilizce etkisinin, Türkçeden kaçış duygusuyla birleştiğini düşünüyorum. Bazıları zaman zaman tartışılan, bazıları ise görmezden gelinen şu nedenlerle:

1) Toplumumuzda yaygın olan kendine güven duygusunun eksikliği. Doğu taklitçiliği, Batı taklitçiliği ya da milliyetçilik gibi kolaycı

yolların seçilmesi. Kendi tarihimize, coğrafyamıza ve komşu kültürlere bakışımızda, barışçı ve özgün bir felsefe geliştirme olanaklarının kullanılmaması. Bilim ve teknoloji üretilmemesi. Bunun sonucu olarak egemen dillerin gözde büyütülüp Türkçenin küçümsenmesi.

2) Anadili Türkçe olanlarımızın, Türkiye'deki tek anadilinin Türkçe olmadığını unutması. Başta Kürtler olmak üzere, anadili Türkçe olmayan yurttaşlarımızın yaşadığı ikidillilik ve üçdillilik sorunlarının Türkçeyi de etkilemesi.

3) Okuma yazma tanımının yetersizliği. Alfabeyi sökene okuryazar denmesi.

4) Eğitim yetersizliği.

5) İngilizce ve genel olarak yabancı dil eğitiminin yetersizliği.

6) Yabancı dilde eğitim.

7) Kültürel yasaklar ve yetersizlik (kitap, dergi, gazete, kütüphane, sinema, tiyatro, resim işlikleri, kültür merkezleri, sanat merkezleri, kitle sporuna yönelik tesisler, internet vb. vb...)

III. Öneriler·

Buraya kadar söylenenler, önerilerin neler olabileceğini de az çok göstermiş olmalı.

1) Dil, bilim ve kültür alanında özgür ve yaratıcı bir ortamın oluşmasından korkmamak. Tarihimizin ve coğrafyamızın gerektirdiği özgün barış felsefesini, demokratik ve çokdilci geleneği geliştirmek. Bunun için, aynı anda hem Batı hem Doğu kültürlerini özümseme olanağından yararlanmak.

2) Ülkemizde konuşulan tüm anadillerine özgürce var olma olanağı sağlamak. Türkçenin ortak dil olması bunu engellemez.

3) Okuma yazma tanımını yenilemek. Okumayı ve yazmayı ömür boyu sürdürüp geliştirmeyen insanlara okuryazar dememek.

4) Toplumsal kaynak ayrımı politikalarında öncelikli yeri eğitim, kültür ve sağlığa ayırmak.

5) Bugün AKDTYKTDK'ya ayrılan kaynakları, proje temelinde özerk girişimlere ayırmak.

6) Dilbilim alanındaki akademik çalışmalarla uygulama arasında yakınlaşma sağlayacak projelere destek olmak. Akademik çalışmalar için korkusuz bir ortam yaratmak.

7) İngilizceden gelen sözleri/sözcükleri nasıl yazıp nasıl söyleye-

ceğimiz konusunda bocalamaktan vazgeçip ilkelerimizi netleştirmek.

8) İngilizce öğretimini düzene sokarak yabancı dilde eğitimin varoluş nedenlerini sınırlamak.

Türkçenin üretkenliğini korumak istiyorsak, İngilizceden gelen sözlerin/sözcüklerin yerine Türkçesini yerleştirmeliyiz.

Ancak, kısalık, söyleyiş kolaylığı, başka sözcüklerle karışmama gibi özellikler gözetilmezse, İngilizceden gelenin ağır basacağından kuşkumuz olmasın. Biz "e-posta yollamak", "elmek yollamak" gibi beş ya da altı hecelik sözleri yerleştirmeye çalışırken, üçer hecelik "meyl atmak" ve "meylleşmek" fiilleri atı alıp Üsküdar'ı geçiyor. Biz okumuşlar "izlenme oranı" türünden karşılıklar önerirken, bakıyoruz, "reyting" sözcüğü, o ünlü "-ing" ekiyle birlikte Türkçeye girmiş bile. Bu durumda dilcilere de olsa olsa, fiili durumu kayda geçirmek (imla kılavuzuna almak) kalıyor.

Yinelemekte yarar var, dil bilincinin yetersiz kaldığı baskıcı ortamlarda belirleyici etmen, kültürel çekicilik (cazibe) ve söyleyiş kolaylığı, başka bir deyişle Türkçeden kaçış oluyor. Anadilinin korunması gibi bir kaygının öne çıkabilmesi için, demokratik bir sevgi ortamı, daha geniş bir ufuk ve bilimsel bir dil bilinci gerekli.

Türkçe, yüzyıllar boyu sürmüş Arapça, Farsça, Fransızca etkisi gibi etkilerden sağlam çıkmayı başarmış, bir anlamda deneyim kazanmış bir dil. Bugün de, yıpranan vurgulama olanaklarının yerine başka vurgulama olanakları yaratacak büyüklükte yazarlar çıkarabilen bir dil.

Yeter ki bu deneyime eklemeyi bilelim.

Tehdit Altında Bir Dil: Türkçe*

Bir kısım aydının dil pratiğinde, özellikle otuzlarını süren kuşakta, yeni bir eğilim var: Türkçe, arılığı ve özgünlüğü umursanmadan kullanılıyor. Bunu konuşmalarda olduğu kadar, yazılanlarda da görmek olanaklı. Yapısal bakımdan –"to have" karşılığı "sahip"lerle, "o" türü adılların bolluğuyla, sözün ortasında gezen öznelerle vb.– Batı dillerinin etkisinde; sözcükler düzeyindeyse eskici. Eskiyi yanlış kullan-

* *Sokak* dergisi, 25.2.1990

malar da adım başı. Keyfilik denecek yerde keyfiyet, meşruiyeti haiz denecek yerde meşruiyete haiz deniliyor, vb. Öyle görünüyor ki bir kesim, yaptığının bir anlamda ayırdında (*Sokak* bu türden); keyifli bularak ve keyifli geldiği kadarıyla böyle yapıyor ("orta kantin adıyla maruf" gibi).

Her durumda, büyük ölçüde kendiliğinden bir gelişmeye benziyor. Görebildiğim bazı nedenleri şunlar:

Birincisi, Türkçenin pek çok kültürel alanda –bilim, teknoloji, felsefe, politika– yaratıcı bir toplumsal temele dayanmaması. Türkçe böylece bizzat kendisi çeviriden oluşan alanları karşılamak zorunda olduğu ölçüde sahicilikten uzaklaşıyor. Baskın kültürleri taşıyan dillerin etkisinde yapısal bozulmaya uğruyor. En çok çeviri kokan Türkçe, çeviri olmayan yayınlarda –özellikle sol politik yayınlarda– bulunuyor. *Redhouse* sözlüğüyle İngilizce, ve bu İngilizceyle iktisat öğrenmiş bir yazarın "ilave üretim yapmak" demesine şaşmalı mı?

Bireysel düzeyde karşı karşıya gelinen sorunlar yalnızca sözlüklerin kötülüğü sorunu değil, dille ilgili tüm sorunlar. Çünkü, bugün bilinçli olarak ya da bilinçsizce benimsenen eskicilik ve özensizlik, büyük ölçüde pratikle sınırlı; başka bir deyişle, temellendirilmiş bir tavır değil. Muhalefetin, özellikle devrimci muhalefetin, kendisine ait ve dile getirilmiş bir dil politikası olmadı. Kemalist öztürkçecilik ideolojisi bir zamanlar genel geçer dil politikasını oluşturuyordu. Popülist solculuk, edebiyat da içinde, devrik tümceleriyle, belli yeni sözcükleri ille de kullanma uğruna (tüm "bütün" sözcüklerini "tüm"le karşılamak gibi) sıkıştırılmış anlamlarla ayırtaç (alameti farika) durumuna gelen bu dili kullandı. Bu politika son yıllarda kendi içinden ve dışından tepkiler görmeye başladı. "Öztürkçeciliğe hayır özgür Türkçeciliğe evet" eğilimi gibi. Sol, Kemalizmden bağımsızlaştıkça, öztürkçecilikten umursamazlığa kaydı.

Dille düşüncenin birbirini en azından etkilediği, dilin basit bir iletişim ve anlatım aracı olmadığı kabul edilirse, bu durum bir şeyler anlatıyor olmalıdır. Neler anlattığının bilince çıkarılması gerekiyor. Bu yönde bir deneme olarak "Nüansları Koruma Derneği"nin manifestosuna bakalım. (*Birikim* dergisi, No. 4, s. 54) Bu manifestonun tezleri, düz dile çevrildiğinde, şöyle:

– Yabancı sözcükler her dile girer. Buradan kalkıp öztürkçeci olmak abestir.

– Dilde özleşme akımı, faşizan içerik taşır.

Öztürkçecilik enternasyonalizmle bağdaşmaz.

Bir dilin başka dillerden etkilenmesi o dilin gerçek bir yazın ve bilim dili olmasını engellemez. Örnek: İngilizce!

– Dilde önemli olan, nüanslardır.

Dilde arılaşma akımları, bildiğim kadarıyla, ulusallaşma dönemlerinin ürünleri olmuştur, yani burjuva içeriklidir. Türkiye'de de böyle oldu. Faşizm, her burjuva ideolojisini kullanabildiği gibi, dilde arınmayı da kullanabilir, yabancı düşmanlığı, şovenizm içerir duruma getirebilir.

Enternasyonalizminse, her dile her türlü yapı ve sözcük buyursun; ortaya çıkan her ne olursa, o da yeni Esperanto olsun diye bir tezi olabileceğini sanmıyorum.

Buna karşılık dilde demokratikleşmeden söz edilebilir. Halkın sokaktaki insanın– içerik bakımından anlayabileceği pek çok sözcük ve sözce, sırf yabancı bir dilden –eskiden Arapça, Farsça ve Fransızcadan günümüzde bunlara ek olarak İngilizceden– alındığı için, yani biçiminden ötürü halk tarafından anlaşılmıyorsa, ortada ilk elden bir antidemokratik sonuç var demektir. Özellikle de bu alış sistemli, bile bile, bir dil politikası olarak gerçekleşiyorsa. Burjuvazinin ulusallaşma sürecinde yararlı gördüğü, dilde halkla yeterince anlaşma anlamındaki arılaşmanın böyle bir demokratik yönü vardı.

Ama sokaktaki insan tarafından, içeriğinden ötürü anlaşılmayan pek çok kavram ve sözcük de olmuştur, vardır ve herhalde daha uzun süre olacaktır. Bunların yerli ya da yabancı dilden olması, içeriği öğrenilmediği/yaşanmadığı sürece, anlaşılmalarını önlemeyecek/getirmeyecek; belki yerli dilden türetilmiş olmaları günün birinde anlaşılmalarına katkıda bulunabilecektir; o dilin yapısal olanaklarını beslemesi ya da bu olanaklardan beslenmesi açısından. Yoksa, örneğin "süreç" sözcüğünün neyi anlattığını öğrenmemiş, yaşamamış, yaratmamış bir insana, "güleç" gibi benzer sözcüklerle paralellik kurmanın bir yardımı dokunmayacağı belli.

Bu düzeydeki demokratikleşme, yani bilginin ve bilme/yaratma olanaklarının halkın erişiminde olması, dilde arılaşmayla çözülecek bir sorun olmaktan çıkıyor. Halkın kendisinden başka kimsenin çözemeyeceği, herhalde kendi kültür politikalarını –diğer politikaları gibi– kendisinin yapmasıyla çözülecek bir sorun oluyor.

Dil de içinde, tüm ulusal kültürlerin, tüm halkların erişiminde ol-

ması: Enternasyonalizm bunu savunabilir. Sözel dil, aynı zamanda bu erişimin olanaklarından biri olarak önem taşıyor. Görsel, işitsel vb. dillerin yanı sıra.

Başka dillerin boyunduruğunda olan bir dil, gerçek bir yazın ve bilim dili olamaz. Bu, eski sömürge-yeni bağımsız ülkelerde yaşandı. Fransızcanın yazın, eğitim, üretim dili durumuna geldiği Cezayir'in bağımsız olduktan sonra Fransızcayla başı beladan kurtulamadı. Denebilir ki, ne zararı var, yarı Fransızca yarı Arapça bir dil yaşasın, zenginlik olur, vb. Ama dil böyle mekanik bir şey değil. Çağrışımlarıyla, göndermeleriyle, yan anlamlarıyla, içerdikleriyle, organik bir yapı. Dilin kendisinin de kültürel yaratma gücü var. Anadili Arapça olan bir halk, sömürge yapıları bırakıp gitmiş bir kültürün peşinde yarım bir Fransızcayla koşamaz. Kaçınılmaz bir geçiş dönemi yaşanıyor. Bir kültür iki dilde yaşanabilir. Ama yarımşar yarımşar değil. Her ikisi de oturmuş olan iki dilde.

Türkçenin yarım yaşayan bir dil olduğu söylenemez. Gerçek bir yazın dili olduğunu çoktan kanıtlamış; bilim ve felsefe dili olmanın olanaklarını taşıdığını da. Buna karşılık, oturmuş bir dil olduğu söylenebilir mi? Bence, tehdit altında olduğu söylenebilir. Kendi toplumunun yaratım alanı durumuna gelmemiş baskın kültürel alanları omuzlamak zorunda kaldığı, ve kalacak göründüğü için tehdit altında. Bir alanda hazırlığınız ve yaratıcılığınız varsa, yani insanlığın o güne değin edinilmişlerini hazmetmişseniz, yeni geleni alma gücünüz vardır. Yoksa altında eğilip bükülürsünüz.

Belki de dilleri her şeye karşın yaşatan, kültürün bilim ve teknolojiden ibaret olmaması. Giderek, bunların egemenliğinin getirdiği olumsuzluklara uğramama olumluluğundan da söz edilebilir.

Bu noktada, yüklenmeler ve dirençler önem kazanıyor. Direnç: Dilin gerisinde kalarak, peşinden sürüklenerek organizmalığını yitirmesine yol açmamak; özgünlüğünü, yani –ayırtılar da (nüanslar) içinde– özgül olanaklarını kavrayıp kullanmak. O zaman dilin keyfini çıkarmak da, düşünmede yaratıcı olmanın yolunu açık tutmak da, başka kültürleri almak da olanaklı.

Bilgisayar alanında çeviri sorunları*

Bilgisayar çevrelerinde bilgisayar, yarı İngilizce konuşuluyor. Yazılır ya da çevrilirken ise, iki ayrı tavır var: Konuşulanın peşinden gitmek ya da olabildiğince Türkçe kullanmak.

Üretim, kendi dilini de yaratır. Bilgisayar üstüne konuşanın yarı İngilizce konuşmasının temel nedeni, bilgisayar teknolojisinin en çok İngilizce konuşulan ülkelerde üretilmesi ve oralardan aktarılması. Özellikle teknik kaynak/lar İngilizcedir ve Türkiye'de bilgisayar eğitimi de yer yer İngilizce yapılmaktadır. Dolayısıyla bilgisayar alanını izleme çabası, İngilizceye çevirme çabasını da içerebiliyor. Yanlış anlaşılmasın, Türkçeden İngilizceye çeviri derken yalnızca, kazara Türkçe bir bilgisayar metni okumak zorunda kalan, ama bilgisayarı İngilizcede öğrenmiş olan bilgisayar çalışanlarının, önlerindeki Türkçe metni anlayabilmek için kafadan İngilizceye çevirmeye çalışmasını kastediyorum.

Böyle olunca, ülkeye yeni bir kültürel alan aktarıldığında hep görüldüğü üzere, Türkçede "etmek" ve benzeri fiiller bir kez daha tepe tepe kullanılır oluyor: "access etmek", "process etmek", "sign-on olmak", "save etmek"... Yazılı çevirilerde de, "enstol etmek", "network komünikasyon protokolü", "external bellek" (bkz. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sayı 223, s. 12) gibi altı kaval üstü şişhane bir çeviri ile durumun idare edildiğine sıkça rastlanıyor.

Kaynağın bütünüyle aktarma olması, yalnızca bilgisayar çalışanlarını değil, bilgisayarla çalışanları da etkiliyor. Türkçe yazılmış ya da Türkçeye çevrilmiş programlar için, en azından komutlar ve tuş adları düzeyinde, teknik zorunluluklardan kaynaklanan bir çevrilebilirlik sınırı var. Olacak o kadar. Kullanıcı, "Del" tuşunun delmeye değil silmeye yaradığını, DSPDOC komutunun "belgeyi görüntüle" demek olduğunu ezberleyecek.

Gerçekte bilgisayar kavramlarının pek çoğu için Türkçe karşılık bulunmuş durumda. Başta bilgisayar sözcüğünün kendisi olmak üzere, bunlardan bir kısmı oturmuştur da. Yarı İngilizce bir dille idare etme tavrı, dil anlayış(sızlığı)ndan da kaynaklanıyor. Bilgisayar sözcüğünü ilk kullananlar, "bu araç bilgi saymıyor ki" türünden itirazlara

* *Metis Çeviri* dergisi, Güz 1991, No. 17, s. 38-39.

uğramamışlar mıydı? Dünyada çok sayıda dil bulunması iyi mi, kötü mü? Bence iyi; bilgisayar sözcüğü, bu aracı Türkiye'de yaşandığı biçimiyle anlatıyor.

Buna karşılık, oturmamışlıktan gelen güçlükleri azımsamamak gerekiyor. Örneğin çeviri metinlerde, İngilizce bir bilgisayar terimine Türkçe karşılık bulamayıp tanım verildiğine rastlayabiliyorsunuz: "... belleği bir yerden bir yere 'map etme' (bilgileri gerçekte oldukları adresten başka bir adreste gibi gösterebilme) olanağı..." Bu örnekteki "to map" fiili, başka bir bilgisayar çevresinde uzunca bir süredir "eşlemek" olarak çevriliyor. Ama bu olanağı "to map" sözcüğüyle öğrenmiş bir bilgisayar çalışanı, "eşlemek" sözcüğünü görür görmez ne kastedildiğini anlar mı? Ortak bilgisayar sözlüğü oluşturulmuş değil. Çevreler çeşitli, terimler çeşitli.

Öte yandan, kaynak dilin kendisi, İngilizce bilgisayar dili, büyük ölçüde, var olan sözcüklere yeni anlamlar yüklenmesiyle oluşuyor, dünyanın en hızlı gelişen teknoloji alanlarından biriyle haşır neşir, ve bu anlamda, kendi içinde de yabancı. Üstelik her zaman düzeltilmiş metinlerle karşı karşıya değilsiniz; kendi uğraş alanlarının ta içinde, bu nedenle, açık ya da örtük olarak, okuyacakların da konunun aynı ölçüde içinde oldukları duygusuyla hareket eden insanlar tarafından kaleme alınmış kaynak metinlerle karşı karşıyasınız. İleri uzmanlık düzeylerinde birilerine ya da kaynağına sormadan doğru anladığınızdan emin olamayacağınız metinler ender değil.

Bilgisayar alanında çeviri uğraşının önemli bir sorunu da zamanların kullanımı oluyor. Kaynak dildeki zamana bire bir bağlı kalmak, diğer alanlarda da olduğu üzere, anlatım rahatsızlığını artırabiliyor. Örneğin, kaynak dilde, yeni aygıtlar, programlar ya da olanaklar, geniş zaman kullanılarak açıklanabiliyor. Oysa Türkçede geniş zaman, geçmişi de kapsayan, gerçekten geniş bir zamanı anlatır. "Bu yeni ürün DOS ortamında çalışır" yerine "çalışmaktadır" ya da "çalışıyor" demek, geçerliliğini pek de uzun zaman sürdüremeyen bilgisayar gerçekliklerine daha uygun düşecek.

Bilgisayar çevirisinde karşı karşıya kalınan başka bir seçiş, bilgisayar makinesine insanbiçimci muamele etmek ya da etmemek seçişi. Kaynak dil, makinenin bir şeyi "kullanmasından", "tanımasından", "anlamasından" vb. söz edebiliyor. Bu terimlerin mekanik karşılıklarını bulmak olanaklı; bir şeyin "makinede kullanılması", "çalışması" vb. denebilir. "Akıllı bilgisayar" yerine "programlanabilir bilgisayar"

denebildiği gibi. İşin gerçekliğine daha yakın olduğunu ve bilgisayarın mitleşebildiği bir kültürün varlığını dikkate alırsak, bu seçiş yerinde olabilir. Bu kez de insanmerkezci eğilim mi güçlenmiş olur? Ama bilgisayarda, insanınkiyle aynı kapsam ve ve içerikte bir "kullanma", "anlama" vb. yok. Bu arada bazı çevirilerde, ara bir çözüm olarak, bu tür terimlerin, oldukları gibi, ancak tırnak içinde çevrildiğine de rastlanıyor.

Büyük iletişim kolaylıkları getiren bilgisayar alanında, çeviri ve dil sorunları konusunda hatırı sayılır bir iletişimsizlik hüküm sürüyor.

Türkçe okurken, ikide bir...*

İkide bir, irkilten yanlışlar yüzünden kendini metnin içeriğini değil dilini okur durumda yakalamak ve bu yüzden sık sık, yanlışı kafada ya da metin üstünde düzeltip bu kez içerik için, yeniden okumak zorunda kalmak; böylece dil ve çeviri yanlışlarına gitgide artan bir tepki duymak; en iyi olasılıkla bir yandan sözcüklerin ve kurumların (TDK) başlarına gelenler düzeyinde bir Türkçe kavgası veren, bir yandan da haberlerinde, eklerinde, çevirilerinde Türkçenin canına okuyan bir basını izlemek zorunda olmak; çeviri olsun ya da olmasın, edebiyat olsun ya da olmasın, ne okunursa okunsun, sorunsuz, mantığı Batı dillerinin mantığına göre eğilip bükülmemiş, özgünlüğünü, dolayısıyla olanaklarını yitirmemiş bir Türkçeye ancak "eser miktarda" rastlamak; kendi çeviri çalışmalarında aynı yanlışları yinelememeye çalışmak; bu arada bunlara benzer tepkiler ve kaygılar duyan, somut eleştiriler yapan ve doğru çözümler için ipuçları veren yayın ve yazılar niye bu kadar az ve niye bunlarda da aynı sorunlara rastlanıyor diye üzülmek; bir yandan da bu tür yazılar beni övmek için yazılmışçasına sevinmek (çünkü kendi çevirilerimde bu tür sorunların hiçe yakın olduğu gibi bir kanı beslemek); bir zaman önce bitmiş ve yayımlanmış bir çevirime "birazcık doğru dürüst bir Türkçe okuyayım" gibilerden bir göz atınca, sınav çıkışı, yanıtlarının sağlamasını yaptığında "tüh, göz göre göre ne biçim hatalar yapmışım," diyen öğrencinin duygusu-

* *Metis Çeviri* dergisi, No. 9, Güz 1989. (Yazı burada yeniden yayımlanırken örneklere kaynakları eklendi, kaynağı bulunamayan fazla örnekler atıldı.)

nu yaşamak; oturup o kitabı basımevi provası okurcasına elden geçirmek; bir an önce yeni durumuyla yeniden basılmasını dilemek; böylece bu yazıya konu olan sorunlara öncelikle kendimden örnekler verme olanağına kavuşmak; aynı zamanda da diğer örnekleri en çok nerelerden seçeceğimin belli olması; bir davanın kavgası, en çok o kavgayı verenlerin ya da vermesi gerekenlerin kusurlarına yöneltilerek verilmelidir diye düşünmek...

Bu yazının tarihçesi böyle.

Sorunları tek tek ele alırken çoğu yerde kurallar düzeyinde yetersiz kalacağımı biliyorum, meslekten dilci olmamak gibi bir mazeretim var; bu eksikliğin giderilmesi için kendime ve başkalarına çalışkanlıklar dileyerek, tek başına sözcüklerden daha önemli ve yapısal olduğunu düşündüğüm sorunlardan başlıyorum. Sözcükler arkadan geliyor.

İyelik sorunu (sahip!)

İyeliğin (sahip oluşun) Türkçede iyelik ekleriyle ve "var-yok" vb. yapılarla anlatıldığı neredeyse unutulmuş durumda. İngilizcedeki "to have" yardımcı fiili gibi, Batı dillerinde adlardan ve fiillerden bağımsız bir yapıyla sağlanan iyelik anlatımı türü, Türkçeye kötü bir çeviriyle girerek yerleşti: "sahip" deniliyor.

Türkçesinin nasıl olması gerektiğine ilişkin önerimle birlikte, örneklerle anlatmaya çalışacağım.

Önce kendimde bulabildiğim "sahip":

"Birkaç kişi bu görkemli ahlaki niteliklere sahip olabilir, ne var ki..." (Necmiye Alpay [çev.], *Aydın Kesimi Üstüne*, V. I. Lenin, Başak Yay., Ankara 1988, s. 212)

Türkçesi: "Birkaç kişide bu görkemli ahlaki nitelikler bulunabilir, ne var ki..."

Başkalarına geçelim:

"Çeviri derslerinin bu kurumlardaki eğitim hedefleri içinde nasıl bir yere sahip olduğu belirsizdir." (Turgay Kurultay, *Metis Çeviri*, No. 1, s. 129)

Öneri: "Çeviri derslerinin bu kurumlardaki eğitim hedefleri içinde nasıl bir yeri olduğu belirsizdir."

"Tiyatro dilinin yazın dilinden farklı bir yapıya sahip olduğunu gördük." (Suat Karantay, *Metis Çeviri*, No. 2, s. 83)

Öneri: "Tiyatro dilinin yazın dilinden farklı bir yapısı olduğunu gördük."

"... yalnız kendi yoldaşları (çağdaşları) üzerinde sınırlı bir etki alanına sahiptirler." (Melahat Togar, *Metis Çeviri*, No. 5, s. 26)

Öneri: "... yalnız kendi yoldaşları (çağdaşları) üzerinde sınırlı bir etki alanları vardır."

(Bu örnek, 1941 yılında yapılmış bir çevirinin yenilenmiş metninden alındı. 1941 metninde aynı yer şöyle: "... yalnız kendi yoldaşları (çağdaşları) üzerinde sınırlı bir tesir mıntakasına maliktirler.")

"... istemeyeceğimiz kadar fazla sapıklığa sahipmiş gibi görünüyor." (Zehra Gençosman, *Metis Çeviri*, No. 7, s. 105)

Öneri: "... istemeyeceğimiz kadar sapıkmış gibi görünüyor."

"İngilizce'de read (okumak) fiilinin geçmiş zamanı, red (kırmızı) sözcüğüyle aynı okunuşa sahiptir." (Gamze Varım, *Metis Çeviri*, No. 7, s. 115)

Öneri: "İngilizce'de read (okumak) fiilinin geçmiş zamanı ile red (kırmızı) sözcüğünün okunuşları aynıdır."

"Zamana sahip olmak bizim işimizdir ve bunun sorumluluğunu tek başımıza taşırız." (Işık Ergüden, *Metis Çeviri,* No. 8, s. 79)

Buradaki, "Çocuğuna sahip ol, hanım!"daki gibi sahip olmak mı? Galiba değil. Şöyle bir şey:

"Zamanı var etmek bizim işimizdir ve bunun sorumluluğunu tek başımıza taşırız."

Görüldüğü gibi "sahip" sorunu, Türkçedeki iyelik anlatım olanaklarına sırt çevirmeye yol açmış. Üstelik bizi "olmak" gibi Türkçeye fazlaca yüklenen bir fiilden de kurtarmıyor. Kendi payıma, herhangi bir yararını göremiyorum. "Sahip" yaygınlığının başlıca nedeni, Batı dillerinin yukarıda sözünü ettiğim etkisi altında, kolaycılığa kaçılması olmalı ("to have", "avoir", vb., okullarda "sahip olmak", "malik olmak" diye öğretilmiyor mu?). Acaba daha başka toplumsal kökenleri de var mı? Kapitalizmin, özel mülkiyetin, ruhları pençesine alması gibi?! Eski Afrika sömürge insanlarının, sömürgecilere "Sahip" diye seslenmelerini çağrıştırıyor.

Adıl sorunu (o, onlar ve halleri!)

Türkçenin gizli özne, ortak nesne benzeri güzelim olanakları var; bu nedenle de kişi adılları ancak vurgulamak, ayırmak için gerekli olur(du). Kişi adılları bunun dışında işlevsizdir. Zaten vurgulama ve ayırma amacıyla kullanılmaları da bu sınırlı işlevleri ve sınırlı kullanımları sayesinde olanaklı olabiliyor(du):

"Türkçe'ye çeviri yapılırken, genellikle kişi adılları atılır, fiil sonu çekimi Türkçe'de kişiyi göstermeye yeterlidir. Türkçe'de kişi adılı kullanmak, kişinin özellikle vurgulanması anlamına gelir."[1]

Batı dillerinde ise gizli özne, ortak nesne gibi olanaklar yok; adın yinelenemeyeceği her yerde adıl kullanmak zorunlu. O dillerde eril-dişil ayrımı ve bunların her biri için ayrı bir "o" bulunduğundan, adıl bolluğu bir karışıklık doğurmuyor.

Ne var ki benzer bir adıl (özellikle üçüncü kişi adılı) bolluğu, kötü çevirilerin ve kötü yabancı dil eğitiminin etkisiyle olmalı, yersiz ve gereksiz bir biçimde Türkçede de görülür oldu. Bunlar dili kalabalıklaştırıyor, çirkinleştiriyor, vurgulama ve ayırma olanaklarını ortadan kaldırıyor; Türkçede eril-dişil ayrımı olmadığından, metni zor anlaşılır duruma getiriyor.[2]

Bilindiği gibi Türkçe sözcükler pek az cinsiyet bilgisi verir (teyze, dayı gibi); adıllarda ise hiç cinsiyet bilgisi vermez. Türkçenin bu özelliği çeviride bazı güçlükler getirse bile, bunlar altından kalkılamayacak güçlükler değil, bu güzel demokratiklik uğruna rahatça katlanılası sorunlar.

Örneklerden görüleceği gibi fazla kişi adıllarından kurtulmanın yolu, adılları büyük ölçüde düpedüz çıkarıp atmak (kullanmamak) oluyor. Diğer yollarsa, kuşkusuz yerine göre, adı yinelemek, tümceyi başka türlü kurmak, bazen edilgenleştirmek, "kendisi" ve "bu" adıllarını kullanmak olabiliyor.

Önce benimkiler:

"... öğretmeni daha yüksek bir kültür düzeyine yükseltmek için, onu gerçekten yüce olan mesleğinde baştan başa eğitmek için..." (Necmiye Alpay [çev.], *agy.*, s. 219)

Öneri: "... öğretmeni daha yüksek bir kültür düzeyine yükseltmek, gerçekten yüce olan mesleğinde baştan başa eğitmek için..."

"... bu kesimin maddi çıkarları onu otokrasiye ve burjuvaziye bağlamakta..." (Necmiye Alpay [çev.], *agy.*, s. 23)

Öneri: "... maddi çıkarları, bu kesimi otokrasiye ve burjuvaziye bağlamakta..."

Görüldüğü gibi, iyelik eklerinin unutulması, adıl fazlalığına da neden oluyor.

Başkalarına geçelim.

"Gelenek zenginleştirilmez, 'devredilir': Parçalanır, dönüştürülür. Onu devretmenin tek yolu, onu parçalamaktır." (*Edebiyat Dostları* dergisi, No. 19, s. 12)

Öneri: "Gelenek zenginleştirilmez, 'devredilir': Parçalanır, dönüştürülür. Geleneği devretmenin tek yolu, parçalamaktır."

"... tıpkı bir yazarın düşüncelerinin de son çizgilerine ve yapısına onları yazıya geçirirken kavuşması gibi." (Yurdanur Salman, *Metis Çeviri*, No. 6, s. 52)

Öneri: "... tıpkı bir yazarın düşüncelerinin de son çizgilerine ve yapısına yazıya geçirilirken kavuşması gibi."

"Yaygın bir ilgi görüyor ama insanları birleştirmiyor onları bölüyor." (Meltem Ahıska, *Defter* dergisi, No. 8, s. 12)

Öneri: "Yaygın bir ilgi görüyor ama insanları birleştirmiyor, bölüyor."

"Varlık ile onun allegorisi arasına giren anlam boşluğu..." (Veysel Atayman, *Kavram* dergisi, No. 1, s. 25)

Öneri: "Varlık ile allegorisi arasında giren anlam boşluğu..."

"Marksizmin öncülüğü, en başta onun yönteminden kaynaklanır." (Metin Çulhaoğlu, *Görüş* dergisi No. 27, s. 15)

Öneri: "Marksizmin öncülüğü, en başta yönteminden kaynaklanır."

Adıl bolluğunu kışkırtan nedenlerden birisi de belki, değişik ad durum ekleri gerektikçe bu eklerin ille de yazılması gerektiği düşüncesi. Oysa, fiillerle birlikte ad durum eki değiştikçe bu eklerin yazılması her zaman gerekmiyor. Örnekler:

"Özgün metni hem okuyan, hem de ondan çıkardığı anlamı ikinci dile aktaran kişi olarak çevirmenin..." (Aykut Derman, *Metis Çeviri*, No. 8, s. 48)

Burada ad ("özgün metin"), önce "-i" ekini, sonra da "-den" ekini alıyor. "-Den" ekinin ille de yazılması gerekiyor mu? Bence hayır:

"Özgün metni hem okuyan, hem de çıkardığı anlamı ikinci dile aktaran kişi olarak çevirmenin..."

"Öneri makul bulunursa, makul bulanlarla birlikte ve herkesle eşit hakka sahip olarak, onun gerektirdiği pratiğe katkıda bulunmaya çalışırım."

Ad ("öneri"), önce yalın durumda. Sonra edilgen yapıdan dolayı -nin ekini alıyor. Bu eki taşıyan adılı ("onun") yazmasak anlam yitimi oluyor mu? Yine hayır:

"Öneri makul bulunursa, makul bulanlarla birlikte ve herkesle eşit hakka sahip olarak, gerektirdiği pratiğe katkıda bulunmaya çalışırım."

Sözdizimi sorunları

Sözdizimi yanlışları çoğu kez, çeviride kaynak dile yapışıp kalmaktan, doğrudan Türkçe yazarken ise sözün kolayına kaçmaktan (ve her zamanki gibi kötü çevirilerin etkisinde kalmaktan) kaynaklanıyor olmalı. Ortaya ya yanlış anlaşılan, ya da Türkçe olmayan bir söyleyiş çıkıyor. Kimi zaman, doğal olarak, her ikisi de.

En çok rastlanan sözdizimi yanlışları, sıfatların, zarfların ve öznenin yeriyle ilgili.

Sıfatların yerine ilişkin yanlışların bir kısmı, tamlamaların bir bütün olarak nitelenecekleri yerlerde bölünüp araya sıfat konulmasıyla ortaya çıkıyor:[3]

"Daha temel olumsuz bir etki ise..." (Adalet Ağaoğlu, *Kavram* dergisi No. 1, s. 7) Öneri: "Daha temel bir olumsuz etki ise..."

Sıfatlara yanlış yer bulmak, tamlamadaki adlardan yalnızca birinin niteleneceği yerlerde tamlamanın bütününün nitelenmesi ile de olanaklı:

"Bütün bu verilen örnekler..." (Nurdan Gürbilek, *Defter* dergisi, No. 8, s. 42) Öneri: "Verilen bütün bu örnekler..."

"Son vereceğim örnek, siyaset teorisinden." (Şirin Tekeli, *Kadınlar İçin*, Alan Yay., 1988, s. 395)

Öneri: "Vereceğim son örnek, siyaset teorisinden."

Zarfın yanlış yerleştirilmesine örnekler:

"Oyunlarında kurmaca bir 'öykü'den yola çıkmayı ilke edinen Dürrenmatt sürekli bu öyküden, içinde yaşadığı çağın somut olaylarına göndermeler yapar; ..." (Nilüfer Kuruyazıcı, *Metis Çeviri*, No. 5, s. 57)

Öneri: "Oyunlarında kurmaca bir 'öykü'den yola çıkmayı ilke edinen Dürrenmatt sürekli olarak bu öyküden, içinde yaşadığı çağın somut olaylarına göndermeler yapar; ..."

"Açıkçası, Filistin'e giden ve dönen insanlar yalnızca sözkonusu. Sözkonusu olan gidilen yerin neden Filistin olduğu sorusu da değil!" (Ömer Ateş, *Kavram* dergisi, No. 1, s. 30)

Öneri: "Açıkçası, yalnızca, Filistin'e giden ve dönen insanlar söz konusu. Gidilen yerin neden Filistin olduğu sorusu da değil!"

Öznenin yerine ilişkin sözdizimi sorunları:

"...; bu açıklamayı okur nasıl yorumlayacağını bilemez." (Güzide Refiğ, *Metis Çeviri*, No. 3, s. 77)

Öneri: "...; okur bu açıklamayı nasıl yorumlayacağını bilemez."

"Yapılmalarından bu yana nükleer silahlar hep yaşayan varlıklar olarak gösterildi." (Levent Mollamustafaoğlu, *Metis Çeviri*, No. 1, s. 147)

Öneri: "Nükleer silahlar, yapılmalarından bu yana hep yaşayan varlıklar olarak gösterildi."

"Bireydeki çatışmaları uslamlama yoluyla anlamadan ozan, bunları yaşantıya dönüştüremez." (Aylin Yıldırım, *Metis Çeviri*, No. 8, s. 117)

Öneri: "Ozan, bireydeki çatışmaları uslamlama yoluyla anlamadan, bunları yaşantıya dönüştüremez."

"Bu savaş oyununa kendi fikirlerini katmakla Zuckmayer, yazarlarına haksızlık etmişlerdir." (Bengi Aslaner, *Metis Çeviri*, No. 8, s. 124)

Öneri: "Zuckmayer, bu savaş oyununa kendi fikirlerini katmakla oyunun yazarlarına haksızlık etmiştir."

Fiillerde çoğul ekleri

Türkçe fiillerde fazladan çoğul eklerinden geçilmez oldu.[4] Batı dillerinde çoğul adların kural olarak fiillere ve yardımcı fiillere yansımasından mı?

"Bu konuda Catford ile Toury'nin kuramları yelpazenin iki ucunda gibi görülmektedirler." (Dilek Doltaş, *Metis Çeviri*, No. 2, s. 134)

Öneri: "Bu konuda Catford ile Toury'nin kuramları yelpazenin iki ucunda gibi görülmektedir."

"... bilgisayarlar bunları daha şimdiden çevirmektedirler." (Alber Keşiş, *Metis Çeviri*, No. 8, s. 21)

Öneri: "... bilgisayarlar bunları daha şimdiden çevirmektedir."

Türkçede özne insanlar olmadıkça yüklemin çoğul olması gerekmiyor. Öznenin insanlar olması durumundaysa, özne çoğul olduğunda yüklemin de çoğul olması, ancak özneyi oluşturan bireylerin vurgulanması istendiğinde gerekiyor ("İtalyanlar gürültücü insanlardır," gibi); böyle bir vurgulama amaçlanmadıkça yükleme çoğul eki konması yine gerekmiyor. Öznenin yalnızca yüklemde yer aldığı durumlarda ise ("Hiçbir şey demediler mi?" gibi), çoğulluğun belirtilmesi için yüklemin çoğul eki alması kaçınılmaz.

"Yalnızca adıl kullanımında yanlış yapmakla kalmayıp, aynı zamanda..."

Bu kalıp da Türkçenin gereksiz yere kalabalıklaşmasına yol açanlardan. "Kalmayıp" diyorsak, "yalnızca"ya gerek kalmıyor. Bu "yalnızca" korkarım "not only... but"taki ("non seulement", vb.) "yalnızca"dır ve yalnızca, "kalmayıp" değil de "değil" kullanıyorsak yerli yerindedir: "Yalnızca adıl kullanımında değil, iyelik kullanımında da yanlışlar yapılıyor" gibi.

"Kalmayıp" kullanımına olumlu örnek:

"[Çeviri ö]ykünme sanatı da değildir, çünkü bir yapıtın düşüncelerini aktarmakla kalmaz, onu dönüştürür de." (Bengi Aslaner, *Metis Çeviri*, No. 8, s. 135) ("Onu"ya itirazım saklıdır!)

izin vermemek

Olanak vermemek, önlemek anlamında kullanılıyor. "Not to allow"dan ("ne pas permettre", vb.) kötü çeviri.

Gazete haberi, arkadaşlarının donmasına izin vermeyen kaza kurbanından söz ediyor, "donmalarını önledi" ya da "donmaktan kurtardı" yerine. Başka örnekler:

"... gerçeğin bir şövalyelik dünyası düşlemeye izin vermediği bir çağda..." (Gül Işık, *Metis Çeviri* No. 4, s. 50)

Öneri: "... gerçeğin bir şövalyelik dünyası düşlemeye olanak vermediği bir çağda..."

"Lol tüm gücüyle, gençliğindeki neyin, hangi ayrıntının Tatiana'ya, okuldayken ona adadığı o tâ içten arkadaşlıktan bir şeyler yakalama izni vermiş olabileceğini tahmin etmeye çalıştı." (Onur Cankoçak, *Metis Çeviri* dergisi, No. 6, s. 132)

Öneri: "Lol tüm gücüyle, gençliğindeki neyin, hangi ayrıntının Tatiana'ya, okuldayken kendisine adadığı o tâ içten arkadaşlıktan bir şeyler yakalama olanağı vermiş olabileceğini tahmin etmeye çalıştı."

"... Varolan politik yapılar bu özelliklere sahip bir insanın (...) 'vision'unu böyle gerçekleştirmesine izin vermemişti." (Murat Belge, *Birikim* dergisi, No. 1, s. 12)

Öneri: "... Varolan politik yapılar bu özellikleri olan bir insanın (...) 'vision'unu böyle gerçekleştirmesine olanak vermemişti."

Fazladan "bir"

Batı dillerindeki adların –özel ad olmadıkça– belirli ve belirsiz olmalarına göre (ve adlarda eril-dişil ayrımı varsa bu ayrıma göre) tanımlanması gerekiyor. Belirsiz tekil adların tanımlanması için ille de "bir" deniliyor ve genelleme yapılırken "bir"li tekil ad kullanılabiliyor. Türkçede ise adların tanımlanması gerekmiyor ve genelleme yapısı farklı. Bunların unutulması, fazladan "bir"lere yol açıyor:

"... Füyûzat dergisinde yayınlanmış olması da bir tesadüf değildir." (Nedred Pınar, *Metis Çeviri*, No. 4, s. 77)

Öneri: "... Füyûzat dergisinde yayınlanmış olması da tesadüf değildir."

"Let's take a break - (Faisons une pause.) Bir ara verelim." (Nilüfer Güngörmüş, *Metis Çeviri*, No. 8, s. 25)

Öneri: "Ara verelim."

altında

"Koşullarında" anlamında kullanılıyor. "Kapitalizmde", ya da "kapitalizm koşullarında" yerine, "kapitalizm altında" deniliyor ("under capitalism"). "Bu koşullar altında" bile denebiliyor: "bu koşullarda".

iyileştirme

Düzelme sağlama, düzeltme anlamında kullanılıyor. Türkçede "iyileştirme", hastalar için kullanılır(dı). Artık maaşlarda, eğitim politikasında vb. düzelme sağlanmasından değil, iyileştirmeden söz ediliyor. "Amelioration."

ödünç almak

Türkçede "ödünç almak", geri vermek üzere almak anlamına gelir(di). Oysa imgeler, tavırlar vb. de ödünç alınır oldu. Bu sözün "to borrow"dan ("emprunter", vb.) ödünç alındığı belli oluyor. Bazı yerlerde kullanışlı olabildiğinden, geri verilmesini önermiyorum. Ama, yalnızca alınan şeyin eğreti durduğu durumlarda kullanılmasını öneriyorum. Bunun dışında düpedüz "almak" denmeli.

Eşyanın bilgisi mi, yoksa insanın (eşya) bilgisi mi?

Bir ansiklopedinin[5] iki sayfalık sunuş yazısında tam on dokuz kez eşyanın bilgisinden söz ediliyor. Bunlardan 10'u "sosyalizmin bilgisi", diğerleri ise "devletin", "manevi şartların", "zaferlerin", "yenilgilerin", "iktidarların", "muhalefetlerin", "büyük adamların", "küçük adamların" ve "bütün toplumun hayatının" "bilgisi"dir. Bu konularla ilgili bilgi anlamında.

Adı geçen metin çeviri değil. Yine de İngilizceden kötü çevrilmiş bir iyelik ekiyle karşı karşıyayız ("knowledge of...") Tamlamanın belirsiz yapılması gerekiyor; sosyalizm bilgisi, devlet bilgisi, küçük adamlara ilişkin bilgi, vb. Bilginin iyesi insandır.

Tarafımdan çevrilmiş bir tümce:

"Elektriğin ne olduğunu anlamak yetmiyor; gerekli olan, elektriğin sanayide ve tarımda, ve sanayi ve tarımın tek tek dallarında teknik bakımdan nasıl uygulanacağının bilgisidir."

... "bilinmesidir" olacak kuşkusuz.

"nedenimiz"

Yine yanlış bir iyelik göndermesi: Bu kez, Türkçede insana ait olmayan bir şeyin iyesi insan oluyor.

"... diğerlerinin, örneğin altıncı katta oturan benim, endişe etmek için nedenleri var şimdi." (Selma Yurtsever, *Metis Çeviri*, No. 3, s. 156)

Öneri: "... diğerlerinin, örneğin altıncı katta oturan benim, endişe etmemiz için nedenler var şimdi."

"To have (good) reason"ın etkisi olmayıp neyin etkisi olabilir?

Gerçekte Türkçe, yabancı etkilerin ağırlığını kaldıramayacak durumda değil. Ama o duruma geliyor. Sakatlanıyor.[6] Anadili ve yabancı dil eğitiminin içinde bulunduğu durumun, genel olarak kültür politikalarının yol açtığı açık olan bir sakatlanma. (Eğitim ve kültür politikalarına neyin yol açtığı ise bu yazının konusu değil.)

Bozulma geri dönüşsüz aşamalarda mı? Öyle olmaması için, geleceğe yönelik sağlam tutamak noktaları gerekiyor. Ak kâğıt üstüne karalanan her şeyin bir de dil açısından özel olarak sorgulanması, vb...

İngilizceden gelenler

İngilizcenin Türkçe üstündeki etkisinden epey söz edildi, daha da çok edileceğe benzer. Bu etki kendisini tekbiçimli olarak göstermiyor. Doğrudan sözcük ithal etme eğiliminin yanında, sözcüğü sözcüğüne çevirme, aynı yabancı sözcüğü tüm bağlamlarda aynı Türkçe sözcükle karşılama gibi eğilimler de biçimlendiriyor bu etkiyi. Farkına varılmasında her zaman yarar olabilir.

addetmek

"... MHP'nin de medeniyetçi milliyetçiliği etnik yüzünün önüne geçirmeyi siyasal bir hamle olarak addetmeye başlamasıyla...", "Bütün bunları bugün söylemek münasebetsizlik olarak addedilebilir ancak..." (Ayşe Kadıoğlu, 18.3.2001 tarihli *Radikal İki*)

"Addetmek" fiilinin İngilizcesinde, "gibi" ya da "olarak" diye çevrilebilen "as" ilgeci var ("consider as"). Türkçesine ise bunları eklemek gerekmiyor. Yukarıdaki örneklerde görülen "olarak"lar fazla: "... siyasal bir hamle addetmek" ve "münasebetsizlik addetmek" yeterli olur.

herhangi

"Herhangi bir kültürün geleceği gençlerin elindedir." (NTV, 7.3.2001, 17.45)

Büyük olasılıkla İngilizceden ("the future of any culture") çeviri: Çevirmenlerin çoğu, her "any" sözcüğünü Türkçeye "herhangi bir" diye çeviriyor çünkü. Oysa "herhangi bir" sözü, önemsizlik, sıradanlık anlamını da içerir. Buradaki gibi bağlamlarda yalnızca "her" demek ya da çoğul anlatım olanağını kullanmak yerinde olur: "Her kültürün geleceği..." ya da "kültürlerin geleceği..." gibi.

için çok

"Deleuze'ün diliyle toplumun 'borçlanmak için çok yoksul, kapatmak içinse çok kalabalık dörtte üçü'..." (Yıldırım Türker, 4.3.2001 tarihli *Radikal İki*)

Y. Türker'in aktardığı bu sözcüğü sözcüğüne çeviri kalıbına da sık sık rastlanıyor. Buradaki örneğin aslı, büyük olasılıkla, İngilizce "too poor to be indebted" ya da Fransızca, "trop pauvre pour s'endetter". Türkçesi: "... toplumun 'borçlanamayacak kadar yoksul, kapatılamayacak kadar kalabalık olan dörtte üçü'..."

Rumsfeld, "ilişkilerimiz bu olay nedeniyle geriletilmek için fazlasıyla sağlıklı ve önemli" diye yazmış hükümet yetkililerine (18.7.2003 tarihli *Radikal*).

Rumsfeld herhalde "ilişkilerimiz bu olay nedeniyle geriletilemeyecek kadar sağlıklı ve önemli" demek istemiştir. İngilizcedeki "too much... to..." yapısı, sıkça rastlandığı üzere yine sözcüğü sözcüğüne çevrilmiş belli ki. Geçenlerde başka bir yerde de "Emmy lisans almak için daha çok küçük" biçiminde bir çeviriye rastlamıştım. Emmy'nin lisans alamayacak kadar küçük olduğu anlatılmaya çalışılıyordu.

özgürleştirmek

"'Ekonominin devlet planlamasından özgürleştirilmesi' için gereken yasal ve idari önlemler..." (*Radikal*, 24.2.2001)

Gelin de bu "özgürleştirme" sözcüğünün arkasındaki İngilizce "free from" sözünü görmeyin. Zaten, yazarın tek tırnak içine aldığı bölüm, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Pearson'dan aktarma. Her "free from" bir özgürleştirme mi acaba? "Free from dust" için, "tozdan özgürleştirilmiş" mi diyeceğiz, yoksa Türkçe düşünüp "toz tutmaz" gibi bir söz mü bulacağız? Yukarıdaki örnekte "planlama tut-

maz" denmesini önermiyorum elbet, her ne kadar çok yanlış kaçmasa da. "Ekonominin devlet planlaması dışında tutulması"ndan tutun, pek çok biçim bulunabilir.

"hizmet veren serverlar"

"Amerikan Havayolları, internet hizmeti sunan server'larının 1 saat kapalı kalması nedeniyle 1 milyon dolar zarar etti." (Akın Sağbilge, 20.2.2001 tarihli *Cumhuriyet*)

"Server" (İng.), "hizmet sunan" demek. Buyurun anlamsal yinelemeye! Öneri: "Amerikan Havayolları, internet hizmet sunucularının bir saat kapalı kalması nedeniyle 1 milyon dolar zarar etti."

"online vatandaşlar"

"Citizens Online (Online Vatandaşlar)", "'Demokrasiyi Online Yaymak' adlı rapor" (*Radikal*, 21.3.2001, BBC'den alınma haber)

Bu sözlerin Türkçesi, "Çevrimiçi Vatandaşlar" ve "Demokrasiyi Çevrimiçinde Yaymak". Çok geç olmadan...

Sayılar

"2.5 milyar" (Murat Yetkin, 6.3.2001 tarihli *Radikal*), "8.5 yıl" (Oral Çalışlar, 28.3.2001 tarihli *Cumhuriyet*)

Bu örneklerdeki sayılar İngilizce. Türkçeye çevirmek için, 2.5 yerine 2,5; 8.5 yerine de 8,5 yazmak gerekiyor. Türkçede sayılar yazılırken binler basamaklarının ayırılmasında nokta, ondalık basamakların ayırılmasında virgül kullanıldığı unutulmaya başlandı.

trend / eğilim

Şöyle not etmişim epey önce: "'Eğilim' de unutuldu. Böyle bir sözcük varken 'trend' deyip durmanın özentiden başka bir nedeni olabilir mi?" Bu tanılama iyi hoş da, eksik. Özenti bir tek kişinin içinde olup bitmiyor. Herhalde "trend analizleri" deyip duran "brokerlar"ın yanında "eğilim analizleri"nden söz edecek bir "borsacı"nın göz doldurma şansı hayli düşüktür. Sözcükler de statü simgesi.

Araba Sevdası mı dediniz?

"trendy"

Recaizade Mahmut Ekrem'e mektup: "Moda"nın modası geçti. Şimdi "trendy" moda.

yardım edin, acele edin, ya da...

Filmlerde zor durumdaki insanlar "imdat" diye değil "yardım edin" diye, telaş içindekilerse, birbirine "çabuk, çabuk" diye değil, "acele edin, acele edin" diye bağırır oldular. Filmlerde mi dedim, "çeviri Amerikan filmlerinde" demeliydim belki ama, ben deyinceye kadar yerlilere de geçmiştir nasıl olsa.

Şu cümleyi bir çeviriden aldım: "Batı kiminle beraber, diktatörlerle mi ya da demokrasiyle mi?" (4.1.2002 tarihli *Radikal*, s. 8). İngilizcedeki "or" sözcüğünün her görüldüğü yerde "ya da" diye çevrilmesinin ilk örneği bu değil. Umarım son olur da "yoksa" sözcüğü unutulmaz: Bu tip "or"lar, Türkçedeki "ya da"nın değil, "yoksa"nın karşılığı.

tarafından

"-Den" durum ekinin bir kullanımı da, yerini "tarafından" sözcüğünün İngilizce ("by") kokan bir kullanımına bırakıyor. Biri çeviri olmak üzere iki örnek verip, örneklerdeki "tarafından"ların yazgısını okura bırakıyorum:

"Çift, bir süre sonra gizemli bir kadın tarafından çeşitli hediyeler almaya başlar." (28.6.2001 tarihli *Cumhuriyet*, Günün Filmleri)

"... dil devriminde aşırılığa kaçış, halk tarafından tepki görmüş bu alandaki yararlı pek çok çalışma da uzun süre durdurulmuştur." (Dr. Mehmet Hengirmen, "Ana Dil Bilincinin Geliştirilmesi", *TÖMER* dergisi, Mayıs 1996)

kampanya

Son zamanlarda, savaşlarla ilgili olarak kullanılan "sefere çıkmak" unutuldu. Artık, "kampanya" var. Kampanya, Batı'dan ilk geldiğinde belirli bir amaca yönelik her tür toplu etkinliğin adıydı: aşı kampanyası, yardım kampanyası, tanıtım kampanyası vb. "Sefere çıkmak", sözcüğün İngilizcedeki karşılıklarından biriydi ama Türkçe karşılıklarına yeni eklendi. Amerika'nın Afganistan seferi yok, Afganistan kampanyası var. Afganistan'la ilgili olarak bu yeni adlandırmanın yer bulmasında, sözcüğü sözcüğüne çevirinin oynadığı rol kadar, bunun yardım, tanıtım gibi öğeler içeren türden bir sefer olmasının da payı vardır belki. "Saldırı" ise, saldıran tarafı sevenlerin dilinde "operasyon"a dönüşüyor: "Amerika, dünkü operasyonlarında..." örneğindeki gibi. Saldıran tarafı sevmiyorsanız, onların yaptığına operasyon değil, saldırı diyorsunuz.

ben yapmazdım

"Biz küçükler kesinlikle savaş çıkarmazdık." Hasan Cemal, küçük Sırp kızı Zlata'nın sözünü böyle aktarıyordu (30.6.2001 tarihli *Milliyet*). Bağlamdan anlaşıldığına göre küçük kız uzak geçmişi anlatmıyor, "biz küçükler olsak kesinlikle savaş çıkarmazdık" diyor.

Bu "olsa"sı (koşulu) eksik yapı Türkçede yeni belirdi. İngilizcenin "wouldn't"undan geldiğini sanıyorum. Film çevirilerinde sık sık rastlanıyor: "Ben olsam yapmazdım" yerine, "ben yapmazdım" denmesi gibi. Murat Belge'nin 16.10.2001 tarihli *Radikal*'deki yazısında da vardı böyle bir kullanım: "Çünkü bu insanlar [Yakup Kadri, Tevfik Fikret vd.] Cumhuriyet'in gerçekten aydın olan kuşağının üyeleriydi ve milliyetçilikleri de nitelikliydi. Bugünün milliyetçi vandalizminden tiksinirlerdi." Buradaki ikinci cümlenin başında "yaşasalar" gibilerden bir koşul belirtimi olması beklenirdi ama yok.

Bu yeni yapı, kısalığından ötürü yeğleniyor olabilir. Ne var ki, en azından şimdilik, bağlam bağımlılığı fazla yüksek olduğundan, her zaman iyi anlaşılamama tehlikesi var. Bu tür yapılar okumada hız düşürebiliyor.

yardım

"Genlerin, sivrisineklerin bazı insanları daha fazla ısırmasına yardım ettiği..." (CNN-Türk)

Yardım Türkçede olumluluk anlatan bir sözcük. Örnekteki gibi olumsuz durumlarla ilgili kullanımlar İngilizce kokuyor. Öneri: "... ısırmasında rolü olduğu" Ya da: "ısırmasına yol açtığı"...

... değil, ama...

Türkçede genellikle, olumsuzluk bildiren "değil" sözcüğünden sonra "ama" gibi bir olumsuzlayıcıya daha gerek duyulmaz(dı). İngilizcenin etkisiyle olmalı ("not... but" yapısındaki gibi) gerek duyanlara rastlanıyor.

Örnek: "Bir ulus ve ülkenin bağımsızlığının, salt silah ve savaşla değil, ama dille başlayıp giderek derinleşen ciddi bir kültür emperyalizmiyle de tehdit edilebileceğinin farkındalığına varabilmek..." (Deniz Banoğlu, "Küreselleşme ve Tehdit Altındaki Türk Dili" başlıklı yazı, 28.6.2001 tarihli *Cumhuriyet*)

Cümleyi, "değil"den sonraki "ama"yı yok sayarak okuyabiliriz. Aynı cümlede, "farkına varmak" ya da "farkında olmak" yerine "far-

kındalığına varabilmek" denmesi de akla İngilizce etkisini getiren bir kullanım. Bu tür örneklerde insan, acaba yazar söylediklerinin kanıtını kendi sözüne gizleyerek bir tür ironi mi yapmış diye düşünmeden edemiyor.

Yerinde kullanılmış bir "değil, ama" örneği de vereyim:

"Bence her akşam değil, ama zaman zaman bir süreliğine üstada katılmıştır..." (Attila Birkiye, 12.7.2001 tarihli *Cumhuriyet*)

Buradaki, "olmamakla birlikte" anlamında bir kullanım.

taze hissetmek

Türkçede "hissetmek", geçişli bir fiil. Başka bir deyişle, hissedip hissetmemekten söz edilmediği sürece, hep nesnesiyle birlikte kullanılır(dı). İlle de bir şeyi hissederiz: "Kendini nasıl hissediyorsun", "ayağını hissedemiyordu" örneklerindeki gibi. Ne var ki, "nasıl hissediyorsun" türü bire bir çevirilerin etkisiyle olmalı, hissetmek fiili nesnesini yitiriyor: "Gün boyu taze hissetmeniz için" (bir reklam). İngilizce kokmaktan başka bir kötü yanı olmayan yeniliklerden.

"insert"

Dergilerin ortasına eklenen dergi dışı sayfalara İngilizcedeki gibi "insert" adını verenlere rastlanıyor. Türkçede buna "çekal" diyenler olduğunu anımsıyorum. Sessel çağrışıma ("çakal") fazla yüz vermezsek, iyi türetilmiş bir sözcük, çekal; "çekyat"la aynı ilkeye dayanıyor.

kamusal

İngilizcedeki "public" sözcüğünü her zaman "kamusal" diye çevirmemek gerekiyor. Sözgelimi, "public support" gibi bir sözün, "kamusal destek" kastedilerek değil, "halk desteği" kastedilerek kullanılmış olması daha olasıdır.

kraliyet

"Kingdom", her zaman "kraliyet" değil. "Ülke", "diyar" ya da "âlem" de olabilir...

her/her bir

"Her" sözcüğünün yalnız başına kullanıldığına gitgide daha az rastlanır oldu. Bunun, İngilizcedeki "each" sözcüğünün her görüldüğü yerde "her bir" (hatta, "herbir") diye çevrilmesinden kaynaklandığını sa-

nıyorum. Örnek, deprem öncesi önlemleri anlatan bir metinden:

"Herbir şahıs için tahliye çantası
Herbir araç için araç çantası"

Türkçede bu "her"le bu "bir" ayrıydı eskiden:

"Her şahsa bir tahliye çantası
Her araca bir araç çantası" gibi. Ya da:

"Herkese bir tahliye çantası
Araç başına bir araç çantası".

ayrılmak

İngilizcedeki "to leave" fiili, yerine göre, ayrılmak, bırakmak ya da gitmek anlamına geliyor. Ne var ki, her görüldüğü yerde "ayrılmak" diye çevrildiğinden olmalı, "misafirler yarın gidecek"ken, "misafirler yarın ayrılacak" oluyor.

"sahne almak"

Eskiden sahneye çıkılırdı. Sahne almak İngilizceden geldi ("to take the stage").

konfigürasyon

"Configuration" sözcüğünü konfigürasyon diye çevirmek pek bir şey anlatmıyor. Yerine göre, gruplaş(tır)ma, öbekleş(tir)me ya da tanımlama denebilir.

otorite

İngilizcedeki her "authority"nin Türkçesi "otorite" (yetke) değil. Bazı "authority"ler idare, bazıları ise yönetim.

"Hava Güvenliği Otoritesi" (NTV, 18.4.2002, 21.00 haberleri) değil, Hava Güvenliği İdaresi. "Filistin Otoritesi" değil, "Filistin Yönetimi".

paylaşmak

Sizce aşağıdaki cümle ne demek olabilir?

"Ceza hukukçuları, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yeniden görüşülmek üzere Meclis'e gönderdiği ikinci Af Yasası'ndaki gerekçeleri paylaştılar." (*Cumhuriyet*, 28.04.2002)

Bağlamdan anlaşıldığına göre buradaki "paylaştılar"dan kasıt, ceza hukukçularının, söz konusu gerekçeleri onaylıyor olmaları. "Pay-

laşmak" fiilinin birinin görüşüne katılmak anlamında kullanılması, İngilizcedeki "to share" fiilinin yansımasından başka ne olabilir?

kopya

"Copy" sözcüğü her zaman "kopya" diye çevrilirse "nüsha" unutulacak: "İtalya'da 1 milyon kopyaya ulaşan Fallaci'nin aynı isimli kitabı, Torino Kitap Fuarı'nda halen yok satıyor." (20.5.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

olduğu gibi

Bu sözü İngilizce etkisini düşündürecek biçimde kullanıyor diye Orhan Pamuk'u eleştirmiştim. Gerçekte Pamuk bu konuda hiç yalnız değil. Örnek:

"Yaşar Kemal'in yeni romanı *Karıncanın Su İçtiği*, bütün büyük sanat yapıtlarında olduğu gibi farklı yaklaşımlarla okunabilir." (Turgay Fişekçi, 8.5.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

Burada Fişekçi'ye gerekli olan, bir virgülden ibaret değil mi? ("*Karıncanın Su İçtiği*, bütün büyük sanat yapıtları gibi, farklı yaklaşımlarla okunabilir.")

çevre

"Çevre partisi" gibi bazı kullanımların İngilizce "peripheral"dan kötü çeviri olduğunu sanıyorum. Türkçesi, merkezdışı parti. Çevrecilikle ilgisi yok.

"Turkey has turned the corner"

Kemal Derviş ABD'de bir basın toplantısı yaparken İngilizce konuşuyor, konuşması Türkçeye çevriliyordu. Eşzamanlı çeviri denen şeyin zorluğu bellidir ama, Derviş ciddi ciddi "Turkey has turned the corner" deyip çevirmen de bunu Türkçeye "Türkiye köşeyi döndü" diye çevirince işin zorluğu iyice ortaya çıktı. İngilizcedeki "to turn the corner" sözünü sözcüğü sözcüğüne çevirirsek "köşeyi dönmek" oluyor ama, deyimin o dildeki anlamı Türkçedeki gibi haybeden zengin olmak değil, güçlüklerin üstesinden gelmeye başlamak, işin en zor kısmını atlatmak.

Yanılmıyorsam deyim Türkçeye Turgut Özal zamanında girmişti. Anlam kayması belirtisel değil mi?[7]

interaktif

Türkçesi: etkileşimli. Daha çok bilişim alanında kullanılıyor ve iki tarafın da etkili olduğu durum anlamına geliyor. Sözgelimi, bilgisayar programı size seçenekler sunuyor, siz de bazı işlemler yaparak bir şeyleri belirleyebiliyorsunuz. "Katılımcı demokrasi" gibi tıpkı; sınırların farkında olmazsanız kendinizi gerçekten belirleyici sanabiliyorsunuz...

Her durumda, "interaktif etkileşim" dememeye dikkat.

"mail, meyl, imeyl, meyl atmak, meylleşmek, mailleşmek"

İmla kılavuzlarında bir "mail" görüyoruz ama, biz günümüz insanlarının bildiği, İngilizceden gelen "mail" değil bu. A'sını uzun, İ'sini net söylememiz gereken, Arapça kökenli "mail": Meyleden, eğilimi olan, anlamına geliyor; "Oğlan, mailim, oğlan/Sözüne de kailim, oğlan" diyen o eski türküdeki gibi.

İngilizceden gelen, "meyl" diye okunan "mail" henüz kılavuzlara girmedi. Çeşitli biçimlerde yazılıyor; zaman içinde hangi biçimi üstün gelirse kılavuzlara o girecek. İnsanlar bu sanal yazılara mektup ya da e-posta, bu sanal yazışmaya da yazışmak demeyi içlerine sindirirlerse "mail/meyl" de sözlüklere girmeyebilecek.

"Meylleşmek" fiilini ilk kez ATV Ana Haber bülteninde işittiğimi not etmişim. Tarih: 29.12.1998. Ali Kırca, daha iyi bir karşılık bulamadım, özür dilerim der gibi bir yüzle kullanmış bu sözcüğü.

"Türk insanı"

Bu sözün nereden çıktığını uzun süre anlayamamıştım. "Turkish people"dan geldiğini, eşzamanlı bir çeviri sırasında fark ettim. İngilizce konuşan kişi "turkish people" dedikçe, çevirmen "Türkler" yerine "Türk insanı" diye çeviriyordu. Konuşmacı "french people" dese çevirmen "Fransız insanı" diye mi çevirecek acaba?

(Bu kullanımın, "Türk" sözcüğünün etnik anlam alanını genişletici bir yanı olduğu, bu nedenle benimsendiği de düşünülebilir.)

"hinterland"

Artbölge demek. "Fay hatları yer değiştirerek doğal kaynakların hinterlandına kaydı." (Gazeteler, 18.12.2002)

basitçe

"Türkçede basitçe 'O ağaçları kesiyor' denebilirken Tuyuca konuşan biri olayın ona anlatıldığını, sesini duyduğunu, olayı kendisinin gördüğünü ya da basitçe tahmin ettiğini belirten sonekleri kullanmak zorundadır." (10.12.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

Bu örnekteki iki "basitçe"den birincisini kabul etsek bile, ikincisini kabul etmek zor. İngilizcedeki her "simply"nin Türkçedeki karşılığı "basitçe" değil. Yerine göre, "yalnızca" ya da "düpedüz" de olabiliyor.

"check etmek", çek etmek

"Denetlemek, doğruluğunu araştırmak, sağlamasını yapmak" gibi yerleşik karşılıkları var.

vizyon

Gösterimdeki filmler için "vizyondaki filmler" dendiğine öteden beri rastlanırdı. Yanılmıyorsam Turgut Özal'dan bu yana da, uzak görüşlü ya da ufku açık değil, "vizyon sahibi" oluyoruz. Sözcük giderek jokerleşti. "... bir 'ulusal araştırma vizyonu'nun saptanması" diye yazıyor bir profesör.

kültürel çalışmalar/kültür incelemeleri

Yeni bir düşünsel etkinlik alanının adı olan "cultural studies" bu iki biçimde de çevriliyor. "Kültürel çalışmalar", ses olarak daha iyi ama, yanlış anlaşılabileceği için kötü bir karşılık. "Kültür incelemeleri", disiplinin yaptığı işi daha iyi anlatıyor.

"mainstream"

"Ana akım" gibi zorlama çevirilere gerek olmamalı. Ad olarak kullanıldığında "genel eğilim", sıfat olarak kullanıldığında "alışılmış, başlıca" gibi çeşitli yerleşik karşılıklar bulunabiliyor. Belirli bir alandan söz edilirken "anayol" demek de (bir zamanların bir koalisyon hükümetine verilen ad olması dışında) uygun görünüyor:

"Romanın anayolunda yeni bir adım türüyle yürümeyi düşünen yok." (Özdemir İnce, *E* dergisi, Ocak 2003, s. 37)

kullanıcı dostu

"User-friendly"den sözcüğü sözcüğüne çeviri. Türkçesi, "kullanışlı".[8]

medya

Türkçesi, basın yayın. Medya sözcüğü, geldiği Batı dillerinde çoğul içerikli. Tekili, "medium".[9]

Bu ikisi Türkçeye gelirken aralarındaki çoğulluk-tekillik bağlantısı koptu, medyum sözcüğü başka bir anlam kazandı; yalnızca ruhlar âlemiyle bağlantı kurma savındaki kişilere medyum denilir oldu. Medya sözcüğü ise daha çok çoğul içerikli olarak kullanılıyor. "Yazılı ve görsel medya" örneğindeki gibi. Öte yandan, çoğul eki alabilecek kadar da tekilleşme eğiliminde: "yazılı medyalar, görüntü medyaları, ses medyaları, yerel medyalar" vb.

Bunların yerine "basın yayın" desek kötü mü oluyor, bir bakalım: "Yazılı medyalar" yerine basın, "görüntü medyaları" yerine görüntülü yayınlar, "ses medyaları" yerine sesli yayınlar, "yerel medyalar" yerine yerel basın yayın...

canlı [yayın]

İngilizce "live"dan geldi. Eskiden "naklen yayın" denilir, maçlar ya da törenler radyodan "naklen" verilirdi. Şimdi sözlüklere "canlı" sözcüğünün tanımlarından biri olarak "naklen [yayın]"ın eklenmesi gerekecek.

"junior"

Güneş soyadlı ailenin oğlundan söz edilecek, "Güneş junior" diyor TV sunucusu.

"Oğul Güneş" ya da "Güneş ailesinin oğlu" yerine İngilizcesinin kullanılması belirli bir kültürel göndermedir belki ama, bu furyada gelin de böyle inceliklerden emin olun.

"irredentizm"

Yayılmacı milliyetçilik demek. Tahsin Saraç'ın *Fransızca-Türkçe Sözlük*'ünde verilen tanım şöyle: "Anayurt dışında kalmış dil ve töre bakımından aynı olan halkın yaşadığı toprakları anayurda katma doktrini." Tarihsel örneklerinden biri, turancılık.

"embedded" gazeteci

Irak savaşıyla birlikte ortaya çıkıp herkesi bocalattı bu deyim. "İliştirilen" vb. diyenler oldu. Bilgisayar alanında çok kullanılan bir sözcük, "embedded". Türkçesini kullanmaya özen gösteren bilgisayarcılar kendi alanlarında bu sözcüğü ya "gömülü" diye karşılıyorlar, ya "ka-

tılan" diye. Katmak fiilinden, katılan. "Embedded" gazeteci, "katılan" konumunda değil mi?

Ayfer Coşkun da aynı konuya takılıp notlar aldığını söylemişti. Rica ettim, yolladı. İzniyle aktarıyorum:

Hoşgeldin embedded.

Nerelerdeydin bugüne kadar? Anlaşılan Irak savaşını bekliyordun ve savaşla birlikte, akıllı bir bomba (!) gibi düşüverdin sözcük dağarcığımıza. O gün bu gündür; elimize aldığımız hemen her dergi ya da gazetede karşımıza çıkıyorsun. Hem de iyice görelim diye, koyu renkle yazılarak.

(...) Aslında senden önce gelen, "trendy"yi; "out-in"i; "wishfull thinking"i; "fund raising"i; "manu militari"yi; "dizayn"ı; "survivor"u; "gourmet"yi; "anekdot"u; "asparagas"ı; "establishment"i; "gay"i zaman içinde öğretip hazmettirmişlerdi bize. Öyle ki bazılarını geldikleri dilin yazılışına uygun olarak yazmakla kalmayıp, önlerine ya da artlarına özbeöz kendi sözcüklerimizi, takılarımızı ekleyerek, dilimizi bir güzel geliştirdiydik.

Örnek mi istiyorsun? "Mechantosun"; "dominant teyze"; "layt erkek", "kişisel aura"; "... hayatımızın librettosuna yazılmış prolog..."; "D.J"; "şehirli countryciler"...

Bunlar da yetmemiş olmalı ki, kiminin "dajavu", kiminin "dejavu", kiminin de "dejavü" dediği, bir de deyim yerleşti dilimize. Hatta geçenlerde bir yarışma programında soru olarak yarışmacılara yöneltildi. Karşılığını yazmayacağım. Çünkü yarışmada sorulduğuna göre herkes biliyor.

Evet, bütün bu gelişmelere (!) karşın sayın embedded, senin kara kara, "Nasıl beni bilmezsin?"li bakışların dokunuyor bana. İnan, Amerikalı askerler tarafından üstü aranan Iraklı sivilin gülüşü, sırtına yüklediği yağma malı tabaklarla koşan Iraklı kadının yüzünü örtüşü, kendilerine önce "beybi beybi" diye şarkı söylettirilen, sonra da verilen şekerleri neşe içinde alan Iraklı çocuklar kadar dokunuyor.

Ama sen buradasın artık. Ve diyorlar ki: "Embedded işte canım! Aaaa! Nasıl bilmezsin? Şaka... şaka yapıyorsun değil mi? Değildir diyor bak! Peki o zaman parantez içinde açıklamasını yapalım: Efendim, embedded (iliştirilmiş) demek. Yani burada iliştirilmiş gazeteciden söz ediliyor... Neye mi iliştirilmiş? Pes Vallahi! Degajeme gel yahu! Ordunun koynuna tabii. Yine mi anlamadın? Kakılmış... kakılmış... içine konmuş... gömülmüş!.."

alan / olay yeri

Ergin Yıldızoğlu'nun şu cümlesindeki "alanda" sözcüğü hayli belirtisel görünüyor: "Irak'ta, 'alanda' gelişmekte olan koşullar, Bush'un maço kovboylarını, [...] tükürdüğünü yalamaya zorluyor." (14.7.2003 tarihli *Cumhuriyet*)

Yıldızoğlu da sözcüğün bu kullanımında bir özellik görmüş olmalı ki tırnak içine alma gereğini duymuş. Yıldızoğlu'nun aklında belki "field" var, "alan" diye yazarken. İlgili yerlerde yapılan bilimsel ya da teknik araştırmalar için öteden beri İngilizcedeki "field research"ten alınma "alan araştırmaları" terimi kullanılıyor Türkçede. Dolayısıyla, işin, daha doğrusu bu özel kullanımın bir bilimsel çağrışımı var. "Savaş alanı" meselesinden ötürü, bir de askersel çağrışımı.

Ama bana öyle geliyor ki Yıldızoğlu'nun burada dilinin ucuna gelen ve cümlesine de en uygun düşecek kullanım, "alanda" değil "olay yerinde"ydi.

izlemek / izinden gitmek

İzlemek fiiliyle ilgili, gayet yerinde bir saptama:

"İzlemek, Türkçe'de 'seyretmek' ya da 'takip etmek' anlamında kullanılır. Dr. Denkel 'yararlandım' diyebilirdi; demiyor tabii, dilimizin 'kavramsal fakirliği'ne karar vermiş bir kere, yeni sözcükler türetmek için sözlük 'izliyor'... Sözlük önde Dr. Denkel arkada, onu izlerken bırakalım, diyorsunuz, ama ne mümkün!" (Hilmi Yavuz, *Dilin Dili*, Arma Yay., s. 104)

Gerçekten de, Türkçede "izlemek" fiili "izinden gitmek" ya da "yararlanmak"la karıştırılıyor epeydir. İngilizcedeki "to follow" fiili her görüldüğü yerde "izlemek" diye çevrildiğinden, bizde de insanlar Hilmi Yavuz'un eleştirdiği örnekteki gibi, kaynakları ya da birini "izliyor". Hilmi Yavuz'un kendisi dahil; hem de eleştirisiyle aynı kitapta:

"Lévi-Strauss'u izleyerek söylersek, bu şiirin anlamının kavranması, salt bu dönüştürmeyle tamamlanmaz." (*agy.*, s. 23)

Yavuz'un bu metinleri sonradan *Yazın, Dil ve Sanat* adlı kitabında yeniden bir araya gelmiş ama, kendi metnindeki "izleyerek" yine farkedilmeden kalmış. Belki daha sonraki baskılarda düzelir. Öneri: "Lévi-Strauss'un izinden giderek söylersek, bu şiirin anlamının kavranması, salt bu dönüştürmeyle tamamlanmaz."

Aynı "izleme"ye daha yeni bir örnek:

"Shoshana Felman, Irigaray'i izleyerek, Balzac'ın Adieu'sünde (Elveda) metnin kendisinin özel adlar otoritesine duyulan eril bir gereksinimi nasıl sorguladığını anlatır." (Maggie Humm, *Feminist Edebiyat Eleştirisi*, Say Yay., 2002, s. 157)

avro

"Euro"ya verilebilecek Türkçe ad konusundaki öneriler arasında ağır basan "avro" oldu gibi görünüyor. Şimdi sorumluluk habercilerle iktisatçılarda: TV kanalları "yuro" ya da "öro" demeyi, gazeteler de "euro" diye yazmayı sürdürürlerse "avro" yürürlüğe giremez.

cıncırık

Mehmet Çağçağ'ın bir karikatüründe, "ginger" adlı araca verilen ad. Daha uygunu zor bulunur.

rapor etmek

İşletmecilik mesleğinin genç mensuplarından bazıları, rapor etmekten söz edip duruyor; şirket yönetimine / bir müdüre vb. "rapor etmek". İngilizceden geldi bu kullanım. "To report to", "[bir yere, bir kişiye] bağlı olarak çalışmak" demek. Yaygınlaştıranlar, öğretimin İngilizce olduğu okullarda ya da uluslararası şirketlerde işletmecilikle uğraşanlar. Hoş, işletmecilik disiplininin kendisi de Anglosakson kökenli. "Rapor etmek"teki gibi sözcüğü sözcüğüne bile olsa çevirme gereği duyulmayan terimlere de rastlanıyor bu alanda: "outsource etmek" gibi. Hizmeti dışarıdan (şirket ya da işletme dışından) almak değil mi bunun Türkçesi?

ardından

"Şehbender sokağının adını, olmayan bir şeyhin ardından Şeyh Bender olarak değiştiren..." (Emre Kongar, 14.8.2003 tarihli *Cumhuriyet*)

Kongar, Medya Notları'nda, Hüseyin Movit'in bildirdiği, "Mola Taşı Sokağı"nın "Molla Taşı Sokağı"na, "Şehbender Sokağı"nın da "Şeyh Bender Sokağı"na dönüştürülmesi gibi saptırmaları duyurmakla çok iyi ediyor.

Bu arada, bir bölümünü yukarıya aldığım cümlesindeki "ardından" sözcüğü, Türkçeden çok, İngilizcede "after"ın belirli bir kullanımıyla bağlantılanıyor gibi bir duygu uyandı bende.

"malapropism"

OMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Mehmet Aydın'ın da mektubunda dikkat çektiği gibi Bâki Asiltürk, *Hürriyet Gösteri* dergisinin Temmuz-Ağustos 2003 sayısındaki yazısında, "malapropism" sözcüğünü öneriyor bize. "Türkçede, şiirde ya da düz yazıda sözcüklerin

yanlış kullanılmasına ilişkin bir kavramlaştırma olmadığından" diye gerekçelendiriyor Asiltürk, bu buyur etme işini.

"Malapropos", Fransızca "mal à propos"dan gelme; "yersiz [söz]" demek. Bu sözcükten türetilmiş olan "malapropism"in edebiyattaki kaynağı ise Richard B. Sheridan'ın *The Rivals* (Rakipler) adlı oyununun kişilerinden Bayan Malaprop. Özel adlar çevrilmez ama, bu tür, kurgu kişisiyle ilgili fikir veren adlar uyarlanmayı hak ediyor: "Bayan Yersizsöz" diyebiliriz.

Edebiyatta "malapropism" genellikle her tür yersiz söz için değil, özellikle ses benzerliğine dayalı yanlışlıklar sonucu ortaya çıkan ince mizah için kullanılan bir terim. Bayan Yersizsöz, "taken for granted" yerine "taken for granite" diyor sözgelimi: Dil sürçmesi mi, bilmezlik mi olduğu belirsiz bir sarsaklık. Böylece de "elde bir sayılan" diyecekken, "granit sayılan" demiş oluyor ve granitin sağlamlığını elde birin sağlamlığıyla bir araya getiren bir inceliğe varıyor iş. Dolayısıyla, "malapropism" sözcüğünün, İngilizceliğini bir yana bıraksak bile, ortalıkta belirli türden bir humor olmadıkça Asiltürk'ün önerdiği gibi her "yanlış" kullanıma uygun düşeceğini sanmıyorum.

Öte yandan, bu tür "dil yanlışı" gözlüklerinin, edebiyata bakış açısını fazlasıyla daraltabildiğine dikkat edilmeli. Asiltürk'ün söz konusu yazısında Gülten Akın'ın iki dizesine yönelttiği eleştiri bu açıdan hayli tipik bir örnek. Eleştirilen dizeler şöyle:

"Kimse tanımasın için onları/şairler kimi sözcükleri yok ettiler"

Asiltürk'e göre buradaki "için" sözcüğü bir "malapropism" örneğidir, dolayısıyla silinmesi ve yerine "diye" yazılması gereklidir.

Asiltürk'ün "malapropism"i yerinde kullanmadığını yukarıda açıklamıştım, onu geçiyorum. Ama bunun dışında da, böyle bir eleştiri ve böyle bir öneri, söz konusu dizelerin yanı sıra, Gülten Akın şiirine ve genel olarak şiir denilen yazı türüne de dar bir açıdan bakmanın göstergesi. Dizelerdeki "-masın için" yapısı, ilk kez Gülten Akın tarafından kullanılmış olsaydı bile, bırakın düzeltilecek bir yanlış sayılmayı, bize bu iki dizede söylenenlerle (ve söylenmeyenlerle) ilgili geniş yorum olanakları sunan bir kuruluş olurdu. Başka bir deyişle Asiltürk, yazısının girişinde belirttiği "dilin dönüştürülmesi" çerçevesini bu örnek için de göz önünde tutmalıydı. Hele "-masın için" yapısına verilebilecek başka önemli örnekler de varken, diyeceğim ama, Gülten Akın'a ayıp olacak.

Çeviri etkileri

Çeviri bir Türkçe metin okurken anlatımda sizi rahatsız eden bir şeylere rastladığınızda bu ya Türkçe içi bir sorundur ya da kaynak dile uymazlıkla, denk olmayışla ilgili bir sorun. Bu ikinci durumda daha çok çevirmenlerin yaşadığını sandığım bir deneyim, Türkçe metne bakarken zihnimizde bütün çağrışımlarıyla birlikte kaynak metnin belirmesi oluyor.

Bu deneyimin gösterdiği gerçekliklerden biri, Türkçenin çeviriler yoluyla bir yandan yeni terim ve kavramlar kazanırken bir yandan da yitirdiğidir.

Sözünü ettiğim yitirme, kaynak dilde tek bir sözcükle karşılanan birden çok anlamın Türkçede ayrı ayrı karşılıkları varken, bu karşılıklardan yalnızca birinin, her zaman aynısının kullanılmasından kaynaklanıyor.

Gerçekten de, hep Türkçenin Batı dilleri karşısındaki yetersizliğinden söz edilir ama, yer yer de tersi geçerli. Türkçede birkaç ayrı karşılığı olan pek çok İngilizce sözcük ve kavram saymak olanaklı. İşte ilk elde verilebilecek birkaç örnek:

Identity: kimlik, özdeşlik, aynılık.
Moment: an, uğrak, devinirlik, moment.
Authority: yetke (=otorite), idare, yönetim.
Campaigne: kampanya, sefer.
Member: üye, mensup, organ.
Concept: kavram, anlayış, fikir, temel fikir, ana fikir.

Böyle pek çok örnekte Türkçe karşılıkların bir bölümü yavaş yavaş aşınıp silinme, İngilizcedeki gibi tekleşme eğiliminde. Yukarıdaki örneklerde hangi sözcüklerin unutulup hangilerinin jokere dönüştüğünü okura bırakayım.

Benim "İngilizceden Gelenler" başlığı altında dikkat çekmeye çalıştığım oluşumların çoğu bu türden.

Çeviri yaparken kaynak dildeki sözcüğün Türkçe karşılıklarından hangisini kullanacağım diye kafa patlatmak, bağlamı derinlemesine izleyip ona göre karar vermek kolay değil elbette. Oysa karşılıklar teke indi mi, çeviri etkinliği kolaylaşıyor, neredeyse otomatik olarak yürütülebiliyor. Gelgelelim, özenti etmenini bir yana bırakacak olursak, Türkçeye fazladan, denebilirse hak etmeden giren "alıntı, ödünç vb."

sözcükler daha çok da bu yolla, kolaycı çeviriler yoluyla giriyor.

Sözgelimi, "kavram, anlayış, temel fikir, ana fikir" gibi karşılıklarından hangisini kullansam diye uğraşmak yerine "konsept" deyip geçtiniz mi, işiniz kolay. O noktada diliniz yoksullaşırmış, çeviriniz fazlaca çeviri kokarmış, yazarın söylediklerine yeterince yaklaşamazmış, ne gam.

Her "concept" gördüğünüz yerde "kavram" dediğinizde elde edeceğiniz verim ise, bundan biraz daha iyi, ama olanakların elverdiğinden yine çok uzak.

1.6.2003 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, "'Okumak' Eylemini Saptıranlar" başlıklı, Nusret Ertürk imzalı bir yazı var. Ertürk, son yıllarda "okumak" sözcüğünün anlam kaymasına uğradığını belirterek şöyle diyor:

"... bir yerde deprem mi oldu, ilgili soruyor: 'Bu depremi nasıl okumalıyız?' Bir başkası, 'Şimdi, Irak'taki son durumu okuyalım.' Öbürü, 'Amerika Savunma Bakanı'nın sözlerini ben şöyle okuyorum...' diyor. Söyler misiniz, bu söylemlerin okumakla ne ilgisi var? Bu tür söyleyiş biçimi bilinçli mi oldu, bilinçsiz mi? Araştırılmalı. Gerçek anlamdaki 'okumak'tan uzaklaşma, uzaklaştırmadır bu. Amaç, o güzelim okumak sözcüğünün içini boşaltmak, sulandırmak mı? Okumak sözcüğü, kitapla birleşince yerinde anlam kazanıyor. Başka türlüsü okumanın canına okumaktır. Bizde, 'okumuyoruz' sözü sık sık yinelenir. Nedeni irdelenmese de. Giderek, 'okuma özürlü bir toplum olduğumuz' bile yüreklice dile getirilir. Orada kalınır. Kitap, gazete okuma alışkanlığımız yok ama başka türlü okumalara da bayılıyoruz. (...)"

"Okumak" fiilinin Batı dillerindeki birinci anlamı, Nusret Ertürk'ün de dediği gibi "bilgilenmek, aydınlanmak, eğitilmek" olmakla birlikte, o dillerde öteden beri ikinci bir anlamı daha var bu fiilin: "yorumlamak". Aynı fiilin Türkçede "yorumlama" anlamını kazanması ise gerçekten son yılların işi. Yukarıda açıklamaya çalıştığım mekanizmayla oluyor bu işler. Neyse ki "yorumlamak" da unutulmuş değil. En azından şimdilik.

Karşılıklı kaygılar

Dünyadaki tüm diller İngilizcenin etkisine maruz kalırken, İngilizceyi anadili olarak konuşanlar arasında da dillerinin geleceğinden kaygı duyanlar var. Dilin "kirlenmesi" gibi hijyenik kavramlar bizim coğrafya dışında pek yaygın olmamakla, daha doğrusu farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte, etkilenmenin karşılıklı olduğunu gösteren kaygılara rastlanıyor. Tipik göstergelerden biri, ABD'de yaşayan bir arkadaşımın yolladığı, son dönemlerde popüler olduğu anlaşılan eğlenceli "İngilizce" metin.

Altı paragraftan oluşan metin bütünüyle kurgusal. İlk paragrafı standart İngilizceyle yazılmış. Bu paragrafta, Avrupa Birliği'nin resmi dili olarak İngilizcenin seçildiği, İngilizce imlada bazı iyileştirmelere gidilebileceğinin Majestelerinin Hükümeti tarafından kabul edildiği ve bu amaçla beş yıllık bir "Avrupa İngilizcesi oluşturma" planının yapıldığı bildiriliyor.

Yazının diğer beş paragrafı, sözü edilen beş yıllık plandaki aşamaların her birinde İngilizcenin hangi değişikliklere uğratılacağı hem belirtiliyor hem de uygulanıyor. Örneğin, ilk yıl İngilizcedeki "yumuşak C"nin yerini "S" harfi, "sert C"nin yerini de "K" alacaktır. Paragraf, "Sertainly, (...) this will klear up konfusion" diyor, "Certainly, (...) this will clear up confusion" yerine. "Bu işlem, hiç kuşkusuz, kafa karışıklığına son verecektir" anlamında.

İkinci paragrafta, ikinci yıl o kalabalık "ph"nin yerini "f"nin alacağı, üçüncü paragrafta üçüncü yıl çift harflerin kaldırılacağı bildiriliyor. Yazı, standart İngilizcedeki "All will agree..." yerine "Al wil agre..." ("Herkesin de kabul edeceği gibi...") diye sürdürülüyor.

Dördüncü yıl için, "th"nın yerini "Z", "W"nin yerini "V", "ou"nun yerini de "U" alacak, böylece "gerçekten duyarlı bir yazı biçemimiz olacak" deniliyor: "Ve vil hav a reli sensibl riten styl" ("We will have a really sensible written style" yerine).[10]

Önüne gelenin bilir bilmez kullandığı zavallı İngilizcenin düştüğü haller.

Şakası bir yana, egemen dil ile ikincilleşen dil arasındaki ilişkide etki tam olarak tek yanlı değil gerçekten de. TOEFL gibi standartlaştırma mekanizmaları bunun için var belki biraz da. Kişi, öğrendiği diğer dilleri kendi anadilinin sesiyle, kendi anadilinin mantığıyla konu-

şuyor. Etkilenme, yalnızca ikincilleşen diller için değil, büyüklü küçüklü tüm egemen diller için geçerli.

Ancak, İngilizceyi diğerlerinden ayıran temel nokta, bugünün verileriyle bakıldığında ufukta onun yok olması gibi bir tehlikenin görünmemesi. Ufukta görünen İngilizce, korumacılarının o "güzel İngilizce"si olmasa bile.

Asimilasyon politikalarının kurbanı olan diller için durum farklı. Tevfik Turan'ın, 21 Şubat 2003 tarihli "Anadili gününüz kutlu olsun" başlıklı Dil Meseleleri'nin internet baskısına eklediği "Tekdilci tutum" başlıklı notunda da belirttiği gibi, Türkiye'de Lazca yakın, Kürtçe belki daha uzak bir gelecekte, devlet politikalarının katkısıyla ortadan kaybolma tehlikesiyle yüz yüze.

Devletler genellikle ikidilli eğitim deyince yalnızca kendi egemen dilleri ile küresel egemen dilden oluşan ikiliyi anlıyor. Diğer anadillerinin payına, asimilasyon politikası düşüyor.

Oysa, OMÜ öğretim üyesi Mehmet Aydın'ın yazdığı gibi, "çokdilli barış mümkün":

"Çokdilin kargaşaya yol açacağı düşüncesi 19. yüzyılın ürünü. Yiten, ölen diller bizi sevindirmemeli. 21. yüzyılda ölebileceği tahmin edilen Türk lehçeleri de var. Bunların yaşaması için de ciddi çabalar sarf etmemiz gerek. Dünyanın ekolojik olarak zengin bölgelerinde birçok dil varmış. Gerçekten de ekosistemlerle diller arasındaki ilişki şaşırtıcı. Bir türün hayatta kalması için yaptıklarımızdan daha çoğunu ölmekte olan bir dil için de niye yapmayalım? Ölen dillerle acaba daha neler yitiriyoruz? Farklı dilleri konuşanların birbirine düşman olmasının hiçbir haklı gerekçesi yoktur."

8

ANADİLİ

Bir, iki, üç, daha fazla dil!*

2001, Avrupa Konseyi ile Avrupa Birliği tarafından "Avrupa Diller Yılı" kabul edildi. Dil alanı, en azından para (Euro) alanı kadar tartışma uyandıracak gibi görünüyor.

"They're talking our language"

18 Mart 2001 tarihli İngiliz *The Observer* gazetesinin manşeti böyle: "Bizim dilimizi konuşuyorlar." Bu sözdeki "biz"e ve "onlar"a mim koyalım. Robert McCrum imzasını taşıyan bu yazının spotu, aynı olguyu daha açık bir çarpıcılıkla dile getiriyor: "Britanya belki bir imparatorluk yitirdi ama, bütün bir gezegeni kazandı. Şimdi hepimiz, Filipinli yargıçlardan Basklı balıkçılara kadar hepimiz, işlerimizi İngilizceyle yürütüyoruz: Fransızlar dahil." Buradaki "biz", az önceki "onlar"ı da kapsar oldu birden. Ne ölçüde kapsıyor dersiniz?

McCrum, özellikle Sovyetler'in çöküşünden sonra ABD kültürünün İngilizceyi dört bir yana yaymasında Hollywood filmleriyle blucinlerin de rolü olmakla birlikte asıl payın Cruise füzeleriyle "Stealth" bombardıman uçaklarına ait olduğunu söylüyor: "Dil her zaman öncelikle iktidarla ilgili bir şey olmuştur; sonra kültür ve öğrenimle." Ve Uriel Weinreich'ın ünlü sözünü alıntılıyor: "Dil, ordusu ve donanması olan bir lehçedir."

Ordusu ve donanması olan tek "lehçe" İngilizce değil elbet. An-

* *Milliyet Sanat*, No. 502, 15.4.2001

cak, "küresel dil" unvanını kazanan ilk dil, İngilizce. En büyük orduyla en büyük donanma onun demek ki.

Tanıdık bir olgu: İngilizce konuşmak insanları güçlü olana yaklaştırıyor. Bir iki sözcükle, güçlüler dünyasındaymış gibi bir havaya girebiliyorsunuz. Çekicilik diye buna denmez mi!? Özellikle 1980 sonrasında, Özal'la birlikte gizlisi saklısı kalmayan bir duygu değil mi söz konusu olan?

Ne var ki, bir de öbür taraftan bakmak ve İngilizce konuşmak denince, hangi İngilizce diye sormak var. Çünkü, en üstteki İngiliz-Amerikan egemen ideolojisinin gözünde, standart İngilizceyi tutturamayan herkes ikinci sınıftır. Amerikan, İngiliz, Güney Afrika, Avustralya metropollerinin kenar mahallelerinde ya da Hindistan'da, Afrika'nın sağında solunda doğan melez İngilizceler, her ne kadar kendilerine bilimsel araştırma konusu olma lütfunda bulunulsa da, toplumsal piyasada geçer akçe değildir. "Business English, financial English, management English" de, kendi içinde kalite ayrımları taşımakla birlikte, sonuçta indirgenmiş İngilizcedir. Gerçi dünyada bilim alanındaki dönemsel yayınların yarısından fazlası İngilizce. Ancak, bilim ve dil de tümden "business" dışı sayılamaz. Örneğin, gayri safi dil hasılası, yani dil ticaretinden (öğretim vb.) her yıl elde edilen para İngilizce için sekiz milyar dolara yakın. Bu tutar, Almanca vb. diğer dillerden elde edilenin birkaç misli.

Sözün kısası, İngilizce konuşmak menfaatiniz icabıdır ama, haddinizi de bileceksiniz. Hangi dili, nerede, ne ölçüde konuşacağınızı yani. Yoksa ABD'de, derste Amerikanca yerine anadilini konuşan İspanyol kökenli öğrenci gibi, okuldan atılırsınız. Son dönemlerde, tabandan gelen bir tepkiyle, farklı kökenlerden ABD'lilerin, ikidilli (anadilleri artı İngilizce) eğitim için yığınla etkinlik düzenlemesi boşuna olmamalı.

Geçer dil İngilizce

Avrupa Birliği'nin, kaç adet resmi dili olursa olsun, bugün uygulamada bir tanecik geçer dili (lingua franca) var: İngilizce. İsviçre'nin Almanca konuşulan bölümü geçen yıl, Fransızca olan ikinci resmi dillerinin İngilizce yapılması konusunu oylayıp kabul etmişti. AB içinde ikinci dil olarak (anadillerinden sonra) İngilizce konuşanların oranı %41 olmakla birlikte, çocukların %75'i İngilizce öğreniyormuş. Ku-

zeyden güneye inildikçe (güney nedense "aşağısı"dır ya) İngilizceye rağbet azalmakla birlikte, kamuoyu araştırmalarına göre İtalyanların %76'sı, Fransızların bile %66'sı, tüm Avrupa halkının İngilizce konuşmasının iyi bir fikir olduğunu düşünüyormuş. Oysa bilindiği gibi Fransa devleti, Fransızcayı İngilizcenin etkilerinden korumaya yönelik yasalar çıkarmaya kadar varan önlemlerle yıllardır koruyuculuk şampiyonluğu yapıyor. Üstelik, emperyalistlikte İngiltere'nin ezeli rakibi. Gerçi Fransızların %66'sı, Hollandalıların %82'sine oranla düşük bir yüzde sayılır. Ayrıca, Fransa devletinin koruyucu tavrı yaygınlaşma eğilimi gösteriyor: Almanya'da da Dili Arılaştırma Yasası gündemde. Tasarının sahibi muhafazakâr Senatör Eckhart Werthebach, amacının Almancayı Amerikancılık karşısında silinip gitmekten kurtarmak olduğunu söylüyormuş. Bu hareket, "Denglish" adını verdikleri İngilizce karışık Almancayı konuşurken yakalanan her Almana ağır para cezaları dayatmak istiyormuş. İspanya ve Brezilya'da da benzer hareketler varmış... Tanıdık değil mi?

Evet, Almanca, Fransızca, İspanyolca gibi diller de ölmekten korkuyor! Bugünkü durum sürerse önümüzdeki yüz ya da yüz elli yıl içinde İngilizcenin diğer tüm dilleri kenara itmiş ya da yok etmiş olacağını düşünen, Collège de France öğretim üyesi Prof. Claude Hagège, böyle düşünmekte yalnız değil. *Dil Ölümlerine Son* adlı ünlü kitabının yanında konuyla ilgili çok yazıp çeşitli etkinliklerde bulunmasıyla tanınan Hagège gibi, dilbilim ya da dil alanındaki insan hakları temelinde çalışmalar yapan pek çok kuruluş ve yayın var, gittikçe de artıyor.

İlginçtir, dil ölümleri çok da yeni bir olgu değil ama, tepkiler yeni yeni, daha doğrusu son on beş yıldır arttı. Bunda ölümlerin olağanüstü hızlanması kadar, Fransızca, İspanyolca, Rusça gibi eski egemenlerin bile bir ucundan silinmeye başlamasının da payı olmalı. Sayılar (kaç zamanda bir dil ölüyor, konuşan sayısı kaça düşünce tehlike başlıyor vb.) dilciden dilciye değişebiliyor. Değişmeyen kanı, günümüzdeki dil ölümlerinin, ilgili devlet ve devlete benzeyen yönetimler, kendi topluluğu ya da komşu topluluklar tarafından sürdürülen "baskıcı dil politikaları"na bağlı, karmaşık süreçler olduğu...

Tepkiler

Fransız ve Alman devletlerininki gibi yasacı/yasakçı tepkiler, dilbilim çevreleri tarafından genellikle "dilde tutuculuk", "dilsel ırkçılık" gibi

adlar verilen eğilimlerle el ele yürüyor. Tabandan gelen tepkiler ise kendisini daha çok, ikidilcilik ya da çokdilcilik ("multilingualism/plurilingualism"), dil alanında insan hakları savunuculuğu gibi biçimlerde ortaya koyuyor. Bu ikinci tür tepkiler, kendinden gitgide daha çok söz ettirir oldu. Alanın ünlü adlarından Prof. David Crystal, "Her güçlü dil bir tehlikedir" diyor: "Bu nedenledir ki küçük dillerin saygıya, sık sık da koruyucu önlemlere ihtiyacı oluyor."

Doğrusu, tehlikedeki dilleri dert edinen bilim merkezlerinin yayınlarını okurken kötü duygulara kapılmamak zor. Sözgelimi, "tehlikedeki bitki ve hayvan türleri nasıl kurtarılabilirse diller de öyle kurtarılabilir" demeleri, biraz bu filmi daha önce de görmüştük duygusu uyandırıyor. Bitki ve hayvan gibi varlıkları küçümsediğimden değil. Bu sorunlara, "incelenmemiş diller" gibi kavramlar kullanarak yaklaşmalarından. Kim tarafından "incelenmemiş"?! Kim tarafından "kurtarılabilir"?! O hep kendini merkez alan yüce iyiliksever misyoner tavrı geliyor akla. Ayrıca, Immanuel Wallerstein'in dikkat çektiği sömürü supapları var: Hani biz hep kapitalizm ücretli emek yoluyla herkesi feodal ilişkilerden çıkarmayı yeğler diye bilirken, kapitalizm, kendine ve işsizler ordusuna çok da gerekli olmayan bir kısım insan yarı evde yarı köyde otursun da proleter akrabasına omuz vererek, ücret talebinin yükselmesini önlesin istiyor ya, o hesap, biz kapitalizm İngilizceyi dünyada egemen kılıyor derken, o, feodal ilişkilerin, geleneklerin birazı korunsun diye tehlikedeki dillere bir uçtan sahip çıkmakta yarar görüyor olabilir. Sonuçta dil, gelenekler de içinde olmak üzere, kültürün taşıyıcısıdır ne de olsa.

Böyle bir durum, diline sahip çıkmak isteyen topluluklarla emperyalizmin çıkarlarını birleştirmiş mi oluyor peki, ikisi de o diller korunsun istediğine göre? Bu karmaşık durumu iyice düşünebilmek için, genel olarak insan hakları alanındaki gelişmeyle paralellik kurmak yararlı olabilir.

ABD ve İngiltere'nin ya da başka ülkelerin emperyalist güçleri, başlangıçta insan hakları kavramını desteklerken temel amaçları sosyalizmi gözden düşürmekti. Sosyalist ülkelerdeki insan hakları ihlallerine karşı hiç bitmeyen kampanyalar düzenlerken, bir yandan da alttan alta, üçüncü dünya denen ülkelerdeki işkencecileri, faşist darbeleri desteklemekten geri durmuyorlardı. İnsan hakları kavramı sosyalistler nezdinde on beş yirmi yıl öncesine kadar pek saygınlık kazanamadıysa, bunda kavramın CIA ile bağlantısı olduğu bilgisinin de payı

vardı. Sosyalist sistemin çökmesinde insan haklarına saygı meselesinin rolü yeterince ortaya konmadıysa da, bugün artık tüm ülkelerde insan hakları savunuculuğunun temel bir demokratik rol oynadığını söylemek yanlış olmaz. (Kuşkusuz, sivil insan hakları hareketlerinden söz ediyorum: Devletlerin göstermeliklerinden değil.) Dolayısıyla emperyalist güçler, kazdıkları kuyuya başkalarını düşürseler de, sonra kendileri de düşmüş oldular.

Bu deneyim, dil alanındaki insan hakları için alınabilecek derslerle dolu. Bugün tıpkı diğer alanlardaki insan hakları gibi, dil alanındaki haklar da devletleri sıkıştırmaya başlayan, gitgide daha çok yandaş kazanan, bilimcilerin gitgide daha çok eğildiği, kültürlerin korunması gibi esaslı bir davayla birlikte yürüyen bir kavram. Bu kavramı, sanayileşmekte gecikmiş topluluklar bir miktar "geleneksel" kalsın diye kullanmak isteyenler olabilir. Hatta, Wallerstein'i haklı görüyorsak, istemeseler şaşmak gerekir. Bu noktayı akılda tutmakta yarar var. Ama bu durum, tüm toplulukların dilleri ve kültürleri için özgürlük ve saygınlık isteme davasını demokratik bir dava olmaktan çıkarmıyor.

Devletler genel olarak insan haklarını pek sevmiyor. Dil alanındaki insan hakları ise belki en az sevdiklerinden. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde (1948) dillerden söz etmemişler. Ancak, Barcelona Dil Alanındaki İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1996) ve Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarıyla İlgili Lahey Önerileri (1996) bir miktar gelişme sağlamış. Şu an dilsel azınlıkların dilleri açısından en iyi hukuki koruma, Birleşmiş Milletler Uluslararası Yurttaş Hakları ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin (1966/1994) 27. Madde'siymiş. (Kaynak: Miklos Kontra, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas ve Tibor Varady (yay. haz.), *Language: A Right and Resource: Approaching Linguistic Human Rights,* Central European University Press, Budapeşte, 1999.)

Batı ülkelerinde başkalarının tehlikede olan dilleriyle ilgilenerek belgeleme vb. pek çok çalışma yapan merkezler de farklı farklı anlayışlarda olabilirler. Ne deyip ne yaptıklarına bakılmalı.

Prof. David Crystal şöyle düşünüyor: "Dünya nüfusunun dörtte üçü doğal ikidillilerden. Bir standart dili geçer dil konumunda tutup yanı sıra yerel dillerin varlığını sürdürmek gayet olanaklıdır. Standart oluş, anlaşılırlığı sağlar, yerellik ise kimliği. Benim idealimdeki dünyada, herkes ikidilli: Dillerin her biri başka bir işe yaramak üzere." (AWAD internet sitesindeki, 26.2.2001 tarihli söyleşiden)

Prof. Claude Hagège ise, İngilizcenin egemenliği karşısında alınacak önlemler çerçevesinde ilginç bir öneride bulunuyor: Anadillerini ve İngilizce dışındaki dilleri çocuklara küçük yaşlardan (5-7 yaş) başlayarak, İngilizceyi ise daha büyük yaşlarda öğretelim. Diğer dillerden önce İngilizce öğretilmesi, Prof. Hagège'e göre, başka dil öğrenme isteğini köreltmekte, çocuğun önce İngilizce dışında bir ikinci dil öğrenmesi durumunda ise diğer dillere olan ilgisinde büyük bir gelişme olmakta, çocuk bu arada İngilizceyi de rahatça öğrenebilmektedir... Tartışmalar böylesine zengin.

Çokdilcilik cephesi

Şu an dünya nüfusunun dörtte birinin İngilizce konuştuğu anlaşılıyor. Diplomasinin ve uluslararası iletişimin, pop müziğin ve internetin dili İngilizce. On yıllık internet tarihinde sitelerin %80'i İngilizce, %4,5'i Almanca, %3,5'i Japonca. Ancak, bu %80'lik oranın düşmekte olduğu da saptanmış (Prof. David Crystal, aynı internet söyleşisi). Karşıt eğilim kendini göstermeye başlıyor.

Altmışlı yılların devrimci sloganı, "Bir, iki, üç, daha fazla Vietnam"dı. Çünkü Vietnam, emperyalizme karşı savaşın o sıralardaki simgesi olmuştu. Dil konusunda başlığa çıkardığım slogan ise, lafzıyla olmasa da içeriğiyle, İngilizce dışındaki tüm dillerin savunucularından oluşabilecek potansiyel demokrasi cephesinin ana fikri sanki. Aslında o kadar da salt potansiyel değil. Tek sözcüklük, "izm"li bir adı bile var: çokdilcilik (*multilingualism/plurilingualism*).

Yanlış anlaşılmasın: Çokdilcilik, İngilizce boykotundan söz etmiyor. *Linguistic Imperialism* (Dil Emperyalizmi, Oxford University Press, 1992) gibi kitapların yazarı Robert Phillipson daha önce pek de önemsemediği yapma dil (Esperanto) fikrinin demokratik bir dünya dili olarak yeniden düşünülebileceğini yazsa da, iletişimin vazgeçilmez aracı geçer dil olarak ufukta şimdilik İngilizceden başka aday görünmüyor. Çokdilciliğin anlayış olarak önemi, ötedenberi dilbilimin temel varsayımlarından olan dillerin temelde birbirinden üstün olmadığı ilkesini savunmasında yatıyor.

Çokdilciliğin başlıca itici gücünün kimlik talebi olduğunu söyleyenler var. Ancak, kültürel ve dilsel kimliğin gitgide daha seçimli (kişinin seçimine bağlı) olması olasılığı da tartışılıyor. Sanıyorum bunun anlamı, kendi bireysel dünyamızı bugün hâlâ büyük ölçüde geçerli

olan tabldot usulü yerine, menüden seçerek, hatta mutfağa gidip kendi usulümüzce deneye deneye kurabilir miyiz, oluyor.

Dil: Hem hak, hem zenginlik

Son on beş yılda toplumdilbilimin sözvarlığına "dilsel ayrımcılık" (*linguistic discrimination*), "dilsel ırkçılık/dilsel önyargı" (*linguicism*), "tekdilcilik" (*monolingualism*), "dilsel hoşgörüsüzlük" (*linguistic intolerance*), "dilsel soykırım" (*linguistic genocide*), "kültürel soykırım" (*culturel genocide*), "dil emperyalizmi" (*linguistic imperialism*), "dilsel tektürcülük" (*linguistic homogeneity/ unilingualism*) gibi kavramlar eklenmiş durumda.

"Dilsel çoğulculuk" (*linguistic plurality/ plurilingualism/ multilingualism*) ve "dillerarasıcılık" da (*interlingualism*) unutulmadan.

Avrupa Diller Yılı'nda ve kuşkusuz daha sonra da, bu kavramların bol bol tartışılıp yazılıp çizileceğinde ve sıfat olarak kullanılacağında kuşku yok. Avrupa Konseyi üyesi ve Avrupa Birliği aday üyesi Türkiye'de, İngilizceye maruz kalan tek dil Türkçeymiş ve Türkiye'de Türkçeden başka anadili yokmuş gibi düşünmeyi sürdürmek zorlaşacağa benziyor.

Avrupa Diller Yılı'nın iki yüzü

Avrupa Diller Yılı dolayımıyla bazı kavramları ele almakta yarar var: Dil öğrenmek, dil bilmek, anadili, çokdilcilik vb.

Avrupa Konseyi, ardından da AB, 2001 yılını Avrupa Diller Yılı ilan ederken temel amaç olarak dil öğrenmenin özendirilmesini belirlemiş: Birbirinin dilini öğrenmek insanları biribirine yaklaştırır fikriyle, Avrupa'da konuşulan 200'ü aşkın anadilinden bir ya da birkaçının öğrenilmesi öneriliyor. Buradaki dil öğrenmek kavramını "dil bilmek" açısından sorgulamak yol açıcı olabilir.

"Dil bilmek" sözü, yanılmıyorsam Türkçeye özgü. Başka bir dile çevirdiğinizde güçlüklerle karşılaşıyorsunuz. Türkçede dil bilmek sözünün anlamı, duruma göre değişiyor çünkü. Ortada başka ipucu yoksa, dil bilmek sözü günümüzde İngilizce bilmek anlamına geliyor. Tersinden söylersek, İngilizce bilmiyorsanız dil bilmiyor sayılıyorsunuz.

Ortada başka bir ipucu varsa durum değişebiliyor. Örneğin, basında sık sık rastlanan "dil bilmediklerinden, büyük kente geldiklerinde büyük güçlüklerle karşılaşan kadınlar" gibi haberlerdeki "dil bilmek" sözünü İngilizce bilmek diye değil, Türkçe bilmek diye anlıyoruz. Bu bağlamda, Türkçe bilmeyen, dil bilmiyor sayılıyor.

Almanya'daki Türkler dil bilmek sözünü Almanca bilmek anlamında kullanıyor, Fransa'dakiler Fransızca bilmek anlamında, vb, vb.

Soyutlayıp genellersek, dil bilmek, egemen dili bilmek anlamına geliyor diyebiliriz. Dil öğrenmek de, onun gölgesinde.

Avrupa Konseyi ve AB, Avrupa Diller Yılı fikrine nereden ulaşmış olabilir? Resmi açıklamanın ötesinde akla gelebilecek nedenler: 1) İlginin İngilizcede çok fazla yoğunlaşması, devletleri telaşa düşürmüştür. Özellikle, İngiltere ve ABD'yle rekabet etmek isteyen Fransa, Almanya, İtalya, İspanya gibi devletleri. Bu, pek de kuşku götürmeyen, söz konusu devletlerin kendi egemen dillerini korumak ve yaymak için aldıkları başka önlemlerle de ortada olan bir etken. Avrupa Diller Yılı, dikkatlerin İngilizce dışındaki dillere çevrilmesi için bir olanak. 2) "İkincil önemde" diye tanımlanmaları nedeniyle için için düşmanlık biriktiriyor olabilecek dilsel toplulukların gönlünü almak, bu yolla da daha özverili ve çabalı olmalarını sağlamak istenmiştir.

Çeviri giderlerinin azaltılması da Avrupa Diller Yılı fikrinin hedeflerinden olabilir mi? Görünüşe bakılırsa olabilir. Çünkü AB organlarının çeviri giderlerinde, özellikle yeni üye devletlerin katılımıyla geometrik artışlar kaydedildiği sık sık yazılıp çiziliyor. Her toplantı, her söz, her belge, her üye devletin resmi diline çevriliyor çünkü.

Ne var ki çeviri giderlerinden (bu arada, çevirmen bulma güçlüğünden ve çeviri yanlışlarının yarattığı sorunlardan) çarşaf çarşaf yakınılmasını, Avrupa'nın yoksulluğundan çok, egemen dillerle yetinme arzusuna bağlamak akla daha yakın. Avrupa Diller Yılı dolayımıyla "200 küsur anadili"nden söz edilse de, devletler genel uygulamalarında daha çok, yukarıda açmaya çalıştığım "dil bilmek" kavramıyla hareket ediyor. Tıpkı Türkiye Cumhuriyeti devleti gibi.

Yalnız, Türkiye'de başka alanlarda olduğu gibi dil alanında da işler daha karışık. Dil işinin Avrupa'daki iki yüzünden biri egemen dillerin İngilizce karşısında korunmasıysa, diğeri, ikiyüzlülük çerçevesinde de olsa "200 küsur anadili"nin korunması. Türkiye'de ise işin egemen dil (Türkçe) yüzünde bilinç eksikliği hüküm sürüyorsa, diğer anadilleri konusunda düpedüz bilinç yokluğu hüküm sürüyor. Milli

Eğitim Bakanlığı'nın Avrupa Diller Yılı programını inceleyin. Bir "Avrupa dilleri" sözüdür gidiyor ama, bu "Avrupa dilleri"nin o sayıları 200'ü aşan diller olduğuna ilişkin hiçbir işaret yok. Konulan hedef: Türkçenin Avrupa eğitim sisteminde öğretilen ikinci diller listesine alınmasını sağlamak. Türkiye gibi bir ülke, 200'ü epey aşkın anadilini içeren bir Avrupa dilleri listesine tek bir dille eklenmekten söz ediyor. Buna bilinç yokluğu demek hatalı olur mu?

Anadili

"Anadili" kavramına, Türkçeyle ilgili hemen her yazı, konuşma, tartışma, kitap ya da bildirgede rastlanabiliyor. Ancak hep, anadili=Türkçe varsayımına dayalı bir kullanım bu. Türkiye'deki tek anadilinin Türkçe olmadığı olgusu, görmezden geline geline, çoktandır gerçekten görülmüyor, başka bir deyişle, bilince çıkarılamıyor. Bilinç yokluğu dediğim durum, bu. Yılların yasakçılığı, dilci olsun olmasın yazarların çok büyük bir çoğunluğunda Türkiye'deki tek anadilinin Türkçe olduğu biçiminde bir algı sorunu yaratmış durumda.

Sayısız örnekten yalnızca birkaçını vereceğim. Olabildiğince en tipik ve en yenilerini. İlki, demokrat olarak tanınmış İzmirli aydınların imzasıyla yayımlanan "Ana Dili Duyarlılığına Çağrı" adlı bildirge metni. Bu metinde durmadan (tam on iki kez) Türkçe kastedilerek "ana dili" deniyor ama bu durum bile imzacıları uyandırmaya yetmiyor. Her zamanki gibi, tabelalardan başlayıp reklamlarla devam ederek, Türkçe dışındaki dillerin kullanılması yasak olsun istiyorlar. Diğer anadillerini ise İngilizcenin etkileri çözümlenirken önem taşıyabilecek bir etken olarak bile hesaba katmıyorlar. Akıllarında yalnızca Türkçe ve İngilizce var belli ki. Son noktasına vardırılmış bir soyutlamayla, Türkçenin İngilizce etkisinden korunması için kamu kuruluşlarını yasakçılığa çağırıyorlar.

Temmuz başlarında Kanal 7'de Türkçeden söz edilen bir İskele Sancak programı vardı. AKDTYKTDK mensubu bir katılımcı, "anadili seferberliği"nden söz ediyor ve yine yalnızca Türkçeyi kastediyordu. Aynı programda, yabancı dilde eğitime karşı çıkan eğitimciler de, karşı çıkışlarının nedenini açıklarken "insanlar anadillerinde daha iyi

anlıyor" gibi sözleri, eğitimin Türkçe olduğu Türkiye üniversiteleri için söylüyorlardı. Orada bulunanların aklına da bu durumu sorgulamak gelmiyordu bir türlü. Gelemiyordu demek daha doğru belki.

AKDTYKTDK'nın dergilerinde, "dilimiz" adlı internet sitesinde, TÖMER'in dergilerinde vb. yazı ve söyleşi okuyanlar bilir: Anadili bilinci, anadili sevgisi, anadiline saygı çağrısından geçilmiyor bu yayınlar. Hep yalnızca Türkçe kastedilerek.

Gerçi asıl Türk Dil Kurumu'nun (şimdiki Dil Derneği) bu konudaki tavrının da daha farklı olduğu söylenemez. Son örneklerden biri, Sevgi Özel'in, 30 Ağustos 2001 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki "Türkçe Konuşmaya Çağrı" başlıklı yazısı. Özel bu yazısında "toplum diline ve parasına yabancılaştırıldı" derken, gençlerimize önce kendi dilini öğretmek gerektiğini vb. savunurken, yalnızca İngilizcenin egemen dil konumuna dikkat çekiyor, Türkçeyi ise yalnızca ikincilleşen anadili konumuyla ele alıyor.

Uzun yıllar yasakçılıkla yaşamış her toplum gibi tuhaf durumlara düştük. Daha düne kadar Kürtçe diye bir dilin olmadığı da öne sürülebiliyordu. Dilsel azınlıklar resmen yoktu çünkü. Resmen yoksa fiilen de olmayabilirmiş gibi yapılıyordu. Dilbilimciler, yazarlar, herkes bu resmiyete göre davrandı. Sözgelimi, ikidillilik kavramının ruhsal sonuçlarına örnek arayan dilbilimci, Batılı kaynaklardan Romanya örnekleri aktarmayı seçti.

Anadili kavramı çerçevesindeki bu tarihsel deneyim konusunda toplumdilbilim, kültür incelemeleri, ruhdilbilim gibi disiplinlerde çok sayıda tez yazılması beklenir.

Türkçenin yeterince sevilmediğinden yakınan çoğu kişi, neden olarak yalnızca eğitimdeki yetersizlikle İngilizce özentisini düşünüyor. Oysa diğer anadillerinin yeterli varolma olanağı bulamadıkları, egemen dille yetinmeye zorlandıkları bir ülkede, egemen dilden, bilerek ya da bilmeyerek bir kaçış olabileceğini de düşünmekte yarar var. Sevgi ve saygı, karşılık isteyen duygular.

Anadili, yeniden

"Anadili" başlıklı yazımda bir tür söylem çözümlemesi yer alıyordu. Yazıyı fazla sıkıştırmış olmalıyım ki meramım iyi anlaşılamamış. Bazı noktalar da haksızlığa varan derecelerde genel kalmış:

"Uzun yıllar yasakçılıkla yaşamış her toplum gibi tuhaf durumlara düştük. Daha düne kadar Kürtçe diye bir dilin olmadığı da öne sürülebiliyordu. Dilsel azınlıklar resmen yoktu çünkü. Resmen yoksa fiilen de olmayabilirmiş gibi yapılıyordu. Dilbilimciler, yazarlar, herkes bu resmiyete göre davrandı."

Herkes bu resmiyete göre davranmadı kuşkusuz. Anadili baskı altında olan yazarlardan başka, Agop Dilaçar, İsmail Beşikçi gibi istisnalar da oldu. Kürtler ya da Kürtçe yokmuş gibi davranmayı reddeden Beşikçi'nin başı, *Doğu Anadolu'nun Düzeni* adlı kitabının çıktığı 1969'dan itibaren sık sık belaya girdi.

Bununla birlikte, yasakçılığın, 1980'lerin ikinci yarısına değin egemen olduğu, Türkçe dışındaki anadillerinin varlığını büyük ölçüde unutturduğu, bilinçlerden sildiği saptaması herhalde fazla yanılgılı değildir. "Daha düne kadar" derken, aklımda bu vardı. Yazıdan amacım da bu yaygın unutuşun günümüzde hangi biçimlerde sürdüğüne, yazılanlara nasıl yansıdığına, nelerin hangi anlama gelebileceğine dikkat çekmekti.

Bu amaçla verdiğim bir dizi örneğin sonuncusu Sevgi Özel'in 30.8.2001 tarihli *Cumhuriyet*'teki "Türkçe Konuşmaya Çağrı" başlıklı yazısıydı. Özel'in yazısına tek bir cümleyle değindim: "Özel bu yazısında 'toplum diline ve parasına yabancılaştırıldı' derken, gençlerimize önce kendi dilini öğretmek gerektiğini vb. savunurken, yalnızca İngilizcenin egemen dil konumuna dikkat çekiyor, Türkçeyi ise yalnızca ikincilleşen anadili konumuyla ele alıyor."

Bu dediklerimin yeterince açık olmadığını Sevgi Özel'den aldığım uzunca e-postadan anladım.

Özel, Kürtçenin anadili olmadığını öne sürenlere de, "yasakçı bakış"a da karşı çıkmış bir yazar. Gerek onun, gerekse tartışma konusu yazımda verdiğim diğer örnek metinleri imzalayan yazarlardan çoğunun, (bu arada, "Ana Dili Duyarlılığına Çağrı" adlı bildirgeyi imzalayanların tümünün) Kürtçeyi dil saymayanlardan olmadığını belirtmeye herhalde gerek yoktur. Sözünü ettiğim yazılar da, bildirge de, tam

bir iyi niyetle ve Türkçeyi İngilizcenin işgali karşısında korumak amacıyla yazılmıştır, bu nokta çok açık.

Ne var ki Türkçe hem bir egemen dilin (günümüzde İngilizcenin) işgaline uğruyor, hem de kendisi bir egemen dil konumunda. İnsanları Türkçe konuşmaya çağırırken sizin kastınız söze İngilizce karıştırılmamasından ibaret olsa bile –ki öyledir–, aynı metin, anadilini özgürce kullanamayan yurttaşların üstünde farklı bir etki yaratabilir. Bu nedenle, günümüzün o güzel yöntemini öneriyorum burada: Kendimizi başkalarının yerine koymak. Türkçeyi korumak için çözümlemeler yapıp çözümler önerirken, yazdıklarımızı bir kez de anadili Türkçe olmayanların gözüyle okumayı unutmamak. Söylemimizin dışlayıcı olmamasına dikkat etmek. Diğer anadillerine kuramsal açıdan duyduğumuz, yer yer dile de getirdiğimiz sevgi ve saygıyı içselleştirme, söylemimizin bütününde görünür kılma çağrısı bu.

Türkiye düzleminde konuşulurken "anadili bilinci, anadili sevgisi, anadiline saygı, dilimiz" gibi kavramlardan yalnızca (anahtar sözcük, yalnızca) Türkçenin anlaşılacağı bir söylem, diğer anadillerini dışlıyor. Anadili olarak yalnızca Türkçeden söz etmemiz gerektiğinde söylemimizi dışlayıcı olmayan bir tarzda kurmamızın bin türlü olanağını bulabiliriz. Sevgi Özel'in ve demokratik haklar konusundaki iyi niyetinden kimsenin kuşku duyamayacağı diğer yazarların dikkatini çekmeye çalıştığım nokta bundan ibaret.

Genel planda ise şunu söylüyorum: Ülke bölünür korkusuyla Türkçenin diğer anadilleri üstündeki egemenliğini sürdürmek, tam tersi etki yapıyor. Yurttaşlarımızın hem kendi anadillerini, hem de birbirlerinin anadilini sevip sayabilecekleri duygu ortamının oluşmasını önleyebiliyor çünkü. Türkçenin resmi dil olması, ille de egemen dil olmasını gerektirmez.

Avrupa Diller Günü

Avrupa Diller Yılı olan 2001'in 26 Eylül'ü de Avrupa Diller Günü olarak kutlandı. Öneri Türkiye'nindi. 26 Eylül, Türk Dil Kurumu'nun kuruluş günü, Türkiye'de Dil Bayramı'dır. Bir de 13 Mayıs var, Dil Bayramı olarak. Resmi makamlar gerçekten de pek törensever: Avrupa Diller Yılı dolayımıyla Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı iki say-

falık program metninde "kutlamak" fiili, biri "coşkulu bir biçimde" olmak üzere, tam beş kez geçiyordu.

Her neyse, MEB'in 2001 Avrupa Diller Günü (ve haftası) programında neler olduğuna bakalım:

1. Paneller
2. Çeşitli Avrupa dillerinde düzenlenecek şarkı ve şiir dinletileri
3. Avrupa dillerinde film gösterileri
4. Sergiler (fotoğraf, atasözleri, posterler vb.)
5. Avrupa dillerinde yarışmalar (öykü anlatma, konuşma yapma, okuma tiyatrosu, fıkra anlatma vb.)
6. Avrupa dilleri öğretim işlikleri
7. Kartpostal iletileri
8. Avrupa dillerinde seminer ve konferanslar
9. Erişkinler için parasız dil dersleri
10. El ilanları
11. Dil sokakları

Her yılın 26 Eylül günü sağımızda solumuzda, "dil öğrenmek", "dil bilmek" ve "anadili" kavramları konusunda şimdiye değin yazdıklarımı tersine çeviren olgulara tanık olmamızı diliyorum.

Avrupa Diller Yılı dolayımıyla öne çıkan bir kavram da "çokdilcilik"ti.

Soru şu: Dünya, küreselleşme olgusuyla birlikte yeniden efsanedeki Babil Kulesi sürecine mi giriyor?

Sorunun açık olması için, efsaneyi anımsayalım: Tanrı başlangıçta insanlara tek bir dil vermiş; herkes aynı dili konuşuyor, birbirini anlayabiliyormuş. Gel zaman git zaman, kendilerini gitgide daha kusursuz bulan insanlar, başlamışlar tanrıyla yarışmaya. Ona yaklaşırcasına yükselen bir de kulekent inşa etmişler, Babil Kulesi adında.

Ne var ki insanların gizli duygusu tanrının gözünden kaçmıyormuş. En öfkelendiği şey, kendisiyle yarışılmasıymış üstelik. Kule yükselirken onun da kafası iyice kızmış ve elinin tersiyle yıkıvermiş kuleyi, insanları bölük bölük yeryüzüne dağıtmış. O vakit bu vakit insan toplulukları farklı diller konuşur, birbirini anlamakta zorluk çekermiş...

Şimdi deniliyor ki, süreç yeniden tersine döndü: Küreselleşme, insanları ister istemez bir ortak dile götürecek, götürüyor. İngilizce şimdiden dünya dili. Diğer diller, en zayıflarından başlayarak, hızla ölüp gitmeye yazgılı.

Süreç gerçekten de bu yönde işliyor. İngilizce kendini dayatıyor, diğer diller derece derece zayıflıyor. Bunun karşısındaki ufukta ise çokdilcilik ve Esperanto gibi seçenekler beliriyor.

Çokdilcilik kavramı, teknik bir kavram olan çokdillilikle karıştırılmamalı. "Çokdilli" diye, ikiden çok dil konuşan kişilere ve ikiden çok dilin konuşulduğu toplumlara deniliyor. (İki dil bilme ya da toplumda iki dil konuşulması durumu da bir tür çokdillilik diye düşünülebilirse de, dilbilim bu duruma özel bir yer ve özel bir ad veriyor: ikidillilik.) Çokdilcilik ise, bir durumun adından çok, bir tavrın adı. İngilizcenin tekdilci egemenliğine karşı tavır almanın ortak adı.

Batı dillerinde çokdillilik ve çokdilcilik henüz sözcük düzeyinde ayrışmış değil. *Multilingualism* (ve *plurilingualism*), çokdillilik anlamında da kullanılabiliyor, çokdilcilik anlamında da.

Çokdilcilik cephesi, hiçbir dilin diğerinden üstün olmadığı gibi bilimsel bir kabule dayansa ve tüm dillerle kültürlerin yaşatılıp saygı görmesi gerektiğini savunsa da, uygulamada özellikle resmi çevrelerin her biri, eğitim ve kültür politikaları, harcamaları vb. ile daha çok kendi egemen dilini yaşatıp güçlendirme peşinde diyebiliriz. Kısacası çokdilcilik cephesinde, İngilizcenin egemenliğini paylaşmak isteyenler de var, dillerin birbiri üstündeki egemenliğini önlemek isteyenler de. Bu noktada ilginç kavramlardan biri de "interlingualism". Ezberci bir çeviriyle, "dillerarasıcılık" diyebiliriz. Dillerarası incelemeler çerçevesinde tartışılan bir kavram. Çokdilciliğin bir türü o da. Bir fırsatta ele almaya değer.

Bilim ve çokdilcilik

Aşağıda okuyacaklarınız, Venezuela Los Andes Üniversitesi'nden Prof. Françoise Salager-Meyer'in, "Bilimsel Çokdilcilik ve 'İkincil Önemdeki Diller'" başlıklı makalesinin özeti.

Bilimin ve bilimsel çalışmanın dayandığı ilkeler evrensel kabul edilir. Oysa bu ilkeler dil marifetiyle biçimlendiriliyor ve bilim dili ruhsatı hep sınırlı sayıda ülkenin elinde oldu.

Bilim, en azından bugünkü haliyle, Batı'nın ürünü. Avrupa'nın dünyaya yayılmasında bilimin katkılarını yadsımak olanaksız. Bugün de bilim, Batı'nın iktisadi ve kültürel küreselleşmesinde kilit önemde bir araç. Dolayı-

sıyla, çokdillilik kavramını bilim dili ve profesyonel dil açılarından inceleyip tartışmak gitgide daha çok önem kazanabilir.

Avrupa'da bilimsel hareketin hızlanıp teknolojik gelişmenin ortaya çıktığı 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyılın başları, aynı zamanda Avrupa'nın ikinci emperyalist yayılması ve ikinci sanayi devrimi (elektrik, telefon, telgraf, içten yanmalı motor vb.) anlamına geliyor. Teknik, sanayileşme ve kapitalizm, giderek güç ilişkilerinin, üretim ve refah dağılım sistemlerinin ve ülkelerarası ilişkilerin başlıca belirleyicisi oluyor. Bilimsel üretimin merkezleri İngiltere, Fransa ve Almanya, evrensel bilim dilleri ise İngilizce, Fransızca ve Almanca. Böylelikle dil emperyalizmi yönünde de büyük (belki de kaçınılmaz) bir adım atılıyor.

İki dünya savaşında Avrupa büyük yıkımlara uğrayınca ABD bilimsel üretimin merkezi ve önderi, İngilizce de gayet doğal olarak evrensel bilim dili durumuna geliyor.

Bununla birlikte, 1980'lerden bu yana, eski Avrupa bilim merkezlerinin –özellikle Fransa ve Almanya'nın– iktisadi ve bilimsel açılardan güçlü bir biçimde "yeniden doğduğu"na tanık oluyoruz. Şu an, üç büyük blok olan ABD, Avrupa ve Japonya arasında yoğun bir rekabet var. Bilim dili kavramında değişikliğe de yol açmış olan bu rekabet yalnızca iktisadi ve siyasal değil, aynı zamanda bilimsel, kültürel ve teknolojik. Sorun ise, artık bilimin "nesnellik" ve "evrensellik" ilkesini saf ve sağlam tutacak bir aracı sistem bulmak.

Bu koşullarda çokdillilik, evrenselliğin yarattığı derin bir gereksinim. Gerçekten de İngilizce, emperyalist tekdilliliğin simgesi demek olan *lingua franca* (ortak dil) olarak yakında dünyanın ivedi ve yeni gereksinimlerini karşılayamaz olacak. Emperyalizmin yeni biçimi de çokdilli olmak zorunda. İnsanlar, bilim ve teknoloji dilleri olarak Almanca, Fransızca, Hollanda dili ve belki Japonca öğrenmek zorunda kalacaklar. Peki ya gelişmekte olan ülkelerin konuştuğu diller? Bilimin evrenselliği ilkesi yönünde harcanan çabalara o diller de dahil olacak mı? Bilimin evrenselleşmesi, yalnızca bilimsel ilke, yöntem ve sonuçların kabul edilmesi anlamına gelemez; aynı zamanda, bilimin gerek yaratılmasına, gerekse tüm insantürünü ilgilendiren uygulamalarına etkin bir biçimde katılmak anlamına gelir.

Bugün diğer ülkeler üstünde egemenlik kurmuş olan Avrupa ülkeleriyle ABD'nin geçmiş davranışlarındaki dar görüşlülüğün süreceğini düşündüren epey neden var. Umarım haklı çıkmam.

Yapılacak ilk şey, akademisyenlerin, şu aralar çok moda olan çokdillilik kavramını yalnızca tekdilli emperyalizmin çokdillileşmesi yönünde kullanmayacakları biçimde bilinçlendirilmesi olmalı. Bu kavram, "ikincil önemdeki" diller denen, gelişmekte olan ülke dillerini kapsayacak biçimde kullanılmalı. Gerçek bir bilimsel çokdillilik için, ulusal araştırma merkezleri, BM, UNESCO, FIPLV, OAS vb. uluslararası örgütler katkıda bulunmalı.

Üçüncü Dünya kaynaklı bilimsel yazılara da, biçem ve biçim açısından hoşgörü gösterilmeli, kolaylık sağlanmalı ve kota ayırılmalı. Akademik dildeki ve bakış açısındaki aşırı standartlaşma, yeniliği ve yaratıcılığı önlüyor...

– Makale ilk kez, INTERCIENCIA, Temmuz-Ağustos 1997, Cilt 22(4)'te yayımlanmış. Ben, FIPLV'nin (Uluslararası Modern Diller Öğretmen Dernekleri Federasyonu) internet sitesinden alıp çevirdim.

Barış ve dil

Dünya toplumlarıyla ilgili tüm adaletsizlikler dil boyutunda da hüküm sürüyor. Eşitsizlik koşullarında yol alan küreselleşmenin boyutlarından biri savaşsa, biri de dil. Savaş ve dil birbirini dışlıyor.

Belki yeni binyılla birlikte yaklaşmakta olanı sezdiklerindendir, UNESCO, Avrupa Konseyi gibi kurumlar geçen binyılın sonlarına doğru dil alanını öne çıkarma çabasına giriştiler. UNESCO, 1986'da "Linguapax" projesini başlattı. Latincede "lingua" sözcüğü "dil" anlamına, "pax" ise "barış" anlamına geliyor.

Projenin temelinde yatan fikir şu: "Diller uluslararası barışa katkıda bulunabilir." Amaç, tüm dünya dillerinin korunması ve dil öğrenme yöntemlerinin geliştirilmesi. Hedef, okullarda en az üç dil öğrenilmesi: 1) herkesin kendi anadili, 2) ulusal dil, 3) bir uluslararası dil. Böylelikle, kültürel kimliklerin geliştirilebileceği, evrensel kültür mirasının korunacağı ve hoşgörü anlayışının yaygınlaşacağı düşünülüyor.

UNESCO'ya yardım eden bir Linguapax Üniversiteler Ağı oluşturulmuş durumda. Merkez, Belçika'daki Mons-Hainaut Üniversitesi.

UNESCO, 2000 yılından başlamak üzere 21 Şubatların Uluslararası Anadili Günü olmasını da kararlaştırmıştı.

Bu etkinliklerin gerekçelerinden okunabilecek iki ana kaygıdan birinin kaynağı İngilizcenin dünya egemenliğine doğru yol alması ise, diğerinin kaynağı, ikincillik duygusunun yarattığı açık ya da gizli düşmanlıklar, hınçlar. İki kaygının da haklılık derecesi gitgide daha çok ortaya çıkmıyor mu?

Denecektir ki, resmi AB ve UNESCO metinlerine yansıyanlar, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından barış bilinci gelişen halklara şirin görünmek isteyen emperyalist odakların taktiğidir. Kişisel olarak,

böyle olduğundan kuşku duymuyorum. Buna karşılık, o metinlerdeki barışçıl söylemin bağlayıcı ve yol açıcı yanları bulunduğundan da kuşkum yok. Küreselleşme süreci tek yönlü değil: Kül yutmayan hatırı sayılır sivil (devlet ve iktidar dışı) kesimler de oluşuyor bu arada. Tüm barışçıl projelerde onların payını görmemek olanaksız. AB'nin Avrupa'da konuşulan ve bir bölümü ölmekte olan 200'den fazla anadilinin gündeme getirilmesinde de.

Artık yama/makyaj da tutmayan resmi zihniyetin net bir fotoğrafı olarak, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanı'nın imzasını taşıyan, 15/11/2002 tarihli, "UNESCO 2002-2003 Program ve Bütçe Belgesi olan C/5 İle İlgili Görüşler" başlıklı yazıdan bir paragraf aktaracağım:

"C/5 belgesinin hemen her alanında olduğu gibi eğitimde de 'Ana dilde eğitim', 'Çok kültürlülük' vb. moda söylemler sık sık vurgulanmaktadır. Bunlar, özellikle Türkiye için tasarlanmış olmasalar bile, Türkiye bu söylemlere dayandırılan sataşmalara Genel Konferans süresince maruz kalabilir. Böylesi sataşmalara karşı uygun şablon söylemlerin formüle edilmesinde yarar görülmektedir."

Anlaşılan, "uygun şablon söylemlerin formüle edilmesi" gitgide güçleşmektedir. Aynı belgede soruluyor: "'Uluslararası Ana Dil[1] Günü'nde ne yapacağız? UNESCO'nun Tehlikede Olan Diller Atlası çalışmalarına katılım veriyor muyuz? 'Consultative Committee for Linguistic Pluralism and Multilingual Education'dan[2] haberimiz var mı?' soruları bir 'Check-list' ile açıklık bulmalıdır kanaatindeyiz."

Bu paragraflarla bütünlük oluşturan zihniyetin barış kültürüne değil, hınç biriktirmeye hizmet ettiğini anlamak çok mu zor acaba?

Anadili gününüz kutlu olsun

21 Şubat, Uluslararası Anadili Günü. Karar UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından 1999'da alınmış ve 2000 yılında yürürlüğe konulmuştu. Amaç: Dünyada konuşulmakta olan dillerin korunmasına katkıda bulunmak.

"Anadillerinin korunması, hem dilsel çeşitliliğe ve çokdilli eğitime, hem de tüm dünyada dilsel ve kültürel geleneklerin daha çok far-

kında olunmasına hizmet ederek, insanlara anlayış, hoşgörü ve diyalog esinliyor."

Anadillerinin korunması, barışın anahtarlarından biri. Tüm dünyada halen 6.700 kadar dil var ama bunlardan bir bölümü hızla yok oluyor. Diller dünyası tam bir "büyük balık küçük balığı yutar" dünyası. Ya Türkiye?

Türkiye'de cumhuriyet tarihi aynı zamanda büyük balık Türkçenin egemenliği uğruna, Kürtçe başta olmak üzere diğer anadillerinin görmezden gelinme tarihi oldu. "Anadili", "resmi dil", "ulusal dil" kavramları eşanlamlı sayıldı. Oysa eşanlamlı değiller.Bu üç kavramın tanımı için, Prof. Dr. Berke Vardar yönetiminde hazırlanan *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'ne bakalım (ABC Yayınevi):

"anadili (Alm. *Muttersprache,* Fr. *langue maternelle,* İng. *native language, mother tongue*). İnsanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği dil. Anadili bilinci dili yabancı öğelere karşı savunur."

"resmi dil (Alm. *offizielle Sprache,* Fr. *langue officielle,* İng. *official language*). Bir devletin ülkesinde yasa uyarınca, uluslararası bir kuruluşun yönetmeliği gereğince resmi nitelik taşıyan işlemlerde kullanılması zorunlu olan dil. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dili Türkçe'dir."

"ulusal dil (Alm. *Nationalsprache,* Fr. *langue nationale,* İng. *national language*). Bir devletin bayrağı altında yaşayan bir ulusun yasaca tanınan ortak dili. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal dili, Türkçe'dir."

Resmi dil, ulusal dilden farklı olarak yalnızca ülkeler için değil, uluslararası örgütler için de söz konusu oluyor. Örneğin, Birleşmiş Milletler'in beş resmi dili varken, Avrupa Birliği'nin, üye devlet sayısı kadar resmi dili var. Resmi dil gibi ulusal dil de birden fazla olabiliyor.

İçinde doğup büyüdüğümüz aile ya da toplum çevresinde öğrendiğimiz (dilbilimciler buna "öğrenmek"ten çok, "edinmek" diyor) ilk dil, anadilimiz. Bazı insanlar, annelerinin diliyle babalarının dili farklı olduğundan, aile çevresinde iki dili aynı zamanda öğrenerek büyüyor, bu nedenle de iki anadilli olabiliyorlar. Ailesi olmayan çocukların anadili, büyütüldükleri kurumda vb. öğrendikleri ilk dil oluyor. Sonrasını belirleyen, toplumsal ve siyasal koşullar.

Birkaç yıl önce, bir dergide yayımlanan "Barış Eşittir Kürt Özgürlüğü" başlıklı yazımdan ötürü bölücülükten yargılanmıştım. Savcı soruyordu: "Sanıyor musunuz ki Kürtçe öğretim serbest olsa Kürtler çocuklarını o okullara gönderir?"

Çok rastlanan bir soru. Öyle ya, Kürt ya da Türk, olanağını bulan, çocuğunu İngilizce eğitim veren okullara göndermiyor mu?

Türkiye Türkçesi, tıpkı Türkiye gibi arada bir yerde: Bir yandan ikincil bıraktığı Kürtçe vb. anadilleri karşısında egemen dil konumunda; öte yandan, önce Fransızca sonra da İngilizce karşısında, kendisi ikincilleşen anadili konumunda. Ama İngilizce karşısında bugün tüm dillerin durumu bu.

İkincilleşme sürecinin yalnızca dış baskılar yoluyla değil, bizzat anadilini konuşanların da katkısıyla gerçekleşmesine ne demeli? Bu durumun nedenleri arasında, egemen dilin temsil ettiği iktisadi güç ve olanakların çekiciliği kadar, o dille birlikte gelen kültürün hem göz boyayıcı hem de bilimsel, düşünsel yanlarıyla yarattığı hayranlık ve özenti de var. Tam anlamıyla emperyal bir ilişki. Hayranlık ve özentinin yanında ve içinde, düşmanlık ve hınç da yaratıyor. Usame Bin Ladin herhalde en uç örneklerinden biri, bu olgunun.

UNESCO'nun Linguapax (Dil Barışı) projesi, dil alanındaki sürece bilinçli bir perspektifle müdahalede bulunmanın iyi bir yordamı olabilir, barış kültürünün bir bileşeni kılınabilir.

Barış kültürü, bir zihniyet ve yaşam biçimi meselesi çünkü. İnsanın kendini öncelikli ya da üstün saymamasına; kişi, aile, aşiret, kent, topluluk, dil, ulus, ırk, tür, cins vb. olarak kendi varlığını ve kültürünü sevip saydığı kadar komşusununkini de sevip saymasına dayalı bir kültür.

Tîroj

Tîroj, ikidilli bir kültür sanat dergisi. Kürtçe ve Türkçe olarak, iki ayda bir yayımlanacak. Mart-Nisan 2003 tarihli ilk sayısı, "Newroz" günü çıktı. Sunuş yazısında, Kürtçenin "doğru ve güzel kullanımı ve yaygınlaşması için mücadele" edileceği yazılı.

Sunuşta ayrıca, sanıyorum kavramları biraz özgün anlamlarda kullanarak, "demokratik halkçı kültür", "Kürt halk kültürünün organı" gi-

bi, ilk bakışta folklor ya da popülizm gibi öğeleri akla getirebilecek, en azından kolay belirginleşmeyen bir perspektif çiziliyor. Ben bu perspektifi, bir bütün olarak Kürt halkının üstündeki baskıcı örtünün kaldırılmasına, Kürt kültürünün özgürce varolmasına katkı olarak anlamak istiyorum.

Sunuşun ardından, Celal Başlangıç'ın "'Nevruz'un kardeşi barış, Aşiti'nin kardeşi 'Newroz'" başlıklı yazısı geliyor. Başlangıç'ın her iki "Körfez" savaşı sırasındaki 21 Martları bir gazeteci tanık olarak değerlendirdiği bu yazı, burnumuzun dibinde olup bitenlere biraz derinlemesine bakmak, Kürtlerin ne istediğini kavramak gereğini duyanlar için iyi bir olanak.

Kürt Dili ve Grameri adlı kitabın da yazarı olan şair Cigerxwîn, Nâzım'dan bir yaş küçükmüş demek: 2003, doğumunun yüzüncü yılı. *Tîroj*'da onu anan Kürtçe ve Türkçe yazılar var: Bedir Fırat'ın ve Berken Bereh'in yazıları. Cigerxwîn'un 1958 sonrası Bağdat Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmış olduğunu o yazılardan öğreniyoruz.

Tîroj sözcüğü Kürtçede ışık huzmesi anlamına geliyor. Bana sorarsanız, komşu evden gelen ışık. Bunca yıllık karartmadan sonra gün yüzü görmeye çalışan huzmeler.

Adnan Özyalçıner, "Türkiyeli aydının Kürtlere ve Kürt kültürüne bakışı" başlığıyla, bardağın doluca tarafını ele alan sevgi dolu bir inceleme yazmış. Halide Edip'ten başlayıp Ahmed Arif'e kadar gelen bir yelpazeyi açarak "cumhuriyet aydını, halka bakışında, kültürel, kimliksel, dilsel açıdan gerçekçi bir tutum benimsemeyi sürdürecektir" fikrine karşılık bulmak için büyük bir iyi niyet göstermiş.

Bu yelpazede Halide Edip'le Ahmed Arif'ten başka, Reşat Nuri, Ömer Polat, Şemsi Belli, Selahattin Şimşek, Ferit Edgü, Şükrü Gümüş, Ümit Kaftancıoğlu, Vedat Dalokay, Lütfi Kaleli, Mehmed Kemal (o paragrafta bir dizgi hatası sonucu olmalı, bir ara "Mehmed Kaplan" adı geçiyor), Yusuf Ziya Bahadınlı, Kemal Bilbaşar, Bekir Yıldız, Osman Şahin, Esma Ocak, Fikret Otyam, Hilmi Yavuz, Hasan Hüseyin, Yaşar Kemal ve Yılmaz Güney var.

Adnan Özyalçıner'in yazısı, bana fazla iyicil gelen bakışı bir yana, edebiyat tarihçilerini ve diğer toplumsal tarihçileri uzun uzun ilgilendirecek olan bu alanda, her zaman anılacak türden bir yazı. Bir giriş, açılış yazısı. Özellikle bilimsel ortamlarda bir "Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü"nün kurulması gerektiğini belirttiği "Sonuç" bölümüyle.

Gerçekten de, Kürtçenin başlı başına bir dil olduğuna artık kimse-

den itiraz gelmediğine göre, edebiyat fakültelerinin "Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü" açmayı düşünmeleri gerekmez mi?

Söylemesi ayıp, *Tîroj*'un bu sayısında benim de "Asimilasyon ve algılama sorunları" başlıklı bir yazım var (bkz. s. 234). Orada da belirttiğim gibi toplumumuzda Türkçeden başka anadillerinin de var olduğu artık algılama alanımıza girdiğine göre, "Anadili Duyarlılığına Çağrı" gibi kampanyaları tüm anadillerini kapsayacak biçimde genişletmeli değil miyiz?

Tîroj'un bu sayısında ayrıca, Ahmet Aras ve Fehim Işık'ın Kürt edebiyatı araştırmaları ve Kürt kültürü ile ilgili yazıları, Fevzi Bilge'nin Hasankeyf'le ilgili bir yazısı, Edip Polat'ın Anadolu'da endemizm konulu bir yazısı, Carl Sandburg ve Sabahattin Ali'den Kürtçeye çevrilmiş metinler, Sennur Sezer'den bir şiir, ve Mehmet Aslanoğlu, Mihemed Heme Baqi, Hüseyin Elçi, Sadık Aytekin, Kemal Orgun ile Rojda Erdem'den, müzik, Süryaniler, Yezidiler, tiyatro, barış, kadınlar, Halepçe konulu yazılar yer alıyor. İstanbul'daki Kürt Enstitüsü'nün 13. yılında yaptığı 7. kongreye ilişkin bir haber de var.

Derginin internet adresi: http://www.tiroj.net – info@tiroj.net

Mosibudi Mangena'nın yazısı

Ülke, Güney Afrika. Mosibudi Mangena, ırkçı sömürgeciliğe karşı mücadele geleneğinin taşıyıcısı sayılan AZAPO'nun başkanı ve Eğitim Bakanı yardımcısı. Mangena'nın 21 Nisan 2003 tarihli *The Star*'da yayımlanan yazısında söz ettiği sorunlar bizim toplumumuzda yaşanmakta olan anadili sorunlarından çok da uzak değil. Kısaltarak çeviriyorum. Yazının başlığı, "Bilgi Gibi, Dil de İktidardır".

...

Toplumlar, geleceğe yönelik yaşam tarzlarını ve yönelimlerini belirlemek için eğitim sistemlerini kullanır. Dil, toplumların ideallerini ve özlemlerini gerçekleştirmedeki başlıca araçlarındandır.

...

[Ülkemizde konuşulan] Afrika dillerinden dokuzunun resmen tanınmasının üzerinden neredeyse on yıl geçmesine karşın neden hâlâ bu dillerin yüksek öğretimdeki değeri konusunda sorular sormak zorunda kalıyoruz?

Dil öğretme ve geliştirme işinin içinde olan akademisyenler, dilin önemini, öğrenmede oynadığı rolü ve eğitim dilini akıcı biçimde konuşamayan bir öğrencinin çekeceği güçlükleri herhalde benden daha iyi bilirler.

...

İngilizcenin uluslararası bir ticaret dili olduğu doğruysa da, bu dilin dünya nüfusunun en fazla beşte birinin anadili olduğu da aynı derecede doğrudur. Güler misiniz, ağlar mısınız: Uluslararası topluluğun %80'i en temel etkinliklerini kendilerinin olmayan bir dilde yürütmeye rıza göstermiş durumdadır.

(...) İngilizce konuşmayan yurttaşlarını kendi ekonomilerine anlamlı katkılarda bulunabilecekleri konumlardan dışlayan bu büyük çoğunluk, bilerek ya da bilmeyerek, iktisadi güçlerini İngilizce konuşan iktisat devlerine teslim etme tehlikesiyle yüz yüzedir.

Üniversitelerin rollerinden biri, ülkenin gereksinimlerini karşılamasına yardımcı olmaktır. Bu nedenledir ki gözümüzü, genel olarak eğitime ve özel olarak da yüksek öğrenime erişimde kolaylık sağlayacak Afrika dillerinde programlar geliştiren kurumlara çeviriyoruz.

...

Öğrencilerin en iyi anladıkları dili kullanma haklarını savunmak, gerçekte kaliteli bir öğrenim görme haklarını savunmak anlamına geliyor. Öğrencileri akıcı biçimde konuşamadıkları bir dilde matematik, tarih ve diğer dersleri öğrenmeye zorladığımız zaman, dili onlarla bilgi arasında yükselen bir barikata dönüştürmüş oluyoruz.

...

Afrika dillerindeki programlara kaydolan öğrenci sayısındaki düşüş bizi kaygılandırıyor. İşler Afrika dili bölümlerinin kapanmasına kadar gidebilecek gibi görünüyor.

Bu konudaki temel soru şu: Afrika dillerinin akademik çalışma ve araştırma alanı olarak kalacağı savı, okullarda, işyerlerinde, siyasal ve diğer toplumsal alanlarda doğrulanmadığı sürece, inanılırlığını sürdürebilir mi?

Yüksek öğretim kurumları, öğrencilerin başarı oranları açısından gerileme eğilimi gösteriyor. Dersler ve sınavlar birincil dillerinde yapılsa ya da en azından soru kâğıtları çokdilli olarak düzenlense öğrenciler daha başarılı olur mu?

Dil sorununu bir insan hakları söylemine yerleştirmediğimiz sürece, eğitim politikalarımızın etkililiği üstüne ne kadar tartışırsak tartışalım, elle tutulur sonuçlar alamıyoruz. Bilgi gibi dil de iktidar anlamına geliyor.

Afrikalı çocuklar, benzerleriyle karşılaştırıldığında şu an matematikte, bilimde ve diğer konularda daha kötü durumdalar. Araştırmalar öyle gösteriyor ki bu başarısızlığın önündeki önemli engellerden biri dildir.

İngilizcenin egemenliği, politika, demokrasi ve eğitim alanlarına zarar vermekle kalmıyor. Kültürlerimiz, ayrılmaz bir biçimde dillerimize bağımlı.

Değerlerimiz, kurallarımız, geleneklerimiz, ayinlerimiz, hep dilimizle, müziğimizle, giysi ve danslarımızla iç içe. Bir halkın dilini boğduğunuzda bunları ve elbette bunlarla birlikte, yaratıcılığını, düşlerini ve kimliğini de boğmuş oluyorsunuz. Çünkü halkın belleği, dilinin bünyesine işlemiş durumda.

Umarım bu alçakgönüllü saptamalar akademisyenlere yardımcı olur. Afrika dilleri bölümleri yeni kurumsal kültürlerin gelişmesinde öncü bir rol oynayabilir. Yönetimler ve öğrenciler eğitimde ve gündelik yaşamda çokdilciliği ancak bu bölümler sayesinde benimseyebilir. Afrika dillerinin eğitim ve öğrenim dili olamayacağı söylencesini yok etmek onların görevidir.

...

Dilsel eşitsizlik, apartheid'in başlıca dayanaklarından biriydi. Bizler şimdi dili eşitsizliklerin giderilip halkın birliğini sağlamanın başlıca araçlarından biri kılmalıyız.

Okurlardan

Çevirmen Sadi Yumuşak, Mosibudi Mangena'nın yazısıyla ilgili mektubunda, kendisinin 1978-1988 yılları arasında Güney Afrika'daki mücadeleyle yakından ilgilenmiş biri olmasına rağmen, benim "ırkçı sömürgeciliğe karşı mücadele geleneğinin taşıyıcısı" olarak andığını AZAPO'nun ismini duymadığını, söz konusu mücadelenin "taşıyıcısı" olarak, 1999 seçimlerinde ezici bir çoğunluk elde eden Afrika Ulusal Kongresi'ni (ANC) bildiğini, AZAPO'nun o seçimlerde yalnızca bir sandalye kazandığını yazıyor. Doğru; işte o sandalyede de, seçimlerden sonra Eğitim Bakanı yardımcısı olan Mangena oturuyor.

Burada ANC-AZAPO tartışmasına girmek ya da AZAPO'nun ırkçı sömürgeciliğe karşı mücadele geleneğinin tek taşıyıcısı olduğunu öne sürmek istemem. Bu nokta açık olsun diye, "taşıyıcısı" sözcüğünü "taşıyıcılarından" diye düzelteyim.

Buna karşılık, Sadi Yumuşak'ın mektubunun aşağıdaki bölümü dil meseleleriyle doğrudan ilgili:

"...bir yandan düzinelerce kabile dilinin konuşulduğu Güney Afrika'da –ya da benzer bir duruma sahip Hindistan'da– İngilizce'nin (ya da diğer benzer ülkelerde Fransızca'nın, İspanyolca'nın, vb.) oynadığı rol ve buralardaki yerel dillerin geleceği, öte yandan dünya halkları arasındaki ilişkiler ve yakınlaşma arttıkça gelecekte dillerin nasıl bir gelişim seyri izleyeceği gibi oldukça karmaşık bir konuda milliyetçilik temelinde kaleme alınmış söz konusu yazının yanı sıra enternasyonalist perspektife sahip yazılar da okumak herkes için yararlı olur kanısındayım."

Konu gerçekten de karmaşık. Ne var ki Mangena'nın yazısına "milliyetçilik temelinde kaleme alınmış" denmesine hiç katılamıyorum. Yumuşak'ın tavrı, anadillerinin savunulmasını etnik milliyetçilikle özdeşleştiren, epeyce de yaygın bir tavır. Mangena kendi anadilini ya da Afrika dillerini diğer dillerden üstün saysa, diğer dillerin ya da İngilizcenin öğrenilmesine karşı çıksa, o zaman milliyetçi diyebilirdik kendisine. Ama öyle yapmıyor. Eğitimde karşı karşıya oldukları somut sorunları sergiliyor. Yazısında "enternasyonalist perspektif"e aykırı bir yan göremedim: "Enternasyonalist perspektif"ten anlaşılan, dünyanın yüzde sekseni için İngilizceyi ya da benzeri egemen dilleri ikinci dil olmaktan çıkarıp birinci dil kılmaktan ibaret değilse elbette.

"Anadil[in]de Eğitim" Sempozyumu

"Anadilde Eğitim" sempozyumu Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası tarafından düzenlendi (Haziran 2003). Böyle olması son derece anlaşılır bir şey, çünkü eğitimciler anadilinde eğitim sorunlarıyla en çok yüz yüze gelen toplumsal kesimlerin başında geliyor.

İlgili okurların sempozyumda yapılan konuşmaların tam metnini kitaptan[3] okuyacağı düşüncesiyle burada yalnızca belirli bazı noktalara değineceğim.

Sempozyumdaki ilginç konuşmalardan biri, ikinci günün panelistlerinden öğretmen Ebubekir Çelebi'nin konuşmasıydı. Çelebi, ilkokul öğrencisiyken "Kürtçe kolu başkanlığı" yapmış olduğunu anlattı sözgelimi. "Kürtçe kolu"nun ne olduğunu bilmiyorsanız, tahmin etmeniz zor olacaktır: Kürtçe konuşanları öğretmene haber vermekle görevlendirilen kol.

Bu deneyimle, sempozyuma katılan Fransız konuşmacının 1900'lü yıllar Fransa'sı konusunda söyledikleri arasında çarpıcı bir benzerlik var: O dönem Fransa'sında okullarda kendi anadilini konuşan ya da o dile ait sözcükler kullananlar için kötü muameleye kadar varan cezalar konmuş.

Çeşitli bölgelerde öğretmenlik yapmış olan Ebubekir Çelebi, anadili farklı olan çocuklarla öğretmenlerin karşılaşabildiği sorunlara örnekler verdi. Bu sorunlara Türkiye'nin her yerinde rastlanabildiğine, göç dolayısıyla bu olasılığın daha da arttığına dikkat çekti.

Özellikle okula yeni başlayan çocuklar, okula başlama travmasının yanı sıra, kendisine iyi bilmediği ya da hiç bilmediği bir dille seslenilip o dilde konuşması istendiğinde büyük bocalamalar yaşamaktadır. Çelebi'nin verdiği örneklerden biri, Ankara'nın Siteler semtindeki bir okulda öğretmenin dilsiz sandığı iki çocukla ilgiliydi. Öğretmen, çocukların Kürt olduğunu ancak daha sonra, anne ve babalarıyla çocuklar arasında geçen bir konuşmaya tanık olunca anlamış, sorunun çözümü için anadili Kürtçe olan bir öğretmen arkadaşından çeviri yardımı almayı denemişti. Çözümün bu olmadığını tahmin etmek zor değil.

Benzer sorunları pek çok öğretmenin yaşadığı anlaşılıyor. Çelebi'nin öğretmenlere önerisi, çocuğun anadilinin farklı olabileceğini hesaba katmaları, bu duruma uygun davranmaya, hazırlıklı olmaya çalışmaları, çocukta kolayca kalıcı izler bırakabilen davranışlardan kaçınmaları.

Çelebi, Batman ve Diyarbakır'da sayısı 600'ü bulan intihar olaylarının da anadili sorunuyla ilgisi olduğunu düşünüyor. Dilde bir "rahatlık iklimi" yaratılmadıkça sorunların da çözülemeyeceği kanısında. Bu "rahatlık iklimi"nden kastı, "demokratik bir barış iklimi içinde yerelleşme".

Anadili nedir, ne değildir?

Eğitim Sen'in anadilinde eğitim sempozyumuyla ilgili notlarımı derleyip kavramla ilgili gazete kesiklerine bakarken birden anladım ki insanların, yani yıllardır anadilinde eğitim kavramıyla ilgilenip bu konuda söz alan kişilerin bir bölümü terimin anlamından habersizdir ve "anadil"in "başlıca dil", "kamusal alanda kullanılan tek dil" anlamına geldiğini sanmaktadır.

Bu habersizlik, "anadil/anadili" karışıklığından ne derece etkileniyor bilmiyorum. Sözcüklerin yapısına bakılırsa epey etkileniyordur, çünkü bu bağlamda anadili yerine "anadil" derseniz, bunun tıpkı "anayol", "ana bina", "ana kapı" gibi "merkezî" anlamını içerdiğinin sanılması kolaylaşıyor. Oysa bu bağlamda söz konusu olan, "merkezî" ya da "başlıca" anlamındaki "ana" değil, "anne" anlamındaki "ana". Dolayısıyla hem terimbilime uygun davranmak hem de kastedilenin sezilmesini kolaylaştırmak istiyorsak "anadili" sözcüğünü kullanmalıyız.

Kişisel olarak, az önceki keşfime kadar, "anadili" yerine "anadil" yazan herkesin, iki sözcüğü birbirine karıştırsa bile, kastedilen tanımı bildiğini düşünüyordum. "Anadili" kavramını standart tanımından

saptırıp "öğrenilmesi gereken dil" gibi tanımlar verenlere rastlanmıştı ama, bunun çok da ciddiye alınmadığı kanısındaydım. Sonuçta herkes, anadilinin tanımını kişinin dünyaya geldiği andan itibaren edindiği ilk dil olarak biliyor, yalnızca bazıları buna anadili yerine anadil diyor sanıyordum.

Bu izlenimim yine de herkes için yanlışlanmış değil elbette. Oranını bilemiyorum ama, ülkemiz okumuşlarının bir bölümü tanımın elbette ki farkında, yalnızca sözcüğü yanlış kullanıyor.

Tanımı da yanlış bilip, "anadil" derken öteden beri "ülkedeki başlıca dil, tek dil" gibi bir şey kastedenler olduğunu az önce gazete kesiklerine bakarken, Demirtaş Ceyhun'un 21.10.2001 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısından anladım.

Ceyhun orada, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihten silinme nedenleri arasında imparatorluğun "bir anadilinin bulunmaması"nı da sayıyor ve "Hindistan'ın bir anadili yoktur bugün. Oysa, diyelim Almanya, Fransa, İtalya, Japonya vb. gibi sanayi ülkelerinin hepsinin resmi dili anadilleridir..." gibi şeyler yazıyor.

Bunları yazabilmek için, yukarıda dediğim gibi "anadil=başlıca dil" gibi bir formülle hareket ediyor olmak ve anadilini tek dil vb. sanmak gerekir, çünkü Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan, bırakınız "bir anadilinin bulunmaması"nı, birer anadili cennetidir. Sanayileşme ya da kapitalizm öncesi tüm toplumlar gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da eksik olan anadili değil, tekdilciliktir. Bugünün İtalya'sında ise İtalyanca karşısındaki bütün o "doğal ölüm"lerden sonra bile yirmi küsur anadili yaşamaktadır.

"Anadili=Türkçe" zihniyetinin cumhuriyet dönemindeki, bugüne de uzanan yaygınlığı esas olarak tekdilci ve asimilasyoncu politikanın bir sonucu. Kavramı Demirtaş Ceyhun'un anladığı gibi anladığınızda, söz konusu zihniyetin yaygınlaşması kolaylaşıyor elbette. Bu durumda "ülkenin anadili"nden, "toplumun anadili"nden söz edenlere rastlanması da şaşırtıcı olmaktan çıkıyor.

Her durumda, çeşitli kereler yaptığım bir çağrıyı yineleme gereğini duyuyorum:

Yabancı dilde eğitim ve anadili sorunlarını düşünüp tartışıp yazarken toplumumuzun çokdilli bir toplum olduğunu, ülkemizdeki tek anadilinin Türkçe olmadığını unutmayalım. Unutarak ya da "anadil"in "tek kamusal dil" anlamına geldiğini sanarak yazmış olanlar, yazılarını bir de, "anadil"in ve "anadilde eğitim"in geçtiği her yere, başta

Kürtçe olmak üzere coğrafyamızda yer alan farklı anadillerinin adını yazarak okumayı denesinler. Kendilerini o anadillerinin konuşucuları yerine koysunlar.

Yalnızca yazarlar değil, okurlar da aynı şeyi yapsın. Kıyıcılardan kurtulup yaralarımızı sağaltacaksak böyle çabalar göstermek zorundayız.

Anadili, Yabancı Dil ve Eksiltici İkidillilik*

Bu bildiri, "anadili", "yabancı dil" ve "eksiltici ikidillilik" gibi temel bazı kavramlar ile bu kavramların toplumumuzda ele alınış tarzına ilişkin bir düşünsel çabadan oluşuyor.

Bizim toplumumuz her zaman çokdilli bir toplum oldu. Dışişleri Bakanlığı kaynaklarına göre ülkemizde 52 dil ve lehçe konuşulmaktadır.[4] Ne var ki, tıpkı tarihimizdeki bunca büyük depreme karşın ülkemizin bir deprem ülkesi olduğunu bir türlü bilince çıkaramadığımız gibi, coğrafyamızın diğer bir özelliği olan çokdilliliği de bilince çıkarabilmiş değiliz. Binalarımızı depreme dayanıklı yapmayışımız ne gibi sonuçlar veriyorsa, toplumumuzu çokdilliliğe göre yapılandırmayışımız da ona benzer sonuçlar veriyor.

Tarihsel artalan

Yaşanan toplumsal depremlerin, özellikle son yirmi yılımızı dağlayan savaşın tek nedeni çokdillilik bilincimizin olmayışı değil kuşkusuz; daha başka toplumsal, iktisadi, tarihsel, küresel nedenler de var. Ne var ki, tekdilcilik politikasının bu sonuçlarda oynadığı rol temel bir önem taşıyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında Fransız devriminin ve ulusçuluk ideolojisinin etkileri bilinir. Cumhuriyetin kurulmasında da Fransız modelinin etkileri büyük oldu: Tek ulus, tek kültür, tek dil temeline dayalı bir toplumu hedefleyen bir yapılanmaya gidildi. Bunun anlamı, çoğunluğun dilinin egemen olacağı, diğer dil ve kültürlerin ise

* Eğitim Sen'in 28-29 Haziran 2003'te Ankara'da düzenlediği "Anadilde Eğitim Sempozyumu"na sunulan bildiri.

asimilasyona tabi tutulacağıydı. Hep söylendiği üzere, resmen tanınan tek "azınlık" türü "dinsel azınlıklar" oldu. "Dilsel azınlık"lar ise resmi düzlemde yok sayıldı. Dinsel azınlıklara aynı zamanda kendi anadillerinde eğitim olanağı tanındıysa da bu durum süreç içinde söz konusu hakkın olabildiğince göze görünmeden kullanılması biçimini aldı.

Bu eğilim gerçekte Britanya, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu gibi imparatorlukların ardından kurulan devletler başta olmak üzere çokdilli toplumları yöneten devletlerin büyük çoğunluğunda görüldü, hâlâ da görülüyor. Bilinen olgudur: Ticaretin gelişmesi yalnızca limanlarda ve ticaret bölgelerinde dil ortaklığı gerektirirken, sanayinin, başka bir deyişle kapitalizmin ve ona bağlı türden bir ticaretin gelişmesi dil ortaklığının ülke düzeyinde, bugün de artık dünya düzeyinde yaygınlaşmasını gerektirmiştir.

Ticaret ve sanayi geliştikçe dillerin standartlaşma düzeyi de yükseliyor ve devletler, süreci olduğu gibi koruma ve hızlandırma görevini üstleniyor. "Tek ulus, tek dil, tek kültür" politikası bu çerçevede anlaşılabilir. Devletler güvenlik işlerini daha kolay yürütecekleri inancıyla, asimilasyonun gizli ve açık her tür aracını kullanmayı seviyorlar.

Bu asimilasyon politikaları zaman içinde özellikle çoğunluk nezdinde başarılı da oluyor ve giderek içselleşmiş bir ırkçılığı besliyor. Bununla birlikte, "azınlık" konumundaki anadili konuşucuları dikkate alındığında yine bir başarı söz konusu olsa da mutlak bir başarıdan söz edilemez. Anadilleri, koşullar elverdiğinde yeşermek üzere tarihin ve coğrafyanın koruduğu tohumlar olarak varlığını sürdürüyor. Bu durum, modelimiz Fransa'da da, bizim toplumumuzda da böyle oldu.

Cumhuriyetin başta Türk Dil Kurumu eliyle olmak üzere çeşitli kurumlar aracılığıyla yürüttüğü Türkçeyi arındırıp standartlaştırma politikası aynı zamanda Türkçeyi tek dil olarak egemen kılma politikası olarak uygulandı. Köy adlarının uzun bir sürece yayılmış olarak değiştirilmesi, "vatandaş Türkçe konuş" kampanyası gibi kampanyalar, bu çerçevede yorumlanabilecek yordamlardır.

1950'lere kadar gelen bu süreç, Amerikan kültürünün ve Amerikan İngilizcesinin devreye girmesiyle yerini farklı gelişmelere bıraktı. Türkçe dışındaki anadilleri yine evlere ve izin verilmiş mekânlara kapatılmış durumdaydı ama, Türkçe bu kez bastırılanın geri dönmesi denebilecek bir süreç sonucu Osmanlıca özentisiyle, yükselen Amerikan emperyalizmi dolayımıyla da İngilizce özentisiyle yüz yüze geldi. Bugün fazlasıyla ortaya serilmiş olan yüzeysel İslamiyet ve yüzey-

sel Batı hayranlığıyla birlikte Türkçeden kaçış da o yıllarda tırmanışa geçiyordu.

Standart dilden sapmalar

Cumhuriyet eskidikçe mimarimiz nasıl depremi gitgide daha çok unutup müteahhitler eliyle gitgide daha çok insan öldürür duruma geldiyse, resmi kültür politikaları da Türkçe dışındaki anadillerinin varlığını gitgide daha çok unuttu ve unutturdu. Tekdilci dar bakış açısı önce siyasal yönetimler tarafından, sonra da akademik ve diğer bilimsel çevrelerin büyük bir bölümü tarafından benimsenip içselleştirildi. Öyle ki evrensel düzlemde geçerli tanımları olan, "anadili" ve "yabancı dil" gibi bilimsel kavramlar bir yandan bulanıklaşıp standart dışına çıktı, bir yandan da birbirinden koptu.

Korkular ve baskılar bilimsel etkinliğin en temel özelliğini, sorgulayıcılığı ve kuşkuculuğu ortadan kaldırıyor. Korku karşısında bilimciler ya susmak zorunda kalıyor, ya da birer Galile olup "peki" diyorlar, "dünya dönmüyor". Belki buna giderek kendileri de inanır duruma geliyorlar.

Bu çerçevede toplumumuzda "anadili" terimi için, "anadili, çocuğun öğrenmek zorunda olduğu dildir" gibi eğilip bükülmüş tanımlar yapanlara bile rastlandı. "Ortak dil" teriminin yerine, hatta "resmi dil" ya da "öğretim dili" yerine "anadil" terimini kullananlar var.[5]

Oysa terimin yerleşik ve evrensel tanımı gerçekten de "ana" kavramıyla bağlantılı: Çocuğun anadili, dünyaya geldiği çevreden edindiği ilk dildir. Annesiz büyüyenler dışındaki tüm çocuklar bu dili annesinden alıyor. Anadilini edinme süreci, belirli bir yaşa, genellikle de ilköğretim yaşına kadar tamamlanıyor.

Tekdilcilik yönündeki baskılar Türkiye'de Türkçeden başka anadillerinin de var olduğunu öylesine unutturdu ki yıllar boyunca, Avrupa Birliği'ne uyum yasaları konuşulmaya başlayıncaya değin, "anadili" ve "anadilinde eğitim" kavramları her koşulda yalnızca Türkçe ve Türkçe eğitim kastedilerek kullanıldı.

Uyum yasaları bağlamında ise bu kavramların yalnızca Kürtçe anlamına geldiğini görüyoruz. Bu süreç basın yoluyla, neredeyse otomatik bir mekanizma sonucuymuş gibi işlemeye başladı. Korkuların biçimlendirdiği bir tür otomatizm gibi.

"Anadili" ve "anadilinde eğitim" kavramlarının yazgısı, "yabancı dil" ve "yabancı dilde eğitim" kavramlarının da başına geldi. "Anadi-

limiz=Türkçe" formülü uyum yasaları çerçevesinde Kürtçe gibi bir "istisna" kazanmış durumda ama, "yabancı dil=İngilizce" formülü, bilimcilerin bile farkına varmadığı bir tuhaflık olarak geçerliğini bütünüyle koruyor.

Toplumumuzda "yabancı dilde eğitim", İngilizce eğitim veren ve sayıları gitgide artan eğitim kurumları dolayımıyla çok tartışılan, büyük bir sorunun adı. Yine de, bu durumun kavramın standart anlamındaki sapmayı açıklamaya yeteceğini sanmıyorum. Toplumumuzun çokdilli temellerini yeterince bilince çıkarmış, içselleştirmiş olsaydık "yabancı dilde eğitim"den yalnızca Batı dillerindeki eğitimi anlamamız olanaksızlaşırdı. Ne var ki, belki büyük bir iyiniyetle, ama bugün için artık hatırı sayılır bir gözü kapalılıkla, "anadilinde eğitim" ve "yabancı dilde eğitim" kavramları hâlâ yalnızca Türkçe ve İngilizce için bir araya getiriliyor.

Ben bunun uzun sürmüş yasak ve korku dönemlerinin bir sonucu olduğu kanısındayım. Böyle olmasa, Türkiye'deki diğer anadillerinin durumu matrisin bir öğesi olarak hesaba katılmadan Türkçe ve İngilizceyle ilgili eğitsel, dilsel ve kültürel sorunların da çözülemeyeceğini görmek ve dile getirmek böylesine zor olmazdı. Çünkü gerçekte "anadilinde eğitim" ve "yabancı dilde eğitim" kavramları aynı madalyonun iki yüzünü oluşturuyor. Kişi açısından, kendi anadili dışındaki tüm diller birer yabancı dildir. Laz iseniz, anadiliniz Lazca ise, Türkçe sizin için bir yabancı dildir. Anadiliniz Kürtçe ise, Türkçe sizin için bir yabancı dildir vb. Türkçeyi sonradan öğrenmiş olan yurttaşlarımız için, yabancı dilde eğitim sorunları katmerlenmiş sorunlardır.

Bu durumun fark edilmemesinin nedenlerinden biri yasaklar ve korkularsa, diğeri de toplumumuzda bugüne değin yaşananlar olabilir: Farklı anadillerinin konuşucuları da olsak, aramızdaki tarihsel ya da kültürel ortaklıktan, en azından komşuluktan ileri gelen çeşitli yakınlıkların varlığı dolayısıyla, birbirimizin çok da "yabancısı" olmadığımız duygusu içindeyiz. Bu yakınlıklar ve Türkçeyi resmî ve ortak dil olarak kullanagelmiş olmamız, anadili Türkçe olmayan yurttaşlarımız için "yabancı dilde eğitim" kavramının akla Türkçeyi getirmemesine yol açmış olabilir. Her durumda, yaşanmış olan şudur: Anadili farklı olan yurttaşlarımıza Türkçe, "anadili" adı altında öğretilmeye çalışılmıştır.

Kavramlar yerini bulmalı

Anadili sorunlarını gergin bir dayatmacılığa bırakmayıp demokratik ve bilimsel bir çerçevede çözmeye çalışacaksak önümüzdeki ilk adımlardan biri herhalde temel kavramları bir arada düşünüp sorunlaştırmak, tanımlarını içselleştirmek ve aralarındaki kopukluğu gidermek olmalıdır. Sözgelimi, bu sempozyumun yeterince yararlı olabilmesi için, bu bölüme verilen başlığı hafifçe değiştirerek "Yabancı Dilde Eğitimin Düşünsel Gelişime Etkileri" diye düşünürsek soruna biraz daha açıklık kazandırmış, konunun toplumsal bağlantılarını daha iyi kurmuş olabiliriz.

"Anadili" kavramını her kullandığımız yerde yalnızca Türkçeyi değil, yalnızca Kürtçeyi de değil, tüm anadillerini kastetmeye özen göstermek, kavramın yeniden bilimsel yerine oturmasını sağlayabilir: Bugüne değin içinde "anadili" ve "yabancı dil" kavramları geçen, ve anadilinde eğitimle yabancı dilde eğitimi konu alan yazılar yazıp konuşmalar yapmış tüm bilimcilere, metinlerini bu açıdan gözden geçirme çabasını öneriyorum.

Çokdilli bir toplum olarak yapısal sorunlarımıza çözüm bulabilmemiz için, bir zihniyet değişikliğine gitmemiz ve eksiltici ikidillilikten kurtulmamız kaçınılmaz görünüyor.

"Eksiltici ikidillilik" ve "artırıcı ikidillilik" kavramları[6]

Eğitbilimcilerin ve dilbilimcilerin ortak görüşü, kişilerde ikidilliliğin bir başına herhangi bir soruna yol açmak şöyle dursun, yararlı etkiler yarattığı yönünde: Dil öğrenme yetimiz, tıpkı adalelerimiz ya da beğeimiz gibi, çalıştırılmadığında zayıflıyor, çalıştırıldığında ise ömür boyu verimli olabiliyor.

Kişilerde ikidillilik ya da çokdillilik sorunları ancak belirli bazı duygusal ve toplumsal koşulların varlığında, "eksiltici ikidillilik" biçiminde ortaya çıkıyor.

"Eksiltici ikidillilik" durumu genellikle bireyin anadilinin egemen dile oranla değersiz sayıldığı koşullarda yaşanıyor. Çocuk kendi anadilinin saygınlığından ve öğreneceği yeni dilin kendi anadiline zarar vermeyeceğinden emin olduğunda ise ikidillilik "eksiltici" değil, "artırıcı", verimli bir etkinliğe dönüşüyor. Çocukların kendi değerlerinden emin olması, anne ve babalarının, öğretmenlerinin ve toplumsal çevrenin zihniyetine bağlı.

Bizim toplumumuzda yaşanan ikidillilik olgusunun "artırıcı" türden olduğunu ileri sürmek ne yazık ki olanaklı değil. Yalnızca Türkçe öğrenip kullanmaya çalışan anadili farklı yurttaşlarımız değil, başta İngilizce olmak üzere Batı dillerini öğrenip kullanmaya çalışan tüm yurttaşlarımız "eksiltici ikidillilik" olarak nitelenebilecek bir konumda bulunuyor ve yıllardır bunun tüm sonuçlarını yaşıyoruz. Yukarıda da belirttiğim gibi, anadili Türkçeden farklı olan çocuklar için durum katmerlidir. Başta Kürtçe olmak üzere, görmezden gelinmiş, bir folklor öğesi kadar bile dikkate ve araştırmaya değer sayılmamış olan anadillerini konuşan çocuklara yeterli güvenin ve sevecenliğin sağlanmadığını görmek zorundayız.

Eksiltici ikidillilik kavramı, "dillerarası girişim", "aktarma" ya da "dil karışması" gibi kavramlarla birlikte düşünülüp verimli araştırmalara konu edilebilir.[7]

"Eksiltici ikidillilik" ve "artırıcı ikidillilik" kavramları, bu çokdilli dünyada ve bizim gibi çokdilli toplumlarda gerekli olan zihniyetin "eşitlikçi ikidillilik" ya da "eşitlikçi çokdilcilik" olduğunu ortaya koyuyor.

Emperyalizm, anadillerini destekliyor mu?

Anadillerinin özgürleşmesini, bütün aşamalarıyla bir eğitim ve kültür dili olarak gelişme talebini, bir bölünme eğilimi gibi görenler var. Gerçekten de, etnik kimlikleri ve ayrımları kullanmak, emperyalist çıkar temsilcilerinin yüzyıllardır sevdiği, hâlâ da vazgeçemediği, nesnel temeli de olan politikalar; böl ve yönet politikaları.

Dünyada son yirmi otuz yıldır çeşitli milliyetçiliklerin, yerel toplulukların canlanıp destek bulduğu da genel kabul gören saptamalar arasında.

Bu durum, en azından diller ve kültürler açısından, kapitalist sanayileşme sürecinin yukarıda değindiğim standartlaştırıcı etkisi ve çabasıyla çelişmiyor mu? Emeği topraktan koparıp "serbest" kalmasını getiren süreç, büyük dilin küçük dili yutmasına da neden olmuyor mu?

Oluyor ve genel eğilim hâlâ öyle.

Ne var ki, pek çok genel eğilim gibi bu da mutlak değil: Gelişmenin belirli bir aşamasında, serbest kalan emeğin ileri sürdüğü hak taleplerindeki yükselmeyi belirli ölçülerde frenlemek isteyen emperyal çevreler, iç dayanışma geleneği yüksek olan, yeri geldiğinde hak taleplerinde frenleyici rolünden yararlanabileceğini hesapladığı feodal

yapıları, milliyetçilikleri, yerel kültürleri[8], dolayısıyla anadillerini belirli ölçülerde destekleyebiliyor. Tıpkı sosyalizme karşı, denetim altında tutabileceğini düşündüğü İslamcılığı desteklemiş olduğu gibi.

Bu durumda, anadillerinin ve kültürlerin özgürce var olma hakkını savunmak milliyetçiliğe ve emperyalizme hizmet etmek midir?

Bu soruya dil ve onun taşıdığı kültür açısından verilebilecek olan yanıt herhalde şudur: Yeni milliyetçiliklere, yeni bölünmelere zemin hazırlayan yapı, gerçekte hınç biriktiren eksiltici ikidillilik koşullarıdır. Bugün İngilizce karşısında anadili Türkçe olanların durumunu da eksiltici ikidillilik olarak nitelemek yerinde olur. Ancak, temel önemdeki bir başka nokta da, eksilticilik derecesinin, ikinci dili gönüllü olarak seçip seçmemekle ilgili olduğudur.

Özetle, eşitlikçi bir zihniyete dayanmayan koşullarda dilsel ve eğitsel sorunların çözülemediği, yalnızca kuramsal olarak değil, tarihsel örnekleriyle de önümüzde duran bir gerçek. Çokdillilik, çokdilciliği gerektiriyor.

Coğrafyamızın gerçekliklerini içselleştirmezsek, toplum olarak kendimizi bilimsel ve teknik temellerden gitgide daha çok yoksun bırakmış olacağız.

İngilizce, Anadillerimiz ve Yeni Kavramlar*

Egemenin dilini konuşmak, ikincillik konumunun en belirgin özelliklerinden biri. (...) Egemenin dilini konuşmayı seçen ikincil (örneğin, İngilizce konuşan Hintli, Güney Afrikalı, Afgan, Türk, Kürt, Yunanlı ya da Hollandalı), çelişkili duygular taşıyor. Hem onun gibi olma duygusuyla gizli bir erinç içinde, hem de tam olarak onun gibi olamama, üstelik kendi değerini bir yana bırakmış olma durumundan ötürü, örtülü bir hınç içinde. Egemen dilin egemenliği dolaylı yollardan değil de Fransa'da Fransızcanın, İspanya'da İspanyolcanın, Türkiye'de Türkçeninki gibi çeşitli asimilasyon yöntemleriyle gerçekleştiyse, ağır basan duygu hınç olabiliyor. (...)

Son yıllarda, bu güçlü egemenlik eğilimine belirli ölçülerde set çekme gizilgücü taşıyan, anadillerine sahip çıkma akımları da gitgide

* *Toplum ve Hukuk* dergisi, No. 7

güçleniyor. Tüm dünyada bir yandan dil ölümleri sürüp giderken bir yandan da anadilleri, unutulmaya yazgılı birer folklor motifi olmadıklarını ortaya koymaya çalışıyor.

Dilbilime bakılırsa bilim ve kültür dili olmaya elvermeyen dil yoktur. Tüm diller, farklı özellikler taşısalar bile gelişme gizilgücü açısından aynıdır. Farklı gelişme düzeyleri, çeşitli nedenlerle dilin olanaklarının değerlendirilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte hız kazanan dil olguları karşımıza yeni kavramlar ve anlayışlar çıkarıyor. Varolan kavramlar da kapsam değişikliğine uğruyor. "Anadilinde yayın ve eğitim" gibi kavramlar bizim toplumumuzda neredeyse şok etkisi yaptı. Henüz kimse kendine gelebilmiş değil. İşin çok sayıda boyutu var: hukuksal, siyasal, toplumsal, ruhbilimsel, dilbilimsel... Dolayısıyla, tüm dünyayı çalkalayan bu konuda ne gibi görüşler tartışılıyor, kavramlar neler, bunları izlemek ve tartışmak önemli ve ivedi.

Türkiye'de merkezî dil ve kültür, bir yandan Batı'dan gelen İngilizcenin, bir yandan da başta Kürtçe olmak üzere bugüne değin görmemeyi seçtiği anadillerinin talep ve etkileriyle yüz yüze. Bu perspektifi göz önünde tutmadan toplumumuzdaki anadili sorunları üstüne düşünmek verimli olamıyor.

İngilizce dünyayı işgal ediyor

Piyasa açısından bakanlar, çokuluslu şirketler yayılmayı sürdürdükçe İngilizce konuşanların emek piyasasındaki değeri de sürecek ve yükselecek diye düşünüyor. Avrupa'da bu durumun Doğu Avrupa ülkeleri de içinde olmak üzere üniversite müfredatını doğrudan etkilediği anlaşılıyor.

Örneğin, Hollanda'da Türkiye'deki gibi İngilizce eğitim veren okulların sayısı artıyor. Bir Hollanda adası olmasına karşın resmi dili İngilizce olan Sint Maarten'den bir yetkili, eskisinden çok daha fazla sayıda ana bilim dalını İngilizce olarak düzenleyen Hollanda'nın daha gidecek çok yolu olduğunu yazıyor. Özel olarak uluslararası şirketlere çokdilli eleman bulma işini yapan iş bulma kurumlarından söz ediliyor: "Job-In" vb. İş bulma olanaklarını artırma düşüncesi, tüm aşamalarda İngilizce öğrenime olan talebi de artırıyor.

İşin bir yanı bu: Sanayinin, kapitalizmin ve emperyalizmin tekdilciliği. Dilleri önce ulusal, ülke içi, sonra da uluslararası düzeyde tek-

leştiren, standartlaştıran eğilim. Bir başka yanı ise, demokrasi ve haklar çerçevesinde yer alıyor ve bu çerçevede bazıları son derece irkiltici olan yeni kavramlarla karşılaşıyoruz.

Yukarıda belirttiğim gibi, son yirmi otuz yıldır dünya düzeyinde çok çeşitli topluluklar anadillerine sahip çıkıyor ve dil hakları, insan hakları çerçevesinde gitgide daha belirgin bir yer tutmaya başlıyor.[9] Kavramlardan bazıları şöyle:

– Dilsel soykırım ("linguicide"):

Dille ilgili siyasal tartışmalar, devletlerin ulusal politikalarına ters düşüyor. "Dilsel soykırım" kavramı da bu bağlamda doğmuş kavramlardan biri. "Eğitimde dilsel soykırım" da deniliyor. Yaygın bir görüş, eğitim sistemlerinden yerel dillerin gitgide daha çok dışlanması sonucu "dilsel soykırım"ın da hızlandığı yönünde. Çünkü dünyadaki altı bin küsur dilin durmadan azalması süreci her ne kadar "doğal ölümler" içeren bir süreç gibi sunuluyorsa da, gerçekte insan bireylere iktidarlar tarafından uygulanan her tür eza, cefa ve ceza dillere de uygulanmakta, çoğu yerde dillerin yaşam destekleri kesilmektedir.

– Siber-İngilizce ("cyber-english"):

Siber-İngilizce anlayışının, serbest pazar ideolojisine aktarma kayışı olarak işlev gördüğünü ileri sürenler var.

"Siber" kavramı, "dümen" anlamına gelen Yunanca bir sözcükten, "kibernetes"ten geliyor. "Ayarlama yönleme bilgisi" diye tanımlanan bir disipline, sibernetik disiplinine kaynaklık eden bir kavram. Bu durumda siber-İngilizce korkutucu değil mi? Biz burada komşumuzun anadiline dünyayı zından ederken Bush'un dili Afganistan'da ve güzelim Mezopotamya'da silah zoruyla kök salmaya çalışıyor.

– Tekdilci dünya ("monolingual world"):

Dil engellerinin ortadan kalktığı, İngilizcenin dünya düzeyinde iletişim dili olarak güçlendiği bir tekdilli dünyanın, "iletişim sorunlarından arınmış" bir dünya olacağına inananlara da rastlanıyor.

– Dilsel çevrecilik paradigması ("Ecology of Language Paradigm"):

Bu anlayış, İngilizcenin egemenliğine karşı önerilen çokdilci çözümlerden biri. İngilizcenin dünya düzeyinde artan egemenliği eşitsizliklerin, ayrımcılığın, Amerikanlaşmanın ve metalaşmanın yeniden

üretilmesini kolaylaştırdığından, dilsel sorunlar eşitlik temeline dayalı, kurtuluşçu bir iletişimle çözülmelidir düşüncesini savunan yaygın görüşlerden.

– Yapay dünya dili:

Artan iletişim dünya düzeyinde bir ortak dili vazgeçilmez kıldığına göre, İngilizce gibi emperyalizmi simgeleyen ve yeniden üreten bir dildense, Esperanto gibi, hiçbir topluluğu simgelemeyen, dolayısıyla herkesçe kabul edilebilecek bir yapay dünya dilinin kabul edilmesini savunan geniş çevreler var. İşin güzel yanı, bu çevrelerin arasında anadili İngilizce olan profesörlerin de bulunması. Amerikalı var mı bilmiyorum, henüz aramadım ama, aramaya değer.

Gerçi bu çevreler hangi yapay dilin geçerli olacağı konusunda ortak bir öneride birleşmiş değil. Örneğin, Avrupa Birliği için Esperantoyu öneren "1996 Prag Manifestosu" yandaşlarından başka, Philip Hunt tarafından oluşturulup önerilen "Eurolang" da var. Bunlar sanılabileceği gibi fantezist eğilimler olmayıp "dil planlaması" disiplini çerçevesinde yürütülen ciddi çalışmalar.

– Çokdilci Avrupa:

Avrupa Birliği içinde, tekdilciliğin yanı sıra, çokdilcilik yandaşları sayesinde, dil öğrenmeyi özendirmeye yönelik, Socrates, Comenius, Erasmus, Grundtvig, Lingua gibi adlar taşıyan projelerin her yönden desteklenmesi de resmiyet kazanmış durumda.

AB ayrıca, EBLUL ("European Bureau for Lesser Used Languages"; Avrupa Az Yaygın Diller Bürosu) gibi kuruluşlar eliyle, AB içindeki yerel ve bölgesel dil ve kültürleri koruyup geliştirme merkezleri kuruyor. Burada güdülen politikanın ne gibi sonuçlar vereceğini görmek için henüz erken belki de.

Bir de AB içindeki azınlık dillerinin araştırılması amacıyla kurulmuş olan, Avrupa Mozayiği diye çevirebileceğimiz "Euromosaic" var. Buna bağlı olan, Barcelona'da "Institut de Sociolingüística Catalana", Brüksel'de "Centre de Recherche sur le plurilinguisme", Bangor'da "Research Centre Wales" gibi kurumlar, mozayiğin verilerini ortaya döküp çoğulculuğun değerleri üstüne düşünce üretmeye çalışıyor. Mozayik, çeşitliliğin "yenilikçi gelişme"de köşe taşını oluşturduğu anlayışına dayalı. Türkeşçiler duymasın.

– Cinsler arasında dilsel eşitlik ("Linguistic Equality of the Sexes") ve feminist dil planlamacılığı:

"Egemen dil" dendiğinde akla yalnızca topluluksal, ulusal ya da uluslararası egemenlik türleri gelmemeli. Tüm toplumlardaki erkek egemenliği açısından bakıldığında, varolan tüm dillerin erkek egemen olduğunu görmemek zor. Dolayısıyla, varolan dillerin bu özelliğini ortaya koyan çalışmaların yanı sıra, gerçekliği kadın bakış açısından dile getirebilecek, hatta kadın merkezli yepyeni bir dil yaratmayı da amaçlayan çalışmalar yapılıyor. "Feminist dil planlamacılığı" bu çerçevede ortaya çıkmış bir kavram.[10]

Yazıyı iki noktaya dikkat çekerek bitireyim.

Birincisi: Anadili savunucularını milliyetçilikle, etnikçilikle vb. suçlayanlar, dil denen olguların tıpkı başka pek çok toplumsal olgu gibi ne denli çokboyutlu olduğunu unutuyor. Anadili savunucuları arasında milliyetçiler ve ırkçılar olabilir: Onlar temelde yalnızca kendi dillerini seven, kendi dillerinin diğer tüm dillerden üstün olduğu savındaki şovenlerdir.

İkincisi: Yukarıya yazdıklarımın hayli Avrupamerkezli bilgiler olduğunun farkındayım. Küreselleşme karşıtlığı da içinde olmak üzere dünyanın başka yerleriyle ilgili bilgileri ancak Avrupa ya da ABD üstünden alabiliyoruz. Üstelik, yeni kavramlar da daha çok İngilizce olarak üretildiği, başka dillerde üretilse bile ancak İngilizce üstünden yaygınlaşabildiği için, yeni kavramları İngilizceleriyle birlikte tanıtmak gerekti. Şimdilik elimizden gelen bu. Yeter ki durumun bilincinde olalım, Avrupamerkezli olsak bile Avrupamerkezci olmayalım.

Asimilasyon ve algılama sorunları*

Asimilasyon adı verilen politik araç ile devlet darbeleri arasında şöyle bir benzerlik var: Başardınız mı, meşruymuş gibi yapabiliyorsunuz, uzun süreler hafifseyici bir dille geçiştirilme şansınız bile olabiliyor. Başaramadınız mı, işler fazlasıyla karışıyor.

Hem devlet darbeleri hem asimilasyon, uzun süreli baskılama (aşı-

* *Tîroj* dergisi, No. 1, Nisan 2003

rı dozlarda dezenformasyon) nedeniyle belirgin algılama sorunları yaratıyor. Bizim toplumumuzun durumu da böyle. Bu vargının en belirgin göstergelerinden birini, "anadili" kavramı çerçevesinde yaşananlar oluşturuyor.

(...)

Yeni bir işaret de, bu yıl dünyada dördüncü kez kutlanan 21 Şubat Uluslararası Anadili Günü'nün Türkiye'de tıpkı 2001 Diller Yılı gibi geçiştirilmesi oldu. Yine, bizim toplumumuzda böyle çabalara, böyle dolayımlara gerek yokmuş gibi yapıldı. Resmi politika zaten böyle. Aydın kesimindeyse, "anadili=Türkçe" dönemine ait "Anadili Duyarlılığına Çağrı", "Anadili Seferberliği" gibi başlıklar da unutulmuş görünüyor.[11] Bu sessizliğin, aydınlanma ânı öncesine işaret olmasını dileyelim.

Bu dileği sözden ibaret kalmaktan kurtarabilecek pek çok dolayım bulunabilir. Örneğin, bundan bir yıl önce, 2002 yılının Nisan ayında yayımlanmış olan iki yazıya başvurulabilir: Biri bir çağrı fikri, diğeri ise bir saptama içeren iki yazı.

Yazılardan ilki, çağrı fikrini içereni, Sennur Sezer imzalı. *Evrensel Kültür* dergisinin Nisan 2002 sayısında, "Çıkrığı yok bir kuyu" başlığıyla yayımlanmış. Hayli geç fark ettiğim bu yazıda şöyle diyor Sennur Sezer:

"Şimdi, aydınlar bir araya gelip demeli ki: 'Bizler, her türlü bilim, sanat, dil, edebiyat ve kültürün siyasal, toplumsal herhangi bir ayrıma gidilmeden öğretilip öğrenilmesinin uygarlığın gelişmesine katkısı açısından yararlı, ayrıca, insan hak ve özgürlüklerinin engellenemeyecek bir ilkesi olduğuna inanarak, Kürt dili ve kültürüne konan ambargonun kaldırılmasını, Kürtlerin dil, kültür, bilim ve sanat özgürlüklerinin geri verilmesini istiyoruz'. Dilekçeyle mi olur, basın bildirisiyle mi? Ne olur? Kıyamet mi kopar? 'Anadil' kavramına saygı, temel hak ve özgürlüklere saygı demek değil mi?..."

Kişisel olarak, Kürt dili ve kültürüyle sınırlı tutmamak, tüm anadillerini kapsamak kaydıyla, bu paragrafa bütünüyle katıldığımı belirtmeliyim.

Anadili kavramının askıya alınmaktan kurtarılması, barışın ve demokrasinin temel ve ilk eldeki koşullarından. "Anadili Duyarlılığına Çağrı", "Anadili Seferberliği" gibi etkinliklerin bu paragraftaki çağrıyla birlikte yeniden düşünülüp oluşturulması, kültürel verimliliğe ve barışa esaslı bir katkıda bulunabilir.

Örneğin, Mümtaz Soysal katılmaz mı dersiniz böyle bir çağrıya? Bu adı anmama şaşılmasın: Kendisi, Sennur Sezer'in söz konusu yazısıyla aynı ay, 15.4.2002 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Türkü" başlıklı yazısında, Türkiye Cumhuriyeti devletinin Kürtlerle ilgili asimilasyon politikasının başarısız kaldığını anlatıyordu (elbette "asimilasyon" demeksizin):

Cumhuriyet ırk ve dil ayrılığı gözetmeden herkesi "Türk vatandaşı" saymış, devletin dilini de Türkçe olarak ilan etmişti. Resmi dilin Türkçe olduğu bir ülkedeki devletin birinci ödevi, ortak iletişim aracı olacak bir dili herkese, özellikle de anadili Kürtçe olan vatandaşlara öğretmek olmalıydı, değil mi? Olmadı, devlet bu ödevini tam yerine getiremedi.

Peki, anadilleri Kürtçe olanlar da vatandaşlık haklarını kullanıp kendilerine Türkçe öğretmesi için devleti sıkıştırdılar mı? Bu hak da tam kullanılmadı; daha doğrusu, Kürtçe konuşanları Ankara'da temsil edenler devletin yakasına yapışmadılar. Bildikleri Türkçeyi seçmenlerinin bilmeyişi işlerine geliyordu belki; önemlerini arttıran bir şeydi bu.

İşlemeyen bir ödev-hak denklemi.

İşin bir de "özgürlük" yönü var: Anadilini konuşmak, geliştirmek, o dilde yayın yapabilmek özgürlüğün en doğal olanı değil mi? Bu konuda da yanlışlar: Devlet, böyle bir özgürlüğü korumak şöyle dursun, yasaklar koydu. Anadilleri Kürtçe olanlar da, bu özgürlüğü kullanma yolunu aramak yerine, olmayacak bir şeyi, resmi öğretimin Kürtçe olmasını istemeye kalkıştılar. Oysa burada da bir denklem olmalıydı: Vatandaş, Türkçe eğitim isteme hakkından vazgeçmeden Kürtçeyi isteğe bağlı olarak kullanabileceği bir özgürlük konusu olarak görmeli, devlet de bu özgürlüğün koruyucusu olmalıydı.

Mümtaz Soysal'ın yazısı burada bitiyor: İşin "anadilinde eğitim hakkı" ve "dil ölümü" yönüne yer vermeksizin. Oysa bu ikisini "işin özgürlük yönü"nden ayırmak olanaklı görünmüyor.

Çocuk anadilinde eğitim görüyorsa, anadilinin dilbilgisini öğreniyor, söz dağarcığını zenginleştiriyor, o dille düşünsel ve sanatsal etkinliklerde bulunmaya başlıyor vb. Anadilinde eğitim gören çocuklar, okulda tüm bunlara sıfırdan başlamayıp, anadilinin attığı temelden yararlanabiliyorlar. Eğitim konusu olmayan anadillerinin, günümüz dünyasında baskı altında sayılmasının bir nedeni de bu.

Tevfik Turan'ın, 21 Şubat 2003 tarihli, "Anadili gününüz kutlu olsun" başlıklı Dil Meseleleri yazımın internet baskısına, oradaki yorum olanağını kullanarak eklediği "Tekdilci tutum" başlıklı katkı, bu açıdan ilginç ve önemli:

"Bir dil için ölüm tehlikesi varsa, sebebi o ülke devletinin ve özellikle okullarının tekdilci tutumudur. Bu tutum ülkenin hâkim dili yanında azınlık dillerinin de yaşayıp gelişmesine fırsat vermez. Mesela Türkiye'de Lazca yakın, Kürtçe de belki daha uzak bir gelecekte, mesela Almanya'da Türkçe ortadan kaybolacaksa, bunun kabahatini İngilizce'nin dünya çapında ortak bir dil olmasında değil, devletlerin okul öncesinden başlayan ciddi bir ikidilli eğitimden yana olmamasında aramalı."

Tevfik Turan, tekdilci resmi tutum konusunda haklı olmakla birlikte, İngilizcenin etkisini fazla dışlıyor. Günümüzde İngilizce bilmeyenlerin iş bulmakta zorlandığı kanısı, küresel düzeyde yaygınlaşmış durumda. Eğitime ayırılan kaynaklar iki dile harcanacağı zaman, bu iki dilden biri ulusal dil, diğeri ise, ikincil konumdaki anadilleri değil, ille de İngilizce oluyor. UNESCO'nun üç dilli eğitim planları, imkânsızı istiyor görünen gerçekçi planlardan, çünkü baskılanan anadillerinin uzun erimde şiddete zemin hazırladığı gibi bir saptamaya dayanıyor. Bu saptamanın bizim coğrafyamız için geçerli olmadığını söyleyebilir miyiz?

Üç dilli eğitim, bir bütçe meselesi değil, zihniyet meselesi. Bütçe öncelikleri, zihniyetle birlikte değiştirilebilir.

Bazı tanımlar

Anadili konulu Dil Meseleleri için olumlu şeyler yazan okurlardan Nusin Altınakar, "anadil" sözcüğünün İngilizcedeki karşılığı olarak "main language" diye bir terim olabilir mi diye araştırmış ama rastlamamış böyle bir tanım ya da kullanıma. İngiliz filolojisi çıkışlı olduğu için İngilizce kaynaklara gönderme yapmasından ötürü özür dileyerek, "Lands and Peoples (Grolier)" gibi kaynaklarda "official language (resmî dil)" teriminin dışında, resmi dil her zaman en çok konuşulan dil olmadığı için, "the most spoken language" (en yaygın dil) teriminin/tanımının bulunduğunu söylüyor:

"İki dilli ya da çok dilli insanlara hangisi duygu dilin, hangisi entellektüel dilin diye sorarız. Yani anadili Türkçe olan, evde ve hatta kendi küçük kamusal alanında –ailesi, akrabaları ve yaşadığı Türk semtinde– Türkçe konuşan Almanyalı bir Türk sanat, politika vs. tar-

tışırken eğitimini aldığı Almancayı tercih eder ve bu onun anadilinin Türkçe olduğu gerçeğini değiştirmez. Aynı şey Türkiye'deki Kürtler için söz konusu."

Altınakar, konuyla ilgili terim, kavram ve tanımların öneminden söz ediyor. Anadil ve ve anadili kavramlarına ilgili yazılarda değinmiştim. (...) İki temel tanım daha:

Ortak dil: "Belli bir alana yayılmış lehçe ya da ağızlardan birinin alanın tümünde de kullanılmaya başlaması sonucu aldığı ad."

Yabancı dil: Kişi açısından, kendi anadili dışındaki tüm diller.

Uygulamada "yabancı dil" kavramı, "yabancı ülkelere ait diller" gibi bir anıştırmayla kullanılıyor. Sömürgecilik ilişkileri çerçevesinde, çokdilli ülkelerde ortak dile (Hindistan-İngilizce; Cezayir-Fransızca vb.) "yabancı dil" değil de, "ikinci dil" denilegelmiş. Günümüzde de, sözgelimi, bir yabancı dilin o dilde öğrenim görmek amacıyla öğrenilmesi gibi durumlarda, "yabancı dil öğrenimi"nden değil de "ikinci dil öğrenimi"nden söz ediliyor, "ikinci dil öğretim yöntemleri", yabancı dil öğretim yöntemlerinden ayrı bir disiplin olarak ele alınmaya çalışılıyor vb. "İkinci dil" kavramı, "ikinci yabancı dil" kavramıyla karıştırılmamalı.

9

ÇEŞİTLİ KONULAR

AKDTYKTDK üzerine *Hürriyet Gösteri*'nin sorularına yanıt*

Sorular:

1. TDK gibi bir kurum zorunluluk muydu? Neden?
2. İşlevlerini yerine getirebildi mi? Bu anlamda yapılanları değerlendirir misiniz?
3. 12 Eylül sonrası değişimini nasıl yorumluyorsunuz?
4. TDK, sizce geleceğe dönük nasıl adımlar atmalı?

İlk söz olarak bir adlandırma meselesini açıklamalıyım: "TDK" kısaltması benim gözümde yalnızca 12 Eylül'ün ardından kapatılan Türk Dil Kurumu'nu temsil ediyor. Onun yerini alsın diye oluşturulan bürokratik kurumu aynı adla değil, AKDTYKTDK kısaltmasıyla anıyorum. Resmi TDK, Kenan Evren'in TDK'sı vb. diye de anılabiliyor.

Bu konudaki ısrarımın dayandığı ilke şu: İster kuramsal ister uygulamaya dönük, ister akademik isterse akademi dışı olsun, her tür bilimsel çalışmanın, bu arada dille ilgili çalışmaların yapılacağı kuruluşlar, devletin tasallutundan uzak, özerk birimler olmalıdır. TDK'nın kapatılıp AKDTYKTDK'nın kurulması, olsa olsa, bu ilkeyi bir kez daha haklı çıkarmaya yarayan bir deneyim oldu.

Şimdi ilk sorunuzdan, TDK gibi bir kurum zorunluluk muydu sorusundan başlayabiliriz.

* *Hürriyet Gösteri* dergisi, Temmuz 2002

Kurumlaşma denen şey, bilinen biçimiyle, kurallaşmayı öne çıkarıyor. Tıpkı demokrasi gibi, kurumlarda da biçim önde olduğundan, kurumun içi boşalsa bile ayaktaymış gibi görünmesi olağan işlerden. Dolayısıyla, bana göre en iyi durum, dil alanındaki çalışmaların kurumlaşmaksızın, eşgüdüm yoluyla yürütülebilmesidir.

Bu anlamda, Türk Dil Kurumu'nun kurulması zorunluydu diyemem. Tarihe baktığımızda, her reel politika gibi Mustafa Kemal'in bu politikası da ilk eldeki biçimlerden birinin seçilmesiyle gerçekleşmiş görünüyor. Diğer seçeneğin AKDTYKTDK türü bir devlet kurumu olduğu düşünülürse, özerk kurum yönündeki seçimin, kendi koşullarında düşünülebilecek en iyi seçim olduğu söylenebilir.

İşin içerik yönüne, yani TDK ne gibi işlerin yapılması için zorunluydu sorusuna gelince.

Cumhuriyetin modernleşme hedefine bağlı olarak dil alanında da büyük gereksinimler vardı: Dil birliğinin sağlanması ve Türkçenin, egemen dil olarak, sanayi toplumu ölçütlerine uygun bir dil durumuna getirilmesi gerekiyordu. Tarihsel olarak dil devrimi adı verilen süreçti bu. Dil devriminin uzmanlık gereksinimleri ise TDK'yı doğurdu.

Uzmanlara düşen iş özellikle sözcük ve sözlük yapımı ile Türkçe dilbilgisinin oluşturulması olarak tanımlanırsa, TDK'nın bu yönde büyük adımlar atmış olduğu söylenebilir. Gerçekten de TDK, imla kılavuzları, Türkçe Sözlük, Derleme ve Tarama sözlükleri, terim sözlükleri, sözcük türetme çalışmaları ve dilbilim araştırmalarıyla hatırı sayılır bir birikim yarattı, Türkçenin köklerini yeşertti. Dil devrimi, Türkçenin konuşma, yazma, bilim ve edebiyat dili olarak yeniden bütünleşmesinin yolunu açtı, TDK da bu süreçte kilit bir rol oynadı.

Bugünün gözleriyle baktığımızda, TDK'nın da diğer cumhuriyet kurumları gibi Türkiye'deki tek anadili Türkçeymiş, ikidillilik sorunları yokmuş gibi davranmış olduğunu daha iyi görebiliyoruz.

Buradaki cumhuriyet kurumu sözü önemli. TDK, devlet kurumu olmamakla birlikte, devlet tarafından kurulmuştu ve o dönem, devletin öngörülerine koşut olarak çalışıyordu. Dönemin başka bazı özerk kuruluşları, örneğin, tarım kooperatifleri için de aynı şey söylenebilir. Çoğu yurttaş, bu kurumları diğerleri gibi birer devlet kurumu sayıyordu. Cumhuriyetle gelen yurttaşlık bilincimiz, özerk örgütlenme denen şeyin kapısından içeriye girememişti henüz.

TDK üyelerinin çoğunluğu açısından özerklik meselesi, cumhuriyet kurumu çerçevesinde kalsa bile, zaman içinde belirginleşmiş du-

rumda. Bunun kanıtını, 12 Eylül yönetimi TDK'yı kapattığı zaman bu üyelerin kurduğu Dil Derneği'nde görebiliyoruz.

12 Eylül yönetimi, TDK ile birlikte, Türkçenin bütünlüğü kaygısına da son vermiş oldu: Dil çalışmaları ve anlayışı açısından, üniversiteler, AKDTYKTDK, Dil Derneği, yayın dünyası, daha doğrusu yayın dünyaları vb., birbirinden kopuk adalara dönüştü.

Geleceğe dönük adımlar, dilin tarihiyle coğrafyasını içine alan genişlikte bir ufuk gerektiriyor. Bu da, bugün artık su yüzüne çıkmış olan ikidillilik, dilbilgisi ve sözlük yetersizliği, Arapça ve İngilizce özentisi gibi dev sorunları hesaba katan bir dil bilinciyle hareket etmek demek.

Böyle bir bilince ulaşılabilirse, Dil Derneği'nin de içinde yer alacağı, kendi eşgüdümünü kendisi sağlayan, tüm kesimlerden dilcilerin katılacağı geniş perspektifli özerk bir girişim oluşturulabilir. Devlete ise, AKDTYKTDK ayıbına son verip özerk projeleri desteklemek düşer.

Editörlük

Editörlük konusunun ilgilendirdiği tarafların sayısı en az üç: Editör, yazar (/çevirmen), okur.

Kişisel olarak söz konusu üç tarafta da bulunmuşluğum olduğundan, bu konuda söyleyeceklerim çoktandır birikip duruyor. Ama, baştan değil de, bardağı taşıran damladan başlayacağım. Söyleyeceklerim, *Hürriyet Gösteri* dergisiyle ilgili bir düzeltme yerine geçecek. Bu fırsatla, editörlükle ilgili sorunlardan birini açmaya çalışacağım.

Sorunun adı, spotlar: Gazete ve dergilerde, haberlerin ve yazıların üst köşelerindeki çıkmalar.

Yanılmıyorsam, çıkmalardan amaç, yazının bütününü okumayacakların ya da okumak konusunda kararsız olanların yazıya ilişkin bir fikir edinmesini sağlamak. Uygulamalara baktıkça, yazıyı çekici kılmak ya da yazıda editörün önemsediği noktaları öne çıkarmak gibi amaçlar da akla gelebiliyor.

Yazıların bütününü okuyanlar açısından, en iyi çıkmaların bile rahatsız edici bir yanı oluyor. Çıkmalarda genellikle yazının içindeki sözler kullanıldığından, yazının bir yerlerine birileri büyüteç tutmuş oluyor sanki. Aynı sözün size kendi isteğiniz dışında iki kez okutul-

ması da cabası. Bazen, yazar aynı sözü iki kez kullanmış, editör de bunu fark etmeyip o sözü çıkma yapmışsa, etti size üç kez.

Çıkmalarda genellikle yazının içindeki sözler kullanıldığından, dedim. Kişisel olarak, birkaç yıl öncesine değin, çıkmaların hep yazıdan alınma sözlerden oluştuğunu düşünürdüm. Galiba büyük ölçüde de haklıydım. Birkaç yıl önce, bir yazımın, benim olmayan, üstelik de anlatmaya çalıştığım şeylere ters düşen bir çıkmayla yayımlandığını görünce fark etmiştim ki bazı editörler çıkma olarak kendi sözlerini ekliyor.

Editörün kendi sözünü eklemesinde ilke olarak itiraz edilecek bir yön yok kuşkusuz, ama bir koşulla: Ekleyenin yazardan farklı biri olduğunu bir biçimde belli etmek koşuluyla. Değilse, okur o sözü de yazarın sanıyor. Oysa yazar katılmayabilir çıkmadaki söze.

Editörün eklediği çıkmalar, yazıyı özetlemek amacına yönelik de olabiliyor. Gelgelelim, yazı sahibinin asla üstlenmeyeceği türden bir özet olabiliyor editörün yaptığı.

Bu yazı için bardağı taşıran damla dediğim örnek, bu türden.

Hürriyet Gösteri dergisi, Temmuz 2002 sayısında, "Türk Dil Kurumu 70 Yaşında" başlıklı kapsamlı bir dosya düzenledi. Dosyada, TDK'nın kurulması zorunlu muydu, işlevlerini yerine getirebildi mi, 12 Eylül'ün kurum üstündeki etkileri neler oldu, geleceğe yönelik adımlar neler olabilir sorularını içeren bir soruşturma da yer alıyor.

Dergi, soruşturmaya verilen yanıtlara ikişer çıkma yapmış. Çıkmalardan biri tırnak içine alınmış, yanıt sahibine ait sözler. Diğeri, özet niteliğinde olanı ise tırnak içine alınmamış ama, başlık gibi yerleştirildiğinden, okurun onları da ilgili yazara ait sayacağı çok belli. Kaldı ki, yanıtlardan bazılarının "başlık-çıkma"sı yanıttan alınma.

Editörün benim yanıtıma (bkz. "AKDTYKTDK üzerine", s. 239) eklediği başlığımsı çıkma ise şöyle: "Birbirinden kopuk adalar özerk bir kurumca birleştirilmeli, devlet bu girişimi desteklemeli."

Yanıtım böyle özetlenmiş ama, benim yanıtımda, dil alanında adalar oluştuğundan söz edilmekle birlikte, ne bu adaların birleştirilmesi önerisi var, ne özerk kurum önerisi, ne de devletin bu girişimi desteklemesi önerisi. Editör bana, bırakın söylemediklerimi söyletmeyi, fikrimin tam tersini söyletiyor.

Adaların birleştirilmesinden söz etmem zaten olanaksız, çünkü ada diye saydıklarımın arasında yer alan AKDTYKTDK'nın kaldırılması gerektiği yanıtımda açıkça yazılı. Birleştirme olarak yorumlana-

bilecek önerim, "tüm kesimlerden dilcilerin katılacağı, geniş perspektifli bir özerk girişim" biçiminde.

Yanıtı okuyan görmüştür ki kurumlaşmaya karşı olduğum da orada nedenleriyle birlikte açıkça belirtiliyor. Benim önerim, yineliyorum, özerk bir kurum değil, özerk bir girişimdir. Bu ikisi arasındaki farkın temel bir önemi var.

Özetçikteki ikinci önerme de bana ait değil: Devlet bu girişimi desteklemeli demiyorum, "devlete ise, AKDTYKTDK ayıbına son verip özerk projeleri desteklemek düşer," diyorum.

Görüldüğü gibi, günümüz okurunun her çıkmayı, hatta her başlığı yazara ait sanmaması gerekiyor! Oysa günümüz editörünün, yazardan onay isteme olanakları çok daha fazla...

*

Editörlüğün tıpkı mutfak işleri gibi nankör bir iş olduğu söylenir. Gerçekten de, yayın dünyasının uzağındaki okurun açısından bakıldığında editörlük işlevi göze çarpmıyor. Kitabı yayımlayan, soyut bir yayınevi; göz önündeki kişi olarak yazar var, belki bir de çevirmen. Dergi editörlerine gelince, genellikle her sayıya sunuş yazıldığından, onların varlığı okur katında biraz daha duyumsanır olsa bile, yine her şeye ne ölçüde biçim verdikleri uzaktan pek belli olmayan birileri onlar da.

Oysa editörlükten amaç, yazılanları ve çevrilenleri okura en iyi biçimde sunmak, bununla da kalmayıp okurun okuma gereksinmelerini karşılayacak metinlerin yazılmasını ya da çevrilmesini sağlamak. Dolayısıyla mutfakta olup bitenlerin yiyip içtiklerimizi etkilemesi gibi, editörlük de okuduklarımızı doğrudan doğruya etkiliyor.

Yazılanları ve çevrilenleri okura en iyi biçimde sunmak ne demek olabilir peki?

Burada, her üç tarafı da (yazar, editör, okur) metnin kendisi kadar ilgilendiren, kapak, sayfa düzeni, harf seçimi gibi görsel öğelerin üstünde durmayıp Memet Fuat'ın konuyla ilgili tartışmasına gönderme yapmakla yetineyim: *Tartışmalar*, Adam Yay., s. 463 vd.

Metne dönecek olursak: Okur olarak, metnin künyesini ve yaşamöyküsünü merak ederiz, ayrıca yerine göre, arkada kaynakça, dizin, terimce gibi işimizi kolaylaştırıcı okuma araçları bulmayı bekleriz. Uzmanı olmayanların bulmakta güçlük çekeceği türden açıklayıcı bilgilerin "editörün notu" belirtimiyle eklenmiş olmasını da isteriz vb.

Buraya kadar, metni dışarıdan destekleyecek bilgilerden söz etmiş oldum. Metnin kendisine gelince, orada da, iç düzen ile dil ve imla politikaları başta olmak üzere editörün yazarla ya da çevirmenle işbirliği yapması gerekir; yazar/çevirmen, metne içerden bakmanın olanaklarını, editör ise dışardan bakmanın olanaklarını kullanabilen kişidir çünkü.

Buradaki belirleyici, anahtar sözcük, işbirliği sözcüğü. Bana kalırsa, yazar ya da çevirmen "al bu metni ne yaparsan yap" demediği sürece, editörün metne ilişkin her tür önerisini yazarla tartışması, kararın ise yazara (/çevirmene) ait olması en doğru yöntem. Çünkü sonuçta metin yazarın ve çevirmenin adıyla yayımlandığından, sorumluluk da yazara ya da çevirmene ait oluyor.

Redaktör (dil düzeltmeni) editörden başka biriyse aynı ilke onun için de geçerli olmalı.

Uygulamaya bakıldığında, farklı editörlük anlayışlarının oluşturduğu yelpazedeki uçlardan birinde, metne hiç dokunmadan dizdirip yayımlamak var. Yelpazenin diğer ucunda ise metni yazara ya da çevirmene danışma gereği duymaksızın değiştiren, müdahaleci editörlük yer alıyor.

Müdahaleci uçtaki editörler, bana kalırsa, yazarların ya da çevirmenlerin dil ve imla alanındaki yetersizlikleri ya da ilgisizlikleri nedeniyle böyle davranıyor ve rahat rahat, kendi (dergilerinin ya da yayınevlerinin) dil ve imla politikalarını uyguluyorlar. Bunu bilmemin nedeni, dergi editörlüğü yapmış olmam. Başlangıçta ben de müdahaleciydim.

Zaman içinde, yukarıda da belirttiğim sonuca vardım: Yazar ya da çevirmen dil ve imla konusunda bilerek seçim yapan biri olmasa bile, ona editör olarak yapmak istediklerinizi (derginizin ya da yayınevinizin politikasını) anlatıp onayını istemelisiniz. Dediğim gibi, size tam yetki veren yazar ya da çevirmenler için sorun yok. Ancak, bilerek seçim yapanların, metnime dokunmayın diyenlerin metnine izinsiz dokunulmamalı. Uyarılacak ya da önerilecek noktalar varsa, ki her zaman olabiliyor, son söz yazara ya da çevirmene ait olmak üzere konuşulup anlaşılmalı. Değilse, dil ve imla politikası sahibi olma hakkını dergilere ve yayınevlerine tanıyıp yazar ve çevirmenlere tanımamış oluyoruz. Oysa okurun gözünde birinci sıradaki sorumlu onlar. Editör olarak, uyardığınız ve önerdiğiniz sürece günah sizden gider. Yayımlamama yetkisi nasıl olsa sizin elinizde.

Editörün yetki sınırlarıyla ilgili ilginç bir yazı için, bkz. Enver Ercan, "İki Nokta Üst Üste", Şubat 2001 tarihli *Varlık* dergisi, Sayı 1121, s. 85.

Dar anlam/geniş anlam

"Sivil" ve daha başka kavramlarda da görülmekle birlikte, özellikle "Ulusal Program" tartışmalarındaki "ulusal" kavramında çok belirginleşti. Dar anlam/geniş anlam ayrımı konusundaki bilinçsizlikten söz ediyorum.

"Ulusal (milli)" kavramının dar ve geniş anlamları pek ayırt edilmiyor; daha doğrusu kavram, dar anlamının hep ön planda olduğunu gösteren bir biçimde algılanıyor. Geniş anlamıyla kullanıldığında, sanki algılanmıyor bile.

Tuhaf bir durum, çünkü kavramın geniş anlamlı çeşitlemeleri, en son özel radyo ve televizyonlara izin verildiği sırada "ulusal televizyonlar" sözüyle olmak üzere, genel dolaşıma gireli çok oldu. Daha önce de, "ulusal sorun" kavramsallaştırmasıyla uğraşan Marksist kesimler ya da "gayri safi milli hasıla", "milli gelir" gibi terimlerle konuşan iktisatçılar, kavramı geniş anlamlarıyla kullanmışlardı. Bu kullanımlar daha çok ilgili kesimlerle sınırlı olsa da, "milli gelir" gibi örnekler genel dolaşıma da sunulmuştu.

Böyle olmasına karşın, söz konusu ayrım bir türlü bilince çıkmıyor; "ulusal" kavramı ilk elde "ulusal çıkarlara uygun" diye ya da "milletimiz tüm milletlerden üstündür" kabulüyle algılanıyor. Bu iki anlayış (ulusalcılık ve şovenizm) arasındaki sınırların ne derece farkında olunduğunu sorgulatacak ölçüde. Kısacası, kavram Batı dillerinden alınmış ama, geniş anlamları görmezden gelinmek üzere.

"Milli gelir"deki "milli"yi geçiyorum; çekiştirilmeye elverişli olmayan, teknik kalmaya yatkın bir kavram gibi görünüyor. Özel radyo ve televizyonlara izin verilmesiyle dolaşıma giren "ulusal televizyon"daki "ulusal"a gelince: Bir başına alındığında çekiştirilmeye az çok elverişli bir kavram bu. Dolaşıma "yerel televizyon" sözüyle birlikte girmiş olmasa pekâlâ birileri çıkıp "bunlara ulusal kanallar diyorsunuz ama, hiç de ulusal çıkarlara uygun davranmıyorlar", hatta "hiç de Türk gibi davranmıyorlar" diyebilirdi. Daha doğrusu, genel bi-

linç(sizlik) durumuna bakılırsa, demesi beklenirdi. "Ulusal"ın yanı sıra "yerel" de demek gerekmesi sonucu, kavramın geniş bir çeşitlemesi yine el yordamıyla kullanıma sokulmuş oldu. Tıpkı "milli gelir" kavramı gibi.

Buna karşılık, son zamanlarda öne çıkan "Ulusal Program" sözü gürültü kopardı. Muhalefet gösterisinde bulunanlar, buradaki "ulusal" sözcüğünü yeni bir kapsam çerçevesinde yorumlamaktansa "ulusal çıkarlara uygun" tanımıyla anlamayı yeğlediler. Hükümet de bunun tersini öne süremedi elbette. Programı başkasının değil hükümetin, üstelik ulusal çıkarlara en uygun biçimde hazırladığını yineleyip durdu.

Oysa, hükümetin hazırlamadığı besbelli olan en az bir öğe vardı: "Ulusal Program" sözünün kendisi. Bu sözdeki "ulusal" çeşitlemesi, uluslararası örgütlerin kurulmasıyla doğmuş bir anlam ihtiyacını karşılıyor: "Uluslararası örgüt düzeyinde değil, tek bir devlet düzeyinde" demek. Deyim yerindeyse, teknik terimlerden. Anlatımda nasıl "yerel /ulusal" ayrımına ihtiyaç duyuluyorsa, "uluslararası/ulusal", "küresel /ulusal" ayrımlarına da ihtiyaç duyuluyor. Aslına bakılırsa, BM, NATO gibi örgütlere olan üyelikle birlikte "ulusal"ın bu anlamı da kullanıma çoktan girmiş olmalı; en azından belirli, sınırlı kesimlerde, örneğin Dışişleri ve Genelkurmay'da. Yeni olan, genel kamusal dolaşıma girmesi. Tıpkı "yerel"in karşıtı olan "ulusal/milli"nin de önce belirli, sınırlı kesimlerde kullanılıp genel dolaşıma sonradan girmesi gibi.

AB, IMF vb. uluslararası örgütlerin üye devletlerden "ulusal program" türü belgeler hazırlamalarını istemesi, olağan işleyişleri gereği. Hükümetin hazırladığı da bundan başka bir şey değil. "Ulusal" sözcüğü bu kez, "küresel"e ya da "uluslararası"na göre dar, "ulusal çıkarlara uygun" ya da "Türk" anlamındaki "ulusal"a göre geniş bir kapsamla kullanılmış oluyor, hepsi o kadar...

Trajedi kavramı

Trajedi konusunda yapılmış en kapsamlı çalışmalardan birine göre (Suat Karantay, "Tragedya Kuramının Açmazları", *"Kuram"* kitap dizisi 2 ve 3 içinde, 1993), sözcük farklı anlamlarda kullanılagelmiş. Gündelik (edebiyat dışı) bağlamlarda "büyük acı veren olay" anlamına gelen "trajedi" sözcüğünün edebiyattaki kullanımları, en dar tanı-

mıyla "Yunan tragedyası"ndan tutun, "büyük yapıt" anlamında kullanılmasına kadar uzanan bütün bir yelpaze oluşturmuş. Kavramla ilgili kuramsal çalışmaların karşılaştığı başlıca zorluklardan biri de bu tanım ve kullanım çeşitliliği olagelmiş.

Bir edebiyat türü olarak trajedi başka ülkelerin edebiyatlarında uzun süre boy vermemiş nedense. Ancak XVII. yy'dadır ki, Yunan tragedyasıyla komedyasını hayranlıkla inceleyen Fransız ve İngiliz yazarlar tarafından benimsenip uyarlanmış. Sonra XIX. yy sonlarında Norveçli İbsen, sonra da daha başkaları trajediden yararlanmış vb... Kavramın tanım ve kullanım çeşitliliği kuramsal metinlerde de kendini göstermiş.

Yine de, türün Yunan tragedyasıyla birlikte belirip daha sonra da şu ya da bu biçimde süreğenlik kazanan bir temel özelliği var ki, diğer edebiyat türlerinden, örneğin destandan ve daha sonra dramdan vb. ayırt edilmesini sağlayan da o: Kişinin, karanlık, derin, uğursuz bir ortamda, bir uçuruma düşercesine, toplumla tam bir çatışma içinde yıkıma uğraması.

Yunan tragedyasında bu yıkım, Aristoteles'in saptamasıyla, "tanınma, aydınlanma, ışıma, bilgisizlikten bilgiye geçme" gibi adlarla anılan bir tür "meğer ânı"nda (anagnorisis) başlıyordu.

Trajedi kavramının bizim toplumumuzda yeterince tanınmadığı anlaşılıyor. Bu vargımı güçlendiren iki yazıdan söz edeceğim. Birincisi, trajedinin eski Yunan edebiyatı çerçevesindeki tanımını verirken bile söz konusu belirleyici özellikleri eksik bırakan bir yazı: Nihat Taydaş, "Tragedya ve 'Zincire Vurulmuş Prometheus'", Eylül-Ekim 2002 tarihli *Edebiyat ve Eleştiri* dergisi, s. 88-93.

Bazı yönleriyle (Prometheus'ta ideal insanı bulmaktaki kararlılığı, insan-doğa ilişkisi konusundaki çocuksu modernizmi vb.) sempatik olan bu yazıda, "Tragedya'nın Başlıca Özellikleri" arasında, "üç birlik" (zaman, yer ve olay birliği) kuralından tutun, koşukla yazılma ya da yapıtın ara vermeden oynanması kuralına dek tüm teknik ve ikincil özellikler sıralanmış ama, dediğim gibi, kavramın belirleyici ve ayırt edici özelliği eksik. Bu durum, trajedideki çatışma öğesini destanlardakine yaklaştırıyor.

Galiba kavramı temel özelliği çerçevesinde kullanırken bile tanım vermekte yarar var. Çünkü trajedi kavramıyla ilgili sorun, Suat Karantay'ın sözünü ettiği zorluğa varmadan epey önceki bir düzeyde ortaya çıkıyor. Söz konusu olan, kavramın farklı anlam ve tanımlarla kulla-

nılmasından çok, böyle yapıldığının farkına varılmaması sorunu.

Bu son söylediklerimi, Semih Gümüş'ün Eylül 2002 tarihli *Adam Sanat* dergisinde yayımlanan "Yaratıcı Olmayan Roman" başlıklı yazısındaki "trajedi" anlayışı dolayımıyla söylüyorum. Oradaki gibi "Yaşar Kemal'in başlangıcından bugüne bir tragedya yazarı" olduğunu ileri sürdüğünüzde, kavramın anlam alanını hayli genişletmiş olursunuz. "İnsanın varoluş trajedisi" (*agy.*) gibi bir tamlama kullandığınızda da öyle. Bu durumda trajedi sözcüğünü uzun bir başyapıt listesine başlık yapabilirsiniz, kimsenin de çok fazla itiraz edeceğini sanmam. Yeter ki, kavramın birer çeşitlemesi sayılabilecek bu tür özgül kullanımlara, içerimlerini gösteren tanımlar ekleyin; eklemeyeceksiniz, hiç değilse bu çeşitlemelere, süregelen trajedi kavramıyla aynı statüyü tanımaktan kaçının.

Sen, siz

Ülkü Tamer benden çok yaşayacak: Epeydir sen/siz sorununa değinsem diyordum ki, 12.1.2002 tarihli *Radikal Cumartesi*'de açtı konuyu, "İçtenlik başka, küçümsemek başka" başlığıyla. Bazı TV sunucularının, ilk kez karşılaştıkları gecekondulu ya da köylü yurttaşlara kırk yıllık ahbaplarıymış gibi "sen" diye seslenmelerinde bir küçümseme buluyor Tamer, haklı olarak.

Sunucuların neden böyle yaptığını düşünürken akla gelebilecek ilk karşı sav, halk dilinde tekil içerikli "siz"in bulunmaması oluyor. Gerçekten de halk kültüründe ikinci tekil kişiye seslenmenin "sen"den başka yolu yok. Bırakın köylüleri, yıllardır kentte yaşamış, hatta kentte doğup büyümüş ama kentsoylu olmayan kişiler de sizlibizlilikte çoğu zaman zorlanıyor. Kentsoylularınkinin tersine, herhangi bir üstünlük duygusuna dayanmayan bir "sen" bu.

Kentsoylularsa ("kentsoylu" sözcüğü bu bağlamda "burjuva" sözcüğünden daha açıklayıcı), kendilerine "sen" diye seslenen yabancılar karşısında tedirgin olup, saygısızlığa uğradıklarını düşünüyorlar. Senlibenlilikle ilgisi bulunmayan "sen"lerin de var olduğu kolay kolay akıllarına gelmiyor. Kısacası, halktan birinin "sen"ini işiten kentsoylu bunu değerlendirmekte güçlük çekiyor.

Halktan kişiler tekil içerikli "siz"i anlamakta, özellikle günümüz-

de, daha az güçlük çekiyor bence. Bu nedenle, söz konusu sunucularınki türünden söylem ve davranışlar halk katında bir tür kentli kurnazlığı sayılıyor.

Kentli kurnazlığı yalnızca bazı sunuculara özgü değil. Pek çok reklam, bu arada son derece modern havalardaki bir cep telefonu reklamı, herkese "sen" diye sesleniyor: "Senin telefonun." Neden acaba? Halka seslenildiği için mi? Çocuk yaşlardaki gençlere seslenildiği için mi?

Ülkü Tamer'in sözünü ettiği küçümseme izlenimi, bazı sunucuların davranışlarıyla da güç kazanıyor: Kendilerinde babayani bir biçimde sırta dokunma, omuza kol atma hakkı görmeleriyle. Bu konudaki karşı sav ise, herhalde, sıcak davranılmazsa halkın asıl bunu küçümseme olarak algılayacağı, yakınlık kurmanın zorlaşacağı gibi tezlerden oluşuyordur. Bana kalırsa böylesi tezler, halktan kişileri erişkin saymamanın, çocukların küçümsendiği gibi küçümsemenin işareti. Çocuklara da yerli yersiz dokunma saygısızlığını, destursuzluğunu göstermiyor mu bazı büyükler?

Sıcak davranmakla babayanilik aynı şey olmamalı.

Bu noktada, farklı kültürel bütünler arasındaki ilişki sorunsalına açılıyor kapı. Uçsuz bucaksız bir sorunsal. Onun için, soruyu sorup bırakayım: Yüz yüze gelen iki farklı kültürün birbirine uyması mı iyidir, birbirini öğrenerek saygı göstermesi mi?

Halktan insanlara ve çocuklara seslenmede (reklamları unutmadan), sen/siz kullanımının yanı sıra, emir kipi kullanımının da sorun edilmesinde yarar var. Çoğu durumda gizlenen bir emir kipi bu. Gizliliği, emrin o alışılmış soğukluk ve sertlik yerine babayani davranışlarla ya da okşayıcı bir müdahalecilikle verilmesinde yatıyor.

Son bir nokta olarak, çeviri alanındaki sen/siz sorununu anımsatmalıyım. Fransa, İsveç gibi ülkelerin solcuları, yaşlısıyla, genel başkanıyla vb., birbirine geleneksel olarak "sen" diyor. Buna karşılık, İngilizcede çoktandır "sen" diye bir sözcük yok. Bu tür kültürel ve dilsel farklar nedeniyle çevirilerde hangi "siz"in "sen"le, hangisinin "siz"le karşılanacağını kararlaştırmak kök söktürebiliyor insana. Keyfilik miktarı en aza insin, "sen"ler sırıtmasın diye.

Okurlardan

Bir okur (e-postada büyük harf kullanmama eğiliminde olanlardan), mektubunda şöyle diyordu: "[Ç]evirmekte olduğum turizmle ilgili bir metinde geçen 'high season' terimini karşılama konusunda bir tereddüte düştüm. hiçbiri içime sinmeyen karşılıkların hangisinin en yerleşmiş olduğu konusunda fikir edinmek için başvurduğum internet arama motorlarında 'yüksek sezon' için 83, 'ana sezon' için 6, 'hareketli sezon' içinse 1 sonuç elde ettim. profesyonel çeviri yapan iki meslektaşım da 'yüksek sezon'un turizm sektöründe artık yerleşmiş olduğunu belirtti. bu sözcüğü sözcüğüne çeviri ('sezon'u çeviri saymazsak. yarım çeviri de denilebilir) elbette beni rahatsız ediyor. Önerebileceğiniz daha uygun bir karşılık varsa çok sevinirim."

Turizm benim hayli cahil olduğum alanlardan biri. Zihnimi yokladığımda, konuşma dilinde yalnızca sezon dendiği izlenimini saptıyorum: "Sezon boyunca", "bütün sezon", "sezonu tamamladık", "gelecek sezon", "sezon dışı" örneklerindeki gibi. Aynı kullanımın yazılı anlatımda da geçerli olmaması için bir neden göremiyorum. Ama ille de tamlama gereken yerlerde "yoğun sezon" denebilir.

Bunları okuruma yazmıştım. Yanıtı şöyle:

"'yoğun sezon' için de internette bir tarama yaptım ve 8 sonuç elde ettim; ayrıca bir gezi rehberinde de bu şekilde kullanılmış olduğunu sonradan fark ettim. yalnızca fikir vermesi için dolaşımdaki terimlerin 'arkadaşları'yla birlikte kullanıldığında ortaya çıkan --örneğine rastladığım– kombinasyonları buraya alıyorum:

-> ana sezon, ara sezon, ölü sezon

-> yüksek sezon, orta (normal) sezon, düşük sezon

-> hareketli sezon, ... (şimdilik örneğine rastlamadım ama karşıtı olarak 'hareketsiz/ölü' sezon kullanılıyor olsa gerek)

-> yoğun sezon, ... (benzer şekilde, karşıtı olarak 'düşük' ya da 'ölü' sezon kulanılıyor olmalı)"[1]

Utku Akın'ın sorusu:

"(...) 'İroni' kelimesinin anlamını '92 basım TDK'nin sözlüğün de bulamadım. Acaba, sonrada dilimize giren bir sözcük mü?

"(...) Ayrı düşünüldüğünde isim tamlaması oluşturan bir bileşik

sözcüğün ilk kelimesini yani tamlayan olarak düşünülebilecek kısmını kullanarak, tamlananı düşmüş bir isim tamlaması (ya da bileşik isim) olarak düşünebilir miyiz? Ya da aynı şekilde ayrı yazılan sözcüklerde de aynı şeyi düşünebiliriz. Örneğin; 'dolma kalem'i cümle için de kalemi düşürerek fakat dolma kalem olduğu akla gelebilecek şekilde kullanırsak sorun yaşanırmı?

"Örnek cümle: 'Kalemlerin çoğu bozuktu, özellikle dolmalar hiç yazmıyordu.'" (Okurun imlasına dokunulmamıştır.)

"İroni", iyi tanınmayan sözcüklerden. Yerleşik bir Türkçe karşılığı yok ve "humor", "mizah" gibi kavramlarla karıştırılıyor.

Ali Püsküllüoğlu'nun 1995 basımı *Türkçe Sözlük*'ünde verilen tanım şöyle: "ironi a. *Fr.* 1 biriyle ya da bir olayla alay, 2 *tiy.* etkiyi artırmak için, bir şeyin tersini söyleyerek alay etme."

Sözcüğün ikinci anlamı için, tiyatro alanında kullanılır anlamına gelen tiy. kısaltması verilmiş ama, edebiyat başta olmak üzere pek çok alanda kullanılan bir tarz/yöntem/söz sanatı aslında ironi. Gündelik yaşamımızda da çok kullanıyoruz. Zor bir iş karşısında "ne var, çok kolay", pek konuşkan olmayan insanlar için "sohbetine doyulmaz" dememiz gibi. Karşımızdakine, söylediğimizin tam tersini bildiren mizah türü, ironi.

Tahsin Saraç, *Fransızca-Türkçe Sözlük*'te ironi için "alaysılama" ve "tersineleme" karşılıklarını veriyor. "Alaysama" biçimini yeğleyenler de var. Ne var ki, bağlam belirgin olmadığında bu sözcüklerle ironinin kastedildiğinden emin olamıyor insan. "Alaysılama" (ya da "alaysama") karşılığını beğenenler, bağlamdan belli olmadığında ayraç içinde "ironi"yi de vermek kaydıyla onu kullanmalı elbette. Ancak, "humor" için önerilmiş iyi bir karşılık olmadığı da unutulmamalı. "İnce alay" var; iyi bir karşılıktan çok, tanıma benziyor. Üstelik, tıpkı ironi gibi humorun da, bir hafifseme ya da küçümseme içeren alay kavramından çok, mizah kavramı içinde yer aldığı düşünülürse iyi bir tanım değil bu da. "İnce mizah", belki.

Utku Akın'ın üçüncü sorusu ise, Akın'daki sanatsal anlatım eğilimini gösteren bir sorgulama gibi geldi bana. Ama aynı zamanda, bileşik adların neden bitişik yazılması gerektiğini anlatmak için az bulunur bir örnek.

Dokuz Eylül Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü birinci sınıf öğrencisi Mehmet Aygüneş, 26 Nisan tarihli mektubunda, yılan hikâyesine dönen o soruyu soruyordu, "Kültür Eski Bakanı" değil, "Eski Kültür Bakanı" olmayacak mı, diye.

Aygüneş, ilk biçimi doğru sayan arkadaşlarına karşı ikincisini savunarak, belirtili ad tamlamalarının önüne sıfat gelirse o sıfat tamlayanın sıfatıdır, "eski arabanın lastiği" örneğindeki gibi; buna karşılık, belirtisiz ad tamlamasının önüne gelen sıfat, bütün tamlamayı niteler diye, gereken açıklamaları yapmış, "Kültür Bakanlığı"nın da bir belirtisiz ad tamlaması olduğuna dikkat çekmiş.

Ne var ki, arkadaşlarını ikna edemediği gibi, aynı soruyu "edebiyatla ilgilenen, edebiyata gönül vermiş kişilere de" sorduğunda aldığı yanıtlar daha da ürkütücü olmuş: "Eski" sözcüğünden sonra virgül kullanılması gerekir diyen bile çıkmış.

Bu konuya pek çok yazar değindi, Aygüneş'in yaptığı açıklamalar pek çok kez yapıldı.[2] Ama bazı yayın organları bu sözdizimi konusunda öylesine ısrarlı ki Aygüneş'in birer Türkçe öğretmeni adayı olan arkadaşlarını da etkilemişler anlaşılan. Aygüneş'in öğretmenleri ne diyor, merak etmemek elde değil.

Barkın Karslı'nın mektubunda beş soru var. İlki, yabancı kökenli sözcüklere Türkçe karşılık bulunmasıyla ilgili.

Karslı, İngilizce "web site" sözü için "web sitesi" dışında, Türkçe bir karşılık olup olmadığını, yabancı sözcüklere Türkçe karşılık bulma konusunda kişi olarak Ali Püsküllüoğlu ve Mahir Ünlü, kurum olarak da Dil Derneği ve Yıldız Teknik Üniversitesi dışında kayda değer çalışmalar yapan kimse ve salık verilebilecek yayın bulunup bulunmadığını soruyor.

Onur Poyraz da, neden, sözçatar varken stand-upçı, kayakkabı varken paten, başvuru varken müracaat, kesimevi varken mezbaha, ilaçevi varken eczane diyelim, diye soruyordu.

Daha önce de yazmıştım: Bana kalırsa, başka dillerden yeni gelen ya da eskiden gelmiş sözcüklere Türkçe kökenli karşılık bulunup kullanılması, Türkçenin bütünlüğünü ve üretkenliğini korumak isteyenler açısından vazgeçilmez bir yöntem.

Bu bağlamda göz önünde tutulacak etmenler arasında dilin tarihsel yükü de var. Örneğin, vezin yerine ölçü demek ne kadar olanaklı

ve güzelse, aruz sözcüğünün yerine Türkçe kökenli bir sözcük koymak da o ölçüde olanaksız. Mezbaha gibi daha az özel olan pek çok sözcüğün de zihinlerde belirli bir tarihsel yükü (çağrışımları) olduğu söylenebilir. Bu açıdan, Mustafa Ekmekçi'nin çabaları, başlı başına incelenmeye değer, önemli bir gösterge.

"İlaçevi" kötü bir öneri, çünkü ilaç sözcüğü de eczane gibi Arapça kökenli. Bana kalırsa şu dönem dikkatler daha çok Türkçeye yeni giren sözcüklerde yoğunlaşmalı. Örneğin, paten gibi az çok yerleşik, kolay söylenen ve kısa bir sözcüğün yerini kayakkabı gibi dört heceden oluşan yeni bir sözcüğün alma şansı nedir, bilemiyorum. Sempatikliğinden ötürü tutunabilir bakın.

Yeni terimler konusunda en büyük rol, terimin ait olduğu alanın etkin kişilerine düşüyor. Sözgelimi "euro" adlı paraya ne diyeceğiz tartışmalarında öne çıkan "avro" sözcüğü, iktisat yazarlarının ve medyanın dilinde yer bulamadı. Herkes, "euro" diye yazıp "öro" ya da "yuro" diye okumayı sürdürüyor. Biz yine de, yaşamlarında patene yer verebilen kesimlerle, spor ve ticaret gibi alanların ilgililerine "kayakkabı"yı duyurmuş olalım.

Bunun gibi, sözçatar sözcüğünün Türkçede tutunmasında başrol oynayabilecek kişiler, herhalde, Cem Yılmaz, Beyaz ve Yılmaz Erdoğan'dır. Onur Poyraz'ın örnek olsun diye andığı yeni sözcükler içinde en çok şansı olan bu sözçatardır gibi geldi bana.

Dil kirlenmesi kavramıyla ilgili olarak yazıştığım, *Eğitimde Etik* adlı kitabın (Felicity Haynes, Ayrıntı Yay.) çevirmeni, öğretim görevlisi Semra Kunt Akbaş da yabancı sözcüklere karşılık bulunması konusunda önemli anımsatmalarda bulunup bilgiler veriyordu. Bunlardan biri, empati sözcüğüne Türkçe karşılık olarak Doğan Cüceloğlu'nun *İnsan ve Davranışı* adlı kitabında "eşduyum"un önerildiğiydi. Sanıyorum pek çok kişinin dikkatinden kaçmış bir öneri.

Kunt ayrıca, *Bilim ve Ütopya* dergisinin Şubat 2001 tarihli 80. sayısındaki "Türkçe ile bilim olur mu?" soruşturmasına verilen yanıtlar arasında Prof. Dr. Aydın Köksal'ın yazısına dikkat çekiyordu: Prof. Köksal'ın söz konusu yazısında belirttiğine göre, Türkçe kök ve eklerden bilişim terimi türetme çalışmaları çerçevesinde kendisinin önerdiği yaklaşık 2.500 bilişim teknikbilimi sözcüğünün tümü tutmuştur.

Prof. Köksal, Türkiye Bilişim Derneği üyelerinden. Barkın Karslı'nın sorusuna dönecek olursak, bu derneğin yayını olan *Bilişim Terimleri Sözlüğü*'nün bendeki baskısı 1996 tarihli ama, sözlüğün daha ge-

liştirilmiş bir baskısı internette, derneğin sitesinde hizmet veriyor: http://www.tbd.org.tr. Bu sözlükte "web site" için "web sitesi" denmiş. Kişisel olarak, çoğu kimse gibi ben de "internet sitesi" diyorum.[3]

Yeni önerilen Türkçe karşılıkların bulunabildiği sayfalara ve ilgili tartışmalara ulaşılabilecek diğer siteler: www.dildernegi.org.tr, www.turkdilidergisi.com, www.dilimiz.gen.tr.

Konuyla ilgili yazı ve duyuruların yer alabildiği dergiler: *Çağdaş Türk Dili*, Dil Derneği yayını, adres: Konur Sokağı, 30/1, 06640 Kızılay-Ankara; Ahmet Miskioğlu yönetimindeki *Türk Dili Dergisi*, P.K. 118, 81302 Kadıköy-İstanbul; AKDTYKTDK'nın yayımladığı *Türk Dili* dergisi, Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere-Ankara. AKDTY TDK ayrıca, "Yabancı Kelimelere Karşılıklar" başlıklı kitapçıklar yayımlıyor.

Tıp terimleri alanında çalışmaları ve önerileri bulunan Dr. Gürkan Kazancı'yı da anmalıyım.

Barkın Karslı'nın diğer soruları ve yanıtlar:

"ii) 'Göz ardı etmek' midir, 'gözardı etmek' mi? Niçin?"

"Göz ardı etmek". Çünkü, söz konusu olan bir bileşik sözcük değil, üç sözcükten oluşan bir deyim.

"iii) Türkçe'yi mi, Türkçeyi mi, türkçeyi midir? Niçin?"

Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*'na göre, "Türkçeyi". Kişisel olarak bu kılavuzu esas alıp genellikle uymaya çalıştığımdan, ben de böyle yazıyorum. Ancak, genel planda aynı imla anlayışına yakın olan dilcilerden bir bölümü, "Türkçe'yi" diye yazmayı seçiyor.

"iv) Türkler'i mi, Türkleri mi, türkleri mi? Niçin?"

Kılavuzlarda açık yanıtı bulunmayan bir soru. Bana kalırsa, Türkleri. (iii. ve iv. sorular için, bkz. "Kesme işareti" başlıklı yazı, s. 44.)

"v) *Radikal Kitap* ekinin üçüncü sayfasında yer verilen 'en çok satanlar'(?) köşesinde (büyük olasılıkla ABD yerine) Amerika, (gene büyük olasılıkla Büyük Britanya yerine) İngiltere kullanımları doğru mudur?"

ABD yerine Amerika dendiğine sık sık rastlanıyor. Kendimizi ABD dışındaki Amerikalıların (Brezilyalı, Şilili, Kübalı vb. Amerikalıların) yerine koyarsak, neden ABD'ye Amerika dememek gerektiğini daha iyi anlayabiliriz.

Britanya'ya (=Büyük Britanya'ya) İngiltere demenin de böyle bir yanı var. Her ne kadar Türkçede İngiltere sözcüğü Britanya'yla eşanlamlı olarak kullanılıyorsa da, gerçekte böyle yapmakla İskoçyalıla-

rın, Gallilerin ve bir kullanıma göre de Kuzey İrlandalıların toprağını İngiltere'ye katmış oluyoruz.

Yukarıda sorularına yer verdiğim Barkın Karslı, yabancı kökenli sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunması bağlamında ulaştığı bazı bilgileri iletti:

"... 'web-site' yerine 'sanal doku yöresi' kullanıldığını öğrendim Sayın Dr. Serdar Çelebi'den [...] bir 'raslantı' eseri. Sayın Çelebi'nin de üyesi olduğu İTÜ Bilişim Enstitüsü oldukça duyarlı bir tutum sergiliyor Türkçe kullanımı konusunda (http://www.be.itu.edu.tr)."



Çağrı Yalgın da, tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi alanında Dr. Süreyya Ülker'in çalışmalarına dikkat çekiyor ve bilim terimleri konusunda verimli bir internet sitesiyle ilgili bilgiler veriyor.

Dr. Ülker, doksan bin terimi Türkçeleştirdiği *Ülker Tıp Terimleri Sözlüğü*'nü (1986, 1991, İnkılâp Kitabevi), ayrıca, *Ülker Çörbilim [Patoloji] Terimleri Sözlüğü* (2001), *Ülker Tıp Terimleri El Sözlüğü* (2002) ve *Ülker Tıp Terimleri Cep Sözlüğü* (2002) gibi kitaplar yayımlamış bir tıp hocası.

Çağrı Yalgın, Dr. Süreyya Ülker'in *Dirgerin [Doktorun] Sesi* adlı bir yıllık da çıkardığını belirterek şöyle devam ediyor:

"Bu yıl bu dergi on ikinci sayısına ulaştı. Sayın Ülker, türettiği terimlerde katı bir öz Türkçeciliği benimsiyor, bu bence tartışılabilir (ben öz Türkçeciliği pek benimsemiyorum), ancak gösterdiği büyük çaba çok önemlidir. Ayrıca, kendisinin Türkçe tıp terimleri konusundaki arşivi (ve kişisel birikimi) de dikkate değer. [...]

"Internet üzerinde Türkçe bilime dair bir 'Türkçe Bilim Projesi' sitesi var. Adresi: http://www.balisis.com/bilim/

"Bu sitede bilim terimlerine Türkçe karşılıklar önerilebilir, önerilenler oylanabilir. Sitenin yapımcısı Can Balioğlu ile yazıştığımda sitenin ikinci sürümü üzerinde çalıştığını söyledi. Bu siteyi de –halihazırda bilmiyorsanız– dikkatinize sunarım."



Beril Eyüboğlu, bell hooks'un (evet, hooks'un kendi seçimi olduğu için, küçük harflerle bell hooks'un) *Feminizm Herkes İçindir* adlı kitabını (Çitlenbik Yayınları) okurken çeviriyi genel olarak güzel bulmuş ama bazı noktalara takılmış. Örneğin, "... kızkardeş-

liğin somut anlamda mümkünatının ve kızkardeşliğin hâlâ güçlü olduğunun farkına biraz daha varıyoruz" cümlesindeki "mümkünat" sözcüğüne itiraz ediyor Eyüboğlu. Doğrusu mümkinat, yani olabilir şeyler değil mi, mümkün demek varken niye mümkinat diye soruyor. İkinci bir sorun olarak da, aynı metnin içinde kimi zaman "ataerkiyi" denmiş olmasına işaret ediyor.

Mümkünat mı mümkinat mı konusuna kitaptaki yeri açısından bakarsak, Eyüboğlu haklı. Ancak, halk dilinde sık sık, "olanaksız" anlamında, "mümkünatı yok" dendiğini anımsarsak, alıntıdaki kullanımın bundan etkilenmiş olduğunu düşünebiliriz.

Alıntıdaki "mümkünatının" yerine yalnızca "mümkün" yazılması önerisi de haklı görünüyor. Ancak, özgün (İngilizce) metindeki özel ya da genel biçem ve dil düzeyi denen şey "mümkünat" demeyi olanaklı ya da zorunlu kılmış da olabilir. Diyelim, özgün metin, konuşma dilindeki ironik bir kullanımı içeriyorsa, çeviride o özelliğin yansıması amacıyla böyle bir kullanım seçilmiş olabilir. Dolayısıyla, İngilizce metni görmeden kesin konuşmamakta yarar var.

İkinci sorunda ise Eyüboğlu haklı: "Ataerki" bileşik sözcüğü -i durum eki aldığında "ataerkiyi" değil, "ataerkini" olur. Bileşik sözcüklerin aldığı çekim ekleri, bileşik sözcüğü oluşturan ikinci (son) sözcüğe uyarlanmalı.

Yeri gelmişken, bu konunun imla kılavuzlarında yer alması gerekirken almadığını belirtmeliyim. Bunun nedeni, bileşik sözcüklerin bitişik mi ayrı mı yazılacağı biçimindeki tartışmanın, eski ve yeni Türk Dil Kurumu çevrelerini gereğinden fazla oyalaması olabilir.

Ben de bu konuda pek fazla soruna rastlamamış olmalıyım ki *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'nda doğrudan bir madde başlığı yapmamışım. Yalnızca, "bileşik özel adların yazılması" maddesinde, bileşik özel adlara ek getirirken bileşimlerindeki ikinci ada göre davranmak gerektiğini belirtip "Beyoğlu'ndan" örneğini vermişim. Uygulamada, özel ad olsun olmasın tüm bileşik sözcükler için aynı ilke geçerli görünüyor.



Bir okur, "hayır, almasın" ve "hayır kurumları" örneklerindeki hayırlarda A'ların uzatılıp uzatılmayacağını soruyor.

İki hayırın da A'sı kısa. Aradaki söyleyiş farkı, ilkinde vurgunun A'da, ikincide I'da olmasından ibaret. İlk hayırdaki A'yı uzatmamızın nedeni anlamsal vurgulama gereksinimi olabilir.

Söyleyiş meseleleriyle ilgili başlıca kaynaklar, İclâl Ergenç'in *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Simurg Yay., 1995; Türkçe sözlükler ve Yusuf Çotuksöken'in bu sözlüklere yönelttiği temel önemdeki eleştirilerinden (*Okul Sözlüğünün Eleştirisi*, İnsancıl Yay., 1996, özellikle s. 19, 20, 64, 67-75, 80-82 vb.) oluşuyor.



Bir okur, medyada yaygınlaşan "olumlu tepki" ve "olumsuz tepki" sözlerini eleştirerek, "tepki" sözcüğünün yalnızca olumsuz bir yükle kullanılması gerekmez mi diye soruyor. Benzer biçimde, "katkı" sözcüğünün de yalnızca iyi şeyler için kullanılması gerekirken, "senin katkınla iflasa sürüklendim" vb. dendiğine dikkat çekiyor.

Tepki ve katkı sözcüklerinin durumu birbirine tam olarak benzemiyor. Tepki, bilimsel çerçevede düşünüldüğünde, tıpkı artı ya da eksi değerler alabilen sıcaklık gibi, değer yargılarına dayanmayan bir kavram. Başka bir deyişle, bilimsel çerçevedeki tepkinin olumlusuyla olumsuzuna başka başka adlar vermiyoruz. Nasıl ki hava tahminleri verilirken, sıfırın altındaki havalar için de "sıcaklık" denerek hayli göreli bir kavram olan "soğukluk"tan kaçınılıyorsa tepki sözcüğünün de olumlu bağlamlarda kullanılmasını sorun saymayabiliriz. Sözcüğün bu çerçevedeki eşanlamlısı sayılabilecek olan "karşılık" sözcüğü ve "karşılamak" fiili de bazen kullanışlı, bazen değil.

"Katkı" ise dolaysız bir edim anlatması anlamında olumlu bir kavram. "Katkı maddesi" gibi kullanımlarda sözcüğe yer yer örtülü bir olumsuzluk yüklense bile bunun dışındaki durumlarda sözcüğün anlam alanı olumsuz durumları kapsamıyor. En azından, yakın zamanlara kadar öyleydi.

Okurun verdiği "senin katkınla iflasa sürüklendim" gibi örneklerde, ironi (söylenenin tam tersinin kastedilmiş olması) olasılığı çok yüksek. Benzer bir sorun, eskiden olumsuz bağlamlarda yalnızca ironi aşkına başvurulan "sayesinde" sözcüğü için de geçerli. Herkesin ironiyle arası iyi olmayıp söyleneni bire bir alma eğiliminin yüksekliğinden midir nedir, pek çok kez değinildiği üzere "sayesinde" sözcüğü ironi kastı olmaksızın da "yüzünden" ya da "nedeniyle" anlamında kullanılır oldu. Galiba şimdi "katkı" da benzer bir yazgıya uğruyor.

Aynı okur üçüncü bir soru olarak da bazı sözcükleri kurallara değil, kendi seçimine uyarak yazdığını belirtiyor ve bunun "çok yanlış" olup olmadığını soruyor. Üç örnek vermiş:

"a) rastlantı-raslantı (ortadaki 't' yok)
b) film-filim (çift 'i' var)
c) entelektüel-entellektüel (çift 'l' var)"

Bana kalırsa, yazılarınızda dikkati imlaya çekmeyi göze aldığınız ve seçimlerinizi tutarlı bir biçimde (tüm metinlerinizde) uyguladığınız sürece sorun yok. Kaldı ki, a ve c şıklarındaki önerileriniz sık rastlanan ve zaman içinde üstün gelebilecek imlalar. "Artırmak" sözcüğünde çift T olmalı diyenler gibi, "entelektüel" sözcüğünde çift L olmalı diyenlerin sayısı da hayli kabarık. Ancak, "film"i "filim" yapmayı seçtiğinizde, filmografi ve filmoloji sözcüklerinin yerine de filimyazımı ve filimbilim demeniz beklenir.



Türkçeden İngilizceye çeviriler yapan ve anadili İngilizce olan bir okurdan aldığım mektupta, Orhan Pamuk'un *Kar* romanındaki bir deyimle ilgili bir soru ve "töre" kavramıyla ilgili bir katkı var. Okur, *Kar*'da 5. bölümün ilk cümlesinde geçen "bakışları arasında" deyiminin tam olarak ne anlama geldiğini soruyor.

Orhan Pamuk'un söz konusu cümlesi şöyle: "Yeni Hayat Pastanesi'nde ufak tefek adamın Ka ve İpek'in bakışları arasında, göğsüne ve başına ateş ettiği eğitim enstitüsü müdürünün üzerinde kalın bantlarla bağlanmış gizli bir ses kayıt aracı vardı."

Okur, "bakışları arasında" deyimine bir kez de geçen gün televizyonda bir futbol maçı anlatılırken, "galiba gol pozisyonu anında" rastladığını ekliyor. Kendisi bu deyimi önce "Ka ve İpek'in gözleri önünde" diye anlamış, ama sonradan, "göz açıp kapamaya kalmadan" gibi bir anlamı da olabileceğini düşünmüş.

"Bakışları arasında", yaygın bir deyim sayılmaz. Zihnimde daha çok "şaşkın"lısı var bu deyimin: "Kalabalığın şaşkın bakışları arasında gözden kayboldu" gibi. Orhan Pamuk, "Ka ve İpek'in bakışları arasında" derken, hem "Ka ile İpek'in gözü önünde" hem de "kaşla göz arasında (=aniden, davranmaya kalmadan)" demek istiyor olmalı. Söz konusu cümleden hemen önceki sayfalarda (s. 41) dendiğine göre Ka, "İpek'in gözlerinden başka her şeye bakmaya hazır"dır; önce televizyona vb., sonra da, hemen ardından bir cinayetin kahramanları olacak o iki kişiye bakar. Onun ardından İpek de aynı yere çevirir gözlerini. İkisinin de ilgilerinin tam olarak yoğunlaşmasına kalmadan işlenir cinayet...

Ferhan Öztürk, Ahmet Altan'ın *İsyan Günlerinde Aşk* adlı romanında Sör Clementine adlı şahsın kadın mı yoksa erkek mi olduğunu anlamakta güçlük çektiğini belirterek şöyle diyor: "Benim bildiğim sör ifadesinin erkekler için kullanıldığıdır. Fakat romanda ilk başlarda ısrarla kadın olarak bahsediliyor Sör Clementine'den. Acaba ben mi yanılıyorum yoksa bariz bir yazım veya baskı hatası mı var?"

Türkçede "Sör" biçiminde yazdığımız sözcük, İngilizcede bir unvan olan ve Ferhan Öztürk'ün de dediği gibi erkekler için kullanılan "Sir"ün yerini de tutabiliyor, Fransızcada kız kardeş anlamına gelen ve rahibeler için kullanılan "Soeur"ün yerini de. Örneğin, rahibelerin yönettiği okula "Sörler Okulu" denir, vb. Ahmet Altan'ın roman kişisi kadın ve rahibe olduğundan, orada bu ikinci türden bir "sör" söz konusu.

Fulya Şen, Türk dili ve edebiyatı öğretmeni. Mektubunda dört soru var. Tek tek yanıtlamaya çalışayım:

"1) Noktalama işaretlerini ilk kimlerin hangi amaçla kullandığı belli mi?"

– Kabaca belli. Çeşitli kaynaklar, noktalama işaretlerinin önce yazarlar tarafından değil, okurlar tarafından kullanıldığını söylüyor.

İS VI. yüzyıla değin, bugün belki "yazar" dediğimiz kişilerin yapıtları yazıya başkaları tarafından geçirilir, kendileri yapıtlarını yazmayıp yalnızca yüksek sesle söylerlermiş. Yazıya geçirenler de, sessiz okunmak üzere değil, yüksek sesle okunmak üzere, yalnızca kulaklarını çalıştırarak yazarlarmış; günümüzün bazı okur yazarları gibi, noktalama ya da imla nedir bilmeden. Cümlelerin arasında, hatta sözcüklerin arasında boşluk bırakılmazmış.

Noktalamayı bulan, dediğim gibi, yazanlar değil, okurlar olmuş sonunda. Metnin yaratıcısı ortada yokken okumaları gerektiğinde kolaylık olsun diye, durulacak yerler için noktalar, birbirine bağlanan yerler için virgülümsüler koymuşlar. Önceleri, kişiden kişiye değişen işaretlermiş bunlar.

Sessiz okuma yöntemi ancak VI.-VII. yüzyıllarda yaygınlaşmaya başlamış. Sözcüklerin birbirinden ayrılması ve noktalama işaretlerinin yerleşmeye başlaması X. yüzyılı bulmuş. Satır sonlarındaki hece bölme çizgisi XI. yüzyılda dünyaya gelmiş.

Matbaanın bulunup okumanın yaygınlaşmasıyla birlikte noktala-

ma işaretleri de standartlaşmış. Önceleri, yazılı cümlenin mantığından çok, konuşmanın yazıya geçirilmesi temeline dayalıymış noktalama. Basılı metinler arttıkça, dilbilgisi uzmanları da sessel yapı yerine mantıksal yapıya dayalı bir noktalama kuramı geliştirmişler.

(Kaynaklar: Alberto Manguel, *Okumanın Tarihi*, çev. Füsun Elioğlu, YKY, 2001; M. B. Parkes, *Pause and Effect: An Introduction to the History of Punctuation in the West*, Berkeley ve Los Angeles, 1993; Sonia Jaffe Robbins, "A Brief History of Punctuation", New York Üniversitesi'nin internet sitesi.)

"2) 'Otantik' sözcüğü anlamının dışında kullanılıyor sanırım, çünkü TDK'da 'gerçeğe, belgeye dayalı' anlamında oysa herkes 'Evin dekoru çok otantik. Buranın otantik bir havası var' gibi cümleler kuruyor bu sözcükle."

– Ali Püsküllüoğlu'nun *Türkçe Sözlük*'ünde iyi bir tanım var: "belge değerinde olan, gerçeğe dayanan, gerçek olan, doğru, özgün. ör. Köylülerin otantik müziğini sevdik."

Verdiğiniz örneklerde, özgün denmek isteniyor olabilir.

"3) Yunanistan'ın eski adı Yunan mıydı? 'Yunanlılar' diye bir yapı var çünkü. Halkın adı zaten Yunan buna 'Yunanlı' demek 'Türklü' demekle aynı şey."

– Özgen Acar'ın sizinkine benzer bir eleştirisi için Hakkı Devrim'in 3.10.2001 tarihli *Radikal*'de yazdıklarını aktararak hazıra konayım:

"Özgen Acar, Afganlı, Afganistanlı diyenleri eleştiriyor, bu anlamda Afgan demek yeter, diyor; Yunan, Bulgar da dediğimiz gibi (*Cumhuriyet*, 2 ekim*).

Doğru ile haklı her zaman örtüşmez derler ya, bu adlandırmalarda böyle bir durum var; galatı meşhur örneklerine sıkça rastlanan bir alan.

Son yılların sözlüklerine bakın Afgan ve Afganlı, bazen Afganistanlı; Bulgar (henüz Bulgarlı yok) ve Bulgaristanlı, keza Yunan, Yunanlı ve Yunanistanlı kelimelerini göreceksiniz. Çin halkından olana Çinli dediğimiz gibi, halktan biri anlamında Fin demektense Finli demeyi tercih eder olmamız da öyle değil mi?"

* Hakkı Devrim, tarihleri ısrarla böyle küçük harfle yazıyor.

"4) Romanya, İspanya gibi ülke adlarını oluşturan '-ye, ya' eki Arapça bir ek galiba. Osm. sözlükte 'Türkiyya' şeklinde yer alıyor. Bu ek kullanıldığı halde hiçbir dil bilgisi kitabında rastlamadım."

– Yer adı yapım eki "–İA" Latince kökenli. Dilbilgisi kitapları ekleri listelerken başka dillerden gelen ve yeni sözcük yapımında kullanılmayan ekleri almıyorlar.

✉ Ebru Salman, olağan/sıradan karışıklığı (bkz. s. 118) konusunda şunları yazıyor: "Olağanlık ve sıradanlık kavramları üzerine düşündüm. Sanırım 'olağan' nicel bir alana ait; normal gibi. Sayıca çok olma, çok rastlanır olma gibi bir anlamı var. İstatistiki (yoksa istatistiksel mi?) bir durum.

"İngilizcesi, yazdığınız gibi, 'ordinary'ye tekabül ediyor olmalı. 'Sıradan' ise nitelik ile ilgili; İngilizce 'mediocre' karşılığı..."

Salman, nicel-nitel ayrımı konusunda haklı. "Olağan" dediğimiz varlık ya da durum, çok rastladığımız için alıştığımız, "normal" bulduğumuz varlık ya da durumdur genellikle. Buna karşılık, "sıradan" deme gereğini duyduğumuzda, rastlama sıklığımızdan çok, bir statü belirleme, değer biçme duygusu içinde oluyoruz. İki kavramın birbirine çok yakın olduğu bağlamlar da olabiliyor, birbirlerinin yerini alamayacakları bağlamlar da.

Bu çerçevede, "ortalama" sözcüğünün yeni bir kullanımına da değinmek gerekiyor. Daha önceki bir yazıda, adının geçmesini istemediği için "anadili İngilizce olup Türkçeden İngilizceye çeviriler yapan bir okur" diye söz ettiğim, kısaca "J" diye anabileceğimiz okur soruyor: "... ortalama=average (matematikte) fakat 'ortalama bir kişi'?" J, bu kullanımı hiçbir sözlükte bulamamış.

Belli ki "vasat" yerine "ortalama" diyenler var; fazla parlak bir yönü olmayan, "sıradan" biri anlamında.

✉ J'nin sözlüklerde bulamamaktan yakındığı bir başka sözcük, "içerim". J, bu sözcüğün anlamını sorduğu kişilerden, "içerik ile eşanlamlı" yanıtını almış. "O zaman niye '-m'?" diye soruyor mektubunda.

Benim rastladığım kullanımlarıyla "içerim", tam olarak içeriğin değil, eski adıyla "tazammun"un, Batı dillerindeki adıyla "implication"ın karşılığı. Sözlükler "içerme" diyor buna. Afşar Timuçin'in ver-

diği tanım şöyle: "iki şey arasında birbirinin varlığını gerektirme ilişkisi" (*Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yay.).

Burak Tansuğ, *Radikal*'in internet sayfasının "Tarihte Bugün" bölümünde "Takvimler aralık tarihini gösterdiği zaman..." dendiğine dikkat çekerek şöyle diyor: "Bana öyle geliyor ki, 'aralık tarihi' yanlış bir tanımlama, çünkü tarih dendiği zaman ayın yanında gün de belirtilmeli. Bunun doğrusu 'aralık ayını gösterdiği zaman...' olmalı."

Burak Tansuğ, eleştirisinde ve önerisinde haklı. Bu bağlamdaki tarih kavramı, tanımı gereği, gün, ay ve yıl bilgilerini içeriyor. Üçü de belirtilmeyecekse, "tarih" sözcüğü değil de, duruma göre "ay" ya da "gün" sözcüğü kullanılmalı.

Ayda Arel, son zamanlarda yaygın olarak karşılaştığı "tâ ki... kadar" deyişinin kendisini rahatsız ettiğini yazıyor: "'Tâ ki doyana kadar' türünden tümcelerin doğrusu, öyle sanıyorum ki 'tâ ki doysun/doymuş olsun'. Yani 'tâ ki' ile başlayan tümcenin 'se' halinde bir fiille bitmesi gerektiğinin öğretildiğini anımsıyorum ve zaten böylesi dil mantığına daha uygun düşermiş gibi geliyor. Aynı fikirde misiniz?"

Arel haklı; "ta ki... kadar" kalıbı, gereksiz bir anlamsal yineleme oluşturuyor. Ali Püsküllüoğlu'nun sözlüğünde "ta ki"nin anlamı, "öyle ki, sonunda, yeter ki" diye verilmiş; şu örnekle birlikte: "Bunu yaparız, ta ki siz olurunuzu bildirin."

Bize uzun gelen sürelerin bitiş zamanı için kullandığımız "ta... kadar" (ta akşama kadar, ta yılbaşına kadar vb.) kalıbıyla "ta ki" bağlacı birbirine karıştırılıyor sanırım.

İzmir'in ilçelerinden birinde Türkçe öğretmenliği yapan bir okur, sınıf öğretmenlerinin bir sorusunu aktararak fikrimi soruyordu: "Cümle içinde hece sayısı belirlenirken cümlede bulunan sayı rakamla yazıldığında nasıl değerlendirilir? Okunduğu gibi mi ele alınır, yoksa rakam es mi geçilir?"

Genel bir yanıt olarak, hece dediğimiz birim sese dayalı olduğundan, rakamla yazılmış bile olsa sayıların da hesaba katılması gerekir, diyebilirim. Özellikle şiirlerde.

Aynı okur, bir sonraki mektubunda da, "Atatürk 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı" cümlesinde kaç sözcük vardır diye soruyor. Sınıf öğretmenleri, okuma çalışması yaptırırken karşılaştıkları bu sorunun yanıtından emin olamamışlar.

Sorulan cümlede on bir sözcük var. Açık yazımı şöyle: "Atatürk on dokuz mayıs bin dokuz yüz on dokuz'da Samsun'a çıktı."



Kemal Gündüzalp, bazı ünlü yazarlar da kullanınca insan bildiklerinden kuşkulanıyor diye yakınarak iki soru soruyor: "Birincisi: yıllarca önce mi, yıllar önce mi daha doğru? Duruma göre değişir mi?"

Duruma göre değişeceğini sanmıyorum. "Yıllarca önce" sözünde, süre-süreç ayrımı açısından bir çelişki yatıyor: "Önce" ve "sonra" belirteçleri zaman birimleriyle birlikte kullanıldığında amaç, daha doğrusu kasıt, zaman içindeki bir noktayı göstermektir. Dolayısıyla, birlikte kullanıldıkları birimin de ya zamanın içindeki bir uğrağı, ya da bir süreyi bildiren türden olması beklenir; "bayramdan önce, iki gün sonra, vb". Oysa "yıllarca önce" sözündeki zaman birimi olan "yıllarca" bize bir uğrak ya da süre değil, süreç anlatıyor. "Yıllarca görüşmediler" örneğindeki gibi. "Yıllarca" dediniz mi, "yıllar boyu" demiş oluyorsunuz. "Yıllar önce" sözü ise, hem yeterince yaygın, hem de amaca yeterince hizmet ediyor.

Kemal Gündüzalp'in ikinci sorusu şöyle: "Çok önemli bir yazarın romanını okurken, 'İstanbul, Ankara gibi birçok kentler' diye bir cümleye raslayınca aklıma geldi. Acaba 'birçok'tan sonra 'kent' demek gerekmiyor mu?"

Gerekiyor elbette. Fazladan konmuş çoğul ekleri kalkınca dil rahatlıyor. Kural olarak da her dilbilgisi kitabında bulabilirsiniz bunu: Çokluk anlatan sıfatlardan sonra gelen adlara çoğul eki getirilmez, diye.

Sanıyorum insanları fazladan çoğul eki kullanmaya iten çeşitli etmenler var. Herkesin kulağına yerleşen "Birçok seneler geçti, dönen yok seferinden" dizesi gibi. Günümüzde, Batı dillerindeki çoğul yapılarının etkisinden de söz edilebilir.

Gündüzalp, Murat Uyurkulak'ın *Milliyet Sanat* dergisinin Mart 2003 sayısında yayımlanan yazısından da şu örneği vermiş çoğul eki fazlalığı babında: "... yüzlerce uluslararası yardım kuruluşlarında..." Öneri: "... yüzlerce uluslararası yardım kuruluşunda..."

✉ Cengiz Alican, mektubunda şöyle diyor: "Bildiğim kadarıyla, türkçede sayı sıfatından sonra gelen adlar çoğul takısı almazlar. Fakat PAMUK PRENSES VE YEDİ CÜCELER, ÜÇ SİLAHŞÖRLER, ALİ BABA VE KIRK HARAMİLER gibi edebi eserlerdeki çoğul takılarının herkesin (özellikle de dile karşı duyarlı olması gereken edebiyatçıların) gözünün önünde yazılıyor olması bildiklerimden kuşkulanmama yol açtı. Acaba ben mi yanlış biliyorum?"

Çoğu kural gibi çoğul ekiyle ilgili kuralın da istisnaları var. Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri*'nde saydığı istisnalar şunlar: "Kırklar Yediler Otuzbeşler Dört Büyükler Yedi Deliler Kırk Haramiler Altı Kızlar Çiftehavuzlar (İstanbul) Beşevler (Ankara) gibi." (AKDTYKTDK Yay., 1990, s. 323).

Edebiyat ve ona yakın alanlarda vurgulama amaçlı özel kullanımlara her zaman yer var. "Yedi Göller" de bu tür istisnalardan.

✉ Yasemin Sevim, gazetelerde çok rastlanan "kült film" vb. kullanımlardaki "kült" sözcüğünün anlamını soruyor. Fransızcadan gelmiş, kült. Tapma, tapınma, dinsel inanç gibi anlamları var. "Kült film", "kült sima" gibi örneklerde ise "değeri herkesçe kabul edilen, taparcasına sevilen" anlamına geliyor.

✉ Bazı Türkologların "sözcük" sözcüğünü sevmedikleri anlaşılıyor. Bir Türkoloji öğrencisinden aldığım mektupta, "söz, kelimesi içinde zaten küçültme ifadesi taşır üzerine küçültme eki getirmek doğru değildir" deniliyor. AKDTYKTDK kaynaklı bazı metinlerde de "sözcük" demekten kaçınıldığı görülüyor. Oysa Melih Cevdet Anday'ın bundan kırk küsur yıl önce türettiği bu sözcük yaygın olarak kullanılıyor ve AKDTYKTDK tarafından yayımlananlar dahil, başvuru kaynaklarına da girmiş durumda.

"Sözcük" sözcüğüyle ilgili tartışma, bir yeni Türkçecilik eski Türkçecilik tartışmasına dönüştü. Birkaç noktaya değinme gereği duyuyorum:

1. "Sözcük" sözcüğünün yaygın bir biçimde kullanıldığını ve sözlüklerde de yer bulduğunu belirtmekten amacım, bu sözcüğün tutunduğunu, yok sayılamayacağını göstermekten ibaretti.

2. "Sözcük", küçültme ekiyle türetilmiş olduğu için iyi bir türetme değildir savı belki sözcüğün yürürlüğe girdiği ilk dönemler için geçerliydi ama, sözcük artık küçültme anlamını içermiyor. Küçültme eki getirmek gerektiğinde "sözcükçük" biçimini alacağı yönündeki itiraza da katılamıyorum, çünkü Türkçenin başka küçültme olanakları da var; "sözcükçeğiz" gibi.

3. Kişisel olarak, özel bir itirazım yoksa, Türkçe köklerden türetilmiş sözcükleri yeğliyorum, başka bir deyişle onlar lehine pozitif ayrımcılık uyguluyorum. "Safkan Türkçe" oldukları için değil (bu eğretileme burada yersiz), dilin yaşarlığı açısından köklerine özen göstermek gerektiğini düşündüğümden. Bana "kelime" yerine "sözcük" dedirten, Melih Cevdet Anday'a olan sempatim bir yana bırakılırsa, böyle bir kaygı. Bu kaygının oluşturduğu ölçüt, yaygınlık ölçütünün almaşığı değil. "Bundan kırk küsur yıl önce alabildiğine yaygın olan 'kelime'nin yerine 'sözcük' demek" yersiz değildi, çünkü Türkçenin köklerini canlandırmak gibi temel ve olumlu bir işlev görmüş olan dil devrimi yürürlükteydi o sıralar.

4. "Kelime soyundan habersiz, kullanıcı da kelimenin soyundan habersiz" rahatlığına katılamıyorum. Kullanıcı, dil bilincine ulaştığı ölçüde, kullandığı sözcüklerden en azından bir bölümünün kökünü ayırt edebilir, seçimini buna göre yapabilir. Buna karşılık, "ne pahasına olursa olsun öz Türkçe" demek de aracı amaç kılmak olur ve işte o zaman "safkan Türkçe" eğretilemesi yerini bulur. Öte yandan, kullandığı araca iyi bakmayan kişinin o araçla fazla yol alamayacağını biliyoruz. Bu nedenlere dayanarak, başka yazılarda da belirttiğim gibi, sözcük seçiminde şu üç ölçütün göz önünde bulundurulmasını öneriyorum: 1) Türkçenin yaşarlığı, 2) dilin tarihsel yükü, 3) bireysel anlatım gereksinimlerimiz. Yaşarlık kavramı bana dilin köklerini gözetmek, olabildiğince Türkçe kökenli sözcük kullanmak, hatta türetmek gerektiğini söylüyor. Dilin tarihsel yükü, olur olmaz her yerde yeni türetilmiş sözcük kullanamayacağımı söylüyor. Kendi anlatım gereksinimlerim ise, bazen Osmanlıcadan kalma, bazen de düpedüz başka dillere ait sözcükler kullanmamı gerektirebiliyor.

✉ Bir okur, TDK kaynaklarının "hastahane" ve "hükûmet" diye yazmasına rağmen neden herkesin "hastane" ve "hükümet" biçiminde yazdığını soruyor.

AKDTYKTDK kaynaklarında "hastahane" ve "hükûmet" ama, onlardan çok daha yaygın bir biçimde kullanılan *Ana Yazım Kılavuzu* ve Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu,* "hastane" ve "hükümet" olarak veriyor. AKDTYKTDK'nın *İmlâ Kılavuzu* da düzeltilir belki.

Aynı okur ikinci bir soru olarak, bir köşe yazısında rastladığı "maşist" sözcüğünün anlamını soruyor. "Maşist", Fransızcadan gelme; "maço, erkek şovenist" gibi anlamları var.

✉ Burak Gül, ikilem sözcüğünü bir anlam katmanı yaratmakta kullanabileceğini bulgulamış. Şöyle diyor: "Çoğu zaman dilimizde aynı sözcüğe gereğinden fazla anlam yüklenildiğinden şikâyet edilir; oysa öykü yazarken fark ettim ki ikilem sözcüğünün iki değişik kavramı karşılıyor olması (...), bu sözcük doğru kullanılırsa, Türkçe'ye özgü ilginç bir durum yaratıyor. Öykümde, okuyucu aynı anda hem kararsızlığı, hem kendi kendiyle çelişen durumları, hem de ikilem sözcüğünün iki anlamlılığının yarattığı ikilemi düşünüyor ve sonuçta bir ikilem içine düşüyor."

Gerçekten de, iki önermesinin ikisi de aynı sonucu veren tasımlara ikilem dendiği gibi, insana iki tatsız seçenek sunan durumlara da ikilem deniliyor.

Bu fırsatla, ikilem sözcüğünün bu son sözü edilen kullanımı ile "ikircim/ikircik" arasındaki ilişkiye de dikkat çekeyim. İkisi eşanlamlı gibi görünüyor ama, ikircim ikilemden daha genel kapsamlı; düpedüz tereddüt demek.

✉ Dilimizi öğrenmeye çalışan bir Kanadalı olduğunu belirten David C. Mason, gözüne çarpan bir gazete manşetiyle ilgili olarak şöyle diyor:

"Haber tecavüz edilen bir genç kızla ilgiliydi ve manşetin sonu böyleydi: '...kıza tecavüz ederek kaçtı'. Bu bana çok ters geldi. Benim anladığım kadarıyla 'arak/erek' eki iki hareket aynı zamanda yapıldığında kullanılır. Oysa ben '...kıza tecavüz edip kaçtı' derdim. [...] daha düzgün bir anlatma tarzı (edip) varken niye 'ederek' diyoruz? Ben mi hatalı düşünüyorum?"

Mason haklı, basit cümlelerde "-erek" eki eşanlılık anlatıyor. Bileşik cümlelerde ise durum değişebiliyor. Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu,

üç içcümle içeren bileşik cümlelerde içcümlelerin ulanmasında "-ip" ve "-erek" eklerinin birbiri ardı sıra kullanılabileceğini yazıyor (*Türkçenin Grameri*, AKDTYKTDK Yay., 1990, s. 429). Verdiği örneklerden biri şu: "Sandığı kırıp parayı alarak kaçmışlar." Bu üçlü kullanımda "-erek" ekinin işlev değiştirmesini, Türkçede yinelemesizliğin ne denli güçlü bir özellik olduğunu gösteren örneklerden biri sayabiliriz.



Dursun Berrak, Haldun Taner'in *Yalıda Sabah* adlı öyküler toplamında yer alan "Sonsuza Kalmak" öyküsünden bir bölümü alıntılamış ve bazı sorular sormuş (Bilgi Yay., 4. basım, s. 111):

"Ölüme kafa tutabilmek için de, zavallının iki imkânı vardır. Ya, çoluk sahibi olup, adını, soyunu idame ettirmek, yahut Şeyh Galip gibi ölmez mısralar söylemek, ya da yeryüzüne herhangi bir şekilde imzasını atmak."

Sorular:

"1) İki ihtimal üzerinde durup da üç ihtimal mi yazıyor?

2) 'Ya da' bağlacı kullanımı anlam kargaşasına yol açıyor mu?

3) Virgülle bağlaç yanyana kullanılmaz. İki yerde bu yanlışa rastlıyoruz. Dizgi hatası mı?

4) Dizgi hatası değilse yazar böyle bir hatayı nasıl yapar?"

Dursun Berrak'ın soruları, yanıtlarını içeren türden; Bilgi Yayınevi'nin dikkatine sunulur.[4] Berrak'a tek itirazım var: Üçüncü soruda belirttiği noktayı bir kural olarak görmemek daha doğru olur. Daha önce de yazdığım üzere, bağlaçlarla birlikte virgül kullanmak genellikle gerekmiyor ama gerektiği yerler olabilir. Bu örnekte gerekmiyor elbette.

Editör çevirmen Saadet Özkal ise Dursun Berrak'ın burada iki ihtimalden söz edilip üç ihtimal sayılmış olduğu biçimindeki yorumuna katılmadığını söylüyor:

"Bence gerçekten iki seçenek var: birincisi, çoluk çocuk sahibi olup soyunu sürdürmek; ikincisi de yeryüzüne herhangi bir biçimde, sözgelimi Şeyh Galip gibi mısralar yazarak imzasını atmak. Yani ikinci ve üçüncü gibi görünen seçenekler aslında tek bir seçenek. Belki 'ya, yahut, ya da' bağlaçlarının kullanılışı yüzünden ilk bakışta üç seçenekmiş gibi algılanıyor ama doğru okumanın öyle olmadığını sanıyorum. Yazar hayatta olmadığına göre de kanımca metinde yapılabi-

lecek tek bir düzeltme var: 'mısralar söylemek' ile 'ya da' arasındaki virgülü kaldırmak. Belki bir de 'soyunu sürdürmek'ten sonraki virgül noktalı virgül olabilir. Ne dersiniz?"

Sondan başlayayım: Yazar hayatta olmadığına göre metinde yapılabilecek her tür düzeltme, kesinlikle elyazmalarının denetlenmesiyle sınırlı olmalı bence. Virgül atmak, noktalı virgül eklemek dahil. Hani, "virgülüne bile dokunmamak" denilen ilke.

Yayımlanmış olan metne gelince, olası iki yorumdan birinin Saadet Özkal'ınki olduğunda hiç kuşku yok. Önerdiği noktalama da, yorumun teke inmesini sağlıyor.

Metnin yayımlanmış durumuyla yapılabilecek yorumlardan ikincisi ise, yazarın gerçekten "üç" yerine yanlışlıkla "iki" demiş olduğudur; üçüncü "imkân" olarak yeryüzüne "herhangi bir şekilde imza atma"nın sayıldığı yorum.

Buradaki "herhangi bir şekilde" sözcüğünün çağrışım olanakları yabana atılır gibi değil, sonsuzca geniş ve Bin Ladin, Bush ve benzerlerininki gibi canice edimleri de kapsayabiliyor. Oysa "Şeyh Galip gibi ölmez mısralar söylemek" biçimindeki ikinci "imkân"la bunu birleştirirsek, çağrışımlarımız, Şeyh Galip benzeri olumlu imzalarla sınırlanıyor. Dolayısıyla metinde böyle üç seçenekli bir yorumun da dayanağı var. İkinci seçeneğin tanımlanmasına Şeyh Galip'le başlanmış olmasaydı, üçüncü seçenek ufuktan silinirdi.

Bilgi Yayınevi müsveddeleri denetlediğinde metnin özgün biçimi kesinleşmiş olacak. Bu arada "çoluk çocuk" yerine yalnızca "çoluk" denmiş olması da var. Ama bu herhalde yalnızca dalgınlık. Haldun Taner'in ya da dizgicinin dalgınlığı.



Kıbrıs'tan yazan Mehmet Zeki Mısır, köşe yazılarını severek okuduğu Çetin Altan'ın üç nokta işaretini gereksiz yere kullandığını yazıyor ve örneğin 2 Ağustos 2003 tarihli yazısındaki noktalamanın yanlış olup olmadığını soruyor.

Bazı yazarların neredeyse her zaman nokta yerine üç nokta kullanmak gibi bir seçişleri var. Bu seçişleri beğenmeyebiliriz (benim de çok sevdiğim söylenemez), ancak "yanlış" saymak doğru olmaz. Bana kalırsa bu tür kullanımlar biçem kapsamında düşünülmeli.



Öykülerinden ve kitap tanıtma yazılarından tanıdığımız Pınar Deniz, 11 Eylül 2003 tarihli *Radikal* gazetesinde Nuray Mert'in yazısını okurken şu ifadeye takıldığını yazıyor: "[B]unu en iyi kavrayan ben ve benim partimdir."

Deniz, okuduğu ya da düzeltmek zorunda olduğu bazı metinlerde sıkça karşılaştığı bu yapının kulağa hoş gelmeyen bir yanı olduğunu, bu anlatımdaki "ben"in sanki tamamlanmadan kaldığını belirterek burada bir özne-yüklem uyuşmazlığı olup olmadığını, varsa yerine ne önerilebileceğini soruyor.

Pınar Deniz'in takıldığı türden özne-yüklem uyumsuzlukları, bir Türkçe sorunu olmaktan çok, Türkçenin sorunlarından biri, denebilir. Verdiği örnek için şunu önerebilirim:

"[B]unu en iyi kavrayan, bir benim, bir de partimdir."

Nuray Mert'in özne-yüklem uyuşmazlığı içeren bir cümlesini de ben not etmişim:

"Herkes, kamuoyunun; yani toplumun geniş kesimlerinin, Cumhurbaşkanı'nı desteklediğini ifade ediyorlar, ama onlara göre ülkenin yüksek menfaatleri, ekonominin hassas dengeleri hükümeti desteklemekten yana." (22.2.2001 tarihli *Radikal*)

Buradaki, tekillik çoğulluk sorunu. "Herkes", çoğul içerikli tekil bir kavram. Dolayısıyla, yükleminin "ifade ediyorlar" değil, "ifade ediyor" olması, adılının da "onlar" olmaması gerekir. Ama buradaki sorun Türkçenin bir sorunu değil, aceleden doğduğu açık olan bir Türkçe sorunu.

"Türkçe sorunu" kavramı ile "Türkçenin sorunu" kavramı arasında temel bir ayrım var. "Türkçe sorunları", Türkçeyi kullanan kişinin dilde bulduğu yetersizliği öncelikle kendi dil bilgisinde (dilbilgisinde değil) aramasını gerektiren sorunlar.

"Türkçenin sorunları" ise dilin yapısal ya da sözlüksel donanımıyla bizim anlatım gereksinimlerimizi karşılayamadığı, gerçekten yetersiz kaldığı noktalar.

Dünya dillerinden her biri, belirli alanlarda diğerlerinden daha "yeterli", daha gelişmiş, başka bazı noktalarda ise yetersiz olabiliyor. Dilin taşıdığı kültürle, kültürlerle de ilgili bir mesele bu. Hiçbir sözel dilin insan zihni için bütünüyle yeterli olmaması da ayrı bir mesele.

10

SÖYLEM BİLMECELERİ

Söylem bilmeceleri

"Aklıma yurtdışında yaygın olan ve daha çok sanat öğrencilerine yönelik bir cebe sığabilecek küçüklükteki ressam albümleri geldi." (*Cumhuriyet Kitap*, No. 391, s. 3)

Burada kastedilen yurtdışı, örneğin, Güneydoğu Afrika ülkeleri olabilir mi? "Hayatımın önemli bir bölümü yurtdışında geçti." Böyle diyen kişi hayatının önemli bir bölümünü nerede geçirmiştir?

Kısacası: Yurtdışı neresidir?

*

"Yabancılar yaşamasını iyi biliyor arkadaş" diyen kişiye göre yabancı kimdir?

*

Yabancı dil öğrendiğini söyleyen birinin hangi dili öğrendiği düşünülür? Hinduca öğreniyor diye düşünen çıkar mı? Yanıtınız hayırsa, Hinduca bir yabancı dil değil midir?

*

"İthal içki" nereden ithaldir? Bu sözü, diyelim, "Pakistan'dan ithal içki" biçiminde anlayan çıkar mı? Diyelim, lokantacının biri gerçekte bunu kastettiğini söylese, "ithal" olan her zaman daha pahalı olduğundan, müşterinin öfke patlamasına maruz kalmaz mı? Kalırsa kim haklı çıkar? Pakistan'dan ithal edilen eşya nasıl nitelenmeli?

"Dış ülkelere gittiğim zaman, o endişesiz yaşayan insanları kıskandım!" diyen belediye başkan adayı bayan (DTP'den Doğudan Bayülgen, Kanal E, 3.3.1999), dış ülke olarak Nijerya ve Tanzanya'ya gitmiş ve oralardan söz ediyor olabilir mi? Dış ülkeler hangileridir?

*

"Otomatik silahlar./Nerden buluyorlar onları?/Uygar ülkelerden satın alıyorlar..." (Memet Fuat, *Adam Sanat,* Sayı 132, s. 7)

Uygar ülkeler hangileri olabilir?

*

"Babam 1920'de herkes gibi memleketten gitti." (Osmanlı hanedanından Prens Bülent Osman, Kanal D, Ekim 1998)

Sizce herkes kimdir?

*

TV muhabirleri, haber okuyanlar değil de haber verenler, şaşmaz bir biçimde şu kalıbı kullanır oldular: "Ben hemen [bu konudaki son bilgileri aktarmak] istiyorum." Köşeli ayraç içindeki söz değişebiliyorsa da, hiçbir zaman bu bildirim için olağan cümle yapısı kullanılıp düpedüz "bu konudaki son bilgileri aktarıyorum" vb. denmiyor.

Neden? Neden "ben hemen (...) istiyorum"?

"Hemen"i anlamak kolay: Hemen konuşuyorum, sakın sıkılıp başka kanala geçmeyin.

Ama "ben (...) istiyorum"? İstemek hoş da, neden hep bu kalıpta? Üstelik, bir anlamsal yinelemeyle: "İstiyorum" deyince, sondaki m harfi sayesinde "ben" demiş oluyoruz zaten. Cümlenin başına da "ben" kondurursak, bu kez aynı anlamı vermek ("ben" demek) için aynı cümlede iki yapıyı üst üste kullanmış oluyoruz. Türkçede bu yöntem, yani adıl (zamir) yineleme yöntemi, yalnızca vurgulama amacına yöneliktir. "Ben" adılı yineleniyorsa, "başkası değil de ben", "başkalarını bilmem ama, ben", "sizi bilmem ama, ben" vb. anlamı oluşur. Böyle bir vurgulama gereksinmesi duymuyorsak, fiil çekimindeki sonekle yetiniriz.

Böylece, bilmecemizin sorusu netleşiyor: TV muhabirlerinin cümlesindeki "ben"i nasıl anlamalıyız? Bir vurgulama olarak mı, yoksa fazlalık olarak mı? Bunların dışında, dilde sık sık görüldüğü üzere, bir tarihsel okuma olanağı olabilir mi?

İpucu:

Yolu oralardan geçenler ve avukatlar bilir: Emniyette polis tarafından kaleme alınan sanık ifadeleri, "Ben şimdi de [şunu aktarmak, anlatmak, şu konuda bilgi vermek...] istiyorum" kalıbıyla yazılır. İfadeyi yazan polis, ifadede konuşan kişi gerçekten sanığın kendisiymiş ve hiçbir baskı ya da zorlama olmadan, kendi isteğiyle konuşuyormuş izlenimini vermek güdüsüyle olmalı, her paragrafa ille de "ben"le başlayıp "istiyorum"la biten bir cümle ekler.

*

"Demek ki mahkemeler, aslında 'kimyası bozuk' olanların kimyasını değiştiriyor. En gaddarlar, en korkak oluveriyorlar. Sakın bu bozuk kimyalar ve bozulan kimyalar, aslında süt bozukluğu olmasın?" (Mine G. Kırıkkanat, Alaattin Çakıcı'nın ve Abdullah Öcalan'ın duruşmalardaki tavırlarını ele aldığı yazısının sonu, 9.6.1999 tarihli *Radikal*.)

Bu sözlerde bir ırkçılık tehlikesi var mıdır?

İpucu: "Sütü bozuk: Kötü soydan gelme (kimse)" (*Türkçe Sözlük*, TDK Yay., 1983).

*

"Özel bir ideoloji olarak milliyetçilik Türkiye'de siyasal akım ve partilerin hemen tümünde derece derece veya kimi aslî ögeleriyle yerleşik olmasının yanısıra, bir zihniyet kalıbı olarak çok daha köklü ve yaygındır." (Ömer Laçiner, *Birikim* dergisi, Haziran 1999, s. 4)

Tümüyle katılıyorum.

Laçiner'in "zihniyet kalıbı" dediği şeyin dile dökülmüş hallerinden biri, birinci çoğul kişi iyelik kipi yaygınlığı değil midir? Gazetelerden mi söz edilecek, "gazetelerimiz", şirketlerden mi, "şirketlerimiz", yazarlardan mı, "yazarlarımız" vb. demek gibi. Bağlamın Türkiye olduğu fazlasıyla açık olduğunda, hatta, söze "Türkiye'de" diye başlandığında bile. "Okullarımız", "yollarımız", "trafiğimiz", "yazarlarımız"... Kısacası, ulusal içerikli "biz" ve "bizim" adılı pek çok seviliyor. (Kipin ironik kullanımı da var, kuşkusuz. Ama hem düz kullanımına oranla hayli ender, hem de daha çok o kullanım tarafından kışkırtılıyor.)

Bu durum bence "zihniyet kalıbı olarak milliyetçilik" kavramına dahil. Laçiner'e göre de dahil olabilir mi?

İpucu, Laçiner'in bir sonraki cümlesi: "Bu zihniyet kalıbı, sosyalizm de dahil tüm ideolojik boyutlu hareketlerin düşünsel ufkunu da-

raltan, onların en aslî ögelerini kısıtlayan, sönükleştiren rolüyle genel siyasal-toplumsal, kültürel düşünüş ve davranış dünyamızın –bu ülkenin tarihsel birikimleri, potansiyeli ile ölçüldüğünde– bunca kısır oluşunun da başlıca nedenidir."

*

Mehmet Ali Kışlalı, Kanal D'deki 1.7.1999 tarihli 32. Gün programında, titizlikle incelemiş olmasına karşın 1984'ten bu yana Doğu'da askeri önlemler dışında herhangi bir iş yapıldığına rastlayamadığını söyledi. Bir başka tartışmacı, yalnızca 1984'ten bu yana değil, çok daha öncesinden beri böyle olduğunu ekledi. Bu saptama yetkili ve etkili ağızlardan ufak ufak işitiliyor.

Soru: Yalnızca ya da ağırlıklı olarak askerî yöntemlerin kullanılmasına siyaset biliminde verilen ad nedir?

İpucu: "Askerî" sözcüğünün Batı dillerindeki karşılığı, "militer".

*

"Bölgeden geliyorum" diyen kişi nereden geliyordur? "Bölge" neresidir?

Bu soruya 17.8.1999'un öncesi ve sonrası için ayrı ayrı yanıtlar vermek gerekiyorsa, iki ayrı yanıtı aynı sözcükte, "bölge" sözcüğünde birleştiren nedir?

*

"Yeni Türk Şiiri" nedir?

İpuçları:

Metin Celâl, bu yıl yayımlanan *Yeni Türk Şiiri* adlı kitabında topladığı çeşitli yazılarında, "80'li yıllarda yazılmaya başlanan şiir"e yeni Türk şiiri diyor.

Sabahattin Eyuboğlu'nun 1952 Nisanında yayımlanmış "Yeni Türk Şiirinde Yaşanan Gerçek" başlıklı yazısından ve daha başka yazılarından anladığımız kadarıyla Eyuboğlu'na göre yeni Türk şiiri, Divan sonrasında yazılan şiirdir. "Yeni'nin bence manası Tanzimat sonrasıdır." (*Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler,* Cem Yay., 1997, s. 75 vb.)

Metin Celâl, adı geçen kitabında, "dönüp dönüp aynı şeyler tartışılıyor" diye yakınıyor.

"Sınırlama getirilecekse bu nasıl 'genel af' olur?" diye soranların sorunu nedir?

İpucu:

"Kamu yararına uygunluğu saptandığında belli bir ya da birkaç suç çeşidi için yapılan kovuşturmaların durdurulması, verilmiş cezaların kaldırılması ya da azaltılması." ("genel af"fın tanımı, *Türkçe Sözlük*, TDK, 1983)

*

MHP ve DSP için "milliyetçilikle uluslararası tahkimi nasıl bağdaştırabiliyorlar" diye soranların sorunu ne olabilir?

İpucu:

"Yabancı baskısı ve sömürüsünden kurtulmayı, kendi ulusunu sevip onu yüceltmeyi amaçlamaktan, kendi ırkını bütün başka ırklara üstün görüp onları egemenliği altına almayı istemeye dek varabilen öğretilerin genel adı, *milliyetçilik, *nasyonalizm." (*Türkçe Sözlük*, TDK, 1983)

*

Irzına geçilen kişi fahişeyse daha mı az haklıdır? Kanun karşısında herkes eşittir ama bazıları daha mı eşittir? Böyle bir söz vardı. Aşağıdaki haklarla kategorilere de bir bakılmalı. Sinsi bir haklılık hiyerarşileri ağıyla mı örülü zihinler diye:

1. Yargısız infaza tabi tutulmama hakkı konusunda:

Teröristler, teröristlere yardım ve yataklık edenler, devletini sevmeyenler, üstelik örgüt üyesi olanlar, tüm bunları olmayanlara göre;

2. Cezaevinde kelimenin tüm anlamlarıyla canı çıkarılmama hakkı konusunda:

Yine teröristler, teröristlere yardım ve yataklık edenler, devletini sevmeyenler, üstelik örgüt üyesi olanlar, tüm bunları olmayanlara göre;

Ayrıca, yaşı büyük olanlar, gençlere göre;

3. İşkence görmeme hakkı konusunda:

Yine yaşı büyük olanlar, gençlere göre;

Ayrıca, suçu sabit ("suçlu") olanlar, olmayanlara göre;

4. Jandarmadan dayak yememe hakkı konusunda:

Bekârlar, evli ve çoluk çocuk sahibi olanlara göre...

daha mı aşağıda?

Sırasıyla ipuçları:

1. Adana'daki bir "yargısız infaz"ın hemen ardından:

– Adana Emniyet Müdürü'nün, ilk akşam bir televizyon kanalındaki Ana Haber bülteninden arayan haber sorumlusuna, "polis, terörist olmayan kişiyi öldürmez. [Murat Bektaş] teröristlere yardım ve yataklık yapıyordu" demesi.

– Haber sorumlusunun da, o an boş bulunup "terörist olsa, suçlu olsa, öldürülmesi normal mi sayılacak" anlamında bir şeyler geveleyecekken kendine gelerek konuyu kapatıvermesi.

– Bir köşe yazarının, polisin görevi suçluyu öldürmek değil, yakalayıp adalete teslim etmektir diye bitirdiği güzelim yazısına, "Murat ["yargısız infaz" kurbanı] terörist miydi?" başlığını vermesi.

– Öldürülen Murat Bektaş'ın, eşi tarafından şöylece savunulması (gazeteler doğru yazdıysa): "Eşim terörist değildi. (...) Eşim teröristlere kızar, devletini ise severdi..."

– Kimsenin, Erdinç Arslan'dan söz etmemesi. (O da aynı operasyonda, aynı binanın aynı katında öldürülmüşken. Elinde polise doğrultulmuş bir silah bulunduğuna ilişkin kanıt onun için de gösterilmiş değilken.) Erdinç Arslan adının yalnızca, "İddia, kanıtlarla çelişiyor" başlığıyla yazan bir gazetecinin yazılarında, bir tek kez geçmesi: Murat Bektaş'la ilgili iddiaların yalan çıktığını uzun uzun anlattıktan sonra, "Acaba öldürülen Erdinç Arslan ne kadar terörist?" demek için.

2. Cezaevi baskınlarındaki kıyımlara kaza eseri bir itiraz eden çıksa bile ille de kurbanların gencecikliğinden söz etmek zorunluluğunu duyması.

3. Bugüne değin en çok sözü edilen ve en çok savunulan işkence mağdurlarının "Manisalı gençler" olması. Bu olayın hiç, "gencecik" belirtimine yer verilmeden anılmaması.

İşkence karşıtı yazılarda bile, "[s]uçları sabit olmadan, mahkeme kararı çıkmadan eza-cefa çektirilen, işkence gören, suçlu muamelesi yapılan, 'suçlu' oldukları kamuya açıklanan sanıklar!" denebilmesi.

4. Jandarma tarafından dövülüp haksız yere tutuklanmış bir kişinin bu durumunu anlatan yazılara, dövülüp tutuklanan kişinin bir eş ve iki çocuk sahibi olduğuyla başlamaya dikkat edilmesi...

Bir soru daha: İnsan hakları ahlakı, haklılık hiyerarşilerinin üstüne bina edilebilir mi?

Vural Savaş ve iki kavram

Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş 6 Aralık 1999 tarihli *Cumhuriyet*'te yayımlanan yazısının bir noktasında, "kahrolsun insan hakları diye bağıran vatandaşlar"a hak veriyordu.

Bilindiği gibi, "kahrolsun insan hakları diye bağıran vatandaşlar"ın başında polisler geliyor.

Bu sloganı ilk duyduğunda dehşete kapılmayan olmuş mudur, bilmiyorum. Basının yazdığına göre bu sloganla kahredilen, insan hakları savunucularıdır. Polisler, insan hakları savunucularına kızmaktadır: Vurulan polislerin yaşam hakkını savunmadıkları, "teröristlerin" haklarını savundukları için.

Belki de bu sloganı atan polisler insan hakları kavramının içeriğinden haberli değildir. Sloganı atmaya başladıklarında henüz insan hakları eğitimi almamışlardır.

Söz konusu yazısında Vural Savaş'ın da kavramın içeriğini yeni öğrenmiş gibi bir hali var: Levent Kavas'ın *Star* gazetesinde yayımlanmış bir yazısından, bu konuda bilgi veren bir paragrafı, yeni bir bilgi alıntılarmışçasına almış. İnsan hakları savunucularının geleneksel olarak devletlerin işlediği ihlallere karşı mücadele ettiği bilgisini veren bir paragraf bu.

Vural Savaş, paragraftaki bilgiden hareketle, "örgütlerin" işlediği insan hakları ihlallerinin de bu kavramın kapsamına alınması gerektiğini savunuyor. İlginç bir biçimde, adını koymaksızın, "mikro iktidar" kavramına yaklaşarak. Ama, biraz kısırdöngü içinde: Çünkü bu amaçla Birleşmiş Milletler'in Terörizm ve İnsan Hakları konulu, 17 Nisan 1998 tarihli kararına dayanmaya çalışıyor; oysa o kararın bir maddesinde, terörizme karşı alınacak önlemlerin "uluslararası insan hakları normlarına uygun olması gerekir" dendiğine dikkat etmiyor. Uluslararası insan hakları normları, yani, insanların, "teröristlere" karşı değil, devletlere karşı korunmasına yönelik normlar...

Ben bu arada, terörist kavramına da bir bakılmasını önereceğim. Bu kavramın kullanımında da bir sorun var. Siyaset bilimine bakılırsa terörizm, siyasal amaçlar için yalnızca ya da ağırlıklı olarak terör yöntemine başvurma eğiliminin adı. Tıpkı, her reform ediminin reformizm sayılmaması, reformist sayılmak için, yalnızca ya da ağırlıklı olarak reform yöntemini savunmak gerekmesi gibi.

Şu var ki devletler, bu eğilimi gösteren kendi hemcinsleri yani bir başka devlet olduğunda "terörist" sıfatını kullanmaktan kaçınıp "teröre destek veren ülke" demeyi seçiyorlar. "Devlet terörü" dendiğine rastlıyorsunuz, ama "terörist devlet" yokmuş gibi davranılıyor. Oysa, tıpkı bazı insanların ya da örgütlerin yaşamındaki bir dönemi ya da etkinliklerinin bir bölümünü terörist diye niteleyebileceğimiz gibi, bazı devletlerin de bazı politikalarını terörist nitelikli bulmamız pekâlâ olanaklı değil mi? Diyelim, Sırbistan devletinin şu son yıllardaki haline ne sıfat yakıştırırsınız? ABD'nin Sırbistan'dan terörist diye söz ettiğine hiç rastlamadım. Oysa Filistin Kurtuluş Örgütü, ABD tarafından durmadan "terörist" diye anıldığı yıllarda pekâlâ terör dışı yöntemleri de kullanıyordu: Parlamentosuyla, partisiyle, basını yayınıyla, diplomasisiyle. Siyaset bilimine göre terörist sayılması zordu yani. Bilindiği gibi, Ankara'da temsilciliği bile vardı...

Terörist kavramı yerine oturtulursa, insan haklarının teröristlere karşı da savunulmasını isteyenlerin işi kolaylaşır belki.

Cinsiyetçilik ve belirtileri

Bu yazıda, son dönemin tartışmaları açısından önem kazanan cinsiyetçilik kavramını netleştirmeye çalışacağım. "Materyalizm" kavramını maddiyatçılık anlamında kullananlara öteden beri sık sık rastlanır; bu alanda da iş neredeyse kadını konu alan her yapıta cinsiyetçi demeye varacak.

Bu kaygımın güçlenmesine yol açan, Zeki Coşkun'un bazı yazıları, özellikle 20.9.2002 tarihli *Radikal*'deki "Kadın mı, para mı?" başlıklı yazısı oldu. Coşkun'la ilgili sorun, bir yönüyle çok haklı bir zeminden hareketle yol alırken, gerekli düzleme ulaşmadan önce yaptığı genellemedir gibi görünüyor.

Baştan başlayayım ve cinsiyetçiliğin ne olup ne olmadığını tanımlamaya çalışayım. Cinsiyetçilik, bilinen tüm toplumların tarihsel bir özelliği; tıpkı sınıflılık gibi. Toplumlar zaman içinde, doğadaki dişi ve erkekten farklı, "kadın" ve "erkek" adı verilen iki cins oluşturmuş. Toplumsal örgünün endekslendiği, belirleyici boyutlardan biri durumuna gelmiş bu cinsiyet tipolojisi. Ayrımcı bir tipoloji. Ayrıcalıklı olan, erkek. Cinsiyetçilik, erkek egemenliğine dayalı ayrımcılık türünün adı.

"Erkek egemen" sözü epey yaygınlık kazandı ama, cins ayrımcılığını da tıpkı diğer ayrımcılıklar (dil, din, ırk, renk, sakatlara karşı ayrımcılık) gibi, iyi tanımıyoruz. Her ayrımcılığa karşı en önde savaşanlar, o ayrımcılığın ayrıcalıklı uygulayıcıları değil, kurbanları oluyor. Yine de, ayrımcı ideolojilerin tüm toplumsal dokuya ve zihnimizin kıyısına bucağına işlemiş, yer yer kaynamış olmasından ileri gelen güçlükler var. Tıpkı bazı kölelerin uzun zaman kölelik yanlısı kalması gibi, cinsiyetçilik adı verilen ayrımcılığın ezilen tarafı olan kadınlarla eşcinsellerin de ayrımcı ideolojinin farkına ve inceliklerine varması gecikebiliyor. "Erkek egemen" ya da "kadının metâlaştırılması" demeyi öğrendik mi düğümü çözmüş sanabiliyoruz kendimizi.

İşin zor yanlarından biri, bir paradokstan kaynaklanıyor: Cinsiyetçilik karşıtları, "kadın", "erkek", "eşcinsel" gibi cinsiyetçilik ürünü kavramları kullanmak zorunda, çünkü bunlar birer toplumsal gerçeklik olarak var. Burada cinsiyetçilik karşıtlarına iki tuzak kurulmuş. Cinsiyetçiliğin kavramlarını bir sorgulama bağlamında kullanacağını beklediğiniz bazı yazarlar, bir de bakıyorsunuz ya "kadın" kavramının aşağılanmasına katkıda bulunuyorlar ya da analık gibi çerçeveler içinde yüceltilmesine. Analık, çocuk besleme, büyütme gibi görevleri kendi doğal özelliği sayarak yücelten kadın yazar tuzağa düşmüş oluyor. Madalyonun bir yüzünde bu var. Öteki yüzünde ise inanılmaz gelişkinlikte birer "kadın sayfası"na benzeyen bazı çoksatarlar.

Zeki Coşkun'un yazdıkları tüm bunların neresinde duruyor?

Coşkun, yukarıda söz ettiğim "Kadın mı, para mı?" başlıklı yazısında cinsiyetçilik kavramını iki küçük, tanım benzeri açıklamayla birlikte kullanmış. Bunlar Coşkun'un cinsiyetçilikten ne anladığını anlamamıza yetmeyen, bulutlu küçük açıklamalar. Yazısının bütününden de yeterli bir tanım çıkmıyor. Oysa tartıştığı, son günlerde tartışılan romanlar konusunda temel önemdeki kavramlardan biri söz konusu.

Coşkun'un ilk küçük açıklaması şöyle: "Cinsiyetçi; erkekler ayrı, kadınlar ayrı anlayışına dayanan bir edebiyat tutkusu..."

Erkekler ayrı, kadınlar ayrı anlayışı ne demek olabilir? Bu soruya, geçerlilik hakkı aynı olan, ama birbiriyle çelişen en az iki yanıt verilebilir: Yanıtlardan biri, yine en az bir yoruma göre, yazarın da cinsiyetçi konumda görülmesine yol açacak türden olmak üzere.

Yazar az ilerde, "romanda KADINI yazmak, daha doğrusu KADINA yazmak, edebiyatın ve romanın neredeyse bir alt türü" diyor (bü-

yük harfler Zeki Coşkun'un), sonlara doğru da, "cinsiyetçi (kadına yönelik)" diyerek bir küçük açıklama daha veriyor.

Bu son iki alıntıda da iki şey birbirine karışmış durumda. Kadına yazmak, kadını yazmaya oranla daha doğru sayılabilecek bir ulam olabilir mi? "Kadını yazmak" sözü, birbirinden çok farklı pek çok metni kapsayabilir: Flaubert'le Woolf'tan tutun, Türk edebiyatının son ürünlerine kadar. Başka bir deyişle, "kadını yazmak" sözü, cinsiyetçiliğin ayırt edilmesinde ilk basamak olamayacak kadar geniş içerikli: Ahmet Altan'ın *Aldatmak*'ı ya da Murathan Mungan'ın *Yüksek Topuklar*'ı gibi, "kadın dergisi", "kadın sayfası" adı verilen metinlerin alışılmış genellemeci, tektipleştirici, yüzeyselleştirici özelliklerini ince ince çeşitleyerek cinsiyetçiliği kusursuz bir biçimde yeniden üreten romanları da içerebilir, Leyla Erbil, Perihan Mağden, Erendiz Atasü gibi yazarların sorgulayıcılığını da.

Coşkun'un kullandığı biçimiyle "kadına yazmak" sözü de yerini bulmuyor, çünkü yazar, izleyebildiğim kadarıyla, bu saptamasının roman metinlerindeki karşılığını genel bir saptamayla olsun göstermedi şimdiye kadar.

Bu durumda Zeki Coşkun'un yukarıya alıntıladığım sözlerini, hayli yaygın bir anlayışın belirtisi olarak okumamak olanaksız: Hani, "kadın-erkek yok, insan var" diyen anlayış.

Hemen belirteyim: "Kadın-erkek yok, insan var" tavrıyla, "kadın-erkek gibi ayrımlar olmamalı" tavrı arasında, temelli, belirleyici bir fark var. Birinci tavır gerçekliği görmezden gelirken, ikincisi cinsiyetçiliğe karşı çıkıyor.

"Kadın-erkek yok, önemli olan insan" gibi sözler, "imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz" sözü gibi tıpkı. Gerçekten de, kadın-erkek ayrımından her söz edeni ya da "kadın" kavramını her merkez yapanı cinsiyetçi saymak bana kapitalist toplumda her sınıf sözü edene sınıflı toplumdan yanasın demekle aynı şeydir gibi geliyor.

Eklemeden geçmeyeyim: "Erkek düşmanı" sözü de "servet düşmanı" sözünü anımsatıyor.

Cinsiyetçilik kimin değeri?

Yaratıcı yazı kavramının içine edebiyatın yanı sıra reklam metnini de katanlar boşuna kurmamış bu bağlantıyı. Aşağıda görüleceği üzere işe yarayabilen bir bağlantı bu.

Yıldırım Türker 7.10.2002 tarihli *Radikal*'deki yazısında "reklam ustası" Ali Taran'dan söz ediyordu. Ali Taran en son, Cem Uzan partisine ait her tür görsellik ve işitselliğin düzenleyiciliğini üstlenmiş. Taran daha önce de ürün satışlarını artırmak açısından başarısı tescillenmiş bir reklamcı. Yıldırım Türker, Ali Taran'ın bu başarıyla ilgili sırrını Taran'ın ağzından aktarıyor:

"Önce gerçekleri kabul edeceksiniz. Biz gerçekleri değiştirmeye çalışmayız, var olanlar üzerinden yaratırız. Biz bu ülke insanını gözleriz. Onu veri olarak alırız. Onun için bizim reklamlarımızı daha iyi anlıyorlar. *Kendi değerlerini,* kaprislerini reklama yansıtamazsın. Ben küpe takabilirim, ama bir ürün yaratırken, hedefim benim gibi küpe takanlar değil, Türk halkıdır."

Alıntıdaki "kendi değerleri" sözünün altını ben çizdim, mim koyalım diye. Aynı kavramın biraz farklı bir anlatımına bir edebiyat dergisinde rastlamıştım çünkü: M. Sadık Aslankara'nın, Ekim 2002 tarihli *Adam Sanat* dergisindeki "Ahmet Altan'ın Romanları" başlıklı yazısında. Aslankara bu yazısında, edebiyat alanında çok satan her kitabın kötü edebiyat sayılamayacağını ekleme zahmetini bile göstermeyen genellemeci yazarların tersine, ayırt edici bir ölçüt öneriyor: Roman yazarının temele "kendi beğenisini" alıp almadığı ölçütünü.

"Yazarın kendi beğenisini temel alması" sözünden benim anladığım, yazarın romana kendi bireysel değer yargılarını (reçetelerini) katması değil, roman sanatının olanaklarını kullanarak, konusunun gerektirdiği sorgulayıcılık çabasını katmasıdır. Yanılıyor olabilirim ama, bu "kendi beğenisi" sözünden Aslankara'nın da buna yakın bir şeyler anladığını sanıyorum; yazısının bütününden öyle çıkıyor. Ama kendisi her durumda, hem sanatla reklamın, hem de, az çok aynı anlama gelmek üzere, piyasa romanıyla kalıcı romanın birbirinden ayırt edilmesine temelli bir katkıda bulunmuş oldu.

"Kadını takip edin, 'pararoman'a çıkar yolunuz" diyor Zeki Coşkun, söz konusu yazısının sonunda. Buradan cinsiyetçiliğin sorgulanması mı okunur, yoksa belirtisi mi?

Coşkun'un bir önceki ve bir sonraki yazılarının başlığı yazarın kendi durumunu anlatmak için bulunmuş sanki. Önceki: "Haklıyken haksız", sonraki: "Oje, ruj, kitap". Coşkun böylece, eleştirdiği romanların bir bölümü için haklıyken, gerek genellemeciliğiyle gerekse bu son başlığa benzeyen sözleriyle, kadını aşağılayanlar kervanına, yani cinsiyetçiliğin en kötü biçimlerinden birine katılmış oluyor.

Bu nasıl sevda?

Bırakınız anadilinizde yaygın olarak kullanılan sözcükleri, herhangi bir dildeki bir sözcüğü bile "lağım faresi" diye nitelendirebilir misiniz? "Lağım faresi, süprüntü, zibidi" diyor resmen, Yavuz Bülent Bakiler, "yaşam" sözcüğüne (bkz. 22.7.2003 tarihli *Tercüman*).

Özel bir durum mu var? Hayır, yalnızca, kendi yazdığı gazetede, kendi sütununun da yer aldığı sayfanın başlığını söz konusu ediyor. Bu nasıl bir nefrettir?

Yavuz Bülent Bakiler'in söz konusu yazısı baştan sona belirtisel. Tarihteki bazı yurttaşlık politikalarına soydaş politikası kılığını giydiriyor sözgelimi. Bu amaçla, tanınmış iki dünya politikacısının sözlerini kullanıyor. Şöyle:

Bakiler'in aktardığına göre eski ABD Başkanı J. F. Kennedy bir konuşmasında, "[d]ünyanın neresinde olursa olsun, bir Amerika vatandaşına yapılan bir haksızlığı, bütün Amerika milletine yapılmış gibi kabul ederim" demiştir. Fransa Devlet Başkanı General de Gaulle de, "[d]ünyanın neresinde bir Fransız yaşıyorsa, bilinmelidir ki, bütün Fransız Milleti'nin kalbi, o Fransız kalbiyle birlikte çarpmaktadır" demiştir.

Bilindiği üzere Fransız politikası, etnik temele değil, yurttaşlık temeline dayalıdır ve Atatürk de Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşlık ilkesi olarak bu ilkeyi benimsemiştir. Başka bir deyişle, General de Gaulle "Fransız" derken, tıpkı Kennedy gibi, "yurttaş"larından söz etmektedir.

Gelgelelim, Yavuz Bülent Bakiler, bu iki alıntının hemen ardından şöyle diyebiliyor: "Dünyada, milli sınırları dışında kalan soydaşlarıyla ilgilenmeyi suç sayan tek devlet galiba biziz. Niçin acaba?"

Dalgınlığınıza gelse, Bakiler'in ilk iki alıntısından bu sonucu çıkarmasındaki sorunu görmeyebilirsiniz. Oysa ne ABD Başkanı Kennedy "soydaş"larından söz etmektedir, ne de Fransa Devlet Başkanı General de Gaulle. Her ikisi de, çok açık olarak, dünyanın her yerindeki "yurttaş"larından söz etmekte, Yavuz Bülent Bakiler ise "soydaş"la "yurttaş"ı birbirine karıştırmaktadır.

Bakiler, soydaş politikalarıyla haşır neşir belli ki. "Soydaş politikaları" dediğim, son örneği "Türkmen kartı" olan ırkçı politikalar.

Türkmenler, Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşı olan ve olmayan

Türklerin soydaşıdır, Türkiye Cumhuriyeti devletinin ya da Türkiye toplumunun soydaşı değil. Türkiye Cumhuriyeti devletinin ya da Türkiye toplumunun soydaşlarından söz etmeye kalkacak olursak, o zaman "soydaş" başlığı altında, aralarında Ermenilerin, Azerilerin, Kürtlerin, Arapların, Yunanlıların, Çerkezlerin ve daha başkalarının da bulunduğu pek çok halkı saymamız gerekecektir, çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm bu "soy"lara mensup yurttaşları vardır ve bir "soydaş" politikası güdülmesi durumunda, tüm yurttaşlarımızın soydaşlarının hesaba katılması gerekir. Bu da ancak kültürel çerçevede anlam kazanabilecek ve "soydaş"tan farklı terimlerle, kültür politikaları terimleriyle dile getirilmesi gerekecek bir politika olur.

Türkçe ve genel olarak dil söz konusu olduğunda, ırkçı-şoven-milliyetçi çizgidekilerin ayırt edici tavırları nelerdir, bunları topluca gösteriyor bize Yavuz Bülent Bakiler'in söz konusu yazısı. Bugün yaşamakta olan Türk dil ve lehçeleri arasında hiyerarşi güderek Türkiye Türkçesini tüm Türk dillerinin efendisi sayıyor; Türk dil ve lehçeleri arasındaki ilişkiyi, eşitlik temeline dayalı kültür alışverişleri çerçevesinde değil, emperyal bir çerçevede tanımlıyor.

Tehlikede olan diller arasında Türkiye Türkçesini saymak gerektiğinde ise bunun nedeni olarak, "Türkçe'nin Türkiye'nin, Türk Milleti'nin büyük düşmanları"nı gösteriyor; küreselleşme olgusunun yüzlerce ve binlerce dili bu tehlikeye düşürdüğünü ise, bilerek ya da bilmeyerek göz ardı ediyor.

Başka bir deyişle, Bakiler, Türkçe dışındaki dilleri sevmeyip onlara karşı üstünlük davası güdenlerin tipik bir temsilcisi olarak konuşuyor. Türkçeye olan sevdası ise, Türkçe sözcükler için kullandığı, "lağım faresi, süprüntü, zibidi" gibi sıfatlardan ölçülebilir. Sözcük beğenmemek herkesin hakkıdır, önerilen ya da kullanılan sözcükler hep eleştirilir; ne var ki, böylesine bir küfür, böylesine bir nefret, herhalde görülmemiştir.

11

SÖZLÜKLER, BAŞVURU KAYNAKLARI*

Sözlüklerin endazeliği

Dillerin ve kültürlerin durumunu, hiç değilse bir bölümüyle, sözlüklerinden anlamak olanaklı. Genel İngilizce-Türkçe sözlükler (*Redhouse* başta olmak üzere) çoktandır iyiden iyiye yetersiz kalırken son zamanlarda yayımlanan en iyi sözlüklerin uzmanlık sözlükleri olması biraz tersine gibi görünen, ilginç bir durum. Sanayi toplumu uzmanlaşmayı artırır kuralına biraz fazla uygun.

Yeni uzmanlık sözlükleri arasında en gelişkinlerinden birinin reklamcılık alanına ait olması da belirtisel görünüyor. Tanses Gülsoy'un hazırladığı *Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü*'nden söz ediyorum. Adam Yayınları daha önce *Ana Yazım Kılavuzu, Türkçe-İngilizce Sözlük* (A. Vahid Moran), *Fransızca-Türkçe Sözlük* (Tahsin Saraç) gibi iyi başvuru kaynakları yayımlamıştı. Yeni sözlüğün yeri, andığım bu üç kaynağın yanı.

Sözlüğün arka kapağında, kapsadığı alanlar sayılmış. Reklamcılığın yanı sıra, pazarlama, medya, grafik tasarım, basımcılık, sinema, televizyon, mağazacılık, pazarlama araştırması, interaktif medya, halkla ilişkiler... Toplumsal bir olgu olarak reklamın görünen varlığı, görünmeyen varlığının (artırdığı satışlar, yarattığı ilişki ağları ve tarzları, yazarlarında yarattığı etkiler) kaçta kaçıdır, bilmiyorum. Ölçmesi olanaksıza yakın olmalı. Şu kadarı anlaşılıyor ki reklam deyince, disiplin olarak dal budak salmakta olan, diğerlerine oranla daha dinamik

* İmla kılavuzları için bkz. "İmla" başlıklı bölüm, s. 31.

bir alandan söz etmiş oluyoruz. Sinemayı, televizyonu ve grafik tasarımını peşine takabilen başka bir uzmanlık sözlüğü biliyor musunuz?

Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü, dil içi tutumunda da dikkat çekecek ölçüde üretken. Özellikle Batı kaynaklı disiplinlerin sözlükleri yapılırken çevriyazı (transkripsiyon) eğilimi yüksek olabiliyor. Başka bir deyişle, sözlük hazırlayıcıları, terimlerin az çok yerleşik Türkçelerini aramaya ya da bulamazlarsa önermeye çalışmaktansa, belki fazla Türkçe olmanın bir bölüm okuru kaçıracağı korkusuyladır, çevriyazıya rağbet edebiliyorlar. *Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü* böyle değil. Sözgelimi, "cumulatif time" sözünün Türkçesi olarak, "kümülatif süre" diyebilecekken, "birikimli süre" diyor, vb.

Buna karşılık, seçici bir Türkçecilik bu. Örneğin, "ayraç" sözcüğü epey yerleşmiş olduğu halde, "parantez" yeğlenmiş. "Ayraç" sözcüğü, "kesme işareti"yle karıştığından sevilmiyor olabilir... Ama bu seçicilik, *Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü*'nün, çevriyazı eğilimli sözlüklerden olmadığını söylememize engel değil.

Sözlüklerin girişindeki açıklamalar okunur mu? Genel izlenim, okunmadıkları yönünde. Oysa sözlüğün verimini çok artırır o birkaç sayfaya göz atmak. Dille ilişkimizi de tazeler. *Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü*'nün yazım (imla) konusundaki tutumunu öğrenmek için "Açıklamalar" bölümünde (s.xvii) "Yazım" altbaşlığına bakalım. İngilizcede Amerikan yazımı, Türkçede ise Adam Yayınları'nın *Ana Yazım Kılavuzu* kullanıldı, deniliyor. Kılavuzda yer almayacak kadar yeni sözcüklere gelince: Birkaç farklı yazılışı olan sözcükler için, kullanım yaygınlığına bakıldığı belirtiliyor. Acaba "yaygın kullanım"ın saptanmasında araştırma yöntemlerine mi başvuruldu, yoksa izlenimsel olarak mı karara varıldı? Bunu sorarken, izlenimle hareket edilmesine itiraz etmiyorum. Belirgin izlenimler, istatistik yöntemler kadar iyi sonuç verebilir. Yalnızca, bu gibi durumlarda, tutulmuş olan yolun belirtilmesinde yarar var, demek istiyorum.

Sonuçta, şu İngilizce-Türkçe sözlük kıtlığında yalnızca meslekten olanların değil, genel olarak İngilizceyle ilgilenen herkesin işine yarayacak bir sözlükten söz etmiş oldum. Bilim ve Sanat Yayınları'ndan çıkan *Sosyoloji Sözlüğü* ve *Psikoloji Sözlüğü* de öyleler.

Çevriyazının getirdiği sorunlar

Çevriyazı, çeviri yaparken tutulabilecek en rahat yol. İlaç kutularındaki tarifnameleri düşünelim. Bir Batı dilinden okuyan birinin ağzından çıkan sesler, olduğu gibi kâğıda geçirilmiş gibidir: "endikasyon", "inhibisyon", "sekresyon", "konstipasyon"... Çeviren böylelikle yaşamsal yanlışlar yapma rizikosundan uzak durur ama, çeviri yapmış olduğunu söylemek de zordur.

Tıp belki en uç örnek. Diğer disiplinlerin terimleri daha çeşitli: Aynı kavram için, çevriyazı[1] karşılığın yanında, Türkçe köklerden türetilmiş bir ya da birkaç karşılık da dolaşımda olabiliyor. Karşılık fazlalığı konusundaki şampiyon galiba "göstergebilim". Diğer adlarıyla, "semiyoloji", "imbilim" ya da "işaret bilimi".

Bazen çevriyazı terimle Türkçe kökenli terim arasında anlam farkı oluşuyor. Bu farka dikkat etmezseniz sözü yerine oturtamıyorsunuz. Bazen de, özellikle sözlüklerde, çevriyazı terimlerin yeğlenmesi sonucu boşluklar oluşuyor. Bu iki sorun için, yeni yayımlanan gelişkin uzmanlık sözlüklerinden biri olan *Sosyoloji Sözlüğü*'nden örnek vereceğim. Çeviri bir sözlük bu. Gordon Marshall hazırlamış, Osman Akınhay ve Derya Kömürcü çevirmiş.

Çevriyazı terimle Türkçe kökenli terim arasında anlam farkı oluşması konusunda vereceğim örnek, "sembolik/simgesel" ikilisi. Sözgelimi, ihtiyaç karşılamaktan çok, duygusal önemi olan bir yardımı kastetmek istediğimizde, "sembolik bir yardım" diyoruz ama "simgesel bir yardım" demiyoruz. Bu anlam farkı "sembolik etkileşimcilik" türü kullanımları sorunlu kılıyor.

İkinci sorun (çevriyazı nedeniyle sözlükte doğan boşluklar) için, "bilgi toplumu" terimini örnek vereceğim. Sözlüğü edindiğim sıralar bu terimin tanımı gerekli oldu, baktım, yok. Sözlüğün adını düşünerek (aynı alandaki diğer sözlükler hep "Toplumbilim Sözlüğü") "enformasyon toplumu"na bakmayı akıl ettim, o var.

"Bilgi toplumu" kadar yaygın bir terim yerine çevriyazıya başvurulmasının nedeni ne olabilir? "Information"ı bilgi diye çevirmek sakıncalı bulundu belki. Bilindiği gibi, İngilizcede "knowledge" ve "information" sözcükleriyle karşılanan iki ayrı "bilgi" kavramı var. Bunlar için Türkçede farklı karşılıklar önerenler de olmuştu. Emre Aköz, "Türkçe" konulu Siyaset Meydanı programında, "knowledge" için

"bilgi", "information" için "malûmat" denmesini öneriyordu. Kavramların içeriğiyle doğrudan bağlantılı olmayan bir öneri. Epey önce, aklımda yanlış kalmadıysa Tahsin Yücel, sırasıyla "bilgi" ve "bilgilenim" karşılıklarını önermişti. İçerikle çok daha bağlantılı karşılıklar bunlar; çünkü "enformasyon", daha çok, bilgi aktarımıyla ilgili bir kavram. Ne var ki "bilgilenim" sözcüğü dolaşıma giremedi. (Belki sesi kötü olduğu içindir.) Şimdilik ikisine de "bilgi" deniliyor, çok sıkışıldığında da çevriyazıya başvurulup "enformasyon" kullanılıyor.[2]

"Enformasyon" kullanılıyor ama, "enformasyon toplumu" diyen pek yok. *Sosyoloji Sözlüğü*'ndeki "enformasyon toplumu" maddesinin açıklamasında da "bilgi toplumu" deniliyor. Maddeyi buna göre düzenlemek ya da hiç değilse "bilgi toplumu"nun alfabetik yerinden bir göndermede bulunmak iyi olurdu. Ne var ki *Sosyoloji Sözlüğü*'nde bu tür (Türkçe çeşitlemelerin gerektirdiği) göndermeler pek kıt. "Mobilite", "entelijensiya", "semantik", "entegrasyon", "füturoloji", "sosyodilbilim", "prosedür" gibi maddelerin Türkçesini boşuna arıyor insanın gözü. Oysa bu amaçla kullanılabilecek bir Türkçe Kavramlar Dizini bile var.

Önemli bir sözlük

Prof. Dr. Ayhan Sezer'in *Dilbilgisi ve Çeviri Sözlüğü*'nü (Hacettepe-Taş Yay., Ankara, 1999) yeni keşfettim. Yalnızca uzmanların ya da çevirmenlerin değil, İngilizceyle arasının iyi olmasını isteyen herkesin işine yarayabilecek sözlüklerden.

Adı yanıltıcı olabilir: Elimizdeki sözlük, dilbilgisi ve çeviri terimleri sözlüğü değil aslında. En azından, alışılmış anlamda bir dilbilgisi ve çeviri sözlüğü değil. Evet, sunuluşu için seçilen yöntemde bazı dilbilgisi terimlerinden yararlanılıyor. Evet, hiç kuşkusuz, çeviri yapanlarca el altında bulundurulması gerekecek, İngilizcenin inceliklerini Türkçeye nasıl aktarırız, bununla uğraşıyor çünkü. Çoğu çeviride gördüğümüz ve her paçası bir tarafta olduğundan bir türlü verim alamadığımız cümleler biraz da bu kitaptaki yapıların yakından tanınmaması nedeniyle kuruluyor.

Yine de, dilbilgisi ve çeviri sözlüğü deyince, madde başlıklarının dilbilgisi ve çeviri terimlerinden oluştuğu bir sözlük bekliyor insan.[3]

Ayhan Sezer'in sözlüğünde ise madde başlıkları, dilbilgisi ve çeviri terimlerinden değil, "işlevsel sözcük" denen sözcüklerden oluşuyor. Sözlüğün amacı da, sunuluşundan anlaşıldığı üzere, "işlevsel" sözcük ve yapıların daha yakından tanınmasını sağlamak. Bunlar, cümlenin anlam iskeletini kuran sözcük ve yapılar. Sözcük türü olarak, bağlaç, ilgeç (edat), adıl (zamir), tutarlılık belirtkesi gibi türlere giren sözcükler söz konusu.

Sezer'in sözlüğünde madde başlıklarının Türkçe ve İngilizce karşılığı/tanımı veriliyor, bol bol da örnek sunuluyor. Hani, "all" nedir daha ilk başlarda öğreniriz de, "all out" ya da "all together" nedir, var olan İngilizce-Türkçe sözlüklerde bir türlü bulamayız. "All together"ın bir kullanımını bulsak diğeri yoktur. İşlevsel sözcük ve yapıların, İngilizce metinleri anlamada ne denli kilit bir rol oynadığı anımsanırsa kitabın önemi daha iyi anlaşılabilir.

Sözlüğün dilbilgisi terimleriyle oluşturulan çerçevesi, kullanımı zorlaştırmıyor. Sözlükten yararlanabilmek için, dilbilgisi alanında iyi olma koşulu da yok. Çünkü sözlüğün temelinde yatan mantık dilbilgisi çerçevesinde kurulmuş olmakla birlikte, ön planda olan o çerçeve değil, genel kullanım için aradığımız türden sözcükler.

Kitabın adından başka bir iki nokta daha var, eleştirilmesi gereken: Dilbilgisi terimleri büyük bölümüyle İngilizce bırakılmış. Bazılarının Türkçesi kitabın giriş bölümlerinde verilmiş, bir daha yok. "İçindekiler" tablosunda da görülecektir: Aynı düzlemdeki başlıkların yarısı yalnızca Türkçe, yarısı yalnızca İngilizce: "Önsöz" ve "Giriş" Türkçe, "Appendix" ve "Index", nedense, İngilizce...

Örneklerin de genellikle yalnızca İngilizceleri verilmiş. Yeniden düşünülmesinde yarar olabilecek bir nokta da bu. Gerçi İngilizce örnekler bir başına hayli açıklayıcı ve öğretici; ayrıca, yüzlerce örneğin çevrilmesi kitabı fazla şişirirdi belki. Bununla birlikte, emin olmak ve daha çabuk yol almak isteyen okurun gözü, hiç değilse en tipik örneklerin Türkçesini arayacaktır.

Sezer'in kitabındaki bilgiler, iyi bir genel İngilizce-Türkçe sözlüğün de vazgeçilmez öğeleri. Yeterli büyüklük ve kapsamdaki bir genel sözlükten söz ediyorum elbette. Hâlâ hayaliyle yetindiğimiz. Yokluğu nedeniyle İngilizcenin daha çok üstümüze yürüdüğü.

Ayhan Sezer'inki gibi çalışmalar bu açıdan daha da çok önem kazanıyor.

Argo sözlükleri ve kadın yazısı

Filiz Bingölçe'nin *Kadın Argosu Sözlüğü*'yle birlikte, elimizin altında bulundurabileceğimiz argo sözlüklerinin sayısı, en eskileri saymazsak, dörde çıktı. İşte künyeleri: Ferit Devellioğlu, *Türk Argosu,* Aydın Kit., 7. basım, 1990; Hulki Aktunç, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü,* Afa Yay., 1990; Sevgi Özel, *Afili Mavallar,* Ümit Yay., 1993; Filiz Bingölçe, *Kadın Argosu Sözlüğü,* Metis Yay., 2001.

Gerçi Sevgi Özel, *Afili Mavallar*'ın "'Sunuş' Gibi Bir Şey" başlıklı giriş yazısında yapıtının sözlük olmadığını, yapılacak bilimsel çalışmalar için malzeme oluşturmaktan başka bir amacı bulunmadığını söylüyor ama, bu çalışmayı sözlükten saymamak için bir neden yok ortada. Kendine özgü bir sözlük. Dil ufkumuzu genişleten, argonun düzgün Türkçe yanında konumlandırılmasına katkıda bulunan kitaplardan.

Her dilin en dizginsiz düzeyi, argo. Sözcük Fransızcadan gelmiş. Eski Türkçesi, külhanbeyi ağzı.

Külhan sözcüğü, hamamlarda suyu ısıtan ve "cehennemlik" adı da verilen büyük ocak anlamına geliyor. Külhanbeyi sözcüğü de aynı kökten. Her durumda, erkeklere ait diye bilinen bir dil(di), argo. Örneğin, Sevgi Özel'in bir argo kitabı hazırlamış olması ilk anda az çok şaşırtıcı gelmiş olabilir. Yazarı bir kadındır, hem de "Türkçeci"lerden. Kitabın sunuluşundaki biçem de alışılmışın dışındadır: Mütevazı, masalsı...

Kadınlar argo denen o erkek diline kaza eseri başvursalar bile, söz dağarcıklarının bir parçasını oluşturan, kendilerine özgü bir argolarının olabileceği herhalde pek az kimsenin aklından geçmiştir. Filiz Bingölçe'nin *Kadın Argosu Sözlüğü* bu açıdan bulgu değerinde.

Son dört argo sözlüğünden üçü genel argo sözlüğü. Dört yazardan son ikisi kadın. Kadın yazarların hazırladığı sözlüklerden sonuncusu kadın argosu sözlüğü ve yayınevinin başvuru dizisinden değil, kadın araştırmaları dizisinden çıktı. Bu durumu kadınların yaygın bir biçimde kamusal varlık kazanması süreciyle bağlantılandırmak herhalde fazla yanıltıcı olmaz.

Filiz Bingölçe'nin sözlüğü, "kadın yazısı (*écriture féminine*)" adlı kavramı akla getiriyor. İlk kez Cezayir-Fransa kökenli Hélène Cixous tarafından kullanılan ve çok tartışılan bu kavram, kadınların özel alan-

da kalmış sözlerini kamusal alana çıkarmaları ve söze dökülmemiş, baskılanmış "bedenlerini" söze dökmeleri anlamını taşıyor. Bilinçle yönelinen bir yaratıcı yazı türü.

Filiz Bingölçe de bilinçle yöneliyor ve bir tür kadın yazısı elde ediyor. Kadın argosunun ayrı bir bütün olarak bulgulanması, ardından dışlaştırılması, sözlüğün başlıksız giriş yazısıyla birlikte, Filiz Bingölçe'den, yani bireysel. Ancak, topluluksal bir içeriği var: Bingölçe'nin filanca fikri/olguyu/nesneyi kendi aranızda nasıl adlandırırsınız gibi sorularını yanıtlayarak bu dışlaştırmaya katılan 2500 kadar "temiz aile kadını" söz konusu (s. 18).

Burada, "özel alan/toplumsal alan" kavramlarının üstünde durmak gerekir belki. Bu ayrımı "özel sektör/kamu sektörü" ayrımıyla karıştıranlara rastlanıyor. Akılda daha kolay kalması için, "özel alan" ın, özel hayatımız dediğimiz şeye yakın bir kavram olduğu düşünülmeli. Yakınlarımızla olan ilişkilerimiz bir özel alan oluşturuyor. İşin içine yakınımız olmayan kişiler girdiğinde ise kamusal alana çıkmış oluyoruz.

Argo ve türleri, en geniş anlamdaki kamusal alanın dili değil. Her zaman belirli, dar bir kesim içinde kullanılabilen, bu anlamda özel alana ait sayılabilecek diller. Her durumda, kullanıldıkları alanı özel kıldıkları söylenebilir.

Filiz Bingölçe, kadınların yalnızca kendi aralarında, daha doğrusu kendilerine yakın hissettikleri kadınlarla bir aradayken kullandıkları kadın argosunu kamusal alana çıkardığı sözlüğüne iki ayrı giriş yazısı yazmış. Biri düz bir "Giriş", diğeri kadın yazısı.*

Yeni başvuru kaynakları

Dil düşüncesinin tarihiyle ilgili derli toplu, birinci elden bilgilerle donatılmış bir inceleme: Roy Harris ve Tablot J. Taylor, *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları (I): Socrates'ten Saussure'e Batı Geleneği*, çev. Eser E. Taylan ve Cem Taylan, AKDTYKTDK Yay., 2002.

* Filiz Bingölçe'nin sözlüğü, aleyhine dava açılmış kitaplardan. İstanbul 2. Ceza Mahkemesi'nde, "müstehcenlik" ve "genel ahlaka aykırılık" iddiasıyla açılan dava sürmektedir.

Dilin kaynağı, dilsel kurallılık, dil ile düşüncenin ilişkisi gibi genellikle merak edilen konularda, Aristoteles, Varro, Locke, Humboldt ve daha başka düşünürlerin, dil düşüncesinde birer dönüm noktası oluşturan katkıları çerçevesinde düzenlenmiş bu kitap. İlginç noktalardan biri, İS 100 yılı ile 1650 yılları arasında, dil düşüncesine "dönüm noktası" ölçüsünde katkıda bulunan düşünür çıkmamış olması...

V. sayfadaki "Çevirmenlerin Notu"ndan da anlaşılacağı üzere, kitabın adından başlayarak, "dilbilim" gibi yerleşik bir imla yerine "dil bilim" imlasını ve genel olarak AKDTYKTDK imlasını yeğlemeleri, çevirmenlerin kendi seçimi olmayıp yayınevinden kaynaklanan bir zorunluluk. Daha önce de belirttiğim gibi, yazdığınız ya da çevirdiğiniz metnin eğitsel ve kültürel devlet kurumlarında geçerli olmasını istiyorsanız, devletin imlasına uymak zorundasınız.

Dizini ve sözlükçesi olan kitaplar nasıl da sempatiktir. Bu kitabın, dizini yoksa da, bir Türkçe-İngilizce "Terimler sözlükçesi" var. Gündelik dilin az ya da çok dışına çıkan her kitap, hatta her yazı için düzenlense keşke böyle sözlükçeler. Yalnızca çeviri metinler için değil, Türkçe metinler için de. Sözlükçe yöntemi, gerek metnin daha iyi anlaşılmasına, gerekse terim birliğine önemli katkılarda bulunabilir. Gerçi çoğu yazar kullandığı Türkçe terim yeterince yerleşik değilse ayraç açıp terimin Türkçe ya da Batı dillerinden birindeki karşılığını veriyor ama, sözlükçe yöntemi hem metni ayraçların kalabalığından, zihinleri de ayracın getirdiği tembellikten kurtarıyor, hem de yazarın ya da çevirmenin farklı terim önerilerini topluca görmemizi sağlıyor.

Kitapta, dizinin yanında bir eksiklik daha duyuruyor kendini: Yazarlar tarafından hazırlanmış olan "Kaynakça ve okuma önerileri"nin Türkçe açısından gözden geçirilmemiş olması. Kaynakların yalnızca İngilizcesini ya da İngilizce çevirilerini buluyoruz orada. Türkçe çevirileri eklenmeli.

Uygulamalı Türkçe denince akla ilk gelen adlardan biri olan Yusuf Çotuksöken, *Türkçe Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*'ini yayımladı (Papatya Yayıncılık). Bugüne değin çeşitli dergilerde yayımlanmış yazılarını iki ciltte toplayacağını belirtiyor yazar, Önsöz'ünde. Bu birinci cilt.

Her yazar için "yazılarını toplayıp kitap yapsa" dileğinde bulunmayız. Bazı yazarlar içinse bu dileğimiz gitgide güçlenir: Hem kaçırdığımız yazılarını bulmak, hem de yazarın düşünsel omurgasını daha

net görebilmek için yazılarının toplamına ihtiyaç duyarız. Yusuf Çotuksöken ikinci tür yazarlardan.

Yazılar konularına göre belirli başlıklar altında kümelendirilmiş: Anadili ve Öğretimi, Sözvarlığı, Toplum ve Dil, Türk Dili ve Dil Devrimi, Sözcükler, Dil Yanlışları, Sözlükler, Yabancı Sözcükler, Dil ve Yazım, Dil Üzerine Seçme Kaynakça.

Görüldüğü gibi, Türkçeyle az çok yakınlığı olan herkes için birinci derecede önemli konular bunlar. Bu başlıklarla bir biçimde ilgilendiğinizde, düşünür, araştırır, yazar ya da ödev hazırlarken, kitaptaki ilgili yazıya (ya da kapsamlı kaynakçaya) başvurmadan edemeyeceksiniz. Hem bilgi, hem tartışma kaynağı.

Yukarıda "Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları" için dile getirdiğim dizin dileğimi Çotuksöken'in bu önemli başvuru kitabı için yineliyorum. Yazarın bundan önce de aynı yayınevinden, *Üniversite Öğrencileri İçin: Uygulamalı Türk Dili* başlıklı iki ciltlik ders kitabı yayımlanmıştı. Öğrenci odaklı bir öğretim hedeflenerek hazırlanmış, alışılmamış genel kültür açılımları sunan bir çalışma. Çok da iyi bir dizin içeriyor.

Papatya Yayıncılık demişken, Dr. Veysel Kılıç'ın *Dilin İşlevleri ve İletişim* başlıklı kitabını da duyurmalıyım. Başlığının belirttiği alana giriş niteliğinde, rahat bir dille verilmiş bilgilerin yanında, söylem çözümlemelerinde yararlanılabilecek bölümler de var.

Kısaltma sözlükleri

Kitap çevirisi yapan bir okur, Mehmet Moralı, kendisini en çok sıkan konulardan birinin kitapların sonundaki notlar/kaynakça karışımı olduğunu yazıyor ve kaynakçalarda kullanılan ibid., op. cit, loc. cit., cf., ff. türü kısaltmaların Türkçe karşılıklarını veren bir kaynak bulabilir miyim diye soruyor.

Söz konusu kısaltmaları bulabileceğimiz eksiksiz bir kaynak bilmiyorum ne yazık ki. Bilinen kaynaklarda bir kısaltmayı bulursak diğerlerini bulamıyoruz. Buna, genel İngilizce-Türkçe sözlüklerden başka, imla kılavuzları, *Kısa Adlar ve Kısaltmalar Sözlüğü* (Doruk Yay., 1992), *Ortak Kültür Sözlüğü* (Tümzamanlar Yay., 1992) ve benim *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'m (Metis Yay., 2000) dahil.

Kişisel olarak, "ibid.", "op.cit." ve "loc.cit." için hep "agy."yi kullanıyorum, "adı geçen yerde"nin ve "adı geçen yapıt"ın kısaltması olarak. "İbid" için yalnızca "a.y." ("aynı yerde" karşılığı) kullananlara da rastlanıyor.

"Cf." ("confer", "compare") karşılığı olarak, "karşılaştırınız" anlamında "krş.", ya da "bakınız" anlamında "bkz."yi; "ff." ("following") içinse "ve devamı" anlamında "vd."yi kullanıyorum.[4]

İki kökenbilim kitabı

Sevan Nişanyan, Müjde Nişanyan'la birlikte, *Küçük Oteller Kitabı, Herkesin Bilmediği Olağanüstü Yerler* ve *Meraklısı İçin Karadeniz Rehberi* adlı kitapları yazmıştı. Yakın zamanlarda iki kökenbilim kitabı birden yayımladı. Birincisi, *Elifin Öküzü ya da Sürprizler Kitabı*, eğlenceli bir sözcük öyküleri kitabı. Diğeri, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İkisi de Adam Yayınları'ndan.

Sözlerin Soyağacı üstbaşlığı biraz aceleye gelmiş gibi: Bu sözlükte sözlerin değil, sözcüklerin kökeni veriliyor. *Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*'yle ilgili ikinci bir sorun, "Bibliyografi" bölümünde sıralanan kaynaklar arasında İsmet Zeki Eyuboğlu'nun *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*'ne ve bu sözlüğün kaynakçasında da yer alan diğer bazı kökenbilim çalışmalarına, ayrıca Yusuf Çotuksöken'in *Okul Sözlüğü'nün Eleştirisi* adlı kitabı gibi kökenbilimsel tartışmaların bulunduğu kaynaklara yer verilmemiş olması.

Oysa kökenbilim alanının Nişanyan'ın da vurguladığı yoksulluğu, en küçük veriyi değerli kılıyor diye düşünmek olanaklı. Örneğin, Nişanyan da içinde olmak üzere diğer kaynakların köken belirtmediği "baklava" sözcüğü, Çotuksöken'e göre Arapça kaynaklıdır (Eyuboğlu'na göre de öyle). "Ahize", Çotuksöken'e göre Arapçadan değil, Farsçadan gelmiştir (Nişanyan'da Arapça-Osmanlıcadan). "Badana", İtalyancadan (Nişanyan'da, soru işaretli olmak üzere, Arapçadan). "Takaza", Çotuksöken'e göre Arapçadan gelmiştir, Nişanyan almamış bu sözcüğü, vb.

Bazı kaynakları beğenmeyebilir, olumsuz eleştiriler yöneltebilirsiniz ama, yok sayılmayı hak etmek herhalde başka bir şeydir. Nişanyan'ın bu konudaki tavrı insanda bir tür sansür duygusu uyandırıyor.

Bu dediklerim bir yana, hayli donanımlı bir sözlük hazırlamış Sevan Nişanyan. "12.000 kelime, 120 dil, 3000 yıl..."

İsmet Zeki Eyuboğlu'nun sözlüğünde Türkçe sözcüklerin kökeni olarak 72 dile gönderme vardır. 72 sayısı burada mecazi değil, gerçek. "Yetmiş iki dil bizdedir" diyen Eşrefoğlu'nun bir bildiği varmış diyeceğim ama, Nişanyan'ın sözlüğünde bu sayıya kırk küsur dil daha ekleniyor. Madde girişlerinde gerçek bir kökenbilim sözlüğünün içermesi gereken ayrıntılarla birlikte.

Bundan öte, sözlüğün arkasındaki "Dillere Göre Tasnif" başlığı altında, Türkçeye çeşitli dillerden gelmiş sözcükler ayrı ayrı gruplandırılmış. Sözgelimi, Fransızcadan gelmiş 2970, İtalyancadan gelmiş 397, Farsçadan gelmiş 931, Arapçadan gelmiş 3285 sözcüğü vb. bir arada bulabiliyoruz.

"Arapça Vezinler" başlıklı ek de, komşu dillerle tanışıklığımızı artırmak çerçevesinde iyi bir kaynak.

Kişisel olarak, tüm dilleri sevmeyenin, kendi dilini gereğince sevebileceğine inanmıyorum. Nişanyan, kökenbilim sözlüğünde "yaşayan Türkçenin ciddi ve yeterli bir etimolojik sözlüğünün yapılamamış olması"nın başlıca iki nedeninden biri olarak "Türk Dil Kurumu ve ardıllarının malum ideolojik yaklaşımı"nı sayarken (s. 7) bu tür bir şeyi, ufku dar olanları kastediyor olmalı.

Nişanyan'ın tüm dilleri sevenlerden olduğu, *Etimoloji Sözlüğü* kadar, *Elifin Öküzü* kitabından da anlaşılıyor.

Yukarıda *Elifin Öküzü*'nü de bir tür kökenbilim kitabı, bir sözcük öyküleri kitabı olarak niteledim. Bu kitap için, aralarında köken ortaklığı olan bazı ilginç sözcük çiftlerinin akrabalık öykülerini aktarmak gibi özgün bir yöntem seçmiş Nişanyan. Bir Fransız yazardan esinlenerek kullandığı, verimli bir yöntem bu. Diller arası akrabalıkların şaşırtıcı boyutlarıyla ilgili fikirler veriyor bize: Conta-cunta, kapitalizm-kapuska, eküri-Üsküdar, kovboy-kösele... Bir tür kültürlerarası akrabalık öyküleri kitabı oluşturmuş sonuçta. Hem de sıcak bir dil ve ruhla.

Elifin Öküzü kitabına dizin de eklenmiş ama, kitapta öyküsü verilen sözcükler, ana bölümün madde başlıkları ile dizindekilerin toplamından ibaret değil. Esaslı bir ek bölüm oluşturan "Meraklısı İçin Notlar" da epey sözcük öyküsü barındırıyor. Örneğin, dizinlerden giderseniz kitapta İran sözcüğüne ilişkin bir bilgi olmadığını sanabilir-

siniz; oysa var: İran sözcüğünün "aryaların ülkesi" anlamına geldiğini, "arya" sözcüğünün ise "İndo-Aryan anadilini konuşan kavimlerin kendilerine verdikleri bir ad" olduğunu "Meraklısı İçin Notlar"dan öğreniyoruz.

Semih Poroy'un karikatürleri, *Elifin Öküzü*'nü daha da sempatik kılan, hatırı sayılır bir katkı.

Sevan Nişanyan'dan

Nişanyan'dan aldığım mektupta *Sözlerin Soyağacı*'nın kaynakçasıyla ilgili eleştirilerim üstüne şöyle deniliyor:

"Bir sözlüğün bibliyografisinde sadece referans niteliğindeki eserlerin bulunmasının tabii olduğunu sanıyorum. Bunu dilerseniz 'verileri kesin ispat teşkil eden ve kitabımdaki bilgilerin dayanağını oluşturan eserler' diye açabilirim. Etimoloji konusunda birtakım fikirler yürütmüş veya görüşler ileri sürmüş olan tüm eserleri bibliyografiye alsaydım herhalde işin sonunu getiremezdim.

"Çotuksöken'i tanımıyorum; ancak Eyuboğlu'nun yukarıda belirttiğim anlamda bir referans sayılamayacağı açıktır. Sözlüğümü hazırlarken Eyuboğlu'nu zaman zaman kullandım; ancak ciddi bir kaynaktan doğrulayamadığım verilerini hiçbir koşulda kitabıma aktarmadım. Aksi takdirde sizin belirtmiş olduğunuz fahiş hatalara düşmem kaçınılmaz olurdu.

"(Not: Arapçada 'baklava' veya benzeri bir sözcük yoktur; morfoloji bakımından da Arapça böyle bir sözcük mümkün değildir. 'Ahize' sözcüğü 1905 dolayında İstanbul Türkçesinde Arapça alız (almak) kökünden türetilmiş modern bir terimdir.

"Eyuboğlu'nun İtalyanca olduğunu iddia ettiği battana/batana/badana veya benzeri bir sözcük eski ve yeni İtalyanca kaynaklarda mevcut değildir. Aktunç'un Eyuboğlu'ndan aynen aktararak kata koulio diye farzettiği Yunanca deyim de eski ve yeni Yunan kaynaklarında mevcut değildir.)"

Nişanyan, kaynakçasını ciddi ve yeterli sayılamayacak örneklerden arındırmasının gerçekten sansür sayılıp sayılamayacağını sorarak bitiriyor mektubunu.

Nişanyan'a yolladığım yanıtta da belirttiğim üzere, beni kaynakça meselesinde sansür kavramını kullanmaya iten neden, *Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*'nde Eyuboğlu'nun sözlüğünden hiç söz edil-

memesiydi. Kaynakça için farklı ilkelerle hareket edilebilir elbette. Ancak, Nişanyan gibi yalnızca doğrudan yararlandığınız ve tam olarak güvendiğiniz kaynaklarla yetindiğinizde, buna ilişkin bir not düşmeniz beklenir.

Bunları böylece yazdığım Nişanyan'dan aldığım ikinci mektuba da yer vermeliyim:

"Siz yazdığınız için aklıma takıldı, iki günden beri takaza sözcüğünü çözmeye çalışıyorum. Arapça olmadığından hemen hemen eminim, ancak sözcüğün eski yazınını bulamadığım için kesin bir şey söyleyemiyorum. Bahsettiğiniz kaynakta Arapça sözcüğün yazımı var mı? Şöyle açıklayayım: Arapçada iki ayrı t, iki ayrı k ve üç ayrı z harfi bulunuyor. Ciddi Arapça sözlüklerde kelimeler alfabetik sıraya göre değil kök harflerine göre dizildikleri için bir sözcüğü kök harflerini bilmeden aramak iğneyle kuyu kazmak gibi bir iş.

"Kelime başındaki ta- bir ön ek olabilir, kökün bir parçası da olabilir. Bu durumda takaza'nın Arapça sözlükte nerede bulunabileceğine dair tam onsekiz (2 x 2 x 3) + (2 x 3) ayrı olasılık var. İnanın onsekizine de baktım, bir şey bulamadım.

"Şark dünyasında bilirsiniz, eski alışkanlıktır. 'Hoca' ne demişse aynen aktarılır; başka hoca başka şey demişse o da, eleştiri süzgecinden geçirilmeden, ötekine eklenir. Bilgiler aktarıla aktarıla doğrusuyla yanlışı ayırdedilemez hale gelir. Ben sözlüğümde bu zinciri kırmaya çalıştım. Oniki bin kelimenin her birini, hiçbir şey bilmediğim varsayımıyla, sıfırdan kontrol ettim. Eğer kelime yabancı bir dilden alıntıysa, o dildeki yapısını ve kaynağını da araştırdım. Gerekli hallerde beş-altı basamak geriye kadar kelimeyi izledim. Her kelime için ortalama ikibuçuk basamak hesabıyla, toplam otuz-otuzbeşbin kelimeyi –tıpkı yukarıdaki takaza gibi– çözmeye çalıştım.

"Böyle bir çalışmanın bibliyografisinde Eyuboğlu adı abes kaçardı diye düşünüyorum. Eyuboğlu'ndan kitabın önsözünün birinci cümlesinde dolaylı olarak söz edilmiştir. Dikkat ederseniz Türkçede etimoloji çalışması yapılmadı demedim; 'ciddi ve yeterli bir etimoloji sözlüğü' yapılmadı dedim.

"Yapıldı diyen varsa dinlemeye hazırım."

Kökenbilim sözlükleri

Türkçenin kökenbilimi alanında bir efsane olan Andreas Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (Simurg Yay.) nihayet elimizde.

İlk başta göz korkutucu bir yanı var bu sözlüğün: Matematik metinlerini anımsatan karışık işaretler, sayılar, imlalar... Bunların çoğuna kısa sürede alışılıyor. Kısaltmalar bölümüne bakmayı savsaklarsanız hiçbir sözlükten yeterince yararlanamazsınız zaten. Yalnızca kısaltmalar bölümüne değil, baştaki açıklamaların tümüne.

Bununla birlikte, açıklamalarla ilgili bir zorluğa da hazır olunmalı: Türkçesine herkesin az çok alışkın olduğu pek çok dilbilgisi teriminin Latincesi kullanılmış bu sözlükte. Sözgelimi, "soyut ad" terimi çoğu okura tanıdık gelir ama, "nomina abstracta"? "Elativus olmayan sıfatlar", "preposition'ı", "genetivus halinde", "nomen actionis üretir", "passivum halinde fiiller" vb? Türkçede dilbilgisi terimleri alanında birlik sağlanmıştır diyemeyiz ama, durumun sözlükçüleri böyle konuşmak zorunda bırakacak kadar umutsuz olduğunu da sanmıyorum. Bu sözlük hazırlanırken Türkiye'nin lisede temel Latince eğitimi veren ülkelerden olmadığı unutuldu belki de. Neyse ki bu durum sözlükten yararlanılmasını her zaman zorlaştırmıyor.

Bu çok değerli sözlük için iki noktaya daha dikkat edilmeli. Birincisi, sözlüğün dili gibi imlasının da eski oluşu: Başta kısaltma imlası olmak üzere ("ET.", "BSTT." vb.), bugünkü kullanım için Tietze'nin sözlüğünü örnek almamakta yarar var.

Dikkat edilecek ikinci nokta, boyutlarına bakıp bu sözlüğü her tür Türkçe sözlüğün yerine koymaya kalkışmamak gerekliliği. Sözgelimi, "anlam" sözcüğünü almamasına takılıp acaba Tietze de anlam konusunda anlamlı bir şey söylemenin olanaksızlığına inanan düşünürlerden midir gibi sorulara dalınmamalı. Yapısı ya da gelişimi özellik göstermeyen sözcüklere doğal olarak yer verilmemiş *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nde.

Kaynakça ise insanın içini rahatlatacak genişlikte. Sevan Nişanyan'ın "ciddi ve yeterli" bulmadığı için *Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*'nde anmadığını belirttiği kaynaklar Tietze'de hep var. Böyle olması Tietze'nin o kaynakları onayladığı anlamına gelmiyor elbette.

Bunu diyerek Nişanyan'ın gerekçeleri konusuna geçmem gerekti,

çünkü bu gerekçeler, beklenebileceği üzere, epey eleştiri çekti. Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğretim üyesi Mehmet Aydın, İsmet Zeki Eyuboğlu'nun sözlüğüyle ilgili olarak Prof. Dr. Talat Tekin'in "Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü" (*Türkoloji Eleştirileri* içinde, Simurg Yay., s. 104-12) başlıklı eleştirisini anımsatan bir mektup yazdı. Aydın, şu bilgileri de ekliyordu:

"Kebikeç Dergisi 1999 yılında Sözlükçülük dosyası verdi ve bu dosyada Türk dilinin başlıca kökenbilim sözlükleri ile ilgili bir değerlendirme de vardı. (...) TDK'nın Türk Dili'nde de Gerhard Doerfer'in 'Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler' biçiminde çevrilmiş bir yazısı var. Bu yazı sayı 392-393/Ağustos-Eylül 1984 tarihlidir. (...) Bizim çevrelerde etimoloji (kökenbilim) deyince akla Hasan Eren gelir. Onun sözlüğünü hatırlatmak da bana kalırsa kadirbilirlik olur."

Tietze'nin kaynakçasında Hasan Eren adı otuz üç kez geçiyor. Hasan Eren'in anılması konusundaki uyarı başka okurlardan da geldi.

Köken tartışmalarına gelince: Kişisel olarak, kökenbilim alanındaki bilgim ortalama okur düzeyini aşmadığından, köken tartışmalarında uzun boylu taraf olamayacağımı belirtmeliyim. Nişanyan'ın kitaplarıyla ilgili ilk yazımda verdiğim örnekler, daha çok, yazarın kaynaklar konusundaki tavrına dikkat çekmeye yönelikti. Prof. Dr. İnci Enginün'den aldığım mektupta "takaza" sözcüğüyle ilgili olarak verilen bilgiler de aynı çerçevede önem kazanıyor: Nişanyan'ın kaynakçasında Osmanlıca sözlükler de eksik.

Prof. Enginün, "takaza" (eski biçimiyle, "tekaza") sözcüğünün Arapçadan geldiğini ve eski harflerle yazılışının Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca sözlüğünde bulunduğunu yazıyor: "Tekaza", sıkıştırmak anlamına gelmektedir. Prof. Enginün, "[tekaza] eskiden bazı önemli metinlerde kullanılmıştır," diyor: "Cenap Şahabettin'in Tekaza-yı Üslûp adlı bir şiiri vardır."

*

Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı öğrencisi Alper Karazeybek mektubunda, Türkçe kökenbilgisi insanların dile eğilmesine katkıda bulunabilir diyor. Haklı. Okurların ilgisini çekebilecek, eğlenceli iki kaynaktan söz etmek istiyorum: Birincisi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi Önder Şenyapılı'nın *Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var* ad-

lı kitabı (ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay., 1998). Çok çeşitli kaynaklardan yararlanılarak, canlı bir dille yazılmış bir tür sözlük.

Divan edebiyatıyla ilgili pek çok çalışması olan, *E* dergisi yazarı Prof. Dr. İskender Pala'nın *İki Dirhem Bir Çekirdek* adlı kitabı da (Babıali Kültür Yayıncılığı, 2000) bazı Türkçe deyimlerin öykülerini yine öykü tadıyla anlatıyor: "Hapı Yutmak", "Keçileri Kaçırmak", "Sırra Kadem Basmak" vb.

Bunlar alfabetik olarak düzenlenmiş, edinince bir bölümünü ya da bütününü hemen okuyup sonra da el altında bulunduracağımız türden kitaplar.

Edebiyat sözlükleri

Edebiyat alanında bütünüyle doyurucu denebilecek, en yeni kavramları da kapsayan bir genel sözlük yok ama, yeni baskılarında doyurucu duruma getirilebilecek iyi başlangıçlar var.

– *Yazın Terimleri Sözlüğü*, Dil Derneği Yay., 1998.

Bu sözlük, alanın bütününü kapsayacak biçimde tasarlanmış madde başlıkları, kaynakçası ve dizinleriyle, iyi başlangıçların başında geliyor. Dizinler dört dilde: eski terimler, Almanca, Fransızca ve İngilizce.

Yazın Terimleri Sözlüğü beş yazar tarafından ve bir dernek adına hazırlanmış olmasına karşın, öznellik dışında açıklanması zor bazı tavırlara rastlanabiliyor bu sözlükte: "Üslup" karşılığı olarak artık hayli tutunmuş olan "biçem"in değil de "deyiş"in yeğlenmesi, üstelik "biçem"e hiç yer verilmemesi gibi. Gerçi sunuş bölümünde yeni terimlerin birer öneri olarak kabul edilmesi isteniyor ama, bir edebiyat sözlüğünde "biçem, kurmaca" gibi yeni de olsa büyük ölçüde yerleşmiş yaygın sözcükleri bulabilmeliyiz.

"Dönem roman", "şiirsel düzyazı", "halk romanı" gibi, elden geçirilmesi gereken epey madde başlığı ve açıklama da var ayrıca. "Ton", "vahşet tiyatrosu", "zıtlaştırma (oxymoron)", "grotesk", "epik" gibi, eklenmesi gereken önemli maddeler de.

– *Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*, Emin Özdemir, Remzi Kit., 1990.

Bu sözlüğün üstbaşlığı, "Örnekli, Açıklamalı". Gerçekten de öyle, maddeler kapsamlı açıklamalarla sunuluyor. Ayrıntılı bir Türkçe dizin de var. Ancak, sözlükteki tüm bilgiler yalnızca Türkçe. Oysa günümüz dünyasında, alan sözlüklerinin dört, hatta beş dilde dizin içermesini bekliyor insan. Bir de kaynakça elbette. Yukarıda *Yazın Terimleri Sözlüğü* için belirttiğim türden eksikliklerin bazıları bu sözlük için de geçerli.

– *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, Seyit Kemal Karaalioğlu, İnkılâp ve Aka Kit., 1975.

Bu sözlük için "başlangıç" diyebilmemizi isterdim. Karaalioğlu'nu 1995 yılında yitirdiğimiz için, dili biraz eski kalsa da uzun açıklamaları ve az rastlanan açılımlarıyla hayli sempatik olan bu sözlüğün geliştirilmesine olanak bulunabilecek mi, bilmiyorum. Başka dillerdeki karşılıklar bu sözlükte de yok. Buna karşılık, Fransızcacı dönemin ruhunu, "vitalite", "vodvil" gibi madde başlıklarına yer verecek kadar içeriden yansıtıyor. Yeni terimler epey eksik, kaçınılmaz olarak: "Dize" yok, "mısra" var vb.

– *Modern Eleştiri Terimleri*, Dr. Hasan Boynukara, Boğaziçi Yay., 1997.

Fazlasıyla Batı edebiyatına dayalı bir sözlük. "Beyit" maddesini açıyorsunuz, yalnızca İngiliz şiirinden söz ediliyor. Buna karşılık, sözlük yalnızca Türkçe olarak düzenlenmiş. Hayli yüksek bir çevriyazı oranıyla: "fiksiyon", "figüratif dil", "parodik", "parodist" vb.

– *Divan Şiiri Sözlüğü*, İskender Pala, Ötüken Neş., 1999.

Bu kapsamlı sözlüğün üstbaşlığı olan "ansiklopedik" sıfatına bakıp tek tek Divan şairlerine ilişkin maddeler içerdiği sanılmamalı; bu sıfat daha çok Divan şiirinin tekniğiyle ilgili terimlere ve şiirlerde sıkça rastlanan özgül sözcüklere, ayrıca bol miktarda örnek ve açıklamaya yer verildiğini belirtmek için kullanılmış. Sözlükte madde başlıklarının Osmanlı alfabesiyle yazılışlarını da buluyoruz.

– *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Dr. Hasan Aktaş, Söylem Yay., 2002.

Bu ilginç kitabı da bir tür sözlük sayabiliriz. İçindekiler bölümüne bakınca Divan şiirine odaklanmış bir çalışmayla karşı karşıya olduğu-

muzu sanabiliyoruz ama, bu kitapta yapılan, geleneksel kavramlar tek tek tanıtılırken her kavram için Divan şiiri kadar modern şiir üstünde de uygulama örnekleri sunulması. Bir tür, gelenekle bağlantı kurma çalışması da denebilir. Sözgelimi, "tenâsüp/mürâat-ı nazir/uygunluk" gibi bir madde başlığının altında tanımdan sonra verilen örnekler Ahmet Paşa'dan başlayıp Turgut Uyar'dan geçerek arada Sezai Karakoç ve daha başka şairlere uğradıktan sonra Osman Hakan A.'ya kadar geliyor. Şiirle ilişkimizi tazeleyici bir yanı var bu çalışmanın.[5]

Felsefe sözlükleri

Felsefe sözlüklerinin sonuncusu, *Sarp Erk Ulaş*[6] *Felsefe Sözlüğü* (Bilim ve Sanat Yay., 2002). Katkıda bulunanlar listesinde on kişinin adı var. 1700 (bin yedi yüz) küsur sayfalık kapsamıyla heyecan verici bir çalışma. Aynı yayınevinden çıkan diğer sözlükler (Selçuk Budak'ın *Psikoloji Sözlüğü* ve Gordon Marshall'ın *Sosyoloji Sözlüğü*) gibi *Felsefe Sözlüğü*'nün de fiziksel düzenlemesi iç açıcı, okunması kolay. Kalınlığından ötürü sözlüğü çekip çevirirken hafiften zorlanıyorsunuz ama, bu durum felsefeyi de temsil ediyor sanki.

Sözlüğe, Eski Terimler, İngilizce, Fransızca ve Almanca dizinleri dışında, "Yunanca Dizincesi", "Latince Dizincesi", "Doğu Felsefesi Dizincesi", "Felsefeciler Dizincesi", "İslam Felsefesi Dizincesi", "Türkiye'de Felsefe Dizincesi" ve "Mantık Dizincesi" gibi "dizince"lerin de eklenmiş olması, sözlüğün kapsamından başka, yoğrulmuşluğunu da gösteriyor.

Ansiklopedik bir sözlük bu: Felsefenin tüm dallarına, akımlara ve tek tek düşünürlere geniş geniş yer verilmiş.

Okur olarak beklentilerimi bir bir yokluyorum. Düşünür adları söz konusu olduğunda Gazalî'den başlıyorum bakmaya. Kuçuradi, İonna; Hızır, Nusret; Ülken, Hilmi Ziya; Sühreverdî; Baha Tevfik, madde başlığı olarak yerlerini almışlar. Batı ezbercisi sözlüklerden olmadığı daha ilk bakışta belliydi zaten.

Felsefe gibi bir alanda hangi adların madde başlığı yapılması gerekir, bu konuda kendi sınırımda durmak, bundan ötesi için yalnızca saptamada bulunmak zorundayım. Sözgelimi, Nermi Uygur diye bakıyorum, var. Ya Vehbi Hacıkadiroğlu? Madde başlığı olarak yok; yal-

nızca kaynakçada bir kitabıyla anılmış. Timuçin, Afşar? O da kaynakçada var, madde başlığı olarak yok.

Kavramlara bakıyorum. Yazar, belki de Türkçede kullanılan karşılıklarından çok memnun olmadığından, bazı tarihsel kavramları doğdukları dildeki biçimiyle madde başlığı yapmış yalnızca, "zeitgeist" gibi. Türkçede "zamanın ruhu" adıyla popüler olan bu kavram için, "'Zamanın Tini' diye çevrilebilecek" deniliyor, maddenin girişinde. Belki de yazarın pek tutmadığı bir karşılıktır.

Özgün dildeki gibi kalmış kavramlardan biri de, Fransızca "différend" sözcüğü. Bu, Fransızcada postmodern düşüncedeki anahtar konumuna yerleşmeden önce de var olmuş, "anlaşmazlık, fikir ayrılığı" anlamına gelen harcıâlem bir sözcük. Postmodernizmdeki kullanımı yine anlaşmazlık anlatıyor ama, orada kavramın dar anlamlı bir çeşitlemesinden ibaret. Türkçe "anlaşmazlık" kavramına da böyle yeni bir anlam, dar bir çeşitleme kazandırılsa olmaz mı? "Différend" diye kalmak zorunda mı bu kavram? Jacques Derrida'nın "différance"ı için durum farklı. Bu sözcük Fransızcada da yeni ve fazlasıyla özgün. Gerçi Türkçede kendisine "ayıram" gibi bir karşılık bulmuştu ve bu karşılık madde açıklamasının bir yerinde verilmiş ama, sözcüğün kendi dilinde de özgül ve başlı başına önem taşıyan bir yapısı olduğundan, Fransızca dışındaki dillerde hep özgün biçimiyle bulunacak belki de; karşılığı türetilmiş olsun ya da olmasın. Bununla birlikte, türetilmiş karşılık da madde başlığı yapılıp oradan özgün sözcüğe (örneğin, "ayıram"dan "différance"a) göndermede bulunulabilir.

Felsefe Sözlüğü'nün Sonsöz'ünde, "yetkin sözlük aldatmacası"ndan söz ediliyor ve okur, sözlüklerle yetinmeyip felsefecilerin yazdıklarına başvurmaya çağrılıyor. Gerçekten de, felsefe sözlüğü ne kadar yetkinse söz konusu "aldanma" tehlikesi o kadar artabilir. Burada "aldanma"dan kasıt, sözlük yetkin oldu mu, okurun her şeyi oradan öğrenebilirim duygusuna kapılması. Elimizdeki sözlük bu anlamda hayli tehlikeli.

Bu fırsatla, daha önce yayımlanmış felsefe sözlüklerini de anımsayalım:

- Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü,* Paradigma Yay., 2000.
- Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü,* genişletilmiş 3. baskı, Bulut Yay., 2000.
- Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü,* TDK Yay., 1975.
- Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kit., 1979.

Dilbilimin kıyılarında

İnternette, Fransızca ve İngilizce olarak düzenlenen bir dilbilim sitesi var: www.marges-linguistiques.com. Dilbilim alanındaki yeni yayınları, eğilimleri vb. izleme, yalnızca izleme değil, tanıtma, yazı yayımlama, giderek belirli sayıları yayıma hazırlama olanağı sunan ve internette yayımlanan bir dilbilim dergisi bu.

İlgilenen dilbilimciler siteye girip bakacaktır ya da zaten bakıyordur. Burada tüm okurları ilgilendirebilecek bazı bilgiler vermek ufuk açıcı olabilir.

Derginin öngördüğü özel sayılardan birinin konusu, "Günümüz faşizmlerine karşı mücadelede dilbilimcilerin dedikleri". Konunun sunuluşunda şunlar var:

"Fransa'da, Avrupa'da ve dünyada aşırı sağın yükselmesi dilbilimciyi öncelikle söylem çözümleyicisi olarak kendine çekiyor. Avrupa'da ve dünyada dal budak salan popülist ve ırkçı söylemlerin çözümlenmesi araştırmacıların uzmanlık alanına giriyor. 'Faşist' tehlike, araştırmacıyı etik düzlemde de ilgilendiriyor. Buradaki etik sorunu, ortak bir kabulden ileri geliyor: Gündelik yaşamlarındaki insani talepleriyle ilgili olarak acı çeken, dolayısıyla haklarını savunmak için harekete geçenlerle birlikte düşünüp birlikte hareket etme gereği. Genel olarak insan bilimlerinin, özel olarak da dil bilimlerinin tarihi öyle gösteriyor ki bu etik gereklilik her zaman yerine getirilmiş değildir. Bu durum, ilgili disiplinler için genellikle zararlı sonuçlara yol açıyor. Üstelik, akademik bilgilerin ülkelere göre adamakıllı bölünmüş olması, demokrasiye bağlılık savındaki bilimsel araştırma kurumlarında görülen klan savaşlarına bakılınca, ufukta şimdilik 'iç faşizmler' adını verebileceğimiz ustalıklı ve kurnaz birtakım totalitarizm tehlikeleri beliriyor.

"Araştırmacının sorumlulukları arasında, kendi ülkesinin çok ötelerindeki oluşumları ciddiye alma, onlarla ilgili projeler geliştirme yetisi de var. Bu çerçevede pek çok çözümlemeci, demokrasinin geleceği konusunda düşünce bildiren seslerin çıkmadığı yerlerde faşist sesin kendisini duyurduğuna dikkat çekmiştir.

"Araştırmacı, yeni bir barış dilinin yaratacağı bir küreselleşmenin şafağını oluşturacak, çokdilli ve yurttaş yönelimli bir yaşamı savunmak üzere sesini burada duyurabilir mi?"

2003-2005 dönemi özel sayı konularından biri de "Dilyetisinin ve dillerin kökeni".

Bu konu, dillerin kökenini araştırma ve evrensel bir dil yaratma gibi meraklara Paris Dilbilim Derneği tarafından 1866 yılında konulan ambargodan ancak yüz yıl kadar sonra ön plana çıkabilmişti. Başka disiplinlerdeki gelişmeler, bu eski izleğe dönülmesini kaçınılmaz kılmışa benziyor.

Derginin Mayıs 2004 tarihli 7. sayısı, Paris-Nanterre Üniversitesi'nden Michel Arrivé ile Goias Üniversitesi'nden (Brezilya) Izabel Vilela yönetiminde, "dil, dilyetisi, bilinçdışı" izleğine ayrılmış. O sayıyla ilgili sunuşta da şöyle deniliyor:

"Freud'u yeniden okuyunuz. Göreceksiniz ki dilyetisi meselesi ile bilinçdışı meselesi ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıdır.

"Lacan bu iç içeliği şu ünlü ve tantanalı cümlesiyle dile getirmişti: 'Bilinçdışı bir dil/dilyetisi gibi yapılanmıştır'. Günümüz Lacancıları bu tarlayı bol bol ekip biçiyor. Dilbilimcilerse bu alana uzun süre uzak durmuşlardı. Birkaç yıldır onlar da işe koyuldu. 'Marges linguistiques'in 7. sayısı bu konuda bir durum değerlendirmesi yapmayı ve yeni araştırma önerilerinde bulunmayı amaçlıyor."

8. sayının konusu söylem çözümlemesi, 9. sayınınki "bölgesel diller".

Sonsöz

Bu kitap yayıma hazırlanırken ben de bir yandan buradaki yazıların benzerlerini yazmayı sürdürüyorum. Bu yeni yazılar eklenmiyor diye kitap eksik mi sayılmalı?

Bir bakıma, evet: Çünkü, yazdıklarımı okurlarla diyalog içinde, dişe dokunur şeylerdir diye yazıyorum. Bir bakıma hayır: Çünkü asıl önemli olan ortaya bir bakış açısı koyabilmekse, kitap –fazla iddialı olmaksızın– bunu az çok yerine getirmiş görünüyor. Diyaloğun sürmesi dileğiyle.

NOTLAR

1. Genel Bakış

1. Ömer Asım Aksoy, *Dil Yanlışları* kitabında "tepki" sözcüğünün olumlu bağlamda kullanılmasını yanlışlar arasında saymıştı. Bu yargı bugün de yineleniyor. Oysa "eleştiri" sözcüğü gibi "tepki" sözcüğünün de bir dar, bir de geniş anlamı var. Geniş anlamıyla tepki, herhangi bir etkiye verilen karşılık demek. Verilen karşılığın olumlu olması, tepki diye adlandırılmasına engel değil. Sözlüklerdeki tanım da böyle diyor.

2. 4. Baskı'da da yer alan bu kural, 5. Baskı'da çıkarılmış. Güçlü itirazlar gelmiş olmalı. Dolayısıyla şu an, seslendirmenin "Irağa" biçiminde mi, "Irak'a" biçiminde mi olacağı konusunda kural yok.

3. Elinizdeki kitabı yayıma hazırlama sürecinde, kampanyalar zincirine bir yenisi eklendi bile: TürkCAN. Uzun adı, "Türkçemizi Canlandırma Kampanyası".

   "Kirlenme" karşısında kolları sıvayan pek çok etkinlik gibi bu kampanyanın da iki özelliği var: 1) Tabelalarda odaklanıyor; 2) Türkiye'de Türkçeden başka anadili yokmuş gibi davranıyor. Planlanan ilk etkinlik: "İşyeri Tabelalarının Türkçeleştirilmesi Kampanyası." Bir reklam ajansı aracılığıyla, "ses getirecek çalışmalar" düşünülüyormuş. Kampanya yönetimi, "adı Türkçe olmayan mağazalarımızdan alışveriş etmeyelim" önerisini tartışıyor vb.

   Acaba bir Rum yurttaşımızın, olur ya, "Eleni" adlı dükkânının, bir Yahudi yurttaşımızın "Moşe'nin Yeri" adlı kahvesinin, bir Kürt yurttaşımızın "Aşitî" adlı kırtasiyecisinin, bir Ermeni yurttaşımızın "Topik" adlı mezecisinin bu kampanya karşısındaki konumu akıllara gelmiyor mu?

4. Semra Kunt Akbaş, sonraki bir mektubunda, "empati" yerine önerilen "eşduyum" sözcüğünü anımsatıyordu. İyi bir karşılık.

2. İmla

1. "İmla" anlamına gelsin diye önerilen "yazım" sözcüğünü neden kullanmıyorum?

   "Yazım" sözcüğü, tıpkı "edebiyat" anlamına gelsin diye önerilen "yazın" gibi, bağlam bağımlılığı yüksek olan türetimlerden. Anlam karışıklı-

ğı doğmasın diye bu sözcükleri bazen kesme işareti ile vurgulamak, bazen de önceki karşılığıyla birlikte yazmak gerekiyor, "yazımla (imla) ilgili tartışmalar" örneğindeki gibi.

Kişisel olarak imla (ve edebiyat) demeyi sürdürmemin nedeni bu. İmlâ/imla farkı da var. AKDTYKTDK "imlâ" biçiminde, Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu* ise "imla" biçiminde, işaret kullanmadan yazıyor. Ben bu ikincisini esas alıyorum.

Bu arada "yazım" sözcüğünün "yazılma süreci" gibi yeni anlamlar da kazandığına dikkat edilmeli. Sözgelimi, bir kitap için, "yazımı iki yıl sürdü" dendiğine rastlayabiliyoruz, "yazılması iki yıl sürdü" anlamında.

Ayrıca bkz. "'-M' yapım ekiyle türetilmiş sözcükler", s. 84.

2. *Yazım Kılavuzu*'nun 5. Baskı'sı, 2002 Eylülünde yayımlandı.

3. Emre Erkut şu katkıda bulundu: *"IBRD'nin genel uygulamada bir anılma şekli de Dünya Bankası'dır. Gerçi yazım kılavuzu sözlük değildir ama bu banka ülkemizdeki vatandaş için SSS'ye girmesi gereken bir kurum olduğu için yazım kılavuzunda böyle bir ek de beklenebilir."*

4. Atilla Birkiye, yaptığım düzeltmeye hak verdiğini, zaten yazısını yollarken düzeltmedeki gibi yazmış olduğunu bildirdi: Büyük harflerle kesme işareti konusunda dalgınlık eden, Birkiye değil, dizgi/düzeltme işlerini yapan *Radikal Kitap* kadrosuydu.

5. 2002 yılında yayımlanan 5. Baskı'daki "Kesme İmi" bölümünde (s. 65-67), iki tashih hatasının düzeltilmesi dışında değişiklik yok. Dolayısıyla, kesme işareti konusunda söylediklerim, *Yazım Kılavuzu*'nun 5. Baskı'sı için de geçerli.

6. Yazım Kılavuzu'nun 5. Baskı'sında bu sorun da çözülmemişler arasında.

7. Buradaki alfabe tartışmaları, İngilizcenin Türkçe alfabe üstündeki etkileri çerçevesinde yapılmıştı. Kitap yayıma hazırlandığı sırada bir sorun daha çıktı su yüzüne: Türkçe alfabede W, Q ve X harflerinin bulunmaması, Kürtçe adların kullanılmasını yasaklamak isteyen resmî makamlarca gösterilen gerekçeler (/bulunan bahaneler) arasında yer alıyor ve bu açıdan da tartışılıyor. Bana kalırsa, Kürtçenin ya da ülkemizde konuşulup yazılan diğer anadillerinin harflerini Türkçe alfabeye almakla değil, Latin alfabesini kullanan diğer dillere ait özel adları nasıl yazıyorsak Kürtçe özel adları da öyle yazmakla çözülecek bir sorun bu.

8. *Yazım Kılavuzu*'nun 5. Baskı'sında bu konuda değişiklik yok (s. 19).

9. Bu nokta, *Yazım Kılavuzu*'nun 5. Baskı'sında düzeltilerek Merkez Bankası'nın adı resmî adına uygun duruma getirildi.

10. Bu sorunlar *Yazım Kılavuzu*'nun 5. Baskı'sında olduğu gibi sürüyor; sırasıyla, s. 56 ve s. 41.

3. Eklerle İlgili Sorunlar

1. "Türkiye'li" mi yazılmalı "Türkiyeli" mi sorusunu yanıtlarken düpedüz uyumuşum ve -li eki yalnızca yapım eki olarak kullanılır diye anlaşılabilecek bir yanıt vermişim. Oysa, -li'yi çekim eki olarak da kullanabiliyoruz, "ABD nasıl olsa saldıracak, Türkiye'li ya da Türkiye'siz" örneğindeki gibi. Kısacası, "Türkiyeli" mi, "Türkiye'li" mi sorusunun yanıtı, çoğu kez olduğu üzere, "yerine göre".

2. Pandora Müşteri Hizmetleri, "-Ler -ler -ler" başlıklı yazım için Pandora internet sitesinden aldığım çoğul eki örnekleri konusunda bir açıklama gönderdi. Açıklamada, örneklerin yer aldığı tanıtım yazılarını Pandora'nın değil, internet kitapçılarında alışıldığı üzere ilgili yayımcıların yazdığı belirtiliyor.

4. Birbirine Karıştırılanlar

1. Burada yaptığım hata için uyarı bir tek okurdan, Ercan Eyüboğlu'ndan geldi. Daha önce hep "mahkeme / dava / duruşma" biçiminde üçlü olarak ele aldığım bu karışıklık için bu kez tembellik edip karışıklığın yalnızca "mahkeme / dava" bölümünde odaklanmışım. Bu nedenle de, "örneklerde görülen 'mahkeme' sözcüklerini 'dava' olarak değiştirmek gerekiyor" dedikten sonra verdiğim dört örnekten biri yersiz kaçmış. Daha doğrusu, dördüncü örnekte "mahkeme" sözcüğünün yerine "dava" değil, "duruşma" yazmak gerekiyor. "Meğer o gün bir duruşması varmış..."

2. Söz konusu başlığın altındaki tiyatro eleştirisinin yazarı Hasan Anamur'dan aldığım mektupta, düzeltmemde haklı olduğum, zaten başlığın da kendi yolladığı biçime göre farklılaşmış olduğu belirtiliyor. Anamur'un "Ionesco değil mi, nasıl olsa saçma sapan bir şeydir" biçimindeki cümlesi gazetede başlık yapılmak üzere kırpılırken makas biraz kaymış belli ki.

   Bu fırsatla "nasılsa/nasıl olsa" karışıklığına bir örnek daha verip bir kez daha dikkat çekmiş olayım:

   "Gül, 64 sayfalık metnin tamamını okumadı. İftara yetişmek için 'Elinizde nasılsa metin var' diye bazı bölümleri atladı." (24.11.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

   Sıkça rastlandığı üzere burada da "nasılsa" sözcüğünün "her nasılsa, nasıl olduysa" anlamına geldiği unutulmuş. Bağlamdan anlaşılıyor ki, kastedilen, "her durumda, zaten"dir. Öneri: "... 'Elinizde nasıl olsa metin var' diye..."

3. Çevirmen Feryal Halatçı şöyle yazıyor:

   "(...) Evrim sürecinin mekanizmasında ayıklanma, eleme yoktur, sadece seçim vardır. 'uygun olanlar' daha fazla çoğalma olanağı bulanlardır,

dolayısıyla sayıları artar. 'uygun olmayanlar' ise daha az sayıda kalır. ayıklanıp atılma değildir söz konusu olan.

ayrıca, bu mekanizmanın bir öznesi yoktur, yani seçen biri yoktur. bu mekanizma, koşulların kendiliğinden bir sonucudur. ben bu nedenle 'doğal seçilim' ifadesini yeğliyorum..."

Sözlük ve ansiklopediler de benim gibi "doğal ayıklanma"da karar kılmış. Bu kavram için kaynaklarda verilen tanımlar "ayıklanma"ya pek de uzak düşmüyor bence. Yine de, konuyu uzmanlarının dikkatine sunmuş olalım.

4. Bu sorgulamayı "söylence" sözcüğüyle bitirmek daha iyi olurdu belki: Tıpkı "efsane" sözcüğü gibi "söylence" de ikinci anlamı karşılamak için çok uygun. Özellikle "söylenti" ile farklılaşmasındaki incelik göz önüne alındığında.

5. Uzun Lafın Kısası

1. Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Mehmet Aydın'dan aldığım bütünüyle haklı bir uyarıyı, kendisine teşekkür ederek, olduğu gibi yayımlıyorum:

"19 Ekim [2001] Cuma günü yayımlanan yazınızdaki 'Çifte edilgen sorunu' bölümünde sorun var. 'Aynı fiili bir kez N harfiyle bir kez de L harfiyle edilgen yaptınız mı, çifte edilgen sorunu ortaya çıkıyor.' Burada N ve L harfleri yerine, -n ve -l ekleri demeliydiniz. L harfi ve N harfi bulunan fiiller yerine de L ve N ünsüzleri bulunan fiiller demeniz daha uygun olurdu. Bu bir aktarım sorunu ama bence bu düzeltme gerekli. Yoksa yanlış bilgilendirme sorunu çıkar ortaya. Harflerin biricik varlık nedeni dildeki sesleri göstermektir. Siz yazımı esas aldığınız için böyle diyorsunuz.

"İçerik açısından yazdıklarınızı onayladığımı belirtmeliyim."

6. Edebiyat ve Dilbilgisi

1. *Radikal* gazetesinin 24.10.2003 tarihli *Kitap* ekinde, Cem Erciyes'in Tahsin Yücel'le yaptığı bir söyleşi yayımlandı. Yücel orada bir soruyu yanıtlarken şöyle diyor:

"Bazen uydurma diyorlar. Mesela Necmiye Alpay, özgün sözcük kullanımları demiş. Kim için özgün? Benim uydurmam değil. Orada curduk'u örnek vermiş. Curduk, ibne filan demekti, kullanılırdı, ben de kullandım; üretmedim ki. Hoşuma gidiyor, kullanıyorum."

Şu kadarını söyleyeyim: "Özgün sözcük kullanımı" sözü, "uydurma" anlamına gelmiyor. Yazara özgü, başka yazarlarda pek rastlanmayan, anlamına geliyor.

7. Ingilizceden Gelenler

1. Fatma Erkman-Akerson, "'Borges ve Ben': Çeviri-Yorum İlişkileri", *Metis Çeviri*, No. 8, s. 146.

2. Bkz. Fatma Erkman-Akerson, "Korkulu Rüyamız Dilbilgisi", *Metis Çeviri*, No. 3, s. 33-34.

3. Bu tür sözdizimi yanlışlarının eğlenceli bir eleştirisi için bkz. Füsun Akatlı, *Metis Çeviri*, No. 4, s. 158-9.

4. Bkz. "Eşekarısı", *Metis Çeviri*, No. 7, s. 141.

5. bilgilik: ansiklopedi.

6. Bu ve benzeri anlatımlar için özür dilerim: Sakat, sakatlanmak gibi sözcükleri olumsuzlama amacıyla kullanmama bilincine geç ulaştım. -N.A. Ekim 2003.

7. Tevfik Turan, *Radikal Kitap*'ın internet sitesindeki "yorum" olanağını kullanarak aşağıdaki katkıda bulunmuş. Ulaşamadığı okurlar için aktarıyorum:

   "'köşeyi dönmek'

   "Bu deyimin Özal dönemi öncesinden geldiğinden eminim. Elimin altındaki en eski sözlük olan, 1980 basımı Demiray'da bile buldum. Özal dönemiyle ilgisi, 1) köşeyi dönmede ahlakî kaygıların rahatça gözardı edilebileceği yönünde bir yan-anlam içermeye başlaması; 2) eskisinden çok daha büyük bir kullanılma sıklığına ulaşması; bir de, belki bu sıklığa bağlı olarak, 'köşe' kelimesinin kendi başına bütün deyimin çağrışımını yüklenebildiği ve böylece yeni bir deyimin doğduğu söylenebilir: 'köşe olmak'."

8. Tevfik Turan, "kullanışlı"nın "handy"ye karşılık olduğuna dikkat çekiyor: "Sözkonusu kelime İngilizce'de de yeni ve bilgisayar dünyasında USER' in yaygınlığına paralel olarak doğmuş bir kavram. Kullanıcıya adeta düşman gibi davranan ürünlerden farklı bir şey olma iddiasındaki ürünün niteliği. Öte yandan, ÇEVRE DOSTU, TÜKETİCİ DOSTU gibi bir dizi yeni kavramla da paralellik gösteriyor."

   Tevfik Turan, bir dizi yeni kavram derken haklı; yerinde bir anımsatma. Yine de, en azından gündelik dil için bunların ısınılması zor kavramlar olduğunu eklemeliyim.

9. Medya sözcüğü için kullandığım "medya=basın yayın" formülü, bazı okurlarda soru işareti uyandırdı. Soru işareti, medya yerine KİA (kitle iletişim araçları) demeyişime yönelik.

   Kişisel olarak, "kitle iletişim araçları" ya da bazılarının dediği gibi "kitle haberleşme araçları" terimlerindeki eşlik yapısını aldatıcı buluyorum. Batı dillerindeki "mass media"dan çeviri olarak "kitle iletişim / ha-

berleşme araçları" dendi ama, iletişmek ve haberleşmek fiilleri birer "eşlik fiili"; yapıları gereği iki yönlülük anlatıyor bu fiiller. Oysa "medya"nın belirleyici özelliği tek yönlülük. "Basın yayın" bu tek yönlülüğü gizlemiyor. "Kitle iletişim / haberleşme araçları" terimi, sözgelimi telefon, faks gibi gerçekten karşılıklı olabilen araçlar için kullanılsa bir diyeceğim olmazdı.

Denebilir ki genel bir ilke olarak terimlerin ille de mantığa uyması gerekmez. Örneğin, bilgisayar sözcüğü dolaşıma sunulurken ileri sürülen, "bu nesne bilgi saymıyor ki" türünden itirazlar bugün akla bile gelmiyor. Ne var ki, "kitle haberleşme araçları" gibi uzun ve betimleyici bir terimin, içerdiği mantıktan bu ölçüde bağımsızlaşması zor.

Medya sözcüğünün yaygınlaşması, "basın yayın" ve "KİA" gibi terimlerin taşımadığı türden bir büyüklük, güç, ve ilginç bir biçimde de düzeysizlik, aburcuburluk anlatmasıyla ilgili olabilir. Bugünün ABD'si ile Türkiye'sindeki basın yayın dünyasının büyük bir bölümünü anlatan özel bir terim olarak işe yarıyor gerçekte "medya". "Kitle iletişim araçları" bu açıdan fazla teknik, fazla kokmaz bulaşmaz bir terim. En "disipliner" metinlerde bile, gerçeklikten irkiltici ölçülerde kopuk kalıyor.

Buna karşılık, "basın yayın" dediğimizde, "medya"nın ne olup ne olmadığını da daha iyi ortaya koyan bir tavır almış oluyoruz gibi bir kuruntu içindeyim. Medyanın medyalığını, yani bir tür canavar olduğunu özellikle vurgulamamız gerektiğinde, bir tür özel ad gibi "Medya" diyebiliriz gene.

10. Merak eden okurlar için, İngilizce metin aşağıda:

NEW LANGUAGE

The European Commission has just announced an agreement whereby English will be the official language of the EU rather than German which was the other possibility. As part of the negotiations, Her Majesty's Government conceded that English spelling had some room for improvement and has accepted a 5 year phase-in plan that would be known as "Euro-English".

In the first year, "s" will replace the soft "c". Sertainly, this will make the sivil servants jump with joy. The hard "c" will be dropped in favour of the"k". This should klear up konfusion and keyboards kan have 1 less letter.

There will be growing publik enthusiasm in the sekond year, when the troublesome "ph" will be replaced with "f". This will make words like "fotograf" 20% shorter.

In the 3rd year, publik akseptanse of the new spelling kan be ekspekted to reach the stage where more komplikated changes are possible. Govemments will enkorage the removal of double letters, which have always ben a deterent to akurate speling. Also, al wil agre that the horible mes of the silent "e"s in the language is disgraseful, and they should go away.

By the fourth year, peopl wil be reseptiv to steps such as replasing "th" with "z" and "w" with "v". During ze fifz year, ze unesesary "o" kan be dropd

from vords kontaining "ou" and similar changes vud of kors be aplid to ozer kombinations of leters.

After zis fifz yer, ve vil hav a reli sensibl riten styl. Zer vil be no mor trubl or difikultis and evrivun vil find it ezi to understand ech ozer. Ze drem vil finali kum tru! And zen ve vil tak over ze world!

8. Anadili

1. "Ana Dil" diye yazılmış ama, kastedilen, "anadili".

2. Dilsel Çoğulculuk ve Çokdilli Eğitim Danışma Komitesi.

3. Sempozyum kitabının edinilebileceği adres şöyle:
Eğitim Sen Yayınları,
Konur Sokak, No.29/3-4-6,
Kızılay, 06640 Ankara
Tel. (0312) 417 39 79/425 10 08
e-posta: egitimsen-w@tr.net

4. 25.5.2003 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi.

5. Sayısız örnek arasından yalnızca yayımlanma tarihi bu bildirinin hazırlanma tarihine en yakın olan üçüne yer vereceğim:

1- "Yeryüzünde, Türkiye'nin dışında, üniversitelerinde kendi anadilinden başka bir dilde eğitim yapan başka hiçbir ülkenin bulunmadığını biliyor muydunuz?" (Doçent Dr. Hüner Tuncer, "Bir Ayıbımız: Yabancı Dille Eğitim", 17.5.2003 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi)

Bu alıntı, anadili kavramının resmi dil ve ortak dil kavramlarıyla karıştırılmasına tipik bir örnek oluşturuyor. Anadili, kişiler için geçerli bir olgu. Oysa yazar ülkenin "anadili"nden söz ediyor.

2- "[K]endi ana dilimizde okuma ve anlama olanağının esirgenmesi..." (emekli öğretim üyesi Nuray Önoğul, "Türk'ten Türk'e İngilizce", 22.6.2003 tarihli *Radikal İki*)

Birinci örnek gibi bu anlatımın altında da tüm toplumun tek bir anadilinin olduğu varsayımı okunuyor.

3- "Özellikle interaktif eğitimin gerçekten etkin olabilmesi için anadilde yapılması gerektiği; ..." (Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden dört öğretim üyesinin imzasını taşıyan, "Tıp eğitiminde dil tartışması" başlıklı yazı, 7.6.2003 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi).

İlk iki örneğin alıntılandığı yazılar gibi burada da haklı olarak anadilinin önemi ve eğitimin anadilinde yapılması gerektiği kanıtlanmaya çalışılıyor ama, kastedilen yalnızca Türkçe.

6. Fransızcası: "*bilinguisme soustractif/ bilinguisme additif*".
   Bu bölüm için bkz. Anna Lietti, *Pour l'éducation bilingue: Guide de survie à l'usage des petits,* Payot, 1994; Miguel Siguan ve William Francis Mackey, *Education et bilinguisme,* Unesco, 1986; Josiane F. Hamers ve Michel Blanc, *Bilingualité et bilinguisme,* Liege: Mardaga, 1983.

7. Prof. Dr. Kâmile İmer, *Dil ve Toplum,* Gündoğan Yay., 1990, s. 139-147 ve 176; Prof. Dr. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil,* AKDTYKTDK Yay., 1998, 3. Cilt, s. 27 vd.

8. Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm,* çev. Necmiye Alpay, Metis Yay., 1992.

9. Yrd. Doç. Dr. Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk, "Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Türkiye", *Azınlık Hakları* içinde, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, Yayın No. 2, 2002, s. 147-191; bu konuda ayrıca, Eğitim Sen tarafından yayımlanan "Anadilde Eğitim" sempozyumu kitabına bakılabilir.

10. Anne Pauwels, *Feminist Language Planning: Has it been worthwhile?,* University of Wollongong Yay., 1998.

11. Bkz. "Anadili" ve "Anadili, Yeniden" başlıklı yazılar (s. 206 ve 208). O yazılarda işaret ettiğim metinlerin ve imzaların sahipleri arasında duyarlılık gösteren bir tek yazar çıkmıştı: Sevgi Özel. Ortam ses geçirmiyordu yani. Bunda belki o 2001 Eylülünde Pentagon'un ve ikiz kulelerin vurulması da rol oynamıştır. Savaş ve dil gerçekten de birbirini dışlıyor.
    2003 yılı için not: Savaşın etkileri büyük ölçüde sürüyor olmalı. Dil Bayramı'nda 2. İzmir Türkçe Günleri çerçevesinde düzenlenen açıkoturumların "Sonuç Bildirgesi", her zamanki ayinsel ve hamasi dile yanlışlıkla karışmış gibi duran bir iki utangaç anlatım da içeriyordu, "dünyanın tüm dillerine saygı", "böbürlenmelerin her türünü tarihin çöplüğüne atmak" gibi. Bu etkinliklerin gerek kurum gerek birey olarak çok sayıdaki düzenleyicisi arasında yer alan Dinçer Sezgin de şöyle diyordu, 27.9.2003 tarihli *Radikal*'de yayımlanan yazısında: "Bu ülkede kaç anadil var? Bu sorun üstüne de gidilmiyor. Neden acaba?"

9. Çeşitli Konular

1. Elinizdeki kitap yayıma hazırlanırken yeni bir sözlük çıktı: Ali Kılıçoğlu, *Turizm ve Otelcilik Sözlüğü,* Dünya Yay., 2003.

2. Aygüneş'le aynı doğrultudaki bir açıklama için bkz. Necmiye Alpay, *Türkçe Sorunları Kılavuzu,* Metis Yay., 2000, "eski" maddesi.

3. Fethi Yüncüoğlu şunları yazıyor:
   "... web sitesi terimi için Türkiye Bilişim Derneği sözlüğünde web si-

tesi denildiğini, sizin de internet sitesi dediğinizi belirtiyorsunuz. Şu anda bilişimciler arasında "web site" için "ağ kümesi" sözü kullanılıyor. Ben de bu sözü kullanıyorum. Yazınızda bilgisayar terimleriyle ilgili ağ adresleri vermişsiniz. Türk Dil Kurumu da benzer bir çalışma yaptı. Onun da adresi http://www.tdk. gov.tr/bilterim/ biçiminde."

4. Bilgi Yayınevi Yayın Sorumlusu Biray Üstüner'den aldığım mektupta, yayınevi yöneticisi Mahmut Gölgeli'nin yitirildiği günlerde uzun süre ellerinin hiçbir işe uzanmaması sonucu geciktikleri belirtiliyor ve editörlük ilkeleri açısından bütünüyle katıldığım bir tavırla şöyle deniliyor:

"[O]kurlarınızdan Dursun Berrak'ın sorularıyla ilgili olarak; alıntıdaki anlatım ve gramer yanlışları için, müsveddeyi inceleyeceğimizi bildirmek istiyorum. Kitap oluşumunun redaksiyon aşamasında genellikle yazarla konuşarak mevcut yanlışları düzeltiyoruz. Ancak hayatta olmayan yazarlarımızın müsveddelerini değerlendirirken diline dokunmamaya olabildiğince özen gösteriyoruz. Ayrıca bağlaç ve noktalama işaretlerinin kullanımı konusunda dilimizde karmaşa yaşandığı bir gerçek. (Bu konuda geniş kapsamlı bir dil kurultayının yapılması gerekliliği, ayrı bir konuşma konusu.) Dil konusunda duyarlı tüm 'okur'-'yazar'lara sevgi ve selamlarımızla."

11. Sözlükler, Başvuru Kaynakları

1. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Mehmet Aydın'dan, "çevriyazı" terimi için sözlüklerde verilen tanımın, "information-enformasyon" ilişkisine uymadığını belirten bir uyarı aldım. Mehmet Aydın haklı. Ancak, sözlüklerde bu anlam ihtiyacını karşılayabilecek iyi bir öneri de yok. Mehmet Aydın'la ayrıldığımız nokta, kendisinin yeni bir terim üretilmesi gerektiğini düşünmesi. Sayın Aydın "bazen bir kavramı yaklaşık bir terimle karşılamak durumunda kalabiliyoruz" derken duyduğu rahatsızlıkta ne kadar haklıysa, yeni bir terimin tutunma şansı da o kadar düşük görünüyor bana, çünkü sözgelimi Osmanlı alfabesinden günümüzün Türkçe alfabesine özel bir işaret kullanılmadan yapılan aktarmalara da yaygın bir biçimde "çevriyazı", "çeviriyazı" ya da "transkripsiyon" deniliyor. Uygulamaya bakılırsa terimin sözlüklerdeki tanımına söz konusu işlemin de eklenmesi gerekecek.

2. Burada İngilizcedeki "information society"nin Türkçe karşılığı olarak "enformasyon toplumu" ve "bilgi toplumu" biçimindeki kullanımları ele alırken, "bilişim toplumu" da dendiğini düpedüz unutmuşum. *Informatics*: bilişim, *information technology*: bilişim teknolojisi, *information society*: bilişim toplumu.

3. Örneğin, Nurettin Koç, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kit., 1992; Anton Popoviç, *Yazın Çevirisi Terimleri Sözlüğü*, haz. Suat Karantay ve

Yurdanur Salman, Metis Yay., 1987; Işın Bengi-Öner, *Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, Sel Yay., 2001.

4. Bu konuda yazan iki okur, iki kaynak bildirdi. Birincisine anımsatma demek daha doğru olacak, çünkü fakülte yıllarımda benim de okuyup çok yararlandığım ama belki yıllardır elimin altında olmaması ve rastlamayışım nedeniyledir, aklımdan çıkmış olan bir kaynak söz konusu: Prof. Dr. Türkkaya Ataöv'ün *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*.

   Mektubu yazan Cezmi Aksoy, her alanda yazı ve kitap yazanlar için her türden kısaltma ve bunların anlamlarını içeren bilgiler vardı bu kitapta ama baskısı kalmış mıdır bilemiyorum, diyor.

   Cezmi Aksoy'a bu anımsatma için çok teşekkür ederim. Ataöv'ün kitabı gözden geçirilmiş olarak Savaş Yayınları'nca yeniden yayımlanmış, 1989 yılında da ikinci baskısını yapmış. Ne var ki uzunca bir süredir bu baskının da piyasada bulunmadığı anlaşılıyor. Basılıncaya değin, tek umut kütüphaneler.

   Kısaltmalar konusundaki diğer kaynak, yazarı Cem Çobanlı tarafından bildirildi: *Ulusal ve Uluslararası Kısaltmalar ve Kısaadlar Sözlüğü*, Dharma Yayınları, 2001. Baskısı tükenmiş bile. Yeni çıkan yayınları izlemede yeterince çalışkan olmadığım anlaşılıyor.

   Cem Çobanlı, editör. Kısaltmalar konusundaki bu çalışmada başlıca amacının öncelikle çevirmenlerin, editörlerin, yazarların, araştırmacıların, sonra da öğrencilerin ya da meraklıların bu tür sorunlarını gidermek olduğunu yazıyor.

   Gerçekten de, çok kullanılan kısaltmaların yanı sıra, takımyıldızlardan ülke plakalarına, mesleki derecelerden müzik ve kimya terimlerine kadar, kapsamı ve düzeniyle, gördüğüm en gelişkin kısaltmalar kaynağı bu. Birinci baskısının eksiksiz olduğunu söylemek zor, ama varlığıyla benim kadar diğer okurları da sevindireceğini ya da sevindirmiş olduğunu tahmin ettiğim bir çalışma. Yazarın eposta adresi: cemcobanli@dharma.com.tr.

5. Hüsamettin Sayram, edebiyat sözlükleri listesinde Dr. L. Sami Akalın'ın, ilk baskısı 1966'da ve 6. baskısı Varlık Yayınları'nca 1984'te yapılmış olan *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*'nün de bulunması gerektiğini anımsatıyor haklı olarak. Gözden geçirilmesini dilediğimiz edebiyat sözlükleri listesine ekliyoruz.

6. Sarp Erk Ulaş adı, sözlüğün yazarı değil, simgesi imiş. Yazarları: A. Bâki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal.

Kaynakça

Akalın, Dr. L. Sami, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 6. Baskı, 1984.

Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., 1975.

—— *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, Remzi Kit., 1984.

Akbayır, Sıddık, *ÖSS-ÖYS: Türkçe*, Doruk Yay., 1996.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, AKDTYKTDK Yay., 1998.

——, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yay., 2. Baskı, 1990.

——, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, AÜDTCF Yay., 1987.

——, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, 1993.

——, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yay., 2002.

Aksoy, Ömer Asım, *Dil Yanlışları*, Adam Yay., 1991.

Aktaş, Dr. Hasan, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Söylem Yayınları, 2002.

Aktunç, Hulki, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, Afa Yay., 1990.

Alpay, Necmiye, *Türkçe Sorunları Kılavuzu*, Metis Yay., 2000.

Alpöge, Dr. Gülçin, *Çocuk ve Dil: Türkçede Sıfatların Kullanımı ve Çocuğun Gelişimi Açısından İncelenmesi*, YKY, 1991.

Altınörs, Atakan, *Dil Felsefesi Sözlüğü*, Paradigma Yay., 2000.

Altuğ, Prof. Dr. Taylan, *Dile Gelen Felsefe*, YKY, 2001.

Ana Yazım Kılavuzu, Adam Yay., 1987.

AnaBritannica Ansiklopedisi, Ana Yay., 1993.

Armağan, Cahit, *Dil: Kimsin Sen*, İleri Kit., 1992.

Aster, Ernst von, *Bilgi Teorisi ve Mantık*, çev. Macit Gökberk, Sosyal Yay., 1994.

Ataöv, Türkkaya, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Savaş Yay., 2. Baskı, 1989.

Ateş, Kemal, *Öğretemediğimiz Türkçe*, Cumhuriyet Yay., 1999.

Ayaz, Mahmut, *Chat Geyikleri*, Kora Yay., 2001.

Aybay, Gündüz, *Sözcükler Üzerine Anımsatmalar*, Aybay Yay., 1999.

Ayer, A. J., *Dil, Doğruluk ve Mantık*, Metis Yay., 1984.

Aysan, Adviye; Tuncay, Selma; Gönülal, İsmet, *Kısa Adlar ve Kısaltmalar Sözlüğü*, Doruk Yay., 1992.

Azınlık Hakları, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yay., 2002.

Azmun, Yusuf, *Özleştirme Kılavuzu*, TDK Yay., 1978.

Baltacı, Dr. Câhid, *Tasavvuf Lügati*, Elif Neşriyat, 1981.

Banarlı, Nihad Sâmi, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyatı, 12. Baskı, 1993.

Banguoğlu, Tahsin, *Dil Bahisleri*, Kubbealtı Neşriyatı, 1987.

——, *Türkçenin Grameri*, AKDTYKTDK, 1990.

Barthes, Roland, *Çağdaş Söylenler*, çev. Tahsin Yücel, Hürriyet Vakfı Yay., 1990.
——, *Göstergebilimsel Serüven*, çev. M. Rifat, S. Rifat, YKY, 1993.
——, *Göstergeler İmparatorluğu*, çev. Tahsin Yücel, YKY, 1996.
——, *Yazının Sıfır Derecesi*, çev. Tahsin Yücel, Metis Yay., 1989.
Başkan, Prof. Dr. Özcan, *Lengüistik Metodu*, 3. Baskı, Multilingual Yay., 2003.
Batı Dilleri Sözcüklerine Karşılıklar Kılavuzu, TDK Yay., 1972.
Baydur, Doç. Dr. Suat Yakup, *Dil ve Kültür*, *Cumhuriyet* Kit., 1999.
Baykara, Oğuz, *Japonca'dan Türkçeye Yolculuk*, Ayraç Yay., 2002.
Bayrav, Prof. Dr. Süheyla, *Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi*, Multilingual Yay., 1999.
——, *Filolojinin Oluşumu*, Multilingual Yay., 1998.
——, *Yapısal Dilbilimi*, Multilingual Yay., 1998.
Bengi-Öner, Işın, *Çeviri Kuramlarını Düşünürken...*, Sel Yay., 2001.
——, *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?*, Sel Yay., 1999.
——, *Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, Sel Yay., 2001.
Benveniste, Emile, *Genel Dilbilim Sorunları*, çev. Erdim Öztokat, YKY, 1995.
Bilim Dili Türkçe, Yazım Dili Türkçe, Dil Derneği Yay., 1989.
Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TDK Yay., 1978, 1994.
Bilişim Terimleri Sözlüğü, Türkiye Bilişim Derneği, 1996.
Bingölçe, Filiz, *Kadın Argosu Sözlüğü*, Metis Yay., 2001.
Bozkurt, Fuat, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yay., 1995.
Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., 2000.
Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay., 2000.
Chomsky, Noam, *Dil ve Sorumluluk*, çev. Hüsnü Özasya, Ekin Yay., 2002.
——, *Dil ve Zihin*, çev. Ahmet Kocaman, Ayraç Yay., 2001 .
Cottingham, John, *Descartes Sözlüğü*, çev. B. Gözkân, N. Ilgıcıoğlu, A. Çitil ve A. Kovanlıkaya, Sarmal Yay., 1996.
Coward, Rosalind; Ellis, John, *Dil ve Maddecilik*, çev. Esen Tarım, İletişim Yay., 1985.
Culler, Jonathan, *Saussure*, çev. Nihal Akbulut, Afa Yay., 1985.
Çağdaş Türk Dili dergisi, Dil Derneği Yay..
Çobanlı, Cem, *Ulusal ve Uluslararası Kısaltmalar ve Kısaadlar Sözlüğü*, Dharma Yay., 2001.
Çotuksöken, Betül, *Felsefe: Özne-Söylem*, İnkılâp Yay., 2002.
——, *Kavramlara Felsefe ile Bakmak*, İnsancıl Yay., 1998.
Çotuksöken, Yusuf, *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Cem Yay., 1992.
——, *Okul Sözlüğünün Eleştirisi*, İnsancıl Yay., 1996.
——, *Türkçe Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*", Papatya Yay., 2002.
——, *Türkçede Ekler-Kökler-Gövdeler*, Cem Yay., 1991.
——, *Üniversite Öğrencileri İçin Uygulamalı Türk Dili*, Papatya Yay., 2001-2002.
Demircan, Prof. Dr. Ömer, *Dünden Bugüne: Türkiye'de Yabancı Dil*, Remzi Kit., 1988.

Denkel, Arda, *Anlam ve Nedensellik*, Kabalcı Yay., 1996.
Derleme Sözlüğü, TDK Yay., 1993.
Devellioğlu, Ferit, *Türk Argosu*, Aydın Kit., 7. basım, 1990.
——, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kit., 1993.
Dikmen, Selahattin, *Türkçenin Yeterince Doğru ve Güzel Konuşulmadığı Yöreler İçin Sınıf Öğretmeni Rehberi*, 1990.
Dil Dergisi, AÜ TÖMER Yay.
Dil Sorunu, Us dergisi, Sonbahar 1999.
Dilbilgisi Sorunları, TDK Yay., 1967.
Dilbilim, İÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Bölümü dergisi.
Dilbilim Araştırmaları (yıllık; 1990'dan bu yana).
Dilbilim ve Türkçe, Dil Derneği Yay., 1991.
Dilcilere Saygı, TDK Yay., 1966.
Doğan, Doç. Dr. İsmail, *Sokaktaki Yabancı: İşyeri İsimlerine Yansıyan Kültürel Eğilimler*, Sistem Yay., 1999.
Doğan, D. Mehmet, *Bir Lügat Bulamadım*, Vadi Yay., 2001.
Dün ve Bugün Çeviri, 2 cilt, B/F/S Yay., 1985.
Dündar, Ali, *Türkçesi Varken*, Türk Dili Dergisi Yay.
Eco, Umberto, *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, çev. Kemal Atakay, Afa Yay. 1995.
Ediskun, Haydar, *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kit., 1996.
Emiroğlu, İbrahim, *Sûfi ve Dil*, İnsan Yay., 2002.
Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999.
Erer, Tekin, *Türkiye'de Dil ve Yazı Hareketleri*, İkbal Kit., 1973.
Ergenç, İclâl, *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Simurg Yay., 1995.
Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., 1993.
Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kit., 5. Basım, 1993.
Erkman-Akerson, Prof. Dr. Fatma, *Anlam-Çeviri-Karşılaştırma*, ABC Yay., 1991.
——, *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual Yay., 2000.
Erkman-Akerson, Prof. Dr. Fatma; Ozil, Şeyda, *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Simurg Yay., 1998.
Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, 1998.
Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yay., 2002.
Foucault, Michel, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Yay., 2001.
Gazalî, *Düşünme, Konuşma ve Söz Üzerine*, İnsan Yay., 2002.
Galanti, Avram, *Vatandaş Türkçe Konuş!*, Kebîkeç Yay., 2000.
Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Kanaat Yay., 1981.
Giray, Ülkü, *Güzel Konuşma ve Okuma Kılavuzu*, Bilgi Yay., 1998.
Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, Çağdaş Yay., 1986.
Gözler, H. Fethi, *Büyük Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp ve Aka Kit., 1983.
Grünberg, Teo; Onart, Adnan, *Mantık Terimleri Sözlüğü*, Ara Yay., 1989.
Guiraud, Pierre, *Anlambilim*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yay., 1999.

——, *Göstergebilim*, çev. Prof. Dr. Mehmet Yalçın, İmge Kit., 2. Baskı, 1994.
Gülensoy, Tuncer, *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, AKDTYKTDK Yay., 1995.
Gülsoy, Tanses, *Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü*, Adam Yay., 1999.
Gültekin, M. Bedri, *Türkçenin Dünü ve Yarını*, Kaynak Yay., 1983.
Günay, Doğan, *Metin Bilgisi*, Multilingual Yay., 2. Baskı, 2003.
——, *Göstergebilim Yazıları*, Multilingual Yay., 2002.
Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., 1998.
Gündüzalp, Bünyamin; Kızılkaya, Hüseyin, *Türkçe: Edebiyat*, İnkılâp Kit., 1988.
Güneyçal, Aydın Sami, *Türkçenin Şikâyeti Var*, Aydın Kit., 2002.
Gürzap, Can, *Konuşan İnsan*, YKY, 2000.
Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kit., 1979.
Harris, Roy; Taylor, Tablot J., *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları (I): Socrates'ten Saussure'e Batı Geleneği*, çev. Eser E. Taylan ve Cem Taylan, AKDTYKTDK Yay., 2002.
Hale, Bob; Wright, Crispin, *A Companion to the Philosophy of Language*, Blackwell Pub., 1999.
Hatiboğlu, Vecihe, *Türk Dilinde İkileme*, TDK Yay., Ankara, 1981.
——, *Türkçenin Ekleri*, TDK Yay., Ankara, 1981.
——, *Türkçenin Sözdizimi*, TDK Yay., Ankara, 1972.
Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yay., 1999.
Hepçilingirler, Feyza, *Dedim: "AH!"*, Remzi Kit., 2000.
——, *Türkçe "Off"*, Remzi Kit., 1999.
Hızlan, Doğan, *Mavi Bereli: Edebiyat ve Dil Yazıları*, YKY, 2001.
Hikmet, Ber, *Adıgece Fiiller Kitabı*, Kafkas Derneği Yay., 2002.
Howarth, David, *Discourse*, Open University Press, 2000.
Huck, Geoffrey J.; Goldsmith, John A., *Ideology and Linguistic Theory*, Routledge, 1996.
Işık, İ. Emre, *Öznenin Dili*, Bağlam Yay., 2000.
İmer, Kâmile, *Dil ve Toplum*, Gündoğan Yay., 1990.
Jameson, Fredric, *Dil Hapishanesi*, çev. Mehmet H. Doğan, YKY, 2002.
Kara, İsmail, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, Dergâh Yay., 2001.
Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, İnkılâp ve Aka Kit., 1975.
Karamanlıoğlu, Doç. Dr. Ali Fehmi, *Türk Dili: Nereden Geliyor, Nereye Gidiyor*, Beşir Kit., 5. Baskı, 2002.
Karataş, Dr. Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kit., 2001.
Kılıç, Filiz, "Küreselleşme ve Dil", *Kök Araştırmalar* içinde, C. 1, S. 1.
Kılıç, Hüseyin, *Konuşan Kadavralar Komedyası*, Otopsi Yay., 2000.
Kılıç, Dr. Veysel, *Dilin İşlevleri ve İletişim*, Papatya Yay., 2002.
Kıran, Zeynel, *Dilbilim Akımları*, Onur Yay., 1986.
Kıran, Zeynel; Kıran, Ayşe Eziler, *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yay., 2001.

Kilimci, Ayşe, *Anadilinde Çocuk Olmak,* Papirüs Yay., 1998.
Kitle İletişim Araçlarında Dil Kullanımı, Dil Derneği Yay., 1995.
Koç, Nurettin, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü,* İnkılâp Kit., 1992.
——, *Yeni Dilbilgisi,* İnkılâp Kit., 1990.
Kongar, Prof. Dr. Emre, *Konsantremi Bozma*, Remzi Kit., 1999.
Korkmaz, Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 2 cilt, AKDTYKTDK Yay., 1995.
——, *Gramer Terimleri Sözlüğü,* AKDTYKTDK Yay., 2003.
——, *Türkiye Türkçesi Grameri*, AKDTYKTDK Yay., 2003.
Kudret, Cevdet, *Dilleri Var Bizim Dile Benzemez*, Bilgi Yay., 2. Baskı, 1986.
Levend, Agâh Sırrı, *Dil Üstüne*, TDK Yay., 1973.
Lyons, John, *Kuramsal Dilbilime Giriş*, çev. Ahmet Kocaman, TDK Yay., 1983.
Madenci, Ahmet, *Türküm, Doğruyum; Türkçe Bilmem*, 2002.
Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., 1999.
Martinet, André, *İşlevsel Genel Dilbilim*, çev. Berke Vardar, Birey-Toplum Yay. 1985.
Martinet, André; Martinet, Jeanne, *Linguistique et sémiologie fonctionnelles*, seminer notları, der. Berke Vardar, İÜ Yabancı Diller Y. O. Yay., 1981.
Mehmedoğlu, Prof. Dr. Alaeddin, *Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi*, Aşiyan Yay., 2001.
Mehmedoğlu, Prof. Dr. Alaeddin; Aliyeva, Dr. Atire A., *Türk Dili Varlığımızdır*, Aşiyan Yay., 2000.
Memet Fuat, *Dil Üstüne*, Adam Yay., 2001.
Mevlevî, Tâhir-ül, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kit., 1994.
Mungan, Güler, *Türkçede Fiillerden Türetilmiş İsimlerin Morfolojik ve Semantik Yönden İncelenmesi*, Simurg Yay., 2002.
Nettle, Daniel; Suzanne Romaine, *Kaybolan Sesler: Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*, Oğlak Yay., 2002.
Nida, Eugene A., *Dilbilim Üzerine Tartışmalar*, çev. Özcan Başkan, Multilingual Yay., 2003.
Nişanyan, Sevan, *Elifin Öküzü ya da Sürprizler Kitabı*, Adam Yay., 2002.
——, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yay., 2002.
Osmanlıca Türkçe Sözlük, Haz. Bilal Eren ve ark., Cihan Yay., 2002.
Özdemir, Emin, *Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*, Remzi Kit., 1990.
——, *Erdemin Başı Dil*, Bilgi Yay., 2000.
Özel, Sevgi, *Afili Mavallar*, Ümit Yay., 1993.
——, *Dil Kiri El Kiri*, Bilgi Yay., 2000.
Özerkan, Şengül A., *TÜRKÇE'yi Nasıl Kullanıyoruz?*, Martı Yay., 1997.
Özkırımlı, Atilla, *Türk Dili: Dil ve Anlatım*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2001.
Özön, M. Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılâp Kit., 8. Baskı, 1989.
Özön, Nijat, *Büyük Yazım Kılavuzu*, Kabalcı Yay., 1999.

Özönder, F. Sema Barutçu, "Genel Türklük Alanı Çerçevesinde Türk Dilinin Durumu", *Kök Araştırmalar* içinde, C. 1, S. 1, s. 31-40.
Özünlü, Ünsal, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual Yay., 2001.
Pala, Prof. Dr. İskender, *Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, 1999.
——, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2000.
Popoviç, Anton, *Yazın Çevirisi Terimleri Sözlüğü*, Haz. Suat Karantay; Yurdanur Salman, Metis Yay.
Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize*, çev. Prof. Dr. Vural Ülkü, AKDTYKTDK Yay., 1995.
Psikoloji Terimleri Sözlüğü: İngilizce-Türkçe, Türk Psikologları Derneği Yay., 2000.
Püsküllüoğlu, Ali, *Büyük Türkçe Sözlük*, Doğan Kitap, 1999.
——, *Yaşar Kemal Sözlüğü*, Toros Yay., 1987.
——, *Öz Türkçe Kılavuzu*, Arkadaş Yay., 3. Baskı, 1994.
——, *Türkçedeki Yabancı Sözcükler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., 1997.
——, *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yay., 2. Baskı, 1998.
——, *Öz Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yay., 12. Baskı, 1999.
——, *Yazım Kılavuzu*, Arkadaş Yay., 2001.
Ricoeur, Paul, *Söz Edimleri Kuramı ve Etik*, çev. A. Altınörs, Asa Yay., 2000.
Rifat, Mehmet, *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları*, Düzlem Yay., 1990.
——, *Homo Semioticus*, YKY, 1993.
—— (haz.), *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler*, Düzlem Yay., 1995.
——, *Göstergebilimcinin Kitabı*, Düzlem Yay., 1996.
Salman, Yurdanur; Varım, Gamze; Keser, Suat, *Ortak Kültür Sözlüğü*, Adam Yay., 2003.
Saussure, Ferdinand de, *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yay., 1998.
Savaşır, İskender, *Kelimelerin Anayurdu ve Tarihi*, Metis Yay., 2000.
Sezer, Prof. Dr. Ayhan, *Dilbilgisi ve Çeviri Sözlüğü*, Hacettepe-Taş Yay., Ankara, 1999.
Sinanoğlu, Oktay, *"Bye-Bye" Türkçe*, Otopsi Yay., 2000.
Sözer, Vural, *Çobansalatası*, Barajans Yay., 1997.
Stalin, J., *Marksizm ve Dil*, çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yay., 3. Baskı, 1993.
Şenyapılı, Önder, *Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay., 1998.
Şavkay, Tuğrul, *Dil Devrimi*, Gelenek Yay., 2002.
Şimşek, Rasim, *Türkçe Sözdizimi*, KTÜ Türk Dili Bölümü Yay., 1987.
Tamba-Mecz, Irène, *Anlambilim*, İletişim Yay., 1988.
Tarama Sözlüğü, TDK Yay., 1993.
Tekin, Gülçiçek Günel, *Dilimiz Varlığımız Dilimiz Kimliğimizdir*, Aram Yay., 2002.
Tekin, Prof. Dr. Talat, *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg Yay., 1997.
Tekin, Prof. Dr. Talat; Ölmez, Mehmet, *Türk Dilleri*, Simurg Yay., 1999.

Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Simurg Yay., 2000.
Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, genişletilmiş 3. Baskı, Bulut Yay., 2000.
Timurtaş, Prof. Dr. Faruk Kadri, *Makaleler*, Haz. M. Özkan, AKDTYKTDK Yay., 1997 .
Toptaş, Hüseyin, *Yanlışlar, Eleştiriler, Öneriler: 1981-2001 ÖSS, ÖYS*, 2001.
Tuğlacı, Pars, *İktisadi ve Hukukî Terimler Sözlüğü*, 2. Baskı, Üniversiteliler Kit., 1979.
Türk Dili dergisi.
Türk Gramerinin Sorunları I ve II, AKDTYKTDK Yay., 1995 ve 1999.
Türkçe Sözlük, Dil Derneği Yay., 1998.
Türkçenin Kullanımında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözümleri, Dil Derneği Yay., 2002.
"Türkçenin Sorunları" dosyası, *Kuram Kitap 18* içinde, Kur Yay., 1998.
Tüzcet, Yaman, *Ekrandaki Mürkçemiz*, Bilge Karınca Yay., 2002.
Uğur, Nizamettin, *Anlambilim: Sözcüğün Anlam Açılımı*, Doruk Yay., 2003.
Uludağ, Dr. Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., 1991.
Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü, Dil Derneği Yay., 1994.
Uzun, Mehmed, *Bir Dil Yaratmak*, Belge Yay., 1997.
Uzun, Nadir Engin, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual Yay., 2000.
Vardar, Prof. Dr. Berke ve ark., *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Yay., 2. Baskı, 1998.
Vardar, Prof. Dr. Berke, *Dilbilim Yazıları*, Multilingual Yay., 2001.
——, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yay., 1998.
——, *Etude lexicologique d'un champ notionnel: le champ notionnel de la liberté en France, de 1627 à 1642*, İÜEF Yay., 1969.
Vygotsky, L.S., *Düşünce ve Dil*, çev. Semih Koray, Kaynak Yay., 1985.
Voloşinov, V. N., *Marksizm ve Dil Felsefesi*, Ayrıntı Yay., 2001 .
Yalçın, Şiar, *Doğru Türkçe*, Metis Yay., 1998.
Yalım, Özcan, *Türkçe'de Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü*, İmge Kit., 1998.
Yazım Kılavuzu, Dil Derneği Yay., 5. Baskı, 2002.
Yazım ve Sorunları, Dil Derneği Yay., 2001.
Yazın Terimleri Sözlüğü, Dil Derneği Yay., 1998.
Yücel, Tahsin, *Anlatı Yerlemleri*, YKY, 1993.
——, *Dil Devrimi ve Sonuçları*, İyi Şeyler Yay., 1997.
——, *Alıntılar*, YKY, 1997.
——, *Söylemlerin İçinden*, YKY, 1998.
——, *Yazının Sınırları*, YKY, 1999.
——, *Tartışmalar*, YKY, 1999.
Zülfikâr, Prof. Dr. Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, AKDTYKTDK Yay., 1991.

Dizin

Abacı, Tahir, 81, 138
Acar, Özgen, 260
açlık grevi, 91
"adam başı -er", 130
"addetmek", 180
"adına", 108
Adıvar, Halide Edip, 217
Afsari, Semiran, 12
"agy.", 292
Ağaoğlu, Adalet, 174
Ahıska, Meltem, 173
ahlak, 109
Ahmed Arif, 217
Ahmet Paşa, 300
"ait", 94
Akalın, Dr. L. Sami, 314
Akarsu, Bedia, 301
Akbaş, Semra Kunt, 24, 25, 27, 253, 305
AKDTYKTDK, 12, 87, 239-41, vd.
Akın, Gülten, 193, 194
Akın, Sunay, 58
Akın, Utku, 59, 250, 251
Akınhay, Osman, 285
Aköz, Emre, 285
Aksoy, Cezmi, 314
Aksoy, Ömer Asım, 13, 14, 39, 305
Aksu, Yaman, 83
aktaran/anan, 102
Aktaş, Dr. Hasan, 299
Aktokmakyan, Maral, 65
Aktunç, Hulki, 288
Akyol, Taha, 100
"alanda", 191
Albayrak, Mehmet, 60
algılama, 234-5
alıntı imlası, 76
Ali, Sabahattin, 218
Alican, Cengiz, 264
Alkan, Türker, 83
Alpay, Necmiye, 12, 308
Altan, Ahmet, 118, 259, 279, 280
Altan, Çetin, 268
altbütün, 103
"altında", 178
Amerika, 99, 183, 254, 281
Ana Yazım Kılavuzu, 35, 39, 47, 266, 283, 284
"ana akım", 188
"anadil/anadili" karışıklığı, 222-3
"anadilde eğitim", 23, 221, 223
anadili günü, 214
Anamur, Hasan, 307
"anan", 102
Anar, İhsan Oktay, 117
ANC, 220
Andaç, Feridun, 131
Anday, Melih Cevdet, 264, 265
anlamsal vurgu, 140, 160, 256
anlamsal yinelemeler, 17, 126-8, 130, 131, 153, 181, 262, 271
anlatım biçimi/anlatım türü, 102
anlatım olanakları, 13, 30, 88-9, 139, 160, 171
apartheid, 220
apolitik, 91-2
"apostrof", 66, 124
araçsal söz, 148, 149
Aras, Ahmet, 218
"ardından", 193
Arel, Ayda, 262
Arendt, Hannah, 114, 118
Aristoteles, 247, 290
Arrivé, Michel, 303
Arslan, Erdinç, 275
artırıcı ikidillilik, 228-9
artmak/yükselmek, 112-3
Asiltürk, Bâki, 133, 192-3

asimilasyon, 197, 223, 225, 230, 234, 236
Aslan, Cumhur, 96
Aslaner, Bengi, 175, 176
Aslankara, M. Sadık, 280
Aslanoğlu, Mehmet, 218
Aşçıoğlu, Çetin, 94
aşırı/son derece, 113
Ataç, Nurullah, 30
Ataöv, Prof. Dr. Türkkaya, 314
Atasü, Erendiz, 279
Atayman, Veysel, 173
Ateş, Ömer, 175
Atılgan, Yusuf, 139
Atis, Burcu, 65
Avcı, Seyra, 107
avro, 192, 253
Avrupa Birliği, 196, 198, 199, 208, 215, 226, 233
Avrupa Diller Günü, 209-10
Avrupa Diller Yılı, 198, 204-6, 209-10
Avrupa Konseyi, 198, 204-5, 213
Ayan, Prof. Dr. Mesut, 36
Aydın, Doç. Dr. Mehmet, 192, 197, 297, 308, 313
Aygüneş, Mehmet, 252
Ayhan, Ece, 19
Aymaz, Göksel, 108, 134
ayni/aynı/tıpkı, 95-6
aynileşmek / aynılaşmak / tektipleşmek, 95, 96
"ayraç", 28, 68, 124, 284
"ayrıcalıklı", 105
"ayrılmak", 185
Aytaç, Gürsel, 147
Aytekin, Sadık, 218
AZAPO, 218, 220
bağfiil, 68-9
bağlaç-virgül ilişkisi, 68-9
bağlam bağımlılığı, 183, 305
Bahadınlı, Yusuf Ziya, 217
bahane/mazeret, 99
Bakiler, Yavuz Bülent, 281-2
Balioğlu, Can, 255
Banguoğlu, Prof. Dr. Tahsin, 264
Banoğlu, Deniz, 183
Baqi, Mihemed Heme, 218
basın, 189
"basitçe", 188
baskıcı dil politikaları, 200
"başka(sı)", 92-3
Başkaya, Fikret, 92
Başlangıç, Celal, 217
başvuruda bulunmak, 14
Batmankaya, Murat, 71
Batur, Enis, 136
Baydar, Oya, 133
Baykara, Oğuz, 120
Baysal, Jale, 147
Bayülgen, Doğudan, 271
Bear, Joshua, 123
beden, 26, 117, 289
"beğeni ile karşılamak", 134
Behramoğlu, Ataol, 110
Bektaş, Murat, 275
Belge, Murat, 60, 81, 121, 177, 183
belirtisiz tamlama olanağı, 107, 160-1
Belli, Şemsi, 217
Bengi-Öner, Işın, 16
Bereh, Berken, 217
Berrak, Dursun, 267, 313
bertaraf etmek, 14
Beşe, Mustafa Safî, 59
Beşikçi, İsmail, 208
betimleyici dilbilgisi, 83
Beyaz, 253
biçem, 149, 150, 154, 298
Bilbaşar, Kemal, 217
bileşik sözcükler, 38, 69, 77, 79, 84
Bilge, Fevzi, 218
bilgi toplumu, 285, 286, 313
bilgisayar dili, 168
bilim dili, 211-2
bilinçdışı, 303
bilişim, 107, 187, 253, 313
"-bilme" fazlalığı, 134
Bingölçe, Filiz, 288-9
Bingül, İlyaz, 89
Birkiye, Atilla, 43, 184, 306

"birlikte paylaşmak", 129
Biyoloji Terimleri Sözlüğü, 83
Blanc, Michel, 312
Boynukara, Dr. Hasan, 299
Britanya, 198, 225, 254
"brokerlar", 181
buna karşın/buna karşılık, 97, 111
Bursalı, Orhan, 86
Bush, 190, 232, 268
"bütün", 45, 104-5, 144, 164, 174, 250
büyük harf, 42, 43
cami/camii, 62, 63
Cankoçak, Onur, 177
Celâl, Metin, 273
Cemal, Ahmet, 144
Cemal, Hasan, 183
Cemal Süreya, 43
Cevizci, Ahmet, 301
Ceyhun, Aysel, 19, 21
Ceyhun, Demirtaş, 223
"cf.", 291, 292
cıncırık, 192
Cigerxwîn, 217
Cixous, Hélène, 288
Coşar, Kerem, 147
Coşkun, Ayfer, 190
Coşkun, Davut, 66
Coşkun, Zeki, 24, 85, 91, 102, 277-80
Crystal, Prof. David, 201, 202
Cüceloğlu, Doğan, 253
Çağçağ, Mehmet, 192
Çakıcı, Alaattin, 272
Çakmakçı, Osman, 102
Çalışlar, Oral, 93, 93, 114, 181
Çandar, Cengiz, 96
çek etmek, 188
Çeker, Alper, 136
Çelebi, Ebubekir, 221, 222
Çelebi, Dr. Serdar, 255
Çelikkan, Murat, 114, 115, 119
Çeri, Bahriye, 132, 139
Çetinkaya, Tuncer, 133
çeviri sorunları, 66, 93, 101, 103, 109, 118, 121, 132, 145, 160, 161, 169, 249, 250, 285, 286
çevriyazı, 284-6, 313
çıkma, 242
çifte edilgen, 152, 155, 308
çifte ettirgen, 154
Çobanlı, Cem, 314
çoğul eki, 82, 153, 176, 263, 264, 307
çoğulluk belirten sıfatlar, 81
"çok", 15, 38, 78, 79, 83, 84
çokdilci, çokdilcilik, 162, 201, 203-4, 210-1, 220, 229-33
çokdilli, 197, 211-4, 224-31, 238
Çolak, Veysel, 99
Çotuksöken, Yusuf, 18, 38, 135, 257, 290, 291, 292, 294
"çözümlemek", 153
Çulhaoğlu, Metin, 173
Dalokay, Vedat, 217
dava/mahkeme, 114, 307
"dayatmak", 154
"de", 50-2
de Gaulle, General, 281
"değerlendirmek", 155
"... değil, ama...", 183-4
değişmece, 150-1
Demiralp, Oğuz, 63-5
"denetim", 86, 87
"Denglish", 200
Deniz, Pınar, 269
Denktaş, Rauf, 78
depolitizasyon, 92
depolitize, 91, 92
Derman, Aykut, 174
Derviş, Kemal, 43, 57, 186
Devellioğlu, Ferit, 288, 297
Devrim, Hakkı, 18, 106, 115, 125, 132, 260
dezenformasyon, 235
Dıranas, Ahmet Muhip, 43
"... dışında başka...", 128
Dil Bayramı, 106, 209, 312
dil bilinci, 20, 31-5, 158-9
dil bilmek, 204-5
dil birliği, 32, 240

Dil Derneği, 32, 48, 55-7, 241
dil devrimi, 29, 36, 53, 95, 160, 182, 240, 265
dil düzeyi, 256
dil emperyalizmi, 24, 204, 212
dil hakları, 232, 343
"dil kirlenmesi", 24, 253
dil ölümleri, 200, 231, 236
dil planlaması, 36, 233
"Dil Seferberliği", 21
"dil yanlışı", 9, 15, 193
Dilaçar, Agop, 43, 208
dilde yapmacıklık, 55, 57
Dili Arılaştırma Yasası, 200
"dilin dönüştürülmesi", 193
dilin yapısal olanakları, 165
dillerarasıcılık, 204, 211
dillerin kökeni, 303
dilsel ayrımcılık, 204
dilsel çevrecilik, 232
dilsel çoğulculuk, 204
dilsel/dilbilimsel, 121
dilsel hiyerarşiler, 97
dilsel ırkçılık, 200, 204
dilsel önyargı, 204
dilsel soykırım, 204, 232
dilsel tektürcülük, 204
dilsel topluluk, 20, 205
dilyetisibilimleri, 54, 55
"diye düşünmek", 135
dizgi yanlışları, 18
dizin, 243, 290, 300
Doerfer, Gerhard, 297
doğal seleksiyon/doğal seçim/doğal seçilim/doğal eleme/doğal ayıklanma, 120, 308
Doksat, Kerem, 57
Doltaş, Dilek, 176
donanım, 86, 87
doyumsuz/doyulmaz, 154
DSP, 274
dumur, 14
duygu değeri, 25
Dündar, Can, 98
düzeltme işareti, 57
"düzenlenen organizasyon", 129
düzkan, ayşe, 42
DVD, 34
EBLUL, 233
Ecevit, Bülent, 87, 94, 95
Ecevit, Yıldız, 133
Edgü, Ferit, 217
edilgen çatı, 87, 132, 155, 172, 174
editör, 74, 146, 241-5
"effective", 100-1
egemen dil, 158, 162, 196-7, 205, 207-9, 216, 228, 240
Ekmekçi, Mustafa, 253
Ekrem, Recaizade Mahmut, 183
eksiltici ikidillilik, 224, 228-30
Elçi, Hüseyin, 218
"eleştiri", 95, 305
"embedded" gazetecilik, 189-90
emin olmak: -e mi, -den mi?, 114
emir kipi, 249
empati, 26, 253, 305
Engin, Aydın, 43
Enginün, Prof. Dr. İnci, 120, 297
enternasyonalizm, 165
Erbil, Leyla, 279
Ercan, Enver, 245
Erdem, Rojda, 218
Erdoğan, Aslı, 128
Erdoğan, Yılmaz, 253
Eren, Prof. Dr. Hasan, 297
Ergenç, İclâl, 257
Ergüden, Işık, 171
Erkman-Akerson, Prof. Dr. Fatma, 309
Erkut, Emre, 306
Ertop, Konur, 52
Ertürk, Nusret, 195
Esen, Nüket, 147
"eski", 312
Esperanto, 165, 203, 211, 233
estetik, 51
eşduyum, 253, 305
eşitlikçi çokdilcilik, 229
eşitlikçi ikidillilik, 229
Eşrefoğlu, 293

etik, 109
etkili, etkililik/etkin, etkinlik/etken, etkenlik, 100
euro, 192, 253
Eurolang, 233
"Euromosaic", 233
Evren, Süreyyya, 43, 108
evrensel bilim dili, 212
evrensel/genel, 121
evrensel/tümel ("universal"), 109
Eyuboğlu, İsmet Zeki, 90, 292-5, 297
Eyuboğlu, Sabahattin, 43, 273
Eyüboğlu, Beril, 70-1, 105-6, 255-6
Eyüboğlu, Ercan, 115, 307
ezberci eğitim, 124-5
ezbercilik, 32, 125
"faaliyet yapmak", 129
feminist dil planlamacılığı, 234
Fethi Naci, 138, 157
"ff.", 291, 292
Fırat, Bedir, 217
Fişekçi, Turgay, 186
Flaubert, Gustave, 279
Freud, Sigmund, 303
Fuat, Memet, 17, 147, 243, 271
"ful dolu", 127
galatımeşhur, 14, 17
Gambetti, Zeynep, 127
gayri safi dil hasılası, 199
geçer dil, 199, 202, 203
Gençosman, Zehra, 171
genel af, 274
gerçek/gerçeklik/hakikat, 108
gibi/olarak, 103
"ginger", 192
Giray, Ülkü, 14
gizli nesne, 145
gizli özne, 145, 172
Gölbaşı, Oylum, 18
göstergebilim, 159, 285
"göz ardı etmek", 254
göze almak/göz önüne almak, 108-9
grotesk, 298
Güçlü, A. Bâki, 314
Gül, Burak, 266
Gülsoy, Tanses, 283
Gümüş, Semih, 112, 248
Gümüş, Şükrü, 217
Günbaş, Ahmet, 136
"gündelik", 111
gündelik dil, 24, 54, 118-20, 309
gündem/gündem maddesi, 111
Gündüzalp, Kemal, 263
Güney, Yılmaz, 217
Güngörmüş, Nilüfer, 177
günlük/gündelik, 111
Güntekin, Reşat Nuri, 217
Günyol, Vedat, 27
Gürbilek, Nurdan, 24, 136, 174
Güremen, Refik, 127
Gürsoy Sökmen, Müge, 9
"güzel İngilizce", 197
H harfi, 59
Hagège, Prof. Claude, 200, 203
haklılık hiyerarşileri, 274, 275
Hakmen, Roza, 67
Halatçı, Feryal, 307
Halide Edip, 217
Hamers, Josiane F., 312
Hançerlioğlu, Orhan, 301
Harris, Roy, 289
Hasan Hüseyin [Korkmazgil], 217
hastane, 265-6
Haynes, Felicity, 25
Haz.:/Haz:/Haz., 97
hece bölme çizgisi, 124, 259
Hengirmen, Dr. Mehmet, 85, 98, 182
Hepçilingirler, Feyza, 38
"her bir", 184
"herhangi bir", 180
Hızlan, Doğan, 47
hijyen, 26, 196
hinterland, 187
hooks, bell, 255
"hukuk mevzuatı", 129
Humboldt, 290
Humm, Maggie, 191
humor, 193, 251
Hunt, Philip, 233
hükümet, 265-6

hüsnü kuruntu, 14
IBRD, 41, 306
ISO, 41
Işık, Fehim, 218
Işık, Gül, 177
Işıkyıldız, Tolga, 63-4
"ibid.", 291, 292
İbsen, 247
içek, 83
"içerim", 261
idame ettirmek, 14, 267
"ihtimal", 102
ikidilcilik, 201
ikidilli, ikidillilik, 162, 197, 199, 202, 207, 211, 237, 240-1
ikilem, 266
İkinci Bahar, 91
ikinci dil, 174, 199, 203, 206, 221, 230, 238
ikna olmak, 14
ilaçevi, 252-3
"ile", 61
İleri, Selim, 113
İlhan, Attilâ, 42, 43
"ilişkin", 93, 94
İmer, Prof. Dr. Kâmile, 36, 37, 95
imla birliği, 32-4, 37
İmlâ Kılavuzu, 37-9, 44, 59, 61, 62, 65, 67, 69, 71, 73, 83, 266
İnce, Özdemir, 106, 131, 188
infaz, 14
İngilizce etkisi, 26, 96, 142, 161, 184, 186, 206
İngiltere, 158, 200-1, 205, 212, 254-5
inkâr, 117, 156
İnönü, Erdal, 132
insan hakları, 99, 200-2, 219, 232, 276-7
insanmerkezci, 97, 169
İnsel, Ahmet, 63, 81, 91, 98, 103, 135
"insert", 184
"interaktif etkileşim", 187
internet, 54
İpşiroğlu, Zehra, 135
İran, 293, 294
ironi, 251
irredentizm, 189
İslamcı, 30, 119
İstanbullu, Cenk, 77
işlevsel sözcük, 287
işyeri adları, 19
"itibariyle", 61-2, 107
"iyileştirme", 178
İzgi, Ömer, 96
"izin vermemek", 176
izlemek/izinden gitmek, 191
izlenimsel eleştiri, 16
joystick, 34
"junior", 189
K harfi, 59
Kâbil/kabil/kabil, 96
kadın yazısı, 86, 288-9
Kadıoğlu, Ayşe, 179
Kadir Şinas, 99
Kafaoğlu-Büke, Asuman, 96
Kaftancıoğlu, Ümit, 217
Kahraman, Hasan Bülent, 118-9, 133
kakışma, 81
Kaleli, Lütfi, 217
kalıpsöz, 101
"kampanya", 182, 194, 225, 305
"kamusal", 184
Kaplan, Mehmed, 217
Karaalioğlu, Seyit Kemal, 299
Karakoç, Sezai, 300
Karakoyunlu, Yılmaz, 115, 116
Karantay, Suat, 170, 246, 247
Karasu, Bilge, 67, 113
Karazeybek, Alper, 297
karmaşa, 14
Karslı, Barkın, 252-5
"karşı", 83, 84
"karşılıklı" fazlalığı, 126
"karşılıklı uzlaşım", 126
"karşılıklı yardımlaşma", 126, 128
"katkı", 257
Kavas, Levent, 276
kayakkabı, 252, 253
kaynak dil, 11, 56, 168, 174, 194
kaynak/kaynakça, 120

kayyum, 14
Kazancı, Dr. Gürkan, 254
Kemal, Mehmed, 217
Kemalist öztürkçecilik ideolojisi, 164
kendi/kendisi, 98
"kendine iyi bak", 159
Kennedy, J. F., 281
"kentsoylu", 248
kesinleyici dil, 15, 16
kesme işareti, 44-52, 66, 71, 124
Keşiş, Alber, 176
keyfiyet, 164
Kılıç, Dr. Veysel, 291
Kılıçoğlu, Ali, 312
Kırca, Ali, 187
Kırıkkanat, Mine G., 70, 272
kısa çizgi, 66-7, 124
Kışlalı, Mehmet Ali, 273
"ki" bağlacı fazlalığı, 141
"-ki" eki fazlalığı, 144-5
KİA, 309, 310
kimlik/nitelik/sıfat, 116
"kişi", 93
kişi adları, 42
kişileştirme, 150
klişe, 108
Kocaman, Prof. Dr. Ahmet, 36
Koç, Nurettin, 16, 313
kolaycı çeviriler, 195
konfigürasyon, 185
Kongar, Emre, 15, 16, 18, 94, 120, 192
"konsept", 195
"kopya", 186
Korat, Gürsel, 131
koruyuculuk, 200, 201
"koşul", 157-8
kökenbilgisi, 297
Köksal, Prof. Dr. Aydın, 253
Kömürcü, Derya, 285
köşeli ayraç, 76
"köşeyi dönmek", 186, 309
"kraliyet", 184
Kula, Onur Bilge, 86
"kullanıcı dostu", 188
"kullanımı", 85
Kumaş, Rahmi, 51
kuralcı dilbilgisi, 15, 16, 88
Kurultay, Turgay, 170
kurum adları, 41
Kuruyazıcı, Nilüfer, 175
Kutlu, Mustafa, 147
küçük İskender, 98
"kült", 264
kültür emperyalizmi, 183
kültürel çalışmalar/kültür incelemeleri, 188
Kürtçe, 33, 197, 207-8, 215, 224, 227, 229, 236-7, 306
Lacan, Jacques, 303
Laçiner, Ömer, 272
Ladin, Usame Bin, 216, 268
Lazca, 197, 227, 237
Leman dergisi, 18, 19, 51
Lietti, Anna, 312
lingua franca, 199, 212
"Linguapax", 213, 216
"loc.cit.", 291, 292
Locke, 290
-m yapım eki, 84
Mackey, W. F., 312
Mağden, Perihan, 92, 113, 117, 127, 148-51
mahiyet, 120
mahkeme/dava, 115-6, 307
mahkeme/muhakeme, 115
mahzur/mahsur, 117
"mail, meyl, imeyl, meyl atmak, meylleşmek, mailleşmek", 187
"mainstream", 188
maiyet/mahiyet, 120
"malapropism", 192-3
Malraux, André, 155
Mangena, Mosibudi, 218, 220, 221
Manguel, Alberto, 260
Marshall, Gordon, 285, 300
Mason, David C., 266
maşist, 266
materyalizm, 277
"mazeret", 99
McCrum, Robert, 198

medya, 189
"mefhum", 111, 112
melez İngilizceler, 199
Menderes, Işık, 105
Menteş, Murat, 64
Mert, Nuray, 91, 269
mesele/sorun, 104
"-mesi" eki, 84, 87
meşrulaştırıcı yordamlar, 20
mevhum/mefhum, 111, 112
"mevzuat", 129
MHP, 21, 22, 94, 179, 194
Mısır, Mehmet Zeki, 268
mikro iktidar, 276
Milli Eğitim Bakanlığı, 21, 133, 205, 209
Miskioğlu, Ahmet, 254
mit/mitos, 122
modern toplum, 32, 33
modern yaşam, 51
Moldova, 83
Mollamustafaoğlu, Levent, 175
Moralı, Mehmet, 291
Moran, A. Vahid, 283
Movit, Hüseyin, 192
Mungan, Murathan, 114, 279
Müslüman/İslamcı, 119
naif/nahif, 112
"naklen yayın", 189
Nâzım Hikmet, 43, 104, 217
"ne kadar", 94
"ne... ne" bağlacı, 17
Nef'î, 73
Nişanyan, Sevan, 292-7
"nitelik", 116, 120
nokta, 35, 68, 70, 181, 259
noktalama işaretleri, 66, 72, 124, 259-60, 313
noktalı virgül, 60-1, 67-8, 70, 268
"nomina abstracta", 296
NTV, 34, 53, 55, 128, 180, 185
Ocak, Esma, 217
Okkan, Gaffar, 92
okullar, 39, 40, 52, 55, 59, 87, 171, 192, 213, 216, 231, 237
okuma araçları, 243
okuma yazma, 13, 35, 75, 162
"okumak", 195
olağan/sıradan, 118, 261
"olanaklı", 14, 96, 120
"olarak" fazlalığı, 133
"olası", 14, 120
"olduğu gibi", 144, 145
"olumlu tepki", 14, 257
olumsuzluk eki, 155
Onaran, Mustafa Şerif, 46, 139
"op.cit.", 291, 292
"operasyon", 182
Oral, Zeynep, 114
Orgun, Kemal, 218
orta çizgi, 66
"ortalama", 99, 100, 261
ortak dil, 158, 162, 210, 212, 215, 226, 227, 233, 238 311
ortak nesne, 172
ortalama/yaklaşık, 99
Osman Hakan A., 300
Osman, Prens Bülent, 271
Osmanlıca, 28-30 34, 115, 160, 225, 265
otantik, 260
otorite, 185, 194
Otyam, Fikret, 217
"outsource etmek", 192
Öcalan, Abdullah, 126, 272
öğrenim, 109-10
öğretim, 85, 86, 109-10
öğretim dili, 226
öğretim üyesi/öğretim görevlisi, 122
Öktem, Altay, 100
Öküz dergisi, 18, 126
ölüm orucu, 91
önek, 79, 83, 84
öngörü/öndeyi, 100
Önoğul, Nuray, 311
"öteki", 92, 93
Öz, Güray, 117
Özal, Turgut, 186, 188, 199, 309
Özdemir, Emin, 298
özel adlar, 14, 36, 43, 45-50, 54, 78,

159, 256, 306
özel alan/toplumsal alan, 289
Özel, Sevgi, 37, 129, 207-9, 288, 312
özenti, 26, 33, 77, 160, 216
özerk örgütlenme, 37, 240
"özgürleştirme", 180
Özgüven, Fatih, 67, 108
Özkal, Saadet, 267, 268
öznenin yeri, 175
Özön, Nijat, 39, 41
Özpalabıyıklar, Selahattin, 88, 89, 90
Öztek, Prof. Dr. Zafer, 104
Öztürk, Ferhan, 259
Özyalçıner, Adnan, 217
Paksoy, Prof. Dr. Nadir, 44, 46
Pala, Prof. Dr. İskender, 298, 299
palaçor, 152, 153
Pamuk, Orhan, 140-7, 186, 258
Papirüs dergisi, 20
para/sermaye, 111
Paris Dilbilim Derneği, 303
Parkes, M. B., 260
Pauwels, Anne, 312
"paylaşmak", 185
PhD, 41
Phillipson, Robert, 202, 203
Pınar, Nedred, 177
piyasa romanı, 280
Polat, Edip, 218
Polat, Ömer, 217
Popoviç, Anton, 313
Poroy, Semih, 294
Poyraz, Onur, 252, 253
pozitif ayrımcılık, 265
"puan", 95
Püsküllüoğlu, Ali, 41, 123, 154, 251, 252, 260, 262
"rapor etmek", 192
redaktör, 244
reddetmek / yadsımak, 156
Refiğ, Güzide, 175
ret/inkâr, 117
resmi adlar, 42
resmi dil, 196, 199, 205, 215, 223, 226, 231, 236, 237, 311
Rıfat, Samih, 67
Rimbaud, Arthur, 93
Robbins, Sonia Jaffe, 260
"sadece... -den ibaret..."
Safai, 134
Sağbilge, Akın, 181
"sahip" fazlalığı, 133
"sahne almak", 185
Sait Faik, 147
sakat, 278, 309
Salager-Meyer, Prof. Françoise, 211
Salman, Ebru, 261
Salman, Yurdanur, 173, 314
Sandburg, Carl, 218
Saraç, Tahsin, 189
Sartre, Jean Paul, 93, 135
Savaş, Vural, 276
"sayende", 18, 98
"sayesinde", 98, 257
saygı/saygınlık, 108
sayı/rakam, 112
saymak/varsaymak, 113
Sayram, Hüsamettin, 314
"seçim", 86
Selçuk, İlhan, 136
sembolik / simgesel, 285
sen/siz, 248, 249
Senarslan, Onur, 146
"server", 181
sesçil çevriyazı, 55
Sevim, Yasemin, 264
Sevinçli, Dr. Efdal, 36
Seyman, Yaşar, 86
Sezer, Prof. Dr. Ayhan, 286, 287
Sezer, Sennur, 218, 235, 236
Sezgin, Dinçer, 312
sezon, 250
Sheridan, Richard B., 193
"sıfat", 101, 116
siber-İngilizce, 232
Siguan, Miguel, 312
Sinanoğlu, Oktay, 25
"sivil", 245
Siyaset Meydanı, 91, 285
snopluk etmek, 125

Sobacı, Bekir, 103
somutlaştırma, 150
sonek, 83, 84, 90, 188
"sorun", 9, 88, 104, 106, 152
SOS Çevre Gönüllüleri, 22, 24
soydaş politikaları, 281
Soysal, Mümtaz, 236
Sönmez, Sevengül, 95
"sör", 259
söylemsel tutum, 97
söylence, 308
söyleyiş, 14, 15, 33, 53, 59, 160, 163, 195, 256, 257
"sözcük", 38, 48, 264, 265, 287
sözçatar, 252, 253
sözdizimi sorunları, 59, 145, 174, 175, 252
sözel/sözlü, 119
Sözen, Dr. M. Ejder, 69
sözlükçe, 290
spot, 241
standart dil, 33, 57, 139, 202, 226
standart İngilizce, 196, 199
standartlaşma, 19, 139, 213, 225
statü simgesi, 181
Su, Süreyya, 133
Şafak, Elif, 82, 114
Şahabettin, Cenap, 297
şans/olanak, 120
şarkı sözleri, 12
Şahin, Haluk, 53, 109
Şahin, Osman, 217
Şehbender Sokak, 192
Şen, Fulya, 259
Şen, Dr. Halidun, 54, 55, 57
Şenyapılı, Önder, 299
Şeria Irmağı, 83
şifai/şifahi, 112
şiirsel düzyazı, 298
Şimşek, Selahattin, 217
şovenizm, 20, 21, 165, 245
"ta ki", 262
tabelalar, 20-3, 206, 305
takaza, 292, 295, 297
Tamer, Ülkü, 99, 248, 249
Taner, Haldun, 267, 268
tanıtmak/tanıştırmak, 119
Tansuğ, Burak, 262
Taran, Ali, 280
tarihinde, 113
tarihsel yük, 28
Taydaş, Nihat, 247
Taylan, Cem, 289
Taylan, Eser E., 289
TDK, 14, 21, 32, 39, 154, 169, 239-42
"tekaza", 297
tekdilcilik, 204, 223, 224, 231, 233
Tekeli, Şirin, 175
Tekin, Prof. Dr. Talat, 297
teknik metinler, 71
telef etmek, 96, 97
terörist, 92, 274-7
"tıpkı", 96
Tietze, Andreas, 296-7
"tikel, cüzi", 109
Timuçin, Afşar, 261, 301
tire, 66
Titiz, Tınaz, 136
Togar, Melahat, 171
toplum/topluluk, 103
toplumdilbilim, 159, 204, 207
Tosuner, Necati, 66, 67
Tozkoparan, Ali, 148
trend, 181
"trendy", 181, 190
TTB, 41
Tuncer, Dr. Hüner, 311
Turan, Tevfik, 197, 236, 237, 309
tutarlılık belirtkesi, 287
tüm/bütün, 104
tüm/hiçbir, 103
"tümel, külli", 109, 121
Türk insanı, 187
Türkçe Sorunları Kılavuzu, 41, 58, 67, 116, 130, 256, 291
Türkçe yanlışı yazarları, 11, 18
Türkçeden kaçış, 27, 33, 37, 56, 161, 226
Türker, Yıldırım, 111, 113, 180, 280
Türkiye Cumhuriyet Merkez Ban-

kası, 42, 58, 59
Türkiyeli, 77-80, 307
Uca, Metin, 152
Uçarol, Tuncer, 41
ulaç, 67, 68
Ulaş, Sarp Erk, 300, 314
"ulusal", 245-6
ulusal dil, 25, 213, 215, 237
ulusal kültür, 165
umarım/dilerim, 120
umutvar olmak, 88-9
UNESCO, 212-4, 216, 237
unvanlar, 43, 123, 153
Uyar, Turgut, 300
uygulamalı Türkçe, 290
Uyurkulak, Murat, 263
Uzan, Cem, 280
Uzun, Erkan, 314
Uzun, Mehmed, 114
Uzun, Serkan, 314
üç dilli eğitim, 237
Ülker, Dr. Süreyya, 255
Ünlü, Mahir, 252
"Ürdün ırmağı", 83
üretim, 85, 86, 104, 166, 212
Üstündağ, Metin, 18, 19, 87
Üstüner, Biray, 313
"üye", 194
Üzeltürk, Yrd. Doç. Dr. Sultan Tahmazoğlu, 312
"üzerine" fazlalığı, 134
Vardar, Berke, 16, 215
Varım, Gamze, 171
varoluşsal/tikel ("existential"), 109
Varro, 290
"varsaymak", 113
Vassaf, Gündüz, 96
"Vatandaş Türkçe konuş", 24, 225
VCD, 34
video, 34
Vilela, Izabel, 303
virgül, 60, 67-70, 72, 73, 141, 181, 186, 252, 259, 267-8
vizyon, 61, 188
W harfi, 53, 54, 56, 71
Wagner, 103, 104
walkman, 71
Wallerstein, Immanuel, 201, 202
"web site", 56, 252, 254, 312, 313
Weinreich, Uriel, 198
Werthebach, Eckhart, 200
Woolf, Virginia, 279
yabancı dil, 23, 25, 38, 110, 120, 125, 161, 165, 172, 179, 238, 270
yabancı dilde eğitim, 163, 206, 226-8
"ya da", 182
Yağmurdereli, Eşber, 87
"yaklaşık", 100
Yakupoğlu, M. Mukadder, 111
Yalçın, Şiar, 11, 18
Yalgın, Çağrı, 255
yalnız/yalnızca, 102
"yalnızca", 133, 141, 154, 176, 188
"yanlış" dedektifliği, 11
"yanlış/doğru", 11, 15, 16, 88
yapay dünya dili, 233
"yaptığı gibi", 144-5
yaratıcı yazar, 139
yaratıcı yazı, 63, 139, 146, 279, 289
yasa, 129
"yasal mevzuat", 129
"yaşanılan", 155
Yaşar Kemal, 186, 217, 248
Yavuz, Erdal, 99
Yavuz, Hilmi, 131, 191, 217
yayım/yayın, 113
Yazıcı, Hasan, 97
Yazıcıoğlu, Makbule Yeşim, 36, 37
yazılım, 86
"yazım biçimi", 102
Yazım Kılavuzu, 61, 65, 67-71, 254, 266, 306
"-ye" eki, 261
yerel dil, 202, 220, 232
yergi, 94
Yesari, Altan, 72, 73
Yetkin, Murat, 86, 97, 182
Yıldırım, Aylin, 175
Yıldız, Bekir, 217
Yıldız, Ilgın, 145

Yıldızoğlu, Ergin, 129, 191
yılında/tarihinde, 113
"yıllarca önce", 263
Yilmaz, Cem, 253
"yol güzergâhı", 128
Yolsal, Ümit Hüsrev, 314
YÖK, 21, 41
"yönelik", 106
yönelme eki, 145
"yukarıdan virgül", 124
Yumuşak, Sadi, 220, 221
Yunanlı, 260
Yunus Emre, 151
Yurdaçalış, Ayşegül, 67, 68
yükleme yaklaştırma olanağı, 12, 140
yüksek sezon, 250
Yüksel, Ayşegül, 113
Yücel, Tahsin, 29, 139, 151-7, 286, 308
Yüncüoğlu, Fethi, 312
Yünlüel, Reha, 74
Yüzak, Özlem, 87
yüzde/puan, 95
"yüzünden", 18, 98, 257
zıddı/zıttı, 105
"zihniyet kalıbı", 272
Zülfikâr, Prof. Dr. Hamza, 37, 119

Necmiye Alpay
Dilimiz, Dillerimiz

Daha önce, Türkçe Sorunları Kılavuzu'nu yayımlamıştık Necmiye Alpay'ın: İncelikli dil sorunlarına ilgi duyacak eğitimli okur-yazarları hedefleyen bir kılavuz. Dilimiz, Dillerimiz'de ise Alpay, başta Radikal Kitap Eki olmak üzere çeşitli yerlerde yayımlanan yazılarını, yaptığı konuşmaları gözden geçirerek bir araya getirdi. Sık yapılan hatalar, kafa karıştıran konular, "fetvacı anlayış", imla sorunları, anadili/dilleri, başvuru kaynakları gibi konulara değinen çok değerli, zihin açıcı bir kitap çıktı ortaya.

"Kuşkusuz, bu toplum harfleri bir araya getirebilmeyi okuma yazma bilmek sayan toplumlardan biri durumuna geleli epey oluyor; dilbilgisi olsun, edebiyat olsun, okuyup yazmaktan tam anlamıyla kopuk bilgi yumakları durumunda; bu adları taşıyan dersler öğrencilerde merak yerine nefret uyandırıyor... Şu var ki Türkçe, yaşarlık açısından orta hallilik sularında seyrediyorsa da, yaşayan her dil gibi yeni gereksinmeler onda da değişmelere yol açıyor. Dolayısıyla, Türkçede olup bitene bakarken hangi değişikliğin Türkçenin temel özelliklerine, eğilimlerine, gereksinmelerine uygun, başka bir deyişle, anlatım olanaklarını geliştirici nitelikte olduğu, hangisinin tam tersine Türkçeyi yoksullaştırdığı, bozduğu ayırt edilmeli.

"Bugün artık, tarihin bu noktasında, bize, Türkçeden kaçışta önemli rol oynamış dil politikalarıyla aynı çerçeve içinde hareket eden, hatta bu politikaların daha polisiye bir çizgide uygulanması çağrısında bulunan dil kampanyalarından çok, bir tür eğitim ve kültür devrimi gerek." — Necmiye Alpay

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-975-342-462-2

Metis Yayınları
www.metiskitap.com